

בס"ד - כל הזכויות שמורות (c) ל ויקיטקסט

בראשית - רמב"ן

הספר אינו שלם ואינו מוגה

• [פרשת בראשית](#) • [פרשת נח](#) • [פרשת לך לך](#) • [פרשת וירא](#) • [פרשת חיי שרה](#) • [פרשת תולדות](#) • [פרשת ויצא](#) • [פרשת וישלח](#) • [פרשת וישב](#) • [פרשת מקץ](#) • [פרשת ויגש](#) • [פרשת ויחי](#)

[פרשת בראשית](#)

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#)

[פרשת נח](#)

[פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#) [פרק-י](#) [פרק-יא](#)

[פרשת לך לך](#)

[פרק-יב](#) [פרק-יג](#) [פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

[פרשת וירא](#)

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#) [פרק-כא](#) [פרק-כב](#)

[פרשת חיי שרה](#)

[פרק-כג](#) [פרק-כד](#) [פרק-כה](#)

[פרשת תולדות](#)

[פרק-כו](#) [פרק-כז](#) [פרק-כח](#)

[פרשת ויצא](#)

[פרק-לב](#) [פרק-לא](#) [פרק-ל](#) [פרק-כט](#)

פרשת וישלח

[פרק-לג](#) [פרק-לד](#) [פרק-לה](#) [פרק-לו](#)

פרשת וישב

[פרק-לז](#) [פרק-לח](#) [פרק-לט](#) [פרק-מ](#)

פרשת מקץ

[פרק-מא](#) [פרק-מב](#) [פרק-מג](#) [פרק-מד](#)

פרשת ויגש

[פרק-מה](#) [פרק-מו](#) [פרק-מז](#)

פרשת ויחי

[פרק-מח](#) [פרק-מט](#)

בראשית

פרשת

בראשית פרק-א

[א] בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים. אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ"החֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב ב), שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח בבראשית? שאם יאמרו אומות העולם: "ליסטים אתם, שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים", הם אומרים להם: "כל הארץ של הקב"ה היא, ונתנה לאשר ישר בעיניו; וברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו". וזו אגדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושו.

ויש לשאול בה, כי צורך גדול הוא להתחיל התורה ב"בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים", כי הוא שורש האמונה; ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון, הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל.

והתשובה, מפני שמעשה בראשית – סוד עמוק, אינו מובן מן המקראות, ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה, ויודעו חייבין להסתיר אותו. לכך אמר רבי יצחק שאין להתחיל התורה צורך ב"בְּרֵאשִׁית בְּרָא", והסיפור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחיה, וחטאם ועונשם, וסיפור גן עדן וגירוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים. וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, שאין הצורך בהם גדול. ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה, ויאמינו בכלל בנוזר להם בעשרת הדברות (שמות כו ז): "כִּי יִשְׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי", ותישאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני, עם התורה שבעל פה.

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה ב"בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים" וסיפור כל עניין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שבת תחת רגליו, וגן עדן – שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה – נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם. ואנשי דור המבול, בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט, הוא ובניו. וזרעם, חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם. אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם.

וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם, ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב, אבל יירשנה עבדי ה' זרע אוהבו, כעניין שכתוב (תהלים קה טז): "וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירְשׁוּ בְּעֵבוֹר יִשְׁמְרוּ חֻקֵּי וְתוֹרֹתָיו יִנְצְרוּ". כלומר, שגירש משם מורדיו, והשכין בו עובדיו, שיידעו כי בעבודתו ינחלוה, ואם יחטאו לו – תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם.

ואשר יבאר הפירוש שכתבתי, לשונם בבראשית רבה (פרשה א) שאמרוה שם בלשון הזה: רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, "כִּפְחֵי מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ" (תהלים קיא ו). מה טעם גילה להם הקב"ה לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום שני? מפני ז' אומות, שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם: הלא אומה של בזיוות אתם. וישראל משיבין להם: ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא "כִּפְתָרִים הִיִּצְאִים מִכְּפֹתוֹר הַשְּׁמִיָּדִים וַיִּשְׁבוּ תַחְתָּם" (דברים כג). העולם ומלואו של הקב"ה הוא, כשרצה – נתנו לכם; כשרצה – נטלו מכם ונתנו לנו. הדא הוא דכתיב (תהלים קיא ו), "לְתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם" – "כִּפְחֵי מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ": בשביל לתת להם נחלת גוים, הגיד להם את בְּרֵאשִׁית.

וכבר בא להם ממקום אחר עוד העניין שהזכרתי. בתעלומות מעשה בראשית, אמרו רבותינו ז"ל: "כֹּחַ מַעֲשֵׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ", להגיד כוח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר; לפיכך סתם לך הכתוב בְּרֵאשִׁית בְּרֵא אֱלֹהִים. אם כן נתבאר מה שאמרנו בזה.

בְּרֵאשִׁית בְּרֵא אֱלֹהִים – כתב רש"י: אין המקרא הזה אומר אלא "דרשני", כמו שדרשוהו רבותינו: בשביל התורה שנקראת ראשית, שנאמר (משלי ח כח) "ה' קָנְנִי רֵאשִׁית דְּרָכָיו", ובשביל ישראל שנקראו ראשית, שנאמר (ירמיהו ב ג) "קִדְּשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ". והמדרש הזה לרבותינו סתום וחתום מאד, כי דברים רבים מצאו שנקראו ראשית, ובכולם להם מדרשים, וקטני אמנה יספרו להם לרובם. אמרו (ברשית רבה פרשה א) : בזכות שלושה דברים נברא העולם: בזכות חלה, בזכות מעשרות, ובזכות ביכורים. בְּרֵאשִׁית בְּרֵא אֱלֹהִים – אין ראשית אלא חלה, שנאמר (במדבר טו כ) : "רֵאשִׁית עֲרֹסְתֵכֶם". ואין רֵאשִׁית אלא מעשרות, שנאמר (דברים יח ד) : "רֵאשִׁית דְּגַנְךָ". ואין ראשית אלא ביכורים, שנאמר (שמות כג יט) : "רֵאשִׁית בְּכוֹרֵי אֲדָמָתְךָ". ועוד אמרו (שם) : בזכות משה, שנאמר (דברים לג כא) : "וַיִּבְרָא רֵאשִׁית לו".

וכוונתם זו, שמילת בְּרֵאשִׁית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם. ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל, כעניין שנאמר (משלי ג יט) : "ה' בְּחֶכְמָה יָסַד אָרֶץ", היא התרומה. והיא קודש, אין לה שיעור למיעוט התבוננות הנבראים בה. וכאשר ימנה אדם עשר מדות ויפריש אחת מעשר, רמז לעשר ספירות, יתבוננו החכמים בעשירית וידברו בה. וְהַחֲלָה – מצווה יחידה בעיסה – תרמוז לזה. וישראל שנקראו "ראשית", היא כנסת ישראל המשולה בשיר השירים לכלה, שקראה הכתוב "בת" ו"אחות" ו"אם", וכבר בא להם זה במדרש (שיר השירים רבה פרשה ג) : "בְּעֵטְרָה שְׁעֵטְרָה לוֹ אָמוֹ" (שיר השירים ג יא), ובמקומות רבים. וכן "וַיִּבְרָא רֵאשִׁית לוֹ" דמשה, יסברו כי משה רבינו נסתכל באיספקלריא המאירה וַיִּבְרָא רֵאשִׁית לו, ולכן זכה לתורה. הכל כוונה אחת להם.

ואי אפשר להאריך בפירוש זה העניין במכתב, והרמז רב הנזק, כי יסברו בו סברות אין בהם אמת. אבל הזכרתי זה לבלום פי קטני אמנה מעוטי חכמה, המלעיגים על דברי רבותינו.

בְּרֵאשִׁית – כתב רש"י: ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו: בְּרֵאשִׁית בריית שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחושך, ויאמר הקב"ה יהי אור. אם כן, הכל נמשך לבריאת האור.

ורבי אברהם פירש כעניין זה בעצמו, אבל תיקן כי הו"ו במילת "והארץ" אינה משמשת, ורבות כן במקראות. והטעם, כי בראשית בריאת הרקיע והיבשה לא היה בארץ ישוב, אבל היתה תהו ובהו מכוסה במים, ויאמר אלהים יהי אור. ולפי דעתו, לא נברא ביום ראשון, רק האור.

והקושיא לרבינו שלמה בפירוש הזה, כי אמר, שאם בא להורות סדר הבריאה באלו לומר שהם קדמו – היה לו לכתוב "בראשונה", שאין "רֵאשִׁית" במקרא שאינו סמוך. והנה "מְגִיד מְרֵאשִׁית אַחֲרִית" (ישעיהו מו י). ואם יסמוך אותו ל"דבר", גם זה תסמוך אותו. ועוד, "וַיִּבְרָא רֵאשִׁית לוֹ" (דברים לג כא). וטען בזה עוד טענות.

ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור. הקב"ה ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת. ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון "ברא"; ואין כל ה"נעשה" – תחת השמש או למעלה – הווה מן האין התחלה ראשונה. אבל הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד, אין בו ממש, אבל הוא כוח ממציא, מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכוח אל הפועל. והוא החומר הראשון, נקרא ליוונים "היולי". ואחר ההיולי לא ברא דבר, אבל יצר ועשה, כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותיקן אותן.

ודע, כי השמים וכל אשר בהם – חומר אחד, והארץ וכל אשר בה – חומר אחד. והקב"ה ברא אלו שניהם מאין, ושניהם לבדם נבראים, והכל נעשים מהם.

והחומר הזה, שקראו היולי, נקרא בלשון הקדש "תהו", והמלה נגזרה מלשונם (קידושין מ ב): "בתהא על הראשונות". מפני שאם בא אדם לגזור בו שם, תהא ונמלך לקוראו בשם אחר, כי לא לבש צורה שיתפש בה השם כלל. והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש "תהו", והמלה מורכבת, כלומר "בו הוא", כמלת "לא תוכל עשהו" (שמות יח יח), שמחוסר הו"ו והאל"ף, עשו הוא.

וזוהו שאמר הכתוב (ישעיהו לד יא): "וְנָטָה עֲלֶיהָ קוֹ תְהוֹ וְאֶבְנֵי בְהוֹ", כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בניינו ומה שיקוה לעשות, נגזר מן "קוה אל ה'" (תהלים כז יד), והאבנים הם צורות בבניין. וכן כתוב: "מֵאֶפֶס וְתָהוּ נִחְשְׁבוּ לוֹ" (ישעיהו מ יז), כי התהו אחר האפס, ואיננו דבר. וכך אמרו בספר יצירה: "יצר מתהו ממש ועשה אינו ישנו".

ועוד אמרו במדרש רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר): אמר רבי ברכיה, מאי דכתיב: "והארץ היתה תהו ובהו"? מאי משמע "היתה"? שכבר היתה תהו. ומאי "בהו"? אלא תהו היתה, ומאי "תהו"? דבר המתהא בני אדם, וחזרה לבהו. ומאי "בהו"? דבר שיש בו ממש, דכתיב "בו הוא".

ואמר "אלהים", בעל הכחות כלם, כי המלה עיקרה "אל", שהוא כח, והיא מלה מורכבת, "אל הם", כאלו "אל" סמוך, "והם" ירמוז לכל שאר הכוחות; כלומר, כוח הכוחות כולם. ועוד יתבאר סוד בזה.

אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון, משמעותו, בתחילה "בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם", כי הוציא חומר שלהם מאין, "וְאֶת הָאָרֶץ", שהוציא החומר שלה מאין. "וְהָאָרֶץ" תכלול ארבע היסודות כולם, כמו "וַיִּכְלֹו הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם" (להלן ב א), שתכלול כל הכדור התחתון. וכן "הִלְלוּ אֶת ה' מִן הָאָרֶץ תִּנְיָנִים וְכָל תְּהוֹמוֹת" (תהלים קמח ז), וזולתם רבים. והנה בבריאה הזאת, שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש, נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ.

ומלת "אֶת", כמו עצם הדבר. ודרשו בה שהיא לעולם לרבות, כי היא נגזרה מן "אֶתְהָ בְּקָר וְגַם לְיָלָה" (ישעיהו כא יב). וכן אמרו רבותינו (ברשית רבה פרשה א): "אֶת הַשָּׁמַיִם", לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות; "וְאֶת הָאָרֶץ", לרבות האילנות ודשאים וגן עדן. ואלו כלל כל הנבראים בעל הגוף.

ואחר שאמר כי בתחילה – במאמר אחד ברא אלהים השמים והארץ וכל צבאם, חזר ופירש, כי הארץ אחר הבריאה הזו היתה "תהו", כלומר, חומר אין בו ממש; והיתה "בהו", כי הלביש אותה צורה. ופירש שבצורה הזו צורת ד' יסודות, שהם

האש והמים והעפר והאוויר, ומלת "הָאָרֶץ" תכלול ארבעת אלה. והאש נקראת "חֶשֶׁד", מפני שהאש היסודית חשוכה; ואלו היתה אדומה, היתה מאדימה לנו הלילה. והמים שנגבל בהם העפר יקרא "תְּהוֹם", ולכן יקראו מי הים "תְּהוֹמוֹת", כדכתיב (שמות טו ה): "תְּהוֹמוֹת יִכְסִימוּ"; "קָפְאוּ תְּהוֹמוֹת" (שם ח); "תְּהוֹם יִסְבְּגֵנִי" (יונה ב ו). ויקרא קרקע הים "תְּהוֹם": "וַיִּגְעַר בְּיָם סוּף וַיַּחֲרַב וַיּוֹלִיכֶם בְּתְּהוֹמוֹת כַּמְדָּבָר" (תהלים קו ט); "מוֹלִיכֶם בְּתְּהוֹמוֹת פְּסוּס בַּמְדָּבָר" (ישעיהו סג יג). והאוויר יקרא "רוּחַ".

וכבר נודע כי היסודות הארבעה – מקשה אחת, והעמוד שלה הוא עיגול הארץ. והמים מקיפין על הארץ, והאוויר מקיף על המים, והאש מקיף על האוויר. ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה, והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבים, והרוח מנשבת ותיכנס בחושך ותרחף על המים.

ויראה לי שהנקודה הזאת, בלובשה הצורה והיתה בהו, היא שהחכמים קורין אותה "אבן שתיה" (יומא נד ב) שממנה נשתת העולם.

והנה שיעור הכתובים: בתחילה ברא אלהים מאין את השמים, וברא מאין את הארץ, והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו, ובהם חשך ומים ועפר, ורוח נושבת על המים. והנה הכל נברא ונעשה.

וסמך "הרוח" ל"אלהים", בעבור שהיא דקה מכולם, ולמעלה מהם, רק שהיא מרחפת על פני המים במאמרו של הקב"ה.

ואם תבקש בריאה למלאכים שאינם גוף, לא נתפרש זה בתורה. ודרשו בהם שנבראו ביום שני, שלא תאמר שסייעו בבריאת העולם. אבל אם תזכה ותבין סוד מלת בְּרֵאשִׁית, ולמה לא הקדים לומר "אֱלֹהִים בָּרָא בְּרֵאשִׁית", תדע כי על דרך האמת – הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים. ומילת בְּרֵאשִׁית תרמוז בחכמה, שהיא ראשית הראשים, כאשר הזכרתי. ולכך תרגמו בתרגום ירושלמי "בכמתא", והמילה מוכתרת בכתר ביי"ת.

[ג] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. מילת אמירה בכאן להורות על החפץ, כדרך "מה תאמר נִפְשָׁד וְאֶעֱשֶׂה לָךְ" (שמואל א כ ד), מה תרצה ותחפוץ, וכן "וַיְהִי אֶשָׁה לְבִן אֲדֹנָיךָ כַּאֲשֶׁר דָּבַר ה' " (להלן כד נא), כאשר רצה; כי כן הוא הרצון לפניו. או הוא כגון מחשבה, כמו "הָאִמְרָה בְּלִבָּהּ" (ישעיהו מז ח); "וַיֹּאמְרוּ אֲלֵפֵי יְהוָה בְּלִבָּם" (זכריה יב ה). והעניין, לומר שלא היה בעמל. וכך קראו רבותינו לזה "מחשבה"; אמרו: מחשבה – ביום; המעשה – עם דמדומי חמה. והוא להורות על דבר מחושב שיש בו טעם, לא חפץ פשוט בלבד. ומילת הויה – מורה על מעשה הזמן העומד, כמו "וַיֵּאָתֶּה הַזֶּה לָהֶם לְמַלְאָךְ" (נחמיה ו ו). ולכן אמר הכתוב, כי כשברא חומר השמים – אמר שיהיה מן החומר ההוא דבר מזהיר, קראו אור.

"וַיְהִי אוֹר" – לא אמר "וַיְהִי-כֵן", כאמור בשאר הימים, לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית. ויש לרבותינו בזה מדרש בסוד נעלם.

ודע, כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ ימים ממש, מחוברים משעות ורגעים, והיו שישה כששת ימי המעשה, כפשוטו של מקרא. ובפנימיות הענין יקראו "ימים" הספירות האצולות מעליון, כי כל מאמר

פועל הויה תיקרא "יום". והיו שישה, כי לה' הגדולה והגבורה. והמאמרים עשרה, כי הראשונות אין שם "יום" נתפס בהם. והפירוש בסידור הכתובים בזה נשגב ונעלם, ודעתנו בו פחות מטיפה מן הים הגדול.

[ד] וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר כִּי טוֹב. כתב רבינו שלמה: אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה: ראה שאינו ראוי להשתמש בו רשעים, והבדילו לצדיקים לעתיד לבוא. ולפי פשוטו כך פרשהו: ראהו כִּי טוֹב, ואין נאה לו ולחשך להשתמש בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה.

ורבי אברהם אמר: וַיִּרְא – כמו "וַיִּרְאֵינִי אֲנִי" (קהלת ב יג), והיא במחשבת הלב. וטעם וַיִּבְדֵּל – בקריאת השמות.

ואין דברי שניהם נכונים: שאם כן, ייראה כענין המְלָכָה ועצה חדשה, שיאמר, כי אחרי שאמר אלהים: "יְהִי אֹר", והיה אור, ראה אותו כי טוב הוא, ולכן הבדיל בינו ובין החשך, כעניין באדם שלא ידע טיבו של דבר עד היותו.

אבל הסדר במעשה בראשית, כי הוצאת הדברים אל הפועל יקרא "אמירה": "וַיִּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר" (כא); "וַיִּאמֶר... יְהִי רְקִיעַ" (פסוק ו); "וַיִּאמֶר... תִּדְשָׂא הָאָרֶץ" (פסוק יא).. וקיומם יקרא "ראיה", כעניין "וַיִּרְאֵינִי אֲנִי" דקהלת (ב יג); וכן "וַיִּתְּרָא הָאֱשֶׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל" (להלן ג ו). והוא כעניין שאמרו (כתובות קט א): "רואה אני את דברי אדמון", וכמוהו (שמואל ב טו כז): "וַיִּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל צָדוֹק הַכֹּהֵן הַרְוֵאָה אֶתְּהָ שֶׁבַה הָעִיר בְּשָׁלוֹם". והעניין, להורות כי עמידתם בחפצו, ואם החפץ יתפרד רגע מהם – יהיו לאין. וכאשר אמר בכל מעשה יום ויום: "וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב", ובשישי כאשר נשלם הכל: "וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (פסוק לא), כן אמר ביום הראשון בהיות האור: וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, שרצה בקיומו לעד.

והוסיף בכאן אֶת הָאֹר. שאילו אמר סתם: וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, היה חוזר על בריאת השמים והארץ; ולא גזר בהן עדיין הקיום, כי לא עמדו ככה, אבל מן החומר הנברא בראשון – נעשה בשני רקיע, ובשלישי נפרדו הַמַּיִם והעפר ונעשית הַיַּבֵּשָׁה שקראה "אָרֶץ", ואז גזר בהם הקיום ואמר בהם: "וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב".

וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ – איננו החשך הנזכר בפסוק הראשון, שהוא האש, אבל הוא אפיסת האור; כי נתן אלהים מידה לאור, ושיהיה נעדר אחר כן עד שובו.

ואמרו קצת המפרשים, כי האור הזה נברא לפניו של הקב"ה, כלומר במערב, ושיקעו מיד כדי מידת לילה, ואחרי כן האיר כמידת יום. וזה טעם "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר" (פסוק ה), שקודם היה לילה, ואחר כך יום, ושניהם אחרי הוית האור. ואיננו נכון כלל, כי יוסיפו על ששת ימי בראשית יום קצר.

אבל ייתכן שנאמר, כי האור נברא לפניו יתברך, ולא נתפשט ביסודות הנזכרים. והבדיל בינו ובין החשך, שנתן לשניהם מידה. ועמד לפניו כמידת לילה, ואחר כך הזריח אותו על היסודות. והנה קדם הערב לבוקר.

ועוד ייתכן שנאמר, כי משיצאו השמים והארץ מן האפס אל היש הנזכר בפסוק הראשון, נהיה זמן. כי אף על פי שזמנינו ברגעים ושעות, שהם באור ובחשך,

משיהיה יש – ייתפש בו זמן. ואם כן, נבראו שמים וארץ, ועמדו כן כמידת לילה מבלי אור, ואמר "יהי אור", ויהי אור, וגזר עליו שיעמוד כמידת הראשון, ואחר כך ייעדר מן היסודות; "ויהי ערב ויהי בקר".

[ה] ויקרא אלהים לאור יום. יאמר כי נברא הזמן ועשה מדת יום ומדת לילה וענין "ויקרא" מפני שהאדם קרא השמות אמר באלו שנעשו קודם היותו כי האלהים קרא להם שמות וזה דעת רבי אברהם והנכון שענין "קריאה" באלו בכאן היא ההבדלה המוגבלת בהם כשלבשו צורתם וכך אמרו (ב"ר ג' ו) יום יהא תחומך ולילה יהא תחומך

"ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" - היה ערב והיה בקר של יום אחד ויקרא תחילת הלילה "ערב" בעבור שיתערבו בו הצורות ותחלת היום "בקר" שיבקר אדם בינותם כך פירש רבי אברהם ועל דרך הפשט לא יתכן לומר "יום ראשון" בעבור שעדיין לא נעשה השני כי הראשון קודם לשני במנין או במעלה אבל שניהם נמצאים וה"אחד" לא יורה על שני ויש מפרשים (מורה נבוכים ב' ט) כי זה רמז לתנועת הגלגל על פני כל הארץ בעשרים וארבע שעות שכל רגע מהם בקר במקומות משתנים וערב במקומות שכנגדם ואם כן ירמוז לאשר יהיה ברקיע אחרי הנתן המאורות ברקיע השמים

[ו] יהי רקיע. החומר ההווה בתחלה שבראו מאין אמר שיהיה רקיע מתוח כאהל בתוך המים ויהיה מבדיל בין מים למים ושמה לזה כווננו באמרם (אב"ר ד' א) רב אמר לחים היו שמים ביום הראשון וביום השני קרשו רב אמר יהי רקיע יחזק הרקיע רבי יהודה ברבי סימון אמר יעשה מטלית הרקיע כמה דאת אמר (שמות לט א) וירקעו את פחי הזָהָב וגו'

"בתוך המים" - באמצע המים בין מים העליונים למים התחתונים כמו שיש הפרש בין הרקיע למים שעל הארץ כך יש הפרש בין מים העליונים לרקיע הא למדת שהן תלויים במאמר בראשית רבה (ד' א) וכתבה רש"י וזה מענין מעשה בראשית הוא ואל תקוה ממני שאכתוב בו דבר שהענין הוא מסתרי התורה ואין הפסוקים צריכים לביאור הזה כי לא יאריך הכתוב בענינו והפירוש אסור ליודעיו וכל שכן אלינו

[ז] ויעש אלהים את הרקיע. לשון עשייה בכל מקום תקון הדבר על מתכונתו

"ויהי-כן" - הכתיב בראשון "ויהי אור" אחר "ויאמר אלהים יהי אור" אחר האמירה פירש שיצא אל הפועל והיה כאשר נגזר אבל בכאן אחר אמירת "יהי רקיע" כתוב ויעש אלהים את הרקיע ויבדל ולמה הוסיף "ויהי-כן" אבל הוא לומר שהיה כן תמיד כל ימי עולם ורבי אברהם פירש כי הוא דבק עם הבא אחריו כאשר היה כן קרא לרקיע שמים ואינו נכון ובראשית רבה (ד' ו) אמרו ויעש אלהים את-הרקיע זו אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם ויעש אלהים וכו' והלא במאמר בְּדָבָר ה' שָׁמַיִם נִעְשָׂו (תהלים לג ו) ואין ההרעשה הזו מלשון "ויעש" לבדו שהרי ברביעי ובששי כתוב "ויעש" אבל היה מזה שאמרתי בעבור כי בשאר הימים כתוב אחר האמירה "ויהי-כן" לומר שנהיה כן מיד תיכף אחר האמירה אבל כאן אחר "ויאמר אלהים" כתוב "ויעש" זו היא קושיתו ואולי היה לו פירוש נסתר לא רצה לגלות סודו וזה ענין הרעש

[ח] ויקרא אלהים לרקיע שמים. ביום השני קראם בשם הזה כאשר הלביש אותם צורת רקיע כי בראשון היו שמים בבריאה אבל אין השם נתפש בהם עד שלבשו הצורה הזו ופירוש השם הזה כאלו הוא נקוד בסגול תחת השי"ן כמלת (שיר השירים א ז) "שַׁלְמָה" אֶהְיֶה כְּעֶטְיָה כאלו אמר שמים הם שנרקעו ונמתחו כאהל בתוך המים העליונים והתחתונים הודיע בשם הזה סוד יצירתם ובגמרא במסכת חגיגה (יב) אמרו מאי שמים שם מים ואם כן הוא יחסר מ"ם אחד להתחברות שתי אותיות שוות כמלת "יִרְבַּעַל" (שופטים ו לב ועוד) ויאמר שם מים כלומר שם שקרא למים בלבשם צורה אחרת וזה פשט הכתובים על הדרך הזה שכתב רש"י והוא דעת רב שהזכרנו (בפסוק ו) ויהי שם "הַשָּׁמַיִם" ו"הָאָרֶץ" בפסוק הראשון על העתיד לקרא להם כי לא יתכן להודיעם רק בלשון הזה אבל יותר נכון לפי פשט הכתובים שנאמר כי הַשָּׁמַיִם הנזכרים בפסוק הראשון הם הַשָּׁמַיִם העליונים אינם מכלל הגלגלים אבל הם למעלה מן המרכבה כענין ודמיות על רֵאשִׁי הַחִיָּה רָקִיעַ כְּעֵין הַקָּרַח הַנּוֹרָא נְטוּי עַל רֵאשִׁיהֶם מְלַמְעֵלָה (יחזקאל א כב) ומהם נקרא הקב"ה "רוֹכֵב שָׁמַיִם" (דברים לג כו) ולא סיפר הכתוב בבריאתם דבר כאשר לא הזכיר המלאכים וחיות המרכבה וכל דבר נפרד שאינו בעל גוף רק הזכיר בשמים שהם נבראים כלומר שקדמותם אפס ואמר בשני שיהיה רקיע בתוך המים כלומר שיתהווה מן המים הנזכרים שהזכיר בריאתם דבר מרוקע מבדיל ביניהם וקרא גם לאלו הכדורים שמים כשם השמים העליונים הראשונים ולכן יקראם בפרשה (בפסוק יז) "רָקִיעַ שָׁמַיִם" ויתן אותם אלהים ברקיע הַשָּׁמַיִם לבאר שאינם הנזכרים בשם הַשָּׁמַיִם רק הרקיעים שקראם שָׁמַיִם וגם זה דעת רבותינו הזכירוהו בבראשית רבה (ד ט) אמרו כל רבנין אמרין לה בשם רבי חנניה ברבי פנחס ורבי יעקב ברבי אבין בשם רבי שמואל ברבי נחמן בשעה שאמר הקב"ה "יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַשָּׁמַיִם" גלדה טיפה האמצעית ונעשו שמים התחתונים ושמי הַשָּׁמַיִם העליונים ומאמר זה יתפשט לכדורי הגלגלים שבהם תחתונים ועליונים נקראים "שָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם" כדכתיב (תהלים קמח ג-ד) הִלְלוּהוּ שְׁמֵשׁ וְיָרֵחַ הַלְלוּהוּ כָּל כּוֹכְבֵי אֹר הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל הַשָּׁמַיִם אבל השמים הנזכרים בראשון ששם כסאו של הקב"ה דכתיב (ישעיהו סו א) הַשָּׁמַיִם כְּסֵאֵי הֵם הַנּוֹזְכִים בתחלת זה המזמור (תהלים קמח א-ב) הִלְלוּ אֶת ה' מִן הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַּמְרוֹמִים הַלְלוּהוּ כָּל מְלֶאכֶיךָ וְזֶה הַלְשׁוֹן נִכּוֹן בַּפֶּשֶׁט הַכְּתוּב עִם מָה שִׁישׁ עוֹד בְּשֵׁם הַשָּׁמַיִם וּבְשֵׁם הַכֶּסֶא סוּד נִשְׁגָב וְנִעְלַם כִּי יֵשׁ שָׁמַיִם לְשָׁמַיִם וְכִסֵּא לְכִסֵּא וּמִזֶּה אוֹמְרִים הַחֲכָמִים (ברכות יג) כְּדִי לִקְבֹּל עֲלֵיו עוֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם וְאִמְרוּ (שם ז) יִרְאֵת שָׁמַיִם וְהַכְּתוּב אָמַר דִּי שְׁלִטָן שָׁמַיָא (דניאל ד כג) ויש להם מדרש נפלא (ספר הבהיר אות ק) במה שכתוב דאתה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם (מלכים א ח לב) וכל זה יראנו נרמז בפסוק הראשון הזוכה לו והנה בארו הכתובים כי הנבראים הראשונים הם מאין והשאר מוצאם מן החומר הראשון הנברא ואל יקשה עליך מאמר רבי אליעזר הגדול (פרקי דר"א ג) שאמר שמים מהיכן נבראו מאור לבושו של הקב"ה וכן הוא בבראשית רבה עוד כי בעבור שירצו החכמים עוד להעלות החומר הראשון עד תכלית ולעשותו דק מן הדקים לא יראו שהשמים שהם גוף מתנועע בעל חומר וצורה הם הנבראים מן האין אבל אור הלבוש הוא הנברא הראשון וממנו יצא חומר הממש בשמים ונתן לארץ חומר אחר ואיננו כדקות הראשון והוא שלג שתחת כסא הכבוד כי כסא הכבוד נברא וממנו היה השלג שתחתיו וממנו נעשה חומר הארץ והנה הוא שלישי בבריאה

[ט] יָקוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. היה הַתְּהוֹם שהוא מים ועפר כעין הַמַּיִם העכורים וגזר על הַמַּיִם שיקוו במקום אֶחָד מסובב כל הפאות וגזר על העפר שיעלה עד שיראה על הַמַּיִם וייבש ותהיה יבשה שטוחה ראויה לישוב וכן כתוב לְרַקַּע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם (תהלים קלו ו) או שמא שתהיה כדורית מקצתה מגולה ורובה

משוקעת אשר ידמו היונים במופתיהם הנראים או המפתים והנה הן שתי גזרות כלומר שני ענינים נעשים בחפץ אלהים הפך מן הנאות בטבעם כי הראוי לכבודות העפר ולקלות המים כנגדה להיות עמוד הארץ אמצעי והמים מכסים עליה מקיפים אותה מכל צד ועל כן אמר יְקוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כלומר אֶל מְקוֹם שפלות ואמר וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וקרא להם שמות בהיותם לובשים הצורות האלו כי מתחילה היה שם "תְּהוֹם"

[יז] ויקרא אלהים ליבשה ארץ. יאמר כי שמה הראוי לה "יַבְשָׁה" כי בהפרד המים מן העפר היא יבשה אבל יקרא אותה "אַרְצָה" כשם כלל היסודות הנברא בראשון והטעם כי בעבורה נבראו שתהיה ישוב לאדם שאין בתחתונים מכיר בוראו זולתו וקרא למקוה המים "יַמִּים" כאילו הוא "ים מים" לפי שקרקע המקוה נקרא "ים" כדכתיב (ישעיהו יא ט) כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים וכן וְאֵת הַיָּם הוֹרֵד מֵעַל הַבְּקָר (מלכים ב טז יז) כי מפני שהוא מקוה מים גדול יקרא כן

"וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" - הוא קיומם בחפצו והענין כי כאשר הלבשים הצורה הזו חפץ בהם והיה הקיום כמו שפירשתי (בפסוק ד) וזה מה שאמרו רבותינו (ב"ר ד ו) מפני מה לא נאמר כי טוב בשני לפי שלא נגמרה מלאכת המים לפיכך כתוב בשלישי שני פעמים אחד למלאכת המים ואחד למלאכת היום

[יא] ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא. גזר שיהיה בתולדות הארץ כח הצומח ומוליד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד ויתכן שירמוז בארץ הנזכרת בפסוק הראשון שימשך ממנה כח מצמיח והנה נאצלו מכחה היסודות למיניהם ומהם צמחו בגן עדן דשאים ואילנות ומהם בעולם וזהו שאמרו (ב"ר יא ט) בשלישי ברא שלש בריות אילנות ודשאים וגן עדן ועוד אמרו (שם י ו) אין לך כל יַעֲשֶׂב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע ומכה אותו ואומר לו גדל הדא הוא דכתיב (איוב לח לג) הַיַּדְעָתָה חֲקוֹת שָׁמַיִם אִם תִּנְשִׂים מִשָּׁטְרוֹ בְּאַרְצָה שוֹטֵר ואמר שיהיה כל זה למינהו והוא אסור הַפְּלֵאִים כי הזורע אותם מכחיש בכח מעשה בראשית ועוד אבאר בו בעזרת השם (בויקרא יט יט) וכתב רבינו שלמה דְּשָׂא יַעֲשֶׂב לא דְּשָׂא לשון יַעֲשֶׂב ולא יַעֲשֶׂב לשון דְּשָׂא לשון דְּשָׂא לבישת הארץ בעשבים ואין לומר דְּשָׂא פלוני וכל שרש לעצמו נקרא יַעֲשֶׂב ואין דברו זה נכון שאם כן לשון "דְּשָׂא" לא יתרבה וחכמים אומרים הרכיב שני מיני דשאים מהו (חולין ס) והרב עצמו מזכיר דשאים אבל דְּשָׂא הוא הקטן הצומח וְיַעֲשֶׂב הוא הגדול המזריע ולכן יאמר "תִּדְשָׂא הָאֲרָצָה" ולא יתכן לומר "תעשיב" וכל קטן הצומח מן הארץ יקרא "דְּשָׂא" אף באילנות ולכן ימשך תדשא הארץ עץ פרי כי לא אמר "תִּדְשָׂא הָאֲרָצָה דְּשָׂא יַעֲשֶׂב ותוציא עץ פְּרִי" והנה הוא כטעם צמיחה וכן כִּי דְּשָׂאוּ נְאוֹת מִדְּבָר כִּי יַעֲצֵב נֶשֶׂא פְּרִי (יואל ב כב) ואני תמה איך לא הזכיר הכתוב אילני הסרק ואיך צוה בעץ פרי לבדו ואולי בזה נתעוררו רבותינו שאמרו (ב"ר ה ט) אף אילני סרק עשו פירות ואם כן נאמר כי מקללת "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה" (להלן ג יז) היו סרק ויתכן שיהיה פירוש הכתוב תצמיח הארץ צמח ועשב מזריע זרע ועץ עושה פרי והנה בתחילה גזר בעשבי הסרק ובאילני הסרק וממה שאמר "עֲשֵׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ" (פסוק יב) נלמוד כי כל האילנות יצמחו מזרעם אף על פי שהמנהג במקצתם ליטע מהם הענף

[יב] וירא אלהים כי טוב. קיום המינין לעד והנה לא נתיחד יום למאמר הזה לבדו מפני שאיננו מעשה מיוחד כי הארץ כאשר תצמיח או שתהיה ארץ מליחה אחת היא

[ית] וְלִמְשַׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָהּ. ענין הממשלה דבר אחר מבלי האורה שהזכיר כי יכלול מה שאמר תחלה "וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים" כי יש להם ממשלה בארץ בשנוייה אשר יולידו בה וממשלה בהוייה ובהפסד בכל השפלים כי השמש בממשלתו ביום יצמיח ויוליד ויגדל בכל החמים והיבשים והירח בממשלתו יפרה במעינות ובימים וכל הלחים והקרים ועל כן אמר סתם

"וְלִמְשַׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָהּ" - כי ממשלת השפלים להם ויתכן שהממשלה עוד כח אצילות שהם מנהיגי התחתונים ובכחם ימשול כל מושל והמזל הצומח ביום ימשול בו והמזל הצומח בלילה ימשול בה כענין שכתוב (דברים ד ט) אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֶתְּם לְכָל הָעַמִּים וְהוּא מַה שֶׁאָמַר הַכְּתוּב (תהלים קמז ד) מוֹנֵה מִסְפָּר לְכּוֹכְבִּים לְכָל שְׁמוֹת יִקְרָא וְכֵן לְכָל שְׁמֵי יִקְרָא (ישעיהו מ כו) כי קריאת השמות היא ההבדלה בכחותם לזה כח הצדק והיושר ולזה כח הדם והחרב וכן בכל הכחות כידוע באצטגנינות והכל בכח עליון ולרצונו ולכך אמר גְּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב כֹּחַ (תהלים קמז ה) כי הוא גְּדוֹל עַל כּוֹלָם וְרַב כֹּחַ עֲלֵיהֶם וְכֵן אָמַר מְרַב אוֹנִים וְאֶמְיָץ כֹּחַ (ישעיהו מ כו) ועל דרך הסוד שרמזתי לך תהיה ממשלה גמורה באמת

"וְלִהְבֵּדִיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" - אמר רבי אברהם כי בצאת השמש ביום ואור הלבנה בלילה יבדילו בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ ולפי דעתי כי ה"אור" הנזכר בכאן הוא היום וה"חשך" הוא הלילה כי כן שמש כמו שאמר (לעיל פסוק ה) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קֶרָא לַיְלָה וְהָנָה בְּכָל מַעֲשֵׂה בְרָאשִׁית יִזְכֹּר הַכְּתוּב הַצּוּוֹאָה וַיִּסְפָּר הַמַּעֲשֵׂה וּבְכַאֵן צוּה "וְהָיוּ לְמְאֹרֹת" (לעיל טו) וְסִפֵּר "וַיִּתֵּן אֶתְּם אֱלֹהִים" (לעיל יג) ואמר "וְלִמְשַׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָהּ" שיהיה זה מושל ביום וזה מושל בלילה והממשלה הוא מה שצוה "וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים" (לעיל יד) וְסִפֵּר שֶׁאֵין מִמְשַׁלְת שְׁנֵיהֶם שׁוֹה אֲבֵל "לִהְבֵּדִיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" כי הגדול ימשול ביום ויהיה כולו אור גם במקום שאין השמש מגיע והקטן ימשול בלילה ויהיה חשך זולתי הירח שיגיה חשכו והיא הצוואה שאמר "לִהְבֵּדִיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה" (שם) כמו "וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" (לעיל ד)

[כ] יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שְׂרָץ. כתב רש"י כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ בעוף כגון זבובים בשקצים כגון נמלים ותולעים בבריות כגון חולד ועכבר וכיוצא בהם וכל הדגים ומה יאמר הרב בפסוק וְאֶתְּם פָּרוּ וַרְבוּ שְׂרָצוּ בְּאֶרֶץ וַרְבוּ בָּהּ שֵׁנָאמַר בְּנַח וּבְנִי (להלן ט ז) וְכֵן "אֲשֶׁר שְׂרָצוּ הַמַּיִם" ראוי לפי הדעת הזו שיאמר "אשר שרצו במים" ועופות רבים שאינם גבוהים מן הארץ כגובה החולד העכבר והעטלף קטן הרגלים מאד ולמה לא יקרא "שְׂרָץ הָעוֹף" ודעת אונקלוס שענין שריצה כטעם תנועה אמר בשרץ וברמש ריחשא דרחיש ויפה פירש ויקראו השרצים כן בעבור שתנועתם תמידית ויתכן שהוא לשון מורכב יקרא שרץ "שהוא רץ" ורמש שהוא רומש הארץ לא ישקוט ולא ינוח ודע כי כל העוף אשר לו ארבע רגלים יקרא "שְׂרָץ הָעוֹף" (ויקרא יא כ-כג) מפני שברגליו יסמוך וינוע כשרצים ואשר איננו כן יקרא "עוֹף כָּנָף" שעיקר תנועתו לעופף ויהיה טעם "וַיִּשְׂרָצוּ בְּאֶרֶץ וַפָּרוּ וַרְבוּ עַל הָאֶרֶץ" (להלן ח יז) שיהיו מתהלכים בכולה ויפרו וירבו עליה "שְׂרָצוּ בְּאֶרֶץ וַרְבוּ בָּהּ" (להלן ט ז) התנועעו בכולה ותרבו בה והוא טעם הכפל "וַרְבוּ" שני פעמים בפסוק ואם כן נפרש "אֲשֶׁר שְׂרָצוּ הַמַּיִם" (להלן פסוק כא) אֲשֶׁר הֵנִיעוּ והוליכו המים וכן וְשֶׁרֶץ הָאָרֶץ צִפְרִדָּעִים (שמות ז כח) וכן פָּרוּ וַיִּשְׂרָצוּ (שם א ז) שפרו ורבו וינועו לרובם עד שתמלא הארץ מהם אבל אונקלוס פתר ב"שְׂרָצוּ בְּאֶרֶץ" (להלן ט ז) ענין תולדה "איתילידו בארעא" כי הוא עשה הלשון מושאל מן השרצים ואתם פרו ורבו כשרצים בארץ ורבו בה וכן "פָּרוּ וַיִּשְׂרָצוּ" (שמות א ז) שהיו בתולדותם כשרצים לרוב

"וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאֶרֶץ" - ביום הזה היה מאמר הבריאה במים והיה ביום הששי בארץ אם כן פירוש "וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאֶרֶץ" נמשך יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שְׂרָץ נִפְשׁ חַיָּה

ועוף שיעופף והכתוב שאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים (להלן ב'ט) כאלו אמר "ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים" ורבים כמוהו וכן דעת רבי אליעזר הגדול בפרקיו (ריש פרק ט) שאמר בחמישי השריץ מן המים כל עוף כנף אבל בגמרא (חולין כז) נחלקו בו יש אומרים כן שמן המים נבראו ויש אומרים שהעוף משניהם נברא אמרו מהרקק נבראו ואם כן בעבור שתולדותם היתה במים והרקק בקרקע הים הוא מפני זה היה המאמר בהם ביום החמישי וכן אמר "ושרצו המים שרץ נפש חיה" כי הדגים גופם ונפשם מן המים בדבר האלהים שהביא להם רוח מן היסודות לא כאדם שהפריד גופו מנפשו כמו שאמר ויצר ה' אלהים אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפו נשמת חיים (להלן ב'ז) ולא הזכיר בשלישי בצומח נפש כלל כי אין כח הגדול נפש רק בבעלי התנועה בלבד היא ועל דעת היונים שאומרים כשם שאין הגדול במתנועע רק בנפש כך בצומח בנפש יגדל יהיה הפרש כי זאת נפש חיה כלומר נפש שיש בו חיות כי יש נפש אין בה חיות והיא נפש הצומחת והזכירו רבותינו (ב"ר מא א) באילני התמרים תאוה ואולי הוא כח בצמיחה לא יקרא נפש

[כא] ויברא אלהים את התנינים הגדלים. בעבור גודל הנבראים האלה שיש מהם אורכם פרסאות רבות הגידו היונים בספריהם שידעו מהם ארוכים חמש מאות פרסה ורבותינו גם כן הפליגו בהם (עיי' ב"ב עג) בעבור זה ייחס בהם הבריאה לאלהים כי הוא שהמציאם מאין מבראשית כאשר פירשתי לשון בריאה (לעיל פסוק א) וכן יעשה באדם למעלתו להודיע כי הוא מוצא מאין עם דעתו ושכלו ואני תמה למה לא אמר ביום הזה "ויקהי-כן" ואולי לא יתכן להזכיר "ויברא" אחרי "ויקהי-כן" כי מבראשונה ידבר ורבותינו אמרו (בבא בתרא עד) כי התנינים הגדולים הוא לויתן ובת זוגו שבראם זכר ונקבה והרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא ואפשר כי מפני זה לא היה ראוי שיאמר בהם "ויקהי-כן" כי לא עמדו עוד

[כב] ויברך אתם אלהים לאמרו. גזר בהם הברכה ואמר בהם שיפרו וירבו כלומר שיעשו פירות רבים שיוציא האחד רבים כמותו וענין הברכה בלידה כענין שאמר וברכתיה והיתה לגוים (להלן יז טז) וגם בצמחים תבא לשון ברכה (ויקרא כה כא) וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית אבל לא נאמר כן בשלישי לפי שהנבראים בכל בעלי הנפש היו שנים בלבד זכר ונקבה למיניהם כענין באדם והוצרכו לברכה שירבו מאד אבל בצמחים צמחו על פני כל האדמה רבים מאד כאשר הם היום ולא אמר בבהמות ובחיות ברכה שמזאת הגזירה שגזר בבעלי הנפש התנועה שבמים הרבוי נתרבו בעלי נפש התנועה שבארץ כי בעלי נפש חיה שאינה מדברת כולם ענין אחד בבריאתם ורבותינו אמרו (ב"ר יא א) כי בעבור היות בני אדם צדים מהם ואוכלים הוצרכו לברכה

"ומלאו את המים בימים" - בירך אותם שימלאו לרובם הימים אף הנחלים והאגמים או שמלואם בימים הוא כי בנחלים מעטים הם והעוף ירב בארץ אף על פי שבריותו מן המים ברכתו תהיה בארץ שיפרו וירבו עליה כי אין בעוף שיטיל ביציו במים ויגדלו שם רק השוכנים תמיד במים וניזונים מהם עושין ביציהם בארץ ונולדים בה

[כד] בהמה. הם המינים האוכלים עשב בין ישובי בין מדברי וחייתו ארץ אוכלי הבשר יקרא חיות וכלם יטרופו

"וְרָמַשׁ" - כתב רש"י הם שרצים נמוכים ורומשים על הָאֲרֶץ נראין כאילו נגררין והנה בפרשה הזאת (להלן פסוק כח) וּבְכָל חַיָּה הִרְמַשְׁתָּ עַל הָאֲרֶץ וּכְתִיב (להלן ז כא) וַיְגַע כָּל בְּשַׂר הָרֶמֶשׂ עַל הָאֲרֶץ בְּעוֹף וּבְבְהֵמָה וּבְכָל הַשָּׂרֵץ הַשָּׂרֵץ עַל הָאֲרֶץ וּכְתִיב (תהלים קד כ) בּוֹ תִרְמַשׁ כָּל חַיָּתוֹ יַעַר אַבְל פִּירוּשׁ "רמישה" כענין בסמ"ך מן תִּרְמַשְׁנָה רָגַל (ישעיהו כו ו) וּחְבִירוֹ וְאָמַר בַּחִיהַ וּבַבְּהֵמָה "רַמַּשׁ עַל הָאֲרֶץ" וּבְשַׂרְצֵי הַנְּגַרְרִים "רַמַּשׁ הָאֲדָמָה" (פסוק כה) בַּעֲבוּר שְׂדֵרֵיכֶם בְּאֲדָמָה בְּכָל גּוֹפִים

[כו] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֵׂה אָדָם. נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו כי אין טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו והפשט הנכון במלת "נַעֲשֵׂה" הוא מפני שכבר הראית לדעת (לעיל פסוק א) כי האלהים בָּרָא יש מאין ביום הראשון לבדו ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה וכאשר נתן במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה והיה המאמר בהם "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם" (פסוק ב) והיה המאמר בבהמה "וַתוֹצֵא הָאֲרֶץ" (פסוק כד) אמר באדם "נַעֲשֵׂה" כלומר אני והארץ הנזכרת נַעֲשֵׂה אָדָם שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה כדכתיב (להלן ב ו) וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּתֵּן הוּא יִתְבַרַךְ הַרוּחַ מִפִּי עֲלִיּוֹן כְּדַכְתִּיב (שם) וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נְשֻׁמַת חַיִּים וְאָמַר "בְּצַלְמִנוּ כְּדַמוֹתֵינוּ" כי ידמה לשניהם במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה וידמה ברוח לעליונים שאינה גוף ולא תמות ואמר בכתוב השני בְּצַלְמֵ אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ (פסוק כז) לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים וזה פשט המקרא הזה מצאתיו לרבי יוסף הקמחי והוא הנראה מכל מה שחשבו בו ופירוש "צַלְמֵ" כמו תאר וְצַלְמֵ אֲנַפְוֵהִי אֲשֶׁתֵּנִי (דניאל ג יט) וכן אֵךְ בְּצַלְמֵ יְתֵהֵלֵךְ אֵישׁ (תהלים לט ו) בְּעִיר צַלְמֵם תִּבְזָה (תהלים עג כו) עַל כֹּשֶׁם עַל כֹּשֶׁם) תאר מראיתו ו"דמות" הוא דמיון בצורה ובמעשה כי הקרובים בענין יקראו דומים זה לזה והנה האדם דומה לתחתונים ולעליונים בתאר והדר כדכתיב (תהלים ח ו) וְכַבֹּד וְהִדָּר תִּתְעַטְרֶהוּ וְהוּא מִגַּמַת פָּנָיו בַּחֲכָמָה וּבַדְעַת וְכִשְׁרוֹן הַמַּעֲשֵׂה וּבַדְמוּת מִמֶּשׁ שִׂדְמָה גּוֹפוֹ לַעֲפָר וּנְפִשׁוֹ לַעֲלִיוֹנִים

"וַיִּרְדּוּ בְּדַגַת הַיָּם" - בעבור היותו זָכָר וּנְקֵבָה אמר "וַיִּרְדּוּ" בְּדַגַת הַיָּם לְשׁוֹן רַבִּים וּבְבִרְאשִׁית רַבָּה (ו ז) אָמַר וַתוֹצֵא הָאֲרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ אָמַר רַבִּי אֲלֵעָזָר נֶפֶשׁ חַיָּה זו רוחו של אדם הראשון ולא יתכן שיאמר רבי אלעזר כי "וַתוֹצֵא הָאֲרֶץ" יתפרש בנפשו של אדם הראשון כלל אלא שיתכוין למה שהזכרתי לומר כי יצירת האדם ברוחו הוא הנפש אשר בדם נעשה מן הארץ כמאמר החיה והבהמה כי כל נפשות התנועה נעשו יחד ואחר כן ברא להם גופות עשה תחילה גופי הבהמה והחיה ואחר כך גוף האדם ונתן בו הנפש הזו ואחר כן נפח בו נשמה עליונית כי הנפש הנפרדת אשר בו היא שנתיחד בה מאמר אחר אל האלהים אשר נתנה כדכתיב (להלן ב ז) וַיִּפַּח בְּאַפִּיו נְשֻׁמַת חַיִּים וּדְרַךְ הָאֲמֵת בַּפְּסוּק הַזֶּה יוֹדֵעַ לְמַשְׁכִּיל בַּפְּסוּק הַשֵּׁנִי וְאִפְשָׁר שֶׁנִּתְכוּיֵן לוֹ רַבִּי אֲלֵעָזָר וְדַרְשׁ בִּ"וַתוֹצֵא הָאֲרֶץ" אֲרֶץ הַחַיִּים שֶׁתוֹצֵא נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ לַעוֹלָם עוֹמֵדֵת וְכֵן מֵה שֶׁאָמַר זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם (להלן א כו, להלן ה ב) כי היתה הבריאה מתחלה מזכר ונקבה ונשמתו כלולה בהם אבל היצירה היתה יצירה לאדם ובנין צלע לאשה כאשר יספר בסוף ולכן הזכיר כאן "בריאה" ובפרשה של מטה הזכיר "יצירה" והמשכיל יבין וטעם וַיִּרְדּוּ שִׁימְשֻׁלוּ בַחֲזָקָה בַּדְגִים וּבַעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הַרְמַשׁ וְהַ"בְּהֵמָה" תְּכַלּוֹל הַחַיָּה וְאָמַר וּבְכָל הָאֲרֶץ שִׁימְשֻׁלוּ בַּאֲרֶץ עֲצֵמָה לַעֲקוֹר וּלְנֹתוֹף וּלְחַפּוֹר וּלְחֻצוֹב נַחֲשֵׁת וּבְרַזַל וּלְשׁוֹן "רַדִּייה" ממשלת האדון בעבדו

[כח] וַיְבָרֵךְ אֹתָם אֱלֹהִים. זו ברכה ממש לפיכך כתוב בה וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים אַבְל לַמַּעֲלָה (כח) כְּתוּב וַיְבָרֵךְ אֹתָם אֱלֹהִים לְאָמַר יִפְרַשׁ שֶׁהַבְּרָכָה הִיא הַמַּאֲמָר שֶׁנִּתֵּן בָּהֶם כַּח הַתּוֹלָדָה לֹא דְבוּר אַחַד שִׁיְהִיּוּ בּוֹ מְבוֹרָכִים וּמְלֹאוּ אֶת הָאֲרֶץ בְּרָכָה

שימלא העולם לרובם ולפי דעתי יברך אותם שימלאו כל הארץ ויפרדו הגוים למשפחותם בקצוי תבל לרובם ולא יהיו במקום אחד כמחשבת אנשי דור הפלגה וכבשוה נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר ולבנות ולעקור נטוע ומהרריה לחצוב נחשת וכיוצא בזה וזה יכלול מה שאמר "וּבְכָל הָאָרֶץ" (לעיל פסוק כו)

"וַיִּרְדּוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם" - אמר שיהיו רודים גם בדגי הים הנכסים מהם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם שאינם עמהם באדמה גם בכל חיה רעה וסדר אותם כבריאתם הדגים והעוף תחלה והחיה אחר כן וכך אמר הכתוב (תהלים ח ז-ט) תַּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂי יְדִידְךָ כָּל שִׁפְתָּה תַחַת רַגְלָיו צִנְהוּ וְאַלְפִים כָּלֵם וְגַם בְּהֵמוֹת שָׂדֵי צִפּוֹר שָׁמַיִם וְדִגֵּי הַיָּם וְגו' ורבותינו שמו הפרש בין כבישה ורדייה

[כט] הִנֵּה נִתְּתִי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע. לא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחדיו כלם. וכשבאו בני נח התיר להם בשר שנאמר (להלן ט ג) "כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ, כִּי־יִרְקַע עֵשֶׂב נִתְּתִי לָכֶם אֶת כָּל־כִּירֵק עֵשֶׂב שֶׁהִתְרַתִּי לְאָדָם הִרְאִשׁוֹן הִתְרַתִּי לָכֶם אֶת כָּל־לֶשׁוֹן רֶשֶׁ"י. וכן פירש הרב במסכת סנהדרין (נט ד"ה לא הותר) "ולכל חית הארץ" לכם ולחיות נתתי העשבים ואת האילנות "אֶת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ".

ואם כך יהיה פירוש "אֶת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ" "וְאֶת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ" ואינו כן, אבל נתן לאדם ולאשתו "כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע" וכל פרי עץ, ולחית הארץ ולעוף השמיים נתן "כל ירק עשב" לא פרי העץ ולא הזרעים, ואין מאכלם יחד כלם בשוה, אך הבשר לא הורשו בו עד בני נח כדעת רבותינו, והוא פשוטו של מקרא.

והיה זה מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם, נדמו בה לבעלי הנפש המשכלת, ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם ויברחו מן הצער והמיתה, והכתוב אומר "מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הֲעֹלָה הִיא לְמַעַלְהָ וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הֲיִרְדֹּת הִיא לְמֹטָה לְאָרֶץ" (קהלת ג כא). וכאשר חטאו והשחית כל בשר את דרכו על הארץ, ונגזר שימותו במבול ובעבור נח הציל מהם לקיום המין נתן להם רשות לשחוט ולאכול כי קיומם בעבורו. ועם כל זה לא נתן להם הרשות בנפש ואסר להם אבר מן החי. והוסיף לנו במצות לאסור כל דם מפני שהוא מעמד לנפש כדכתיב (ויקרא יז יד) "כִּי נֶפֶשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ בְּנַפְשׁוֹ הוּא, וְאָמַר לְבָנִי יִשְׂרָאֵל: דָּם כָּל בְּשָׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נֶפֶשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ הוּא", כי התיר הגוף בחי שאינו מדבר אחר המיתה, לא הנפש עצמה. וזה טעם השחיטה. ומה שאמרו (בי"מ לב) "צער בעלי חיים דאורייתא", וזו ברכתנו שמברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה", ועוד אדבר בענין המצוה בדם בהגיעי שם (ויקרא יז יא-יד) אם גומר השם עלי.

וטעם "אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע" ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה, שיאכלו זרועי העשב כגרגרי החטה והשעורה והקטניות וזולתם, ויאכלו כל פרי העץ, אבל העץ עצמו אינו להם לאכלה, וגם לא העשב, עד שנתקלל אדם ונאמר לו: "וְאֹכְלֹתָ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (להלן ג יח).

[לא] וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד. הוא הקיום כאשר פירשתי (לעיל פסוקים ד י יב) וטעם "מְאֹד" כטעם רבוי והוסיף ביום הזה לאמר כן בעבור שידבר בכלל וימצא רע בקצתו ואמר כי טוב מְאֹד מאדו טוב וזהו מאמרם בבראשית רבה (ט ה) וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד והנה טוב זה מות וכן הזכירו (שם יא) זה יצר הרע וזו מדת פורענות ולזה גם נתכוין אונקלוס שאמר בכאן "והא תקין לחדא" יאמר שהוא מתוקן הסדר מאד כי הרע

צריך בקיום הטוב כענין שנאמר (קהלת ג א) לְכָל זְמַן וְעֵת לְכָל חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיֵּשׁ מִפְּרָשִׁים כִּי מִפְּנֵי מַעֲלַת הָאָדָם הוֹסִיף בִּשְׁבַח הַיְצִירָה בּוֹ כִּי הוּא טוֹב מְאֹד

בראשית פרק-ב

[א] וְכָל צְבָאָם. "צבא הארץ" הם הנזכרים חיה ורמש ודגים וכל הצומח גם האדם ו"צבא השמים" שני המאורות והכוכבים הנזכרים כענין ופן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיִם וְרָאִיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים כֹּל צְבָא הַשָּׁמַיִם (דברים ד ט) גם יכלול השכלים הנבדלים כענין רְאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כְּסֵאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עֲלָיו וְגו' (מלכים א כב ט) וכן וְקָדַשׁ ה' עַל צְבָא הַמָּרוֹם בְּמָרוֹם (ישעיהו כד כא) והנה בכאן רמז על יצירת המלאכים במעשה בראשית וכן נפשות האדם צבא השמים הנה

[ג] וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ. ברכו במן וקדשו במן והמקרא כתוב על העתיד לשון רבינו שלמה מבראשית רבה (יא ב) ובשם הגאון רב סעדיה אמרו שהברכה והקידוש על השומרים שיהיו מבורכים ומקודשים ואין משמע הכתוב שידבר על העתיד ורבי אברהם אמר כי הברכה תוספת טוב שיתחדש הגופות יתרון כח בתולדות ובנשמה יתרון השכל וְקַדֵּשׁ אֹתוֹ שֶׁלֹא עָשָׂה בּוֹ מִלֵּאכָה כְּשֶׁאֵר הַיָּמִים וְדִבְרוּ בַּזֶּה נִכּוֹן לְמֵאֲמִינִים בּוֹ כִּי אֵין זֶה מוֹשֵׁג בְּהִרְגֵשׁ לְאַנְשִׁים וְהֵאֲמַת כִּי הַבְּרָכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הִיא מֵעֵין הַבְּרָכוֹת וְהוּא יִסּוּד עוֹלָם וְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי יִמְשׁוֹךְ מִן הַקֹּדֶשׁ וְאִם תִּבִּין דְּבָרֵי זֶה תִּדְעֵה מַה שֶּׁאֲמָרוּ בְּבִרְאשִׁית רַבָּה (יא ח) לִפְנֵי שֶׁאֵין לוֹ בֵּן זֶוּג וְמֵה שֶׁאֲמָרוּ עוֹד כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶה בֵּן זֶוּג וְתִשְׁכַּל כִּי בִשְׁבַת נִפְשׁ יִתִּירָה בְּאֲמַת

"אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" - מלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשה בששי כמו שמפורש בבראשית רבה (יא ט) לשון רש"י אבל רבי אברהם אמר כפשוטו כי מְלַאכְתּוֹ "השרשים בכל המינים שנתן בהם כח לעשות כמותן" ולי נראה פירושו שְׂבַת מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא יֵשׁ מֵאֵין לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ כֹל הַמַּעֲשִׂים הַנִּזְכָּרִים בִּשְׁשַׁת הַיָּמִים וְהֵנָּה אֲמָר כִּי שְׂבַת מְבִרְיָה וּמִמַּעֲשֵׂה מִן הַבְּרִיָּה שֶׁבִרָא בְּיוֹם הַרְאִשׁוֹן וּמִן הַמַּעֲשֵׂה שֶׁעָשָׂה בְּשֶׁאֵר הַיָּמִים וְיִתְכַן שִׁיחָה "לַעֲשׂוֹת" נִמְשָׁךְ לְמַעֲלָה כִּי בּוֹ שְׂבַת מְכַל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא מִלַּעֲשׂוֹת וְכִמְהוּ כִּי חָדַל לְסַפֵּר (להלן מא מט) וַיִּחְדְּלוּ לְבַנֵּת הָעִיר (שם יא ח) הַשְּׁמֵרֵי לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר (שמות יט יב) וְלֹא סָרוּ מִצִּוַת הַמִּלֶּךְ (דהיי"ב טו) וְכֵן רַבִּים וְדַע כִּי נִכְלָל עוֹד בְּמִלַּת "לַעֲשׂוֹת" כִּי שֶׁשַׁת יָמֵי בְּרִאשִׁית הֵם כֹּל יְמֵי עוֹלָם כִּי קִיּוּמוֹ יִהְיֶה שֶׁשַׁת אֲלָפִים שָׁנָה (ר"ה לא) שֶׁלֹּכְךָ אֲמָרוּ (ב"ר יט ח) יוֹמוֹ שֶׁל הַקַּב"ה אֶלֶף שָׁנִים וְהֵנָּה בִּשְׁנֵי הַיָּמִים הַרְאִשׁוֹנִים הִיא הָעוֹלָם כּוֹלוֹ מֵיִם וְלֹא נִשְׁלַם בְּהֵם דְּבַר וְהֵם רִמְזוּ לְשְׁנֵי אֲלָפִים הַרְאִשׁוֹנִים שֶׁלֹּא הִיא בְּהֵם קוֹרָא בְּשֵׁם ה' וְכַךְ אֲמָרוּ (ע"ז ט) שְׁנֵי אֲלָפִים תִּהְיֶה אֲבֵל הִיתָה הַבְּרִיָּה בְּיוֹם הַרְאִשׁוֹן הָאֹר כִּנְגַד הָאֶלֶף שֶׁל יְמֵי אָדָם שֶׁהִיא אֹר שֶׁל עוֹלָם מְכִיר אֶת בּוֹרָאוֹ וְאוֹלֵי לֹא עֵבֵד אֲנוֹשׁ עֲבוּדָה זָרָה עַד שֶׁמֵת אָדָם הַרְאִשׁוֹן בְּיוֹם הַרְאִשׁוֹן שֶׁבּוֹ הִיוּ מוֹבְדָלִין נַח וּבְנִיּוֹ הַצְּדִיקִים מִן הַרְשָׁעִים שֶׁנִּדְּוָנוּ בְּיָמֵם בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי נִרְאִיתָ הַיְבִשָּׁה וְהַצְּמִיחָה וְעִשְׂתָה פִירוֹת הוּא הָאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי הַמִּתְחִיל בְּהִיוֹת אֲבֵרָה בֵּן מִ"ח שָׁנָה (ב"ר סד ד) וְאִזּוֹ הוֹחֵל לְקָרָא בְּשֵׁם ה' (להלן ד כו) וְצִמְחָה צִמְחָה צִדִּיק כִּי מִשְׁךְ

רבים לדעת את ה' כמו שדרשו וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בַחֲרֹן (שם יב ה) וצוה את ביתו ואת בניו אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט (יח יט) ועלה הענין עד שקבלו זרעו את התורה בסיני ונבנה הבית ביום ההוא ואז נתקיימו כל המצוות שהם פירות העולם ודע כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט כאשר נולד אברהם באלף השני וכן תראה בכל יום ויום והיום הרביעי נבראו בו המאורות הגדול והקטן והכוכבים יומו ירמוז באלף הדי' הוא החל כאשר נבנה בית ראשון ע"ב שנה אחרי בניינו עד אחרי הבית השני קע"ב שנה והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור כי מלא כבוד ה' את בית ה' והיה אור ישראל לאש על גבי המזבח רבוץ שם כארי אוכל הקרבנות ואחרי כן הקטין אורם וגלו כאשר יעדר במולד הלבנה וזרחה להם כל ימי בית שני והאש על גבי המזבח רבוץ ככלב ושקעו שני המאורים בערב היום וחרב הבית ביום החמישי שרצו המים נפש חיה ועוף יעופף על הארץ רמז לאלף החמישי המתחיל קע"ב שנה אחר חרבן הבית כי בו ימשלו האומות ויעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו כלו בחכה העלה יגורוהו בחרמו ויאספהו במכמרתו ואין דורש את ה' ביום הששי בבקר "תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה" והיתה בריאתה קודם זרוח השמש כענין שכתוב (תהלים קד כב) תִזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֶאֱסֹפוּ וְאֵל מְעוֹנֹתָם יִרְבְּצוּן ואז נברא האדם בצלם אלהים והוא זמן ממשלתו שנאמר (שם כג) יֵצֵא אָדָם לַפְּעֵלוֹ וְלַעֲבֹדָתוֹ עֲדֵי עָרֵב והוא האלף הששי כי בתחלתו ימשלו בו החיות הם המלכיות אשר לא ידעו את ה' ואחרי עשירתו כשעור הנץ החמה ליום (עיין פסחים צד) יבא הגואל שנאמר בו (תהלים פט לז) וְכִסְאוֹ כְּשֶׁמֶשׁ נִגְדִי זהו בן דוד הנעשה בצלם אלהים כדכתיב (דניאל ז יגיד) וְאָרְוֵי עִם עֲנַנֵי שָׁמַיָא כְּבָר אֲנִשׁ אֲתָה הָוָה וְעַד עֲתִיק יוֹמֵיָא מְטָה וּקְדָמוֹהֵי הַקְּרִבּוֹהֵי וְלֵהּ יְהִיב שְׁלִטָן וְיִקְרַ וּמְלָכוֹ וְיִהְיֶה זֶה קִי"ח אחר חמשת אלפים לכלות דבר ה' מפי דניאל (שם יב יא) וְיִמְעַת הוֹסֵר הַתְּמִיד וְלִתֵּת שְׁקוּץ שְׁמִים יָמִים אֶלְף מְאֵתִים וְתִשְׁעִים וּנְרָאָה מִשְׁנוֹי הַיָּמִים מִשְׁרָץ הַיָּמִים וְהַעוֹף לַחֲיַת הָאָרֶץ כִּי בַתְּחִלַּת הָאֶלְף הַשְּׁשִׁי תִתְחַדֵּשׁ מַלְכוּת אוֹמָה שְׁלֹטַת וְאִימַתְנִי וְתִקְיָא יִתִּירָא וּמִתְקַרְבַּת אֵל הָאֲמַת יוֹתֵר מִן הָרֵאשׁוֹנוֹת הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבֶת רִמְזוֹ לַעוֹלָם הַבֵּא שְׁכוּלוֹ שֶׁבֶת וּמְנוּחָה לַחֲיֵי הָעוֹלָמִים וְהָאֵל יִשְׁמַרְנוּ בְּכֹל הַיָּמִים וְיִשִּׁים חֻלְקִינוּ עִם עַבְדֵי הַתְּמִימִים

[ד] אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם. יספר תולדות השמים והארץ במטר ובצמיחה כאשר נבראו ונעשו כתקונם כי השמים יתנו טלם ומטרם והארץ תתן יבולה והם קיום כל חי ורמזו ב"הבְּרָאָם" מה שאמרו בה"א בראם ומפני זה לא הזכיר עד הנה רק מלת אלהים ומפורש בכתוב (ישעיהו סו ב) וְאֵת כָּל אֵלֶּה יָדִי עָשִׂיתָ וכן אמר איוב מי לא ידע בְּכָל אֵלֶּה כִּי יָד ה' עָשִׂיתָ זאת (איוב יב ט) אם כן תרמוז "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים" למלת בראשית כמו שאמרנו

[ה] וְכֹל שֵׁיחַ הַשְּׁדָה. על דעת רבותינו (בבראשית רבה) עיין חולין ס בשלישי עמדו על פתח קרקע הארץ ובששי צמחו לאחר שהמטיר עליהם ועל דעתי כפי הפשט כי בשלישי הוציאה הארץ העשב ועץ הפרי בקומותם וצביונם כאשר צותה בהם ועכשיו יספר הכתוב כי אין נוטע וזורע מהם והיא לא תצמח עד אשר עלה אד ממנה והשקה אותה ונוצר האדם העובד אותה לזרוע ולנטוע ולשמור וזהו טעם "שֵׁיחַ הַשְּׁדָה טָרָם יִצְמָח" שלא אמר "שיח האדמה" כי המקום הנעבד יקרא "שדה" אֲשֶׁר תִּזְרַע בְּשָׂדֶה (שמות כג טז) לֹא יַעֲבֹר בְּשָׂדֶה וּבְכָרֶם (במדבר כ יז) וזהו תשמישו של עולם שנהיה מאחרי ששת ימי בראשית והלאה כל ימי עולם כי בסיבת האד ימטירו השמים ובסבתם הארץ זירועיה תצמיח

[ז] וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים. ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה כי הזכיר בה שם מלא ואמר כי הוא נפח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנִפְשׁ התנועה (לעיל א כ) גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים אבל היא רוח השם הגדול מפיו דעת ותבונה כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו וזהו שנאמר (איוב לב ח) וְנִשְׁמַת שְׁדַי תִּבְיִנָם כי היא מיסוד הבינה בדרך אמת ואמונה והוא מאמרם בספרי (ריש פרשת מטות) נדרים כנשבע בחיי המלך שבועות כנשבע במלך עצמו אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר חי ה' וְחַי נִפְשָׁךְ וגומר (מלכים ב ד ל) ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות נז) מאי וינפש מלמד שיום השבת מקיים כל הנפשות שנאמר וינפש ומכאן תבין דברת שבועת אלהים והמשכיל יבין ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם מהם יאמרו (ראב"ח הנשיא ראב"ע שמות כג כה) כי באדם שלש נפשות הגדול כצומח או תאמר בזו כח הגדול ובו עוד נפש התנועה שהזכירה הכתוב (לעיל א כ-כד) בדגים ובחיה ובכל רומש על הארץ והשלישית הנפש המשכלת ומהם יאמרו (שמונה פרקים להרמב"ם ח"א) כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון בה ימצאו שלש הכחות האלה ורק היא יחידה והכתוב הזה כפי משמעו ירמוז כן כי יאמר שיצר השם אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאָדָמָה והיה מוטל גולם כאבן דומם והקב"ה נפח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים ואז חזר הָאָדָם להיות "נִפְשׁ חַיָּה" שיתנועע בה כמו החיות והדגים שאמר בהם (לעיל א כ כד) "יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שְׂרָץ נִפְשׁ חַיָּה" ו"תִּוצֵא הָאָרֶץ נִפְשׁ חַיָּה" וזה טעם "לִנְפֹשׁ חַיָּה" כלומר ששב האדם להיות נפש בה חיים אחרי שהיה חרש את חרשי אדמה כי הלמ"ד תבא בהפוכים כמו וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבֵּשֶׁת (שמות ד ט) וְיָהִי לְנַחֵשׁ (שם ד ג) וְיִשָּׂם אֶת הַיָּם לְחֶרְבָה (שם יד כא) אבל אונקלוס אמר והות באדם לרוח ממללא נראה שדעתו כדברי האומרים שהם נפשות שונות וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת וכן נראה לי מדעת רבותינו ממה שאמרו (סנהדרין סה) רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה מישתעיה ליה ולא אישתעי אמר דמן דחבריא את תוב לעפרך ובויקרא רבה (לב ב) אמר רבי אבין בשעה שאדם ישן הגוף אומר לנשמה והנשמה אומרת לנפש והנפש אומרת למלאך וכן רוחו וְנִשְׁמַתוֹ אֵלָיו יִאָסֵף (איוב לד יד) יורה כפי משמעו שהן שתיים ואם כן יאמר הכתוב ויצר ה' אלהים את האדם יצירת תנועה שהיה האדם נוצר כלומר בעל תנועה כי היצירה היא החיות וההרגש שבהם הוא אדם לא גבול העפר וכמו שאמר וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים מִן הָאָדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֶת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם (להלן ב ט) ואחרי שיצרו בהרגשה נפח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים מפי עליון להוסיף הנפש הזאת על היצירה הנזכרת ויהי הָאָדָם כולו לִנְפֹשׁ חַיָּה כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר ובה יעשה כל מעשה וכל הנפשות וכחותן לה תהיינה והלמ"ד הזו למ"ד הקנין כמו אֲדַנִּי הַמְּלֶכֶד לָךְ אֲנִי וְכָל אֲשֶׁר לִי (מלכים א כ ד) לִקְנָה אֶתְּךָ לְדָרְתִּי (ויקרא כה ל) לָךְ אֲנִי הוֹשִׁיעֵנִי (תהלים קיט צד) או יאמר שחזר כולו נִפְשׁ חַיָּה ונהפך לאיש אחר כי כל יצירותיו היו עתה לִנְפֹשׁ חַיָּה

[ח] וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גֵּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם. פירש רש"י במזרחו של עדן נטע הגן ואונקלוס תרגם מלקדמין וכך אמרו בבראשית רבה (טו א) והוא הנכון ואין טעם "וַיִּטַּע" שהביא האילנות ממקום אחר ונטען שם כי מן המקום ההוא הצמיחם כמו שנאמר ויצמח ה' אלהים וגו' אבל ענין "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים" להגיד שהיו מטע ה' כי טרם שגזר על הארץ "תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא" גזר במקום ההוא שיהיה שם גֵּן ואמר "בכאן יהיה אילן פלוני ובכאן אילן פלוני" כערוגת המטעים ולא היה כדרך שאר מקומות הארץ שאמר "תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא וְעַץ פְּרִי" והצמיחה בלא סדר והנה אילני גֵּן עֵדֶן גזר בהם לעשות ענף ולשאת פרי לעד לעולם לא יזקין בארץ שרשם ובעפר לא ימות גזעם אין צריכין לעובד וזומר שאילו היו צריכין עבודה אחרי שגורש האדם משם מי עבד אותם גם זה טעם "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים" שהיו

מטעיו מעשה ידיו וקיימים לעולמים כענין שנאמר (יחזקאל מז יב) לא יבול עליהו ולא יתם פריו וכו' כי מימיו מן המִקְדָּשׁ הֵמָּה יוֹצְאִים אִם כֵּן מֵה טַעַם "וַיִּנְחָהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ" (להלן פסוק טו) שהניחו שם להיות זורע לו חטים ומיני תבואות וכל עשב זורע וערוגות הבשמים וקוצר ותולש ואוכל כרצונו וזה טעם "לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ" לעבוד אדמת הגן הערוגות שיעשה שם כי הגן שהם האילנות לא יעבדו ויתכן שכנה הגן בלשון נקבה כמו וּכְגַנָּה זְרוּעֶיהָ תִצְמַיִחַ (ישעיהו סא יא) וְנִטְעוּ גִנּוֹת (ירמיהו כט ה) ורבותינו נתעוררו בזה אמרו בבראשית רבה (טז ה) לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ אֵלּוּ הַקְּרַבְנוֹת שְׁנֵאמַר (שמות ג יב) תִּעְבְּדוּן אֶת הָאֱלֹהִים הַזֵּה הוּא דְכָתִיב (במדבר כח ב) תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ וְהַכּוֹנֵה לָהֶם בְּזֵה לּוֹמֵר כִּי הַצְמַחִים וְכֹל בְּעֵלֵי חַיִּים צְרִיכִים לְכוּחֹת הַרְאִשׁוֹנוֹת ס"א העליונות ומהם יבא להם הגידול ובקרבות יהיה משך הברכה לעליונים ומהם לצמחי גֵן עֵדֶן ומהם יהיו ויחיו לעולם בגשמי רצון וברכה שיגדלו בה כמו שאמרו (ב"ר טו א) יִשְׁבְּעוּ עֵצֵי ה' אֶרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטַע (תהלים קד טז) אמר רבי חנינא יִשְׁבְּעוּ חַיִּיהֶן יִשְׁבְּעוּ מִימֵיהֶן יִשְׁבְּעוּ מִטַּעַתָּן כִּי "חַיִּיהֶן" יִסּוּדוֹתֵם הַעֲלִיּוֹנִים ו"מִימֵיהֶם" אוֹצְרוֹ הַטּוֹב הַמּוֹרִיד הַגֶּשֶׁם ו"מִטַּעַתָּן" כַּחַס בַּשָּׁמַיִם כִּמוֹ שְׁאֵמְרוּ (ב"ר יו) אֵין לָךְ כֹּל עֵשֶׁב וְעֵשֶׁב מִלְמַטָּה שְׁאֵין לוֹ מִזֶּל בְּרַקִּיעַ וְהוּא מַכֵּה אוֹתוֹ וְאוֹמֵר לוֹ גִּדְלֵ שְׁנֵאמַר (איוב לח לג) הִדְעָתָּ חֲקוֹת שָׁמַיִם אִם תִּשְׁטְרוּ בְּאֶרֶץ שׁוֹטֵר

[ט] וְעַץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֵּן וְעַץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע. בעבור שאמר הכתוב וְעַץ הַחַיִּים "בְּתוֹךְ" הַגֵּן וְלֹא אָמַר "בְּגֵן" וְעוֹד שְׁאֵמַר (להלן ג א) וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגֵּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ שְׁלֵא הַזְכִּירוּ וְלֹא הוֹדִיעוּ בְּשֵׁם אַחֵר נֹאמַר לִפִּי פְשׁוּטוֹ שֶׁהוּא מְקוּם יְדוּעַ בְּגֵן שֶׁהוּא בְּתוֹךְ וְלִכְךָ תִּרְגַּם אוֹנְקֵלוֹס "בְּמַצִּיעוֹת גִּתְא" וְהֵנָּה לְדַבְּרוֹ עַץ הַחַיִּים וְעַץ הַדַּעַת שְׁנֵיהֶם הֵיוּ בְּאִמְצַע וְאִם כֵּן נֹאמַר שֶׁהוּא כֹּאֵלּוֹ תַעֲשֶׂה בְּאִמְצַע הַגֵּן עֵרוּגָה אַחַת סוּגָה וְבֵה שְׁנֵי הָאֵילָנוֹת הָאֵלֶּה וְיִהְיֶה הָאִמְצַע הַזֶּה אִמְצַע רַחֵב כִּי אִמְצַע הַדֶּק כִּבֵּר אָמְרוּ שְׁאֵין יוֹדַע בּוֹ אִמְתַּת הַנִּקּוּדָה בְּלַתִּי הַשֵּׁם לְבָדוֹ וְעַץ הַחַיִּים אֵילָן פְּרִיּוֹ נוֹתֵן בְּאוֹכְלֵי חַיִּים אֲרוּכִים

"וְעַץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע" - אָמְרוּ הַמְּפַרְשִׁים כִּי הֵיָה פְּרִיּוֹ מוֹלִיד תַּאוֹת הַמִּשְׁגַּל וְלִכְּן כִּסּוֹ מִעֲרוּמֵיהֶם אַחֲרֵי אֲכָלָם מִמֶּנּוּ וְהִבִּיאוּ לוֹ דוּמָה בְּלִשׁוֹן זֶה מֵאֵמַר בְּרַזִּילֵי הַגִּלְעָדִי הָאֵדַע בֵּין טוֹב לְרָע (שְׁמוּאֵל ב יט לו) כִּי בְּטִלָּה מִמֶּנּוּ הַתַּאוּהָ הֵיָא וְאֵינְנוּ נִכּוֹן אֲצִלִּי בַעֲבוּר שְׁאֵמַר וְהֵיָיתֶם כְּאֵלֹהִים יִדְעֵי טוֹב וְרָע (להלן ג ה) וְאִם תֹּאמַר כַּחַשׁ לָהּ הֵנָּה וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאֵדָם הֵיָהּ כְּאֵדָם מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע (להלן ג כב) וְכִבֵּר אָמְרוּ (פִּירְקָא דְרַבִּינּוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּבֵא דְשִׁלְשָׁה טז) שִׁלְשָׁה אָמְרוּ אִמְתַּת וְאֵבְדוּ מִן הָעוֹלָם וְאֵלּוֹ הֵן נַחֵשׁ וּמְרַגְלִים וְדוּאָג הָאֵדוּמִי הַבְּאֲרוֹתֵי וְהִיפָה בְּעֵינֵי כִי הָאָדָם הֵיָה עוֹשֶׂה בְּטַבְעוֹ מֵה שְׂרָאוּי לַעֲשׂוֹת כַּפִּי הַתּוֹלְדַת כֹּאֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הַשָּׁמַיִם וְכֹל צְבָאִם פּוֹעֲלֵי אִמְתַּת שְׁפַעוֹלַתֶם אִמְתַּת וְלֹא יִשְׁנוּ אֶת תְּפִקִּידָם וְאֵין לָהֶם בְּמַעֲשֵׂיהֶם אֶהְבֵּה אוֹ שְׁנֵאָה וּפְרִי הָאֵילָן הַזֶּה הֵיָה מוֹלִיד הַרְצוֹן וְהַחֲפֵץ שִׁיבְחָרוּ אוֹכְלֵי בְּדַבֵּר אוֹ בְּהַפְכוֹ לְטוֹב אוֹ לְרָע וְלִכְּן נִקְרָא "עַץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע" כִּי הֵיָ"דַעַת" יֹאמַר בְּלִשׁוֹנְנוֹ עַל הַרְצוֹן כְּלִשׁוֹנִים (פְּסַחִים ו) לֹא שְׁנוּ אֵלֶּא שְׁדַעַתוֹ לְחַזּוֹר וְשְׁדַעַתוֹ לְפַנּוֹתוֹ וּבְלִשׁוֹן הַכְּתוּב (תְּהִלִּים קמ"א) מָה אָדָם וַתִּדְעָהוּ תַחֲפוֹץ וְתִרְצָה בּוֹ יִדְעָתֶיךָ בְּשֵׁם (שְׁמוֹת לג יב) בְּחִרְתִּיךְ מִכֹּל הָאָדָם וְכֵן מֵאֵמַר בְּרַזִּילֵי הָאֵדַע בֵּין טוֹב לְרָע שְׁאֵבְד מִמֶּנּוּ כַח הַרְעִיוֹן לֹא הֵיָה בּוֹחֵר בְּדַבֵּר וְלֹא קָץ בּוֹ וְהֵיָה אוֹכֵל מִבְּלֵי שִׁיטְעָם וְשׁוּמַע מִבְּלֵי שִׁיתַעֲנַג בְּשִׁיר וְהֵנָּה בַעַת הַזֹּאת לֹא הֵיָה בֵּין אָדָם וְאִשְׁתּוֹ הַמִּשְׁגַּל לְתַאוּהָ אֲבָל בַּעַת הַהוֹלְדָה יִתְחַבְּרוּ וְיוֹלִידוּ וְלִכְּן הֵיָה הָאֵיבְרִים כֹּלִם בְּעֵינֵיהֶם כַּפְּנִים וְהִידִים וְלֹא יִתְבוּשְׁשׁוּ בָהֶם וְהֵנָּה אַחֲרֵי אֲכָלוֹ מִן הָעֵץ הֵיָתָה בִּידוֹ הַבְּחִירָה וּבְרַצוֹנוֹ לְהַרְעֵ אוֹ לְהַטִּיב בֵּין לוֹ בֵּין לְאַחֲרִים וְזוֹ מִדָּה אֱלֹהִית מִצַּד אַחַד וְרַעָה לְאָדָם בְּהִיּוֹת לוֹ בְּהַ יִצַּר וְתַאוּהָ וְאִפְשֵׁר שְׁנַתְכוּוֹן הַכְּתוּב לְעַנֵּן הַזֶּה כִּשְׁאֵמַר אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל וְהֵמָּה בְּקִשׁוֹ חֲשָׁבְנוֹת רַבִּים

(קהלת ז כט) ה"יִוֹשֵׁר" שיֵאֲחֹזֵ דֶרֶךְ אַחַת יִשְׂרָה וְהִי בִקְשׁוֹ חֲשִׁבֹנוֹת רַבִּים" שִׁיבֶקֶשׁ לוֹ מַעֲשִׂים מִשְׁתַּנִּים בִּבְחִירָה מִמֶּנּוּ וְכֹאשֶׁר צִוְהוּ הַקִּב"ה עַל הָעֵץ שֶׁלֹּא יֵאֲכַל מִמֶּנּוּ לֹא הוֹדִיעֵנו כִּי בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת רַק אָמַר לוֹ סֵתֶם "וּמִפְרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגֵּן" כְּלוֹמַר הַיְדוּעַ בְּאַמְצֵעוֹתוֹ לֹא תֵאֲכַל מִמֶּנּוּ וְהוּא מֵאִמֵּר הָאִשָּׁה אֶל הַנַּחֵשׁ וְהַכְּתוּב שֶׁאָמַר וַיִּמְעַץ הַדְּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֵאֲכַל מִמֶּנּוּ (לְהֵלֶן פְּסוּק יז) הַזְכִּירוּ הַכְּתוּב אֵלֵינוּ בְּשֵׁמוֹ

יא **אַרְץ הַחֹיִלָּה אֲשֶׁר שָׁם הַזֶּהָב.** לְבָאֵר שֶׁאֵינָה חֹיִלָּה שֶׁל מִצְרַיִם שֶׁאָמַר בָּהּ וַיִּשְׁכְּנוּ מִחֹיִלָּה עַד שׁוֹר (לְהֵלֶן כה יח) כִּי זֶה מִזְרַח הַמִּזְרַח וְהַזְכִּיר עוֹד שָׁם הַבְּדוּלַח לְשִׁבְחָה הַנֶּהָר כִּי בַחֹל אֲשֶׁר בּוֹ וְעַל שִׁפְתוֹ יִמְצָא הַזֶּהָב הַהוּא הַטוֹב וְהַבְּדוּלַח וְהַשׁוֹהֵם כִּי כֵן יִמְצָא בְּנֵהֲרוֹת מֵהֶם שִׁימְצָא שָׁם הַזֶּהָב וּמֵהֶם אֲשֶׁר יִמְצָא בְּהֶם הַכֶּסֶף וְכֵן הַבְּדוּלַח וְהָאֲבָנִים הַטּוֹבוֹת בְּנֵהֲרוֹת יִמְצָאוּ רוֹבֵם וְעַל דַּעַת הָרֵאשׁוֹנִים (רִשׁוֹי וְרִסְיָג וְכֵן הוּא בְּזוֹהַר חַיִּי שְׂרָה קַכָּה) "פִּישׁוֹן" הוּא נִילוֹס מִצְרַיִם יִסּוּבֵב כָּל אֶרֶץ הַחֹיִלָּה הַזֹּאת וַיִּבֵּא מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל אֶרֶץ מִצְרַיִם עַד נִפְלוּ בַיָּם הַגְּדוֹל בְּאַלְכֶסַּנְדְּרִיָּא שֶׁל מִצְרַיִם

יז **לֹא תֵאֲכַל מִמֶּנּוּ.** מִן הַפְּרִי יִזְהִירוּנוּ כִּי הָעֵץ אֵינוֹ נֹאכַל וְכֵן אָמַר לְמַטָּה (לְהֵלֶן ג א) מִפְּרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגֵּן וְכִמְהוּ וְאָכְלוּ אִישׁ גִּפְנוֹ וְאִישׁ תְּאֵנָתוֹ (מַלְכִים ב יח לא) וְכֵן בְּעִצְבוֹן תֵּאֲכַלְנָה (לְהֵלֶן ג יז) תֵּאֲכַל פְּרִיָּהּ

"בְּיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" - בַּעַת שֶׁתֵּאֲכַל מִמֶּנּוּ תִהְיֶה בֶן מוֹת וְכִמְוָהוּ בְּיוֹם צֵאתְךָ וְהִלַּכְתָּ אָנָּה וְאָנָּה יְדוּעַ תִּדְעַע כִּי מוֹת תָּמוּת (מַלְכִים א ב מֵב) שֶׁאֵין הַכוּוֹנָה שִׁימוֹת מִיָּד בּוֹ בְּיוֹם וְאֵין הַכוּוֹנָה לִיְדִיעָה בְּלִבְדֵּךְ שִׁיְדַע שִׁימוֹת כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים שִׁימוֹתוֹ כֹּלֵם אֲבֵל הַכוּוֹנָה כִּי בַעַת שִׁיְצָא יִהְיֶה חַיִּיב מִיְתָה לְמֶלֶךְ וְהוּא יִמִּית אוֹתוֹ כֹּאֲשֶׁר יִרְצָה וְלֹא יִבְאֹ לְרֵאוֹת כְּבִלְעַת אֶת הַקֹּדֶשׁ וּמִתּוֹ (בְּמִדְבָר ד ט) וְלֹא יִשְׁאוּ עָלָיו חֲטָא וּמִתּוֹ בּוֹ כִּי יִחַלְלוּהוּ (וַיִּקְרָא כב ט) אֵין עֲנִינִם אֲלֵא שִׁיְהִיו חַיִּיבִים מִיְתָה וַיְמוּתוּ בַחֲטָאִם זֶה וְעַל דַּעַת אֲנָשִׁי הַטֹּבֵעַ הִיָּה הָאָדָם מַעוֹתָד לְמִיְתָה מִתַּחֲלַת הַיְצִירָה מִפְּנֵי הַיּוֹתוֹ מוֹרַכֵּב אֲבֵל גֹּזֵר עֵתָה שֶׁאִם יִחֲטָא יָמוּת בַּחֲטָאוֹ כְּדֶרֶךְ חַיִּיבִי מִיְתָה בִּיְדֵי שָׁמַיִם בְּעִבְרִיּוֹת כְּגוֹן זֶר הָאוֹכֵל תְּרוּמָה (וַיִּקְרָא כט ט) וְשִׁתּוֹי יֵין (שִׁם י ט) וּמַחוֹסֵר בְּגָדִים שֶׁשָּׁמְשׁוּ (שְׁמוֹת כח מג) וְזוֹלְתֵם שֶׁהַכּוֹנָה בְּהֶם שִׁימוֹתוֹ בַּחֲטָאִם טֵרֵם בֹּא יוֹמֵם וְלִכְךָ אָמַר בְּעוֹנֵשׁ עַד שׁוֹבֵךְ אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לּוֹקַחַת כִּי עֵפֶר אֶתָּה וְאֶל עֵפֶר תִּשׁוּב בְּטַבְעֶךָ (לְהֵלֶן ג יט) וְגַם מִתַּחֲלִילָה הִיָּה אוֹכֵל מִפְּרֵי הָעֵץ וּמִזְרַע הָאֶרֶץ אִם כֵּן הִיְתָה בּוֹ הַתַּכָּה וְסִבַּת הַיּוּיָה וְהַפֶּסֶד וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (עֵינֵן שֶׁבֶת נה) אֲלֵמְלָא שְׁחֲטָא לֹא מַתְּ לַעוֹלָם כִּי הַנִּשְׁמָה הָעֲלִיוֹנִית נוֹתֶנֶת לוֹ חַיִּים לַעַד וְהַחֲפֵץ הָאֱלֹהִי אֲשֶׁר בּוֹ בַּעַת הַיְצִירָה יִהְיֶה דִבֶּק בּוֹ תִמִּיד וְהוּא יִקְיִים אוֹתוֹ לַעַד כִּמוֹ שֶׁפִּירִשְׁתִּי בְּמִלַּת וִירָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב (לְעִיל אַחַד) וְדַע כִּי אֵין הַהֲרַכְבָּה מוֹרָה עַל הַהֲפֶסֶד אֲלֵא לַדַּעַת קִטְנֵי אֲמִנָּה כִּי הַבְּרִיאָה הִיא בַחֲיוּב אֲבֵל לַדַּעַת אֲנָשִׁי הָאֲמוּנָה הָאוֹמְרִים כִּי הָעוֹלָם מַחוֹדֵשׁ בַּחֲפֵץ אֱלֹהִי פְּשׁוּט גַם הַקִּיּוּם יִהְיֶה בּוֹ לַעַד כֹּל יְמֵי הַחֲפֵץ וְזֶה אֲמַת בְּרוּר אִם כֵּן בְּיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת שֶׁאֵז תִּהְיֶה בֶן מוֹת לֹא תִתְקַיֵּם לַעַד בַּחֲפִצֵי וְהָאֲכִילָה הִיְתָה לוֹ מִתַּחֲלִילָה לַעֲנֵג וַיִּתְכַּן שִׁפִּירוֹת גֵּן עַדן נִבְלָעִים בְּאִיבְרִים כִּמּוֹן וּמִקְיִימִים אֶת אוֹכְלֵיהֶם וְכֹאֲשֶׁר גֹּזֵר עָלָיו וְאֲכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה וּבִזְעַת אִפְיוֹ יֵאֲכַל לֶחֶם הָאָדָמָה הִיָּה זֶה סִבָּה לַהֲפֶסֶד כִּי עֵפֶר הוּא וְעֵפֶר יֵאֲכַל וְאֵל עֵפֶר יִשׁוּב

יח **לֹא טוֹב הִיּוֹת הָאָדָם לְבָדוֹ.** אֵינְנוֹ נֹרָאָה שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם לְהִיּוֹת יַחִיד בְּעוֹלָם וְלֹא יוֹלִיד שְׁכָל הַנִּבְרָאִים זָכַר וְנִקְבָּה מִכָּל בֶּשֶׂר נִבְרָאוּ לְהַקִּים זֶרַע וְגַם הָעֵשֶׂב וְהָעֵץ זֶרַעִם בְּהֶם אֲבֵל יִתְכַן לוֹמַר כִּי הִיָּה כְּדַבְרֵי הָאוֹמֵר (בְּרִכּוֹת סא) דּוּ פְּרָצוּפִים נִבְרָאוּ וְנִעֲשׂוּ שִׁיְהִיו בְּהֶם טֹבֵעַ מִבֵּיא בְּאִיבְרֵי הַהוֹלְדָה מִן הַזְּכָר לְנִקְבָּה כִּחַ מוֹלִיד אוֹ תֵאֲמַר זֶרַע כִּפִּי הַמַּחְלוֹקֶת הַיְדוּעַ בְּעִיבּוֹר וְהִיָּה הַפְּרָצוּף הַשֵּׁנִי עֹזֵר לְרֵאשׁוֹן

בתולדתו וראה הקב"ה כי טוב שיהיה העזר עומד לנגדו והוא יראנו ויפרד ממנו ויתחבר אליו כפי רצונו וזהו שאמר אעשה לו עזר כנגדו וטעם "לא טוב" שלא יאמר בו כי טוב בהיותו לבדו שלא יתקיים כן במעשה בראשית ה"טוב" הוא הקיום כאשר פירשתי במאמר "וירא אלהים כי טוב" (לעיל א ד)

{יט} אשר יקרא לו האדם נפש חיה. לשון רש"י סרסוהו ופרשהו וכל נפש חיה אשר יקרא לו נמשך וכל אשר יקרא לו האדם לנפש חיה הוא שמו לעולם ויתכן שיהיה פירושו בענין העזר והכוונה לומר כי האדם נפש חיה כמו שאמר ויהי האדם לנפש חיה (לעיל ב ז) וכמו שפירשתי והביא לפניו המינין כולן וכל מין מהם שיקראנו האדם בשמו ויאמר בו שהוא נפש חיה כמותו הוא יהיה שמו ויהיה לו לעזר כנגדו והוא קרא לכולן ולא מצא לעצמו עזר שיקרא לו "נפש חיה" כשמו

{כ} ולאדם לא מצא עזר כנגדו. לשון רש"י כשהביאן הביאן לפניו זכר ונקבה אמר לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג מיד ויפל ה' אלהים עליו תרדמה ויפה פירש כי כאשר הכניס פסוקי קריאת השמות בתוך דבר העזר יכריח זה וקריאת השמות על דעת המפרשים (רש"י ורד"ק) כפשוטו שיהא לכל אחד שם לעצמו כדי שיהיו ידועים וניכרים לתולדותיו בשמות אשר יקרא להם כי יהיה שמו לעולם והנה הקב"ה כשרצה לעשות לו העזר אז הביא לפניו כי היה צריך להביאם לו זוגות לקרוא שם גם לנקבותיהם כי מהם שקראם בשם אחד ומהם חלוקים כשור ופרה ותיש ועז וכבש ורחל וזולתם וכשראה אותם מזווגים זה עם זה נתאוה להם וכאשר לא מצא בתוכם עזר לעצמו נעצב ויישן והאלהים הפיל עליו תרדמה שלא ירגיש בהסרת צלע מגופו (פרד"א יב) ולפי דעתי שקריאת השם הוא העזר והענין כי הקב"ה הביא כל חית השדה וכל עוף השמים לפני אדם והוא הכיר טבעם וקרא להם שמות כלומר השם הראוי להם כפי טבעיהם ובשמות נתבאר הראוי להיות עזר לחבירו כלומר הראויים להוליד זה מזה ואפילו אם נאמין בשמות שהם בהסכמה לא טבעיות (מו"נ ב ט) נאמר שקריאת השמות היא הבדלת המינים כי עברו לפניו זכר ונקבה והתבונן בטבעם איזה מהם עזר לחבירו כלומר המוליד ממנו והודיע זה בשמות כי הבהמה הדקה קרא בשם אחר שכולן עזר זה לזה בתולדה שיולידו זה מזה והגסה בשם אחר והחיה בשם אחר שלא יולידו מין זה מזה וכן כולן ולא מצא בכולן שתהיה בטבעה עזר לו ותקרא בשמו כי קריאת השמות היא הבדלת המינים והפרד כחותם זה מזה כאשר פירשתי למעלה ואין הענין שיהיה ביד האדם למצא בהם עזר לו כי בטבעם נבראו אבל שאם יראה טבעו נאות באחד המינים ויבחר בו היה הקב"ה מתקן טבעו אליו כאשר עשה בצלע ולא יצטרך לבנותו בנין חדש וזה טעם "כל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו" כלומר הוא יהיה שמו שהקב"ה יקיים בו השם ההוא על ענין שפירשתי והנכון בעיני כי לא היה החפץ לפניו יתברך לקחת צלעו ממנו עד שידע אדם שאין בנבראים עזר לו ושיתאוה שיהיה לו עזר כמותם ומפני זה היה צריך לקחת ממנו אחת מצלעותיו וזה טעם "ולאדם לא מצא עזר כנגדו" כלומר ולשם האדם לא מצא עזר שיהיה ראוי כנגדו ותקרא בשמו שיוליד ממנו ואין צורך בכאן לדברי המפרשים (ראב"ע בפסוק יח ורד"ק) שאמרו כי יבא בכאן שם במקום הכנוי ולו לא מצא עזר כנגדו כדרך נשי למך (להלן ד כג) ואת יפתח ואת שמואל (שמואל א יב יא) וזהו שאמר "זאת הפעם" כלומר הפעם הזאת מצאתי עזר לי שלא מצאתי עד הנה בשאר המינים כי היא עצם מעצמי ובשר מבשרי וראוי שתקרא בשמי ממש כי נוליד זה מזה ובמלת "זאת" סוד יודע מדברינו בפרשת וזאת הברכה אם יברכני צורי להגיע שם ולכך החזיר "כי מאיש לקחה זאת" והבן

[כד] על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו וגו'. רוח הקדש אומרת כן לאסור העריות לבני נח והיו לבשר אחד הולד נוצר על ידי שניהם ושם נעשה בשרם אחד לשון רש"י ואין בזה טעם כי גם הבהמה והחיה יהיו לבשר אחד בולדותיהם והנכון בעיני כי הבהמה והחיה אין להם דבקות בנקבותיהן אבל יבא הזכר על איזה נקבה שימצא וילכו להם ומפני זה אמר הכתוב בעבור שנקבת האדם היתה עצם מעצמיו ובשר מבשרו ודבק בה והיתה בחיקו כבשרו ויחפוץ בה להיותה תמיד עמו וכאשר היה זה באדם הושם טבעו בתולדותיו להיות הזכרים מהם דבקים בנשותיהם עוזבים את אביהם ואת אמם ורואים את נשותיהן כאלו הן עמם לבשר אחד וכן כי אחינו בשרנו הוא (להלן לו כז) אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו) הקרובים במשפחה יקראו "שאר בשר" והנה יעזוב שאר אביו ואמו וקורבתם ויראה שאשתו קרובה לו מהם

בראשית פרק-ג

[ו] כי טוב העץ למאכל. היתה סבורה כי הוא מר וסם המות ולכן יזהירנו ממנו ועתה ראתה כי הוא מאכל טוב ומתוק וכי תאווה הוא לעינים שבו יתאוה ויתור אחרי עיניו ונחמד העץ להשכיל כי בו ישכיל לחמוד ונתנה התאוה לעינים והחמדה בשכל והכלל כי בו ירצה ויחפוץ בדבר או בהפכו

[ז] ותפקחנה עיני שניהם. לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש וסופו מוכיח וידעו כי ערומים הם כלשון רש"י וכן גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך (תהלים קיט יח)

[ח] וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום. אמרו בבראשית רבה (יט יב) אמר רבי חילפי שמענו שיש הלוחץ לקול שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן וכן כתב הרב במורה הנבוכים (א כד) וכן דעת רבי אברהם כי "מתהלך" כנוי לקול כענין קולה כנחש ילך (ירמיהו מו כב) והוא אמר כי טעם "לרוח היום" ששמעו הקול לפנות ערב והזכיר בשם רבי יונה כי הטעם והאדם מתהלך בגן לרוח היום ולפי דעתי כי טעם מתהלך בגן עדן כטעם והתהלכתי בתוכם (ויקרא כו יב) וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (להלן יח לג) אלך אשובה אל מקומי (הושע ה טו) והוא ענין גלוי שכינה במקום ההוא או הסתלקותו מן המקום שנגלה בו וטעם לרוח היום כי בהגלות השכינה תבא רוח גדולה וחזק כענין שנאמר (מלכים א יט יא) והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' וכן וידא על כנפי רוח (תהלים יח יא) וכתוב באיוב (איוב לח א) ויען ה' את איוב מן הסערה ולפיכך אמר בכאן כי שמעו קול ה' שנתגלה השכינה בגן כמתקרב אליהם לרוח היום כי רוח ה' נשבה בו בגן כרוח הימים לא רוח גדולה וחזק במחזה בשאר הנבואות שלא יפחדו ויבהלו ואמר כי אף על פי כן נתחבאו מפני מערומיהם ובראשית רבה (יט ז) נמי אמרו אמר רבי אבא בר כהנא מהלך אין כתוב כאן אלא מתהלך מקפץ ועולה הנה רבי אבא עשאו כלשון "וילך ה'" (להלן יח לג) כמו שפירשנו בלשון ההליכה אלא שהוא פתר הכתוב להסתלקות השכינה שהיתה שורה בגן

עדן ונסתלקה ממנו בחטאו של אדם כענין אלך אשובה אל מקומי (הושע ה טו) ואנו מפרשים אותו לגלוי השכינה במקום ההוא והוא הנכון והנאות בכתוב

יב **וטעם האשה אשר נתת עמדי.** כלומר האשה אשר אתה בכבודך נתת אותה לי לעזר היא נתנה לי מן העץ והייתי חושב שכל אשר תאמר אלי יהיה לי לעזר ולהועיל וזהו מה שאמר בענשו "כי שמעת לקול אשתך" שלא היית ראוי לעבור על מצותי בעבור עצתה ורבותינו (במסכת ע"ז ה) קורין אותו בזה כפוי טובה ירצו לפרש שענה אותו אתה גרמת לי המכשול הזה שנתת לי אשה לעזר והיא יעצתני להרשיע

יג **וטעם מה זאת עשית.** לעבור על מצותי כי האשה בכלל אזהרת אדם כי היתה עצם מעצמיו בעת ההיא וכן היא בכלל העונש שלו ולא אמר באשה "ותאכלי מן העץ" כי היא נענשה על אכילתה ועל עצתה כאשר נענש הנחש ועל כן אמרה הנחש השיאני ואוכל כי העונש הגדול על האכילה והנה מכאן נוכל ללמוד עונש למחטיאי אדם בדבר כאשר למדונו רבותינו (פסחים כב ע"ז ו) בפסוק ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט יד)

יד **מכל הבהמה ומכל חית השדה.** התבונן רבי יהושע מן המקרא הזה כי הנחש מוליד לשבע שנים (בכורות ח) ובדקו ומצאו כי כן הדבר (ב"ר שם) כי מדרשי הכתוב ורמזיהם מקובלים ובהם להם סודות עמוקים בתולדות ובכל דבר כאשר הזכרתי בפתיחתי

טו **וטעם תשופנו עקב.** שיהיה לאדם יתרון עליך באיבה כי הוא ישופך ראש ואתה לא תשופנו רק בעקבו וירצץ מוחך שם

טז **ואל אישך תשוקתך.** לתשמיש ואף על פי כן אין לך מצח לתבעו בפה אלא הוא ימשול בך הכל ממנו ולא ממך לשון רש"י ואיננו נכון כי זה שבח באשה כמו שאמרו (עירובין ק) וזו מדה יפה בנשים ורבי אברהם אמר ואל אישך תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעי אל כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו לעשות חפצו ולא מצאתי לשון תשוקה רק בחשק ותאוה והנכון בעיני שהעניש אותה שתהיה נכספת מאד אל בעלה ולא תחוש לצער ההריון והלידה והוא יחזיק בה כשפחה ואין המנהג להיות העבד משתוקק לקנות אדון לעצמו אבל יברח ממנו ברצונו והנה זו מדה כנגד מדה כי היא נתנה גם לאישה ויאכל במצותה וענשה שלא תהיה היא מצוה עליו עוד והוא יצוה עליה כל רצונו

כב **ועתה פן ישלח ידו.** רצה הקב"ה שתתקיים גזירתו במיתת האדם ואם יאכל מעץ החיים שנברא לתת לאוכליו חיי עולם תבטל הגזרה או שלא ימות כלל או שלא יבא יומו בעת הנגזר עליו ועל תולדותיו והנה עתה שהיתה לו בחירה שמר העץ הזה ממנו כי מתחילה לא היה עושה אלא מה שיצווה ולא אכל ממנו כי לא היה צריך ודע והאמן כי גן עדן בארץ ובו עץ החיים ועץ הדעת ומשם יצא הנהר ויפרד לארבעה ראשים הנראים לנו כי פרת בארצנו ובגבולנו ופישון הוא נילוס מצרים כדברי הראשונים אבל כאשר הם בארץ כן יש בשמים דברים יקראו כן והם לאלה יסוד כמו שאמרו (מדרש שה"ש זוטא א ד) הביאני המלך חדריו מלמד שעתיד הקב"ה להראות את ישראל גנזי מרום החדרים שבשמים דבר אחר הביאני המלך חדריו אלו חדרי גן עדן מכאן אמרו כמעשה הרקיע מעשה גן עדן והנהרות כנגד ארבע מחנות שבמרום ומשם ימשך כח המלכיות שבארץ כמו שכתוב (ישעיהו כד כא) ועל צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה כך אמרו

בבראשית רבה (טז ד) ארבעה ראשים אלו ד' מלכיות שם האחד פישון זה בבל וכי
והדברים הנקראים עץ החיים ועץ הדעת למעלה סודם נעלה ונשגב והאדם חטא
בפרי עץ הדעת תחתון ועליון במעשה ובמחשבה ואם היה העץ טוב לאדם למאכל
ונחמד אליו להשכיל למה מנעו ממנו והאלהים הוא הטוב והמטיב לא ימנע טוב
להולכים בתמים והנחש אין בו היום נפש מדברת ואם היתה בו מתחילה היה
מזכיר בקללתו שיאלם פיו כי היא היתה לו קללה נמרצת מכולן אבל כל אלה
דברים כפולים הגלוי והחתום בהם אמת ובראשית רבה (טז ה) דבר אחר לעבדה
ולשמרה אלו הקרבנות שנאמר (שמות ג יב) תעבדון את האלהים על ההר הזה הדא
הוא דכתיב (במדבר כח ב) תשמרו להקריב לי במועדו רמזו כי הקרבנות יצמיחו
ויגדלו בעץ החיים ועץ הדעת וכל עצי גן עדן והם העבודה והשמירה בהם ורבי
אברהם מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס בעבור שימצאהו יוצא מהר
הלבונה ולכן יגדל בימי הקיץ וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו
הרבה ואחר כן יכנסו בתחתיות ארץ מהלך ימים ויבקעו ויהיו נובעים תחת אחד
ההרים במקום רחוק

בראשית פרק ד

[א] ותהר ותלד את קין. ענינו ותלד בן ותקרא את שמו קין כי אמרה קניתי איש
את ה' וכן ותלד את חנוך (להלן ד יז) ורבים בפרשה ובמקומות אחרים את ה' עם ה'
כשברא אותי ואת אישי הוא לבדו בראנו אבל בזה אנו שותפין עמו לשון רש"י
והנכון לי שאמרה הבן הזה יהיה לי קנין לה' כי כאשר נמות יהיה במקומו
לעבוד את בוראו וכן דעת אונקלוס שאמר קדם ה' וכמהו (ונראה) והראה את הכהן
(ויקרא יג מט) לכהן ויגש דוד את העם (שמואל א ל כא) אל העם או יהיה "את ה'" כמו
ויתהלך חנוך את האלהים (להלן ה כב) את האלהים התהלך נח (להלן ו ט) וקראה האחד
בשם קנין והשני הבל כי קנין האדם להבל דמה ולא רצתה לפרש זה על כן לא
נכתב טעם בשם השני והסוד המקובל בענין הבל גדול מאד

[ג] ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' והבל הביא גם הוא. הבינו האנשים האלה
סוד גדול מהקרבנות והמנחות וכן נח ורבותינו אמרו (ע"ז ח) שגם אדם הראשון
הקריב שור פר וזה יחסום פי המבהילים בטעם הקרבנות ועוד ארמוז בו עיקר
גדול ברצון הקב"ה (ע"ין ויקרא א ט)

[ז] הלא אם תיטיב שאת. על דעת המפרשים (אונקלוס רש"י ורד"ק) שאת עונך ועל דעת
רבי אברהם שאת פניך כנגד למה נפלו פניך כי המתבייש כובש פנים למטה וכן
ואור פני לא יפילון (איוב כט כד) והמכבדו כאלו נושא פניו למעלה וזה טעם אולי
ישא פני (להלן לב כא) לא תשא פני דל (ויקרא יט טו) ועל דעתי אם תיטיב יהיה לך יתר
שאת על אחיך כי אתה הבכור וזה טעם למה חרה לך כי בבשתו מאחיו נפלו פניו
ובקנאתו ממנו הרגו והנה אמר לו למה חרה לך על אחיך ולמה נפלו פניך ממנו
הלא אם תיטיב יהיה לך יתר שאת על אחיך ואם לא תיטיב לא עמו בלבד תבואך
רעה כי לפתח ביתך חטאתך רובץ להכשילך בכל דרכיך ואלריך תשוקתו שהוא
ישתוקק להיות דבק בך כל הימים אבל אתה תמשול בו אם תחפוץ כי תיטיב

דרכיך ותסירנו מעליך הורה על התשובה שהיא נתונה בידו לשוב בכל עת שירצה ויסלח לו

[ח] וטעם ויאמר קין אל הבל אחיו. שנכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו ולהרגו לשון רש"י ורבי אברהם אמר כי הקרוב אליו שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם ועל דעתי שהוא דבק עם ויהי בהיותם בשדה כי אמר לו נצא השדה והרג אותו שם בסתר ויתכן שנתכוון בהריגהו שיבנה העולם ממנו כי חשב שלא יהיה לאביו זרע אחר עוד גם פחד שלא יהיה עיקר בנינו של עולם מאחיו שנתקבלה מנחתו

[יא] ארוך אתה מן האדמה. יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה וגם בזו הוסיפה לחטוא אשר פצתה את פיה והנני מוסיף לה קללה לא תוסף תת כחה לשון רש"י ואיננו נכון כי בכאן לא ארר האדמה בעבורו כאשר באביו אבל אמר שיהיה הוא ארוך ממנה ופירש הקללה שלא תוסיף תת כחה אליו ושיהיה נע ונד בה ואמר כי תעבוד את האדמה כי בכל אשר תטרח בה לעבוד אותה כראוי בחרישה ועידור ובכל עבודה בשדה ותזרע אותה כהוגן לא תוסיף תת כחה לך אבל תזרע הרבה ותביא מעט וזו היא הארירה כטעם וארותי את ברכותיכם (מלאכי ב ב) ואמר כן כנגד אומנותו כי הוא היה עובד אדמה והנה ארר מעשיו וזה טעם לא תוסף תת כחה לך שלא תתן עוד כחה לך כאשר היתה עושה עד הנה בהיותך עובד אותה וכך פירש רבי אברהם ויתכן שאררו מן האדמה שלא תתן היא מעצמה כחה אליו תאנה וגפן לא יתנו חילם באחוזתו ועץ השדה לא יתן אליו פריו וחזר ואמר גם כן כי תעבוד אותה לחרוש ולזרוע לא תוסף תת כחה לך כאשר בתחלה והנה הן שתי קללות באומנתו והשלישית שיהיה נע ונד בה והטעם שלא ינוח לבו ולא ישקוט לעמוד במקום אחד ממנה אבל יהיה גולה לעולם כי עונש הרוצחים גלות וטעם אשר פצתה את פיה לאמר אתה הרגת את אחיך וכסית את דמו באדמה ואני אגזור עליה שתגלה את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה כי תענש בה ובכל אשר תכסה בה כגון הזריעה והנטיעה וזה עונש כל שפיכות דם בארץ כענין שכתוב (במדבר לה לג) כי הדם הוא יחניף את הארץ וחנופת הארץ מארה בפירותיה כענין מהיותם בא אל ערימת עשרים והיתה עשרה בא אל היקב לחשוף חמשים פורה והיתה עשרים (חגי ב טז)

[יג] גדול עוני מנשוא. בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לטעון לשון רש"י מבראשית רבה (כב יא) והנכון בפשט שהוא וידוי אמר אמת כי עוני גדול מלסלוח וצדיק אתה ה' וישר משפטיך אף על פי שענשת אותי הרבה מאד והנה גרשת אותי היום מעל פני האדמה כי בהיותי נע ונד ולא אוכל לעמוד במקום אחד הנה אנכי מגורש מן האדמה ואין מקום למנוחתי ומפניך אסתר כי לא אוכל לעמוד לפניך להתפלל או להקריב קרבן ומנחה כי בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי אבל מה אעשה כי כל מוצאי יהרגני ואתה בחסדך הרבים לא חייבת אותי מיתה והענין שאמר לפניו הנה חטאי גדול והרבית עלי עונש אבל שמרני שלא אענש יותר ממה שחייבת אותי כי בעבור שאהיה נע ונד ולא אבנה לי בית וגדרות בשום מקום יהרגוני החיות כי סר צלך מעלי הודה כי האדם איננו נשגב ונמלט בכחו רק בשמירת עליון עליו

[טו] וישם ה' לקין אות. ולא אמר "ויתן" לו השם אות או "ויעש" יורה ששם לו האות קבוע שיהיה עמו תמיד אולי כשהיה נוסע ממקום למקום היה לו אות מאת השם מורה לו הדרך אשר ילך בה ובזה ידע שלא יקראנו אסון בדרך ההוא ובבראשית רבה (כב יב) אמרו כענין זה רבי אבא אמר כלב מסר לו כי מפני שהיה

פחדו מן החיות מסר לו אחת מהן שתלך לפניו ולמקום שיפנה הכלב ללכת ידע כי שם צוה לו השם ולא יהרג בה הזכירו בו החכמים אות נבזה כראוי לו אבל הכוונה שהיה עמו האות תמיד להורות לפניו הדרך שילך בה כי כן לשון "וישם"

[טז] **וטעם ויצא קין מלפני ה'.** כי עוד לא עמד לפניו לעולם כטעם שאמר ומפניך אסתר וטעם וישב בארץ נוד שלא הלך בכל העולם אבל באותה הארץ ישב נודד תמיד לא ינוח במקום ממנה כלל ונקראת "ארץ נוד" על שמו לעולם

[יז] **וטעם ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך.** כי מתחילה היה חושב להיות עירי בעונו ואחרי שנולד לו זרע החל לבנות עיר להיות בנו יושב בה ובעבור כי הוא ארור ומעשיו לא יצליחו קראו "חנוך" להגיד כי לא בנאה לעצמו כי הוא אין לו עיר ומושב בארץ כי נע ונד הוא אבל יהיה הבנין לחנוך וכאלו חנוך בנאה לנפשו ומפני שלא אמר "ויבן עיר" כאשר יאמר ויבן את נינוה (להלן י"א) ויבנו בני גד את דיבון (במדבר לב לד) יורה כי היה כל ימיו בונה העיר כי מעשיו ארורים יבנה מעט בטורח ועמל וינוע וינוד מן המקום ההוא ויחזור שם ויבנה מעט ולא יצליח את דרכיו ונכתבו תולדות קין ומעשיו להודיע כי השם ארך אפים והאריך לו כי הוליד בנים ובני בנים והזכיר כי פקד עון אבות על בנים ונכרת זרעו ורבותינו אמרו (שמות רבה לא יז) שחיה שנים רבות ומת במבול ולא הוריד שיבתו בשלום שאול רק ראה בהכרת הוא וכל זרעו אתו והקרוב כי לא היו תולדותיו רק ששה דורות עד המבול והיו בתולדות שתי שני דורות יותר או שלא היה צריך לספר בהם וספר באלה להודיע מי היו המתחילים בבנין הערים ובמרעה הצאן וחכמת הנגון ומלאכת המתכות וכתב תוכחת למך עם נשיו להגיד כי הוליד הוא אך בניו נכרתו טרם הולידם

[כב] **לוטש כל חורש נחשת וברזל.** שיעורו הוא היה לוטש וחורש כל נחשת וברזל יאמר כי הוא היה מחדד וחורש כל מלאכת נחשת וברזל וכמהו כל תשא עון וקח טוב (הושע יד א) ועל דעת אונקלוס דבק בכתובים הראשונים הוא היה אבי לוטש כל חורש נחשת וברזל

"ואחות תובל קין נעמה" - כאומר ונולדה לו אחות ושמה נעמה וכן ואחות לוטן תמנע (להלן לו כב) ואת מרים אחותם (במדבר כו נט) ושם אחותו מעכה (דהיי"א ז טו) ובבראשית רבה (כג א) יש אומרים אשתו של נח היתה ולמה היו קורין אותה נעמה שהיו מעשיה נאים ונעימים נתכוונו לומר שהיה לה שם בדורות ההם כי היתה צדקת והולידה צדיקים ולכן יזכרנה הכתוב ואם כן נשאר לקין זכר מעט בעולם ואם נאמר שאינה האשה שהוליד נח ממנה שלשת בניו אם כן אין בזה טעם להזכירה ומדרש אחר לרבותינו שהיא האשה היפה היא מאד שממנה תעו בני האלהים והיא הנרמזת בפסוק ויראו בני האלהים את בנות האדם (להלן ו ב) כמו שמוזכר בפרקי רבי אליעזר (כב) ואחרים אמרו (זהר חדש א יט ב) כי היא היתה אשת שמדון אם אשמדאי וממנה נולדו השדים כי כן ימצא שמה בכתבי שמושי השדים והכתוב ירמוז ויקצר בתעלומות כאלה

[כג] **ויאמר למך לנשיו.** סמכו המפרשים (רש"י והראב"ע) בענין הכתוב הזה על דעת אונקלוס שפירש לכן כל הורג קין שבעתים יוקם (לעיל ד טו) כי לשבעה דורות יוקם ממנו ולא עתה כי השם האריך אפו ממנו והנה נשי למך פחדו להוליד בנים בעבור שיהיו שבועיים לקין והוא נחם את נשיו שהשם יאריך לו עוד שבעים ושבעה כי יתפלל לפניו כי הוא ארך אפים וירחם עליו או שהיה קל וחומר של שטות כפי המדרש שהזכיר רש"י ואם כן יאמר לכן כל הורג קין לשבעתים יוקם ממנו ולא

בימיו וזהו תרגומו של אונקלוס כל דיקטל קין לשבעה דרין יתפרע מיניה ואם כן היה ראוי שיהיה "ויאמר למך לנשיו" מוקדם ולפי דעתי אין טעם "שבעתים" לשבעה דורות כי לא תאמר המלה הזאת על השבעה הנפרדים רק על הכפל דבר אחד שבעה פעמים כמו מזוקק שבעתים (תהלים יב ז) ישלם שבעתים (משלי ו לא) ואור החמה יהיה שבעתים (ישעיהו ל כו) כפול ומכופל שבעה חלקים אבל פירוש "כל הורג קין" כפשוטו שאמר השם לכן כל אשר יהרוג את קין שבעתים יוקם ממנו כי אעניש ההורג אותו שבע על חטאתו כי אני הבטחתי את קין שלא יהרג בעבור יראתו אותי והתודותו לפני אבל ענין למך עם נשיו לא הזכירו הכתוב בביאור ונוכל לומר גם כן שהיו יראות מעונש שלא יהרג למך בעון אביו כי השם לא אמר לקין סלחתי לך רק שלא יהרג אבל יגבה חובו מזרעו ולא ידעו מתי וכן היה הדבר ולמך נחם אותן לאמר כי השם ירחם עליו כאשר רחם על קין כי הוא נקי כפים ממנו ויתפלל לפניו גם הוא וישמע תפלתו אבל הנראה בעיני כי היה למך איש חכם מאד בכל מלאכת מחשבת ולמד לבנו הבכור ענין המרעה כפי טבעי הבהמות ולמד את השני חכמת הנגון ולמד את השלישי ללטוש ולעשות חרבות ורמחים וחניתות וכל כלי המלחמה והיו נשיו מתפחדות שלא יענש כי הביא החרב והרציחה בעולם והנה הוא תופש מעשה אבותיו בידו כי הוא בן המרצח הראשון וברא משחית לחבל והוא אמר להן אני לא הרגתי איש לפצעים ולא ילד לחבורות כאשר עשה קין ולא יענישני השם אבל ישמרני מן ההריגה יותר ממנו והזכיר כן לומר כי לא בחרב וחנית יכול אדם להרוג בפצעים וחבורות שימית במיתה רעה יותר מן החרב ואין החרב גורם הרציחה ואין על העושו חטא

בראשית פרק-ה

[א] זה ספר תולדות אדם. הבנים אשר יזכיר בפרשה ולפי דעתי ירמוז לכל התורה כי כל התורה כולה ספר תולדות אדם על כן אמר בכאן "ספר" ולא אמר "ואלה תולדות אדם" כאשר יאמר בשאר מקומות (להלן כה יב) ואלה תולדות ישמעאל ואלה תולדות יצחק (שם יט) וכן כולן וטעם ביום ברוא אלהים אדם נמשך לפניו כי יתחיל באדם עצמו יזכיר בו שנברא מאין ולכך אמר ביום ברוא אלהים מאין האדם הזה הנזכר בדמות אלהים עשאו יפרש שהוא מעשה אלהים ובדמות אלהים והזכיר כי כאשר ברא אותו מאין כן ברא את אשתו ואמר ויברך אותם שנתן בהם כח תולדה להתברך לעד בבנים ובנות רבים מאד והכוונה לומר כי התולדות מברכת אלהים כי הם לא נולדו אבל נבראו מאין ונתברכו לעשות כן וטעם ויקרא את שם אדם מפני ששם אדם כלל לכל המין האנושי הזכיר כי האלהים קרא הזוג הראשון בשם זה מפני שכולם בהם בכח ועליהם הוא אומר "זה ספר תולדות אדם" וכתב רבינו שרירא הגאון שמסרו חכמים אחד לחברו הכרת פנים וסדרי שרטוטין מקצתן אמורים בסדר פסוק "זה ספר תולדות אדם" ומקצתן בסדר פסוק של אחריו "זכר ונקבה בראם" ואין מוסרים סתרי תורה ורזין אלא למי שרואין בו סימנין שראוי לכך אלו דברי הגאון ולא זכינו בהם

[ג] ויולד בדמותו כצלמו. ידוע כי כל הנולדים מן החיים יהיו בדמות המולידים ובצלמם אבל בעבור שנתעלה האדם בדמותו וצלמו שאמר בו (לעיל ה א) בדמות אלהים עשה אותו פירש כאן שאף תולדותיו היו כן באותו הדמות המעולה ולא אמר זה בקין והבל כי לא רצה להאריך בהם אבל פירש כן בשת שהעולם הושתת ממנו או מפני שהאדם נברא בתכלית שלימות היצירה הגיד בשת כי היה כמוהו בכח וביופי

[ד] ויהיו ימי אדם אחר הולידו את שת. בעבור ארך חיי אלה הראשונים יפרוט ימיהם קודם הולידם וגם אחר כך ויכלול כלם בסוף עד הדורות שאחר המבול והסבה באריכות ימיהם כי אדם הראשון מעשה ידיו של הקב"ה נעשה בתכלית השלימות בנוי בכח בקומה וגם אחרי שנקנס עליו שיהיה בן מות היה בטבעו לחיות זמן רב וכאשר בא המבול על הארץ נתקלקל עליהם האויר והלכו ימותם הלוך וחסור כי עד המבול היו ימיהם בארך ההוא ויש מהם שחיו יותר מאדם ושם שנולד קודם המבול חיה שש מאות הועיל לו החוזק שנולד בו והזיק לו האויר שנתקלקל ובניו הנולדים אחר המבול נתקצרו ימותם ושבו לארבע מאות ותראה שהיה זה בהם עד הפלגה וכאשר משל עליהם שנוי האוירות בהפלגה נתקצרו עוד ימיהם כי פלג אשר בימיו נפלגה הארץ שב לחצי ימיהם למאתים שנה ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים בעם שבעים ושמונים שנה כאשר הזכיר משה רבינו בתפלתו (תהלים צ י) אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסיף בהם ימים כי פרעה תמה על יעקב והוא הפליג לו בימי אבותיו כמו שאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם (להלן מז ט) ולא יכשר בעיני מאמר הרב שכתב במורה הנבוכים (ב מז) כי לא היה אורך השנים רק ביחידים האלה הנזכרים ושאר בני אדם בדורות ההם היו שנות חייהם השנים הטבעיים המורגלים ואמר כי היה החדוש הזה באיש ההוא בהנהגתו ומזונו או על דרך נס והנה אלה דברי רוח ולמה יהיה הנס הזה בהם והם אינם נביאים ולא צדיקים וטובים לעשות להם נס אף כי דור אחר דור ותיקון ההנהגה והמזון איך תאריך ימיהם כפלי כפלים מכל הדור ההוא ויתכן שיהיו אחרים גם כן מתנהגים בטוב ההנהגה ההיא ותאריך לכלם או לרובם ואיך לא תגיע החכמה בהנהגה הטובה ההיא לאחד מכל בני נח אחר המבול אבל היה בהם קצת מחכמת אבותם והיא מתמעטת והולכת דור דור אחר אחר

בראשית פרק-ו

[א] ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה. כאשר הזכיר הכתוב נח ובניו ורצה להתחיל בענין המבול אמר כי מיד כאשר החלו בני האדם לרוב החלו לחטוא ועמדו בחטאם ימים רבים עד שהיה נח בן ד' מאות ושמונים שנה ואז גזר עליהם הקב"ה שלא ידון רוחו בהם לעולם אבל יאריך עוד להם שנים עד שתמלא סאתם כי כן משפט האלהים

[ב] בני האלהים. בני השרים והשופטים לשון רש"י וכך הוא בבראשית רבה (כו ה) אם כן יספר הכתוב כי הדיינין אשר להם לעשות המשפט בניהם עושים החמס בגלוי ואין מונע אותם

"כי טובות הנה" - כמו כי תראה חמור שונאך (שמות כג ה) כי יקרא קן צפור לפניך (דברים כב ו) כאשר הנה טובות יקחו אותן להם לנשים באונס וספר הכתוב החמס ואמר עוד "מכל אשר בחרו" להכניס הנשואות לאחרים אבל לא הזכיר הכתוב האיסור בהם בפירוש ולא נגזר עליהם העונש רק על החמס לפי שהוא ענין מושכל איננו צריך לתורה

[ג] בשגם הוא בשר. כמו בשגם בסגול ופירש רש"י בשביל שגם זאת בו שהוא בשר ואף על פי כן איננו נכנע מלפני ומה אם יהיה אש או דבר קשה ואין בפירוש הזה טעם או ריח ורבי אברהם פירש כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור החמס הזה ועוד בעבור שהאדם בשר ויגיע עד עת ויחסר והנה הוא כמו גם בשהוא בשר ומה צורך לטענה הזאת וידוע כי בשר המה ונגזר עליהם המיתה כי עפר אתה ואל עפר תשוב (לעיל ג יט) והנכון בעיני כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור שגם האדם הוא בשר ככל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ואיננו ראוי להיות רוח אלהים בקרבו והענין לומר כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת בנפש שנתן בו והנה נמשך אחרי הבשר ובתאוות הגופניות נמשל כבהמות נדמו ולכן לא ידון עוד רוח אלהים בקרבו כי הוא גופני לא אלהי אבל יאריך להם אם ישובו והנה זה כטעם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים עח לט)

[ד] הנפלים. לשון רש"י על שם שנפלו והפילו את העולם והוא בבראשית רבה (כו ז) ובעלי הלשון אמרו (הראב"ע והרד"ק) שנקראו כן בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם וכן האימים (להלן יד ה)

"בימים ההם" - לשון רש"י בימי דור אנוש וגם אחרי כן שראו באבדן דור אנוש שעלה אוקינוס והציף שלישו של עולם ולא נכנעו ללמוד מהם ורבי אברהם פירש גם אחרי המבול כי בני ענק היו ממשפחת בני האלהים ואם כן או תהינה נשי בני נח מזרעם וידמו להם או שיודה במאמר (נדה סא) הדורש בעוג שפלט מן המבול ויוסיף הוא שנמלטו גם אחרים עמו והנכון בעיני כי אדם ואשתו יקראו בני האלהים בעבור שהיו מעשה ידיו והוא אביהם אין להם אב זולתו והוא הוליד בנים רבים ככתוב (לעיל ה ד) ויולד בנים ובנות והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלמות גדולה מן הגובה והחוזק כי נולדו בדמות אביהם ככתוב בשת (לעיל ה ג) ויולד בדמותו כצלמו ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראים בני האלהים כי היו ג' האנשים האלה בדמות אלהים ואז הוחל לעבוד עבודה זרה והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון וכך אמרו בבראשית רבה (כד ו) זה ספר תולדות אדם ואין הראשונים תולדות ומה הן אלוהות בעון קומי אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש ושתק אמר לון עד כאן בצלם ובדמות מכאן ואילך קינן קנטרנין וכאשר החל האדם לרוב ונולדו להם הבנות היו אלה בני הראשונים בחזקם ולרוב תאותם היו בוחרים הנשים הטובות בעלות הקומה והבריאות וספר בתחלה (בפסוק ב) כי יקחו אותם לנשים דרך חמס ואחר כך ספר כי יבאו דרך זנות אל בנות האדם שאינן באותה המעלה ולא יודע הדבר עד שיולידו להם בנים ויכירו כי אינם מבני שאר האנשים רק לבני האלהים האלה נולדו שהם גדולים מאד אבל הם נופלים מאבותם בגובה וכח כלשון לא נופל אנכי מכם (איוב יב ג) והמה גבורים כנגד שאר בני האדם ואמר שהיה זה בדורות

הראשונים אשר היו נקראים "בני האלהים" בהיותם בתכלית השלימות שיולידו מבנות האדם נפילים וגם אחרי כן כי הנפילים עצמם יולידו נפילים מהם ופירוש "אשר מעולם" כי האנשים אחרי המבול כאשר יראו גבורים יזכירו אלה ויאמרו כבר היו גבורים מאלה לעולמים אשר היו לפנינו והיו "אנשי השם" בכל הדורות אחרי כן וזה פשט הגון בפרשה הזאת אבל המדרש אשר לרבי אליעזר הגדול בפרקיו על המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים והוזכר בגמרא במסכת יומא (סז) הוא הנאות בלשון הכתוב יותר מן הכל אלא שיש צורך להאריך בסוד הענין ההוא

[ו] וינחם ה' ויתעצב אל לבו. דבר תורה כלשון בני אדם והענין כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם וענין "אל לבו" כי לא הגיד זה לנביא שלוח אליהם וכן הלשון במחושב כדרך לדבר אל לבי (להלן כד מה) וזולתו ובבראשית רבה (כז ד) אמרו בזה ענין נכבד במשל שהביאו מן הסרסור והאדריכל והוא סוד גדול לא ניתן ליכתב והיודעו יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים

[ח] וטעם ונח מצא חן בעיני ה'. שהיו כל מעשיו לפניו נאים ונעימים וכן כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם (שמות לג יז) כדרך ויתן חנו בעיני שר בית הסוהר (להלן לט כא) ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה (אסתר ב טו) והזכיר זה כנגד מה שאמר בדורו שהיו כל מעשיהם לעצבון לפניו יתברך ואמר בו שהיה לחן בעיניו ואחר כן סיפר מדוע היה טוב לפני האלהים כי היה צדיק תמים חסלת פרשת בראשית

פרשת נח

[ט] אלה תולדות נח. טעמו פירשו בו (הראב"ע והרד"ק) קורותיו כטעם מה ילד יום (משלי כז א) וירמוז אל כל הפרשה ואינו נכון בעיני כי אין קורות האדם תולדותיו והנכון שהוא כמשמעו כמו אלה תולדות בני נח (להלן י א) ואלה תולדות ישמעאל (להלן כה יב) יאמר אלה תולדות נח שם חם ויפת אבל החזיר "ויולד נח" בעבור שהפסיק ואמר נח איש צדיק תמים היה להודיע למה צוהו בתיבה ואף על פי שכבר אמר למעלה (ה לב) ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת חזר להזכירם פעם אחרת להגיד כי לא היה ככל אבותיו שיולידו בנות ובנים וזה טעם "שלשה בנים" כי יזכיר מספרם לאמר כי אלה שלשה לבדם היו תולדותיו ונצלו בזכותו ומאלה נפצה כל הארץ

"איש צדיק תמים היה" - יזכיר הכתוב שהיה זכאי ושלם בצדקו להודיע שראוי להנצל מן המבול שאין לו עונש כלל כי הוא תמים בצדק כי הצדיק הוא הזכאי בדין הפך הרשע כמו שאמר והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כה א) וכן ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית (נחמיה ט לג) וכן בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו) אבל באברהם שאמר (להלן יח יט) לעשות צדקה ומשפט שבח אותו בצדק שהוא המשפט וברחמים שהיא הצדקה ורבי אברהם אמר צדיק במעשיו תמים בלבו וכתוב (יחזקאל כח טו) תמים אתה בדרכיך ואחר שאמר שהוא איש צדיק כי איננו איש חמס ומשחית דרכו כבני דורו החייבים אמר שהיה מתהלך את

השם הנכבד ליראה אותו לבדו איננו נפתה אחרי הוברי שמים ומנחש ועונן וכל שכן אחרי עבודה זרה ואיננו שומע להם כלל רק בשם לבדו הוא דבק תמיד והולך בדרך אשר בחר השם או אשר יורה אותו כי נביא היה וזה כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה) הנאמר בהרחקת המתנבא לעבוד עבודה זרה ונותן אות ומופת כאשר אפרש ועוד אזכיר זה בפסוק התהלך לפני והיה תמים (להלן יז א) אם יהיה תמים דעות עמי והנה אחר שהיה נח צדיק ואיננו ראוי ליענש גם בניו וביתו ראויים להנצל בזכותו כי היה עונש עליו אם יכרת זרעו או יאמר כי הוא צדיק שלם וגם בניו וביתו צדיקים כי הוא למדם כענין שכתוב (להלן יח יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו

"בדורותיו" - יש מרבותינו שדרשוהו לטובה כל שכן אם היה בדור של צדיקים ויש שדורשין לגנאי לשון רש"י והנכון בעיני לפי הפשט כי טעמו לומר שהוא לבדו הצדיק בדורות ההם אין בדורותיו צדיק ולא תמים זולתו וכן כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה (להלן יז א) שאין אחר בדור ראוי להנצל ואמר "בדורותיו" כי דורות רבים עברו מעת שהשחיתו ואין צדיק בארץ בלתו ואל יקשה עליך דבר רבותינו במתושלח כי הכתוב לא יספר רק שאין צדיק ראוי להנצל מן המבול מכל הדורות ההם

יז את שם את חס ואת יפת. הנראה אלי כי יפת הוא הגדול שנאמר (להלן י כא) אחי יפת הגדול וכן ימנם כתולדותם בני יפת תחילה (שם שם ב) וחם הוא הקטן בכולם כאשר אמר (שם ט כד) וידע את אשר עשה לו בנו הקטן אבל הקדים שם בעבור מעלתו והזכיר חס אחריו כי כן נולדו והנה נתאחר יפת ולא רצה הכתוב לומר "שם ויפת וחם" כי היו כולם נזכרים שלא כסדר תולדותם ואין ליפת מעלה שיבטל הסדר בעבורו אבל שם הקדים אותו בעבור מעלתו אף על פי שהוא מאוחר בספור התולדות (להלן י כא) וכן בני אברהם יצחק וישמעאל (דהיי"א א כח) וכן ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו (יהושע כד ד)

יח כי השחית כל בשר את דרכו. אם נפרש כל בשר כמשמעו ונאמר שאפילו בהמה וחיה ועוף השחיתו דרכם להזקק לשאינן מינן כמו שפירש רש"י נאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם לא מפני כולם אלא מפני מקצתם וסיפר עונש האדם לבדו או שנאמר שלא שמרו גם בזה תולדתם והיתה כל הבהמה טורפת וכל העוף דורס והנה גם הם עושים חמס ועל דרך הפשט "כל בשר" זה כל האדם ולמטה יפרש כל בשר אשר בו רוח חיים (להלן י טו) ומכל החי ומכל בשר (להלן פסוק יט) כל חי בגוף אבל בכאן "כל בשר" כל האדם וכן יבא כל בשר להשתחוות לפני (ישעיהו סו כג) וכן בשר כי יהיה בעורו (ויקרא יג כד)

יט חמס. הוא הגזל והעושק ונתן לנח הטעם בחמס ולא הזכיר השחתת הדרך כי החמס הוא החטא הידוע והמפורסם ורבותינו אמרו (סנהדרין קח) שעליו נתחתם גזר דינם והטעם מפני שהוא מצוה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר ועוד שהוא רע לשמים ולבריות והנה הודיע לנח החטא שעליו בא הקץ הגיע הצפירה

"והנני משחיתם את הארץ" - כמו מן הארץ וכן כצאתי את העיר (שמות ט כט) חלה את רגליו (מלכים א טו כג) דבר אחר את הארץ עם הארץ שאף שלשה טפחים של מחרישה נימוחו לשון רש"י מבראשית רבה (לא ז) ורבי אברהם אמר שמלת "משחיתם" מושכת עצמה ואחרת עמה והנני משחיתם ומשחית את הארץ ועל דרך האמת הוא כמו את השמים ואת הארץ כי הארץ תהיה בהשחתה שבהשחתת הארץ ישחתו והנם נשחיתים בעולם הבא כדרך ויתעצב אל לבו (לעיל

פסוק ו) ולזה רמזו בבראשית רבה (לא ז) לבן אדון שהיתה לו מניקה כל זמן שהיה סורח היתה מניקתו נרדית וכו'

יז ואני הנני מביא את המבול. הנני מסכים עם אותן שאמרו לפני מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה) לשון רש"י מבראשית רבה (לא יב) ואני תמה והאיך מסכים עמהם והוא משאיר להם שארית לפליטה גדולה בנח ובניו וכל חי להרבות זרעם כחול אולי היא הסכמה לדעתם כשלא יחמול עליהם ועל האמת ואני כמו ויסרתי אתכם אף אני (ויקרא כו כח) וכן אני הנה בריתי אתך (להלן יז ד) ואני זאת בריתי (ישעיהו נט כא) יאמר אף אני תהיה ידי בהם על שהשחיתו את הארץ ולכך אמר (להלן ט יב) זאת אות הברית אשר אני נותן ומחץ וידיו תרפינה (איוב ה יח) והמשכיל יבין

יח והקמתי את בריתי. אמר רבי אברהם לאות כי השם נשבע לו שלא ימות במבול הוא ובניו ואם לא נכתב תחילה מפורש כאשר מצאנו במשנה תורה (דברים א כב) נשלחה אנשים לפנינו ומלת והקימותי שאקיים שבועתי והקרוב אלי שזאת הברית רמז לקשת וטעם ברית הסכמה ודבר שבחרו שנים מגזרת ברו לכם (שמואל א יז ח) והמלה בסמוך ובמוכרת וכן שבית יעקב (תהלים פה ב) ובנותיו בשבית (במדבר כא כט) ויש אומרים כי ברית גבול כרות כל אלו דבריו ויותר נכון בדרך הפשט כי ענין "והקימותי את בריתי" לאמר בעת שיבא המבול תהיה ברית קיימת אתך שתבא אל התיבה אתה וביתך ושנים מכל הבשר להחיות כלומר שתחיו שם ותתקיימו לצאת משם לחיים והברית הוא דבר השם כשיגזור אומר בלא תנאי ושיור ויקיים והזכיר הברית והזכיר שיהיה קיים והוא כלשון קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם (אסתר ט כז) שקבלו עליהם דבר להיותו קיים ועל דרך האמת הברית מעולם היא והמלה נגזרת מן בראשית ברא אלהים והנה בריתי כמו ברייתי והמלה כמו סמוכה כי היא סמוכה לעולמים שהיו לפנינו יצוה שתקום ותהיה עם הצדיק וכן ואני הנני מקים את בריתי אתכם (להלן ט ט) בריתי היתה אתו (מלאכי ב ה) והמשכיל יבין

יט מכל בשר וגו'. ידוע כי החיות רבות מאד ומהן גדולות מאד כפילים וכראמים וזולתם והרמש הרומש על הארץ רב מאד גם מעוף השמים מיני עופות רבים אין להם מספר וכמו שאמרו רבותינו (חולין סג) מאה ועשרים מיני עופות טמאים יש במזרח וכלם מין איה הם ולעופות טהורים אין מספר והנה יצטרך להביא מכלם שיולידו כמותם וכאשר תאסוף לכלם מאכל אשר יאכל לשנה תמימה לא תכיל אותם התיבה הזאת ולא עשר כיוצא בה אבל הוא נס החזיק מועט את המרובה ואם תאמר יעשנה קטנה ויסמך על הנס הזה ראה השם יתברך לעשותה גדולה כדי שיראו אותה בני דורו ויתמהו בה ויספרו עליה וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה אולי יעשו תשובה ועוד עשו אותה גדולה למעט בנס כי כן הדרך בכל הניסים שבתורה או בנביאים לעשות מה שביד אדם לעשות והשאר יהיה בידי שמים ואל תפתה לאמר (ראה ראבי"ע להלן פסוק טז) כי היו שלש מאות אמות באמות איש נח והיה גדול שאם כן היו גם האנשים גדולים גם החיה והעופות בדורות ההם גדולים עד שלקה העולם במבול ועוד כי האמות אמות התורה הנה

"תביא אל התיבה להחיות אתך" - צוהו שיתעסק ויעזור אותם הוא בכניסתם בתיבה וישתדל בהם שיחיו כאשר ישתדל בנפשו

כ שנים מכל יבאו אליך להחיות. הודיעו כי מעצמם יבאו לפני שנים שנים ולא יצטרך הוא לצוד אותם בהרים ובאיים והוא יביאם בתיבה אחרי כן

ובמעשה פירש שבאו זכר ונקבה (להלן ז ט) וזה היה בכללם אחרי כן צוהו שיקח מכל הבהמה הטהורה שבעה שבעה ובאלה לא אמר שיבאו אליו אלא שהוא יקח אותם כי הבאים להנצל ולחיות להם זרע באים מאליהם אבל הבאים להקריב עולות לא גזר שיבאו מעצמם להשחט אבל לקחם נח כי הצואה של שבעה שבעה היתה כדי שיוכל נח להקריב מהן קרבן וטעם "הטהורה" הקב"ה פירש לו סימני הטהרה אבל הכתוב יקצר לומר הטהורה על פי התורה ורש"י כתב את שעתידה להיות טהורה לישראל מלמד שלמד נח תורה והנה מכאן שלא הוכשרו בקרבנות בני נח אלא בהמה טהורה ועוף טהור וכן אמר בהבל (לעיל ד ט) מבכורות צאנו ומחלביהן אבל כל המינין הטהורים כשרין בהם כדכתיב (להלן ח ט) ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל עוף הטהור ויעל עולות במזבח והוסיף לישראל במצוה שיהיו כל קרבנותם מן הבקר ומן הצאן מן התורים ומן בני היונה וטעם "גם מעוף השמים" הטהור כי הכתוב נמשך למעלה

[כב] ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלהים. שעשה את התיבה ואסף המאכל ודרך הכתוב לאמר "ויעש" "וכן עשה" לבאר כי לא הפיל דבר מכל אשר צוה

בראשית פרק-ז

[א] ויאמר ה' לנח. הודיעו השם כי במדת רחמים ימלט אותו ואת ביתו ויחיה מהם זרע לדורות וזה טעם לחיות זרע על פני כל הארץ (להלן פסוק ג) כי מתחלה אמר להחיות אתך (לעיל ו יט) ורמז לו עתה במדת רחמים על הקרבן להודיע אותו שישעה אל קרבנו ובזכות קרבנו יקיים העולם ולא יכרת עוד מפני מי המבול ועל כן מזכיר בו השם המיוחד כי בכל ענין הקרבנות לא יזכיר "אלהים" כאשר אזכיר (ויקרא א ט) בהגיעי לשם בעזרת השם

"בא אתה וכל ביתך אל התיבה" - עשה נח את התיבה ימים רבים קודם המבול וכאשר קרב עת המבול בחדש השני בעשור לחדש חזר וצוהו שיבא הוא וכל ביתו בתיבה הוא שאמר לו בראשונה (לעיל ו יח) אתה ובניך ואשתך ונשי בניך והודיעו כי בזכותו לבדו ינצלו שלא אמר "אתכם ראיתי צדיקים לפני" וצוה שיקח הוא ויביא מן הבהמה הטהורה ומן העוף הטהור שבעה שבעה והודיעו יום המבול שבו יבא אל התיבה וכן עשה שבעה שבעה היום זה בא נח (להלן פסוק יג) וזהו טעם מפני מי המבול (להלן פסוק ז) ורש"י כתב אף נח מקטני אמנה היה ולא נכנס לתיבה עד שדחפוהו המים ולשון בראשית רבה (לב ו) מחוסר אמונה היה אלולי שהגיעו מים עד קרסוליו לא היה נכנס לתיבה אם כן יאמר שלא נכנס שם עד שגברו המים וכסו פני כל הארץ וראה כי יטבע

[ח] מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה שנים שנים באו אל נח. פירש רש"י כולן הושוו במנין זה מן הפחות היו שנים ואחרים אמרו (רד"ק) כי פירוש שנים זוגות לומר שהיו באים זכר ונקבה יחד ועל דעתי שכן היה שבאו מכלם שנים זכר ונקבה מעצמם ונח הוסיף להביא מן הטהורים ששה זוגות כי הבאים להנצל באו מעצמם ואשר לצורך קרבן טרח במצוה כי כן נאמר לו וטעם

ויעש נח ככל אשר צוהו ה' (לעיל פסוק ה) אמרו בבראשית רבה (לב ה) זה שיכין לכנוס בהמה וחיה ועוף כלומר הטהורים שטרח הוא אחריהם ולקחם אל ביתו והכתוב שאמר פעם שלישית כאשר צוה אלהים את נח (פסוק ט) לומר שעשה כאשר צוה בכניסת התיבה כי הוא נמשך למעלה עם ויבא נח לומר שבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אל התיבה ומן הבהמה והעוף והרמש שנים שנים שבאו אליו אל התיבה וכלם באו אתו שנכנסו בתיבה מפני מי המבול כאשר צוה אותו אלהים וחזר ופירש החדש והיום שבא המבול וכיצד בא ואמר כי בעצם אותו היום הוא שבא נח אל התיבה ועמו כל הבשר החי לא קודם לכן

טו **וטעם ויבאו אל נח אל התיבה.** להודיע שלא נאספו אליו כלל ולא באו עד עצם היום ההוא שהיה הגשם ובא הוא בתיבה כי האל הוא צוה ורוחו הוא קבצן ברגע אחד

טז **וטעם והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו.** כי הבאים אל תוך התיבה היו זכר ונקבה שהכניסם נח בתוכה כן ולכך אמר כאשר צוה אותו אלהים כי הוא מצוה עליו שיכניסם לתוכה ודעת רבי אברהם כי ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התיבה (לעיל פסוק ז) לא נכנסו בתוכה אלא שבאו אליו כלם בעשור לחדש השני כי ביתו קרוב אל התיבה היה וטעם מפני מי המבול מפחד מי המבול ולשבעת הימים היה מי המבול ונאספו כלם בתיבה וסגר הפתח והצהר ואין דבריו נכונים ויתכן כי ויעש נח ככל אשר צוהו ה' ונח בן שש מאות שנה והפסוקים עד בשנת שש מאות שנה (פסוקים הו) אינם מספרים מעשה אבל ויעש נח ככל אשר צוהו יכלול הענין כולו יאמר שעשה ככל אשר נצטווה לא הפיל מכל הענין דבר עשה התיבה ואסף המאכל ולקח מן הבהמה והעוף הטהורים שבעה שבעה ביום אשר צוה אותו וכאשר היה בן שש מאות שנה והמבול ירד על הארץ בא עם ביתו ועם הבהמות הטהורות וכל החי אל התיבה כאשר צוהו אלהים ואחר כן (מפסוק י והלאה) ספר במעשה ויהי לשבעת הימים בשנת שש מאות וגמר הענין (יח-ט) וטעם ויגברו המים והמים גברו שנתרבו מאד כי לרבוי הגדול יקרא הלשון גבורה וכן ופשעיהם כי יתגברו (איוב לו ט) רבו מאד גבר חסדו על יראיו (תהלים קג יא) גדל וכן ואם בגבורות שמונים שנה (שם צ ז) ברבוי גדול ויתכן כי טעם "ויגברו" שהיו באים בשטף ועוקרים האילנות ומפילים הבנינים כי לכת יקראו גבורה בעבור כי הגבורה בכח וכן גם גברו חיל (איוב כא ז) והגביר ברית לרבים שבוע אחד (דניאל ט כז) יעמידנו בחוזק ולשון חכמים (תענית ב) גבורת גשמים מפני שיורדין בגבורה ואפשר שיהיה מזה ואם בגבורות שמונים שנה שאם היו עצמותיו וגופו חזקים והוא בעל כח יחיה שמונים ואם כן יהיה פירוש גברו על הארץ שהיו בגבורתם כלם אף על ההרים הגבוהים ושוטפים אותם

כג **וימח את כל היקום אשר על פני האדמה.** אחר שאמר ויגוע כל בשר ואמר מכל אשר בחרבה מתו הוסיף לאמר וימח שנמחו הגופות ויהיו למים כענין ומחה אל מי המרים (במדבר ה כג) כי היו המים רותחין כדברי רבותינו (סנהדרין קח) אבל אם כן יהיו הדגים מתים ואולי היה כמו שאמרו בבראשית רבה (לב יא) מכל אשר בחרבה ולא דגים שבים ויש אומרים אף הן בכלל נאספין אלא שברחו לאוקינוס ומכל מקום ניצולו הדגים ושני הדעות האלו אפשריים כי יתכן שמימי המבול הרותחים יתערבו בימים ויחממו עליוני הים בלבד והדגים יבאו בעמקי המצולות ויחיו שם או כדברי יש אומרים שהיו דגי הימים שבתוך הארץ הקרובים מהם לאוקינוס בורחים שם בהרגישם רתיחת המים וניצולין מהם שם ואפילו אם ימותו כלם הנה מרבית הדגה באוקינוס היא ושם לא ירד מבול כמו שנאמר (לעיל פסוק יב) ויהי הגשם על הארץ ומשם יחזרו הדגים אחרי המבול כי מן

הים היו יוצאים כל הימים ושם הם שבים ללכת ועל הכלל ניצולו הדגים שהרי לא נכנסו מהם בתיבה לחיות זרע ונאמר בברית (להלן ט ט י) הנני מקים את בריתי אתכם ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף ובבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יוצאי התיבה ולא הזכיר דגי הים

"וימחו מן הארץ" - פירשו הכפל לומר כי נשכח זכרם שאין להם זרע ומה צורך לאמר כן אחר שמתו הכל אולי מפני העופות ומקצת השרץ לאמר שלא נשאר בהם ביצים בכל עץ או תחת הארץ כי הכל נמוחו ויתכן שיהא שיעור הכתוב וימח את כל היקום אשר על פני האדמה כי מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים נמוחו מן הארץ לא נשאר רק נח ורבותינו דרשו (סנהדרין קח) וימח בעולם הזה וימחו מן הארץ מן העולם הבא עשו הארץ הנזכרת כאן ארץ החיים וכבר רמזתי סודה (לעיל א כו ו יג)

בראשית פרק-ח

[א] ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה. הזכירה בנח מפני שהיה צדיק תמים וכרת לו ברית להצילו ונח יכלול זרעו אשר אתו שם ולא הזכיר כי בזכותו ניצולו אבל הזכירה שאמר בחיה ובבהמה אינה בזכות שאין בבעלי נפש זכות או חובה זולתי באדם לבדו אבל הזכירה בהם כי זכר את דבר קדשו שאמר והיה העולם והרצון אשר לו בבריאת העולם עלה לפניו ורצה בקיום העולם במינין אשר ברא בו והנה ראה עתה להוציאם שלא יכלו בתיבה ולא הזכיר העוף והשרץ כי זכירת החיה שוה עמהם ויגיד עליו רעו

[ד] ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש. כתב רש"י מכאן אתה למד שהיתה משוקעת במים י"א אמה כפי החשבון הכתוב בפירושו והוא כן בבראשית רבה (כג ז) אבל כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרי מדרשי ההגדות וטורח לבאר פשטי המקרא הרשה אותנו לעשות כן כי שבעים פנים לתורה ומדרשים רבים חלוקים בדברי החכמים ואומר אני שאין החשבון הזה שאמרו נאות בלשון הכתוב כי אם נסבול לפרש ותנח התיבה בחדש השביעי ליום הזה הנזכר שכלא בו הגשם ושבו המים מעל הארץ הלוך וחסור שלא כמנין החדש השני הנזכר בהתחלת הפרשה (י יא) וכמנין האמור בסוף הפרשה (ח יד) איך יתכן שיחזור מיד בפסוק השני ויאמר עד החדש העשירי למנין אחר שיהיה העשירי לירידת הגשמים והראיה מן התיבה שהיתה משוקעת במים מפני שנותן חסרון שוה לכל הימים אמה לדי ימים אינה ראייה כי מן הידוע בחסרון המים כי הנחל הגדול כאשר יחסר בתחלתו אמה לדי ימים יחסר בסופו ד' אמות ליום אחד והרי לפי החשבון הזה באחד לחדש אב נראו ראשי ההרים ובאחד בתשרי חרבו המים והנה בששים יום חסרו כל גובה ההרים הגבוהים שהם כמה אלפים אמה ועוד כי שלח היונה בשבעה עשר יום לחדש אלול והמים על פני כל הארץ והאילנות מכוסים והנה חרבו כולם בשנים עשר ימים ועל דרך הסברא אם היתה משוקעת במים י"א אמה והוא יותר משליש קומתה תטבע בעבור היותה רחבה מלמטה וכלה אל אמה כי היא הפך הספינות ויש בה כבדות גדולה והנראה בדרך הפשט

כי חמשים ומאת יום האמורים בתגברות המים (לעיל ז כד) יכללו ארבעים יום של ירידת הגשם כי בהם עיקר הרבוי והתגברות והנה החלו לחסור בשבעה עשר בניסן ותנח התיבה אחר שלשים יום על הרי אררט בשבעה עשר יום לחדש אייר הוא החדש השביעי לירידת הגשם ואחרי ע"ג ימים באחד לחדש אב הוא החדש העשירי לירידה נראו ראשי ההרים והנה תקננו תקון מועט בלשון הכתוב והנכון בעיני כי חמשים ומאת יום היו משבעה עשר יום לחדש השני הוא חדש מרחשון עד שבעה עשר יום לחדש השביעי הוא חדש ניסן והוא יום מנוח התיבה כי אז העביר השם רוח קדים עזה כל הלילה וישם את המים לחרבה שחסרו מאד ותנח התיבה והראיה כי לא אמר הכתוב בכאן "ויחסרו המים בחדש פלוני ביום פלוני והיו המים הלך וחסור עד החדש השביעי ותנח התיבה וגו'" כאשר אמר בחסרון האחר שנראו בו ראשי ההרים כי ביום החסרון נחה התיבה והסדר בענין הזה כי ביום רדת הגשם נבקעו מעינות תהום ונפתחו ארובות השמים וירד הגשם ארבעים יום ובהם גברו המים חמש עשרה אמה מלמעלה ונפסק הגשם בסוף הארבעים ונשארו מעיינות תהום וארובות השמים פתוחות והיה האויר לח מאד וכל הארץ מלאה מים ואינם נגררים במורד ולא יבשו לעולם ועמדו כן בגבורתם עד מלאת ק"נ יום לירידת הגשם ואז העביר השם רוח חזק מאד בשמים ובארץ ויסכרו מעיינות תהום כי חזרו המים הנובעים מהם אל מקומם עד אשר נתמלא התהום כמו שהיה בתחלה ונסגרו פתחי מעיינותיו וארובות השמים נסגרו וייבש האויר מאד ברוח המייבש והמים אשר בארץ לחכה והנה חסרו המים הרבה ביום ההוא ותנח התיבה שהיתה משוקעת במים כשתים ושלש אמות ואחר שבעים ושלש יום באחד לחדש העשירי הוא חדש תמוז נראו ראשי ההרים ומקץ ארבעים יום בעשתי עשר חדש בעשרה לחדש פתח נח חלון התיבה ואחרי שלש שבועות הלכה היונה מאתנו ואחר שלשים יום הסיר מכסה התיבה וטעם ויעבר אלהים רוח על הארץ שהיה רוח גדולה וחזק יוצאה מבטן הארץ על פני התהום ומרחפת במים ויסכרו בו מעיינות תהום כי לא אמר הכתוב "ויעבר אלהים רוח על המים" וישכו המים שהיו נובעין מן התהום וינוחו מלשון וחמת המלך שככה (אסתר ז ט) שנחה או לשון הסתר הדבר והבלעו ללמד שנבלעו מי התהום במקומם וכך אמר זה בסדר עולם (ד) המים העולים למעלה נגבה אותם הרוח והיורדים למטה נבלעו במקומם וטעם ויכלא הגשם מן השמים שלא ירד עוד גשם עד צאתם מן התיבה כי היו השמים ברוח הזה כברזל ולא הורידו טל ומטר כלל וייבש האויר וחרבו המים כי גשם המבול כבר כלה מיום הארבעים וישבו המים מעל הארץ הלך ושוב יאמר שהיו חסרים מעט מעט עד שחרבו פני האדמה ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום דבק עם "ותנח התיבה" לומר שחסרו ביום ההוא חסרון גדול שנחה בו התיבה כאשר פירשתי

[ה] והמים היו הלך וחסור עד החדש העשירי. טעמו מסורס שהיו הלך וחסור עד שנראו ראשי ההרים בחדש העשירי הוא חדש תמוז והודיענו הכתוב שחסרו בע"ג יום חמש עשרה אמה אבל החסרון אשר מתחלה למנוח התיבה לא ידענו כמה היה כי לא הוצרך הכתוב להודיע השקוע ולא החסרון והנראה לדעתי בשוט התיבה כי היתה מפני היות המים נובעים מן התהומות והיותם עוד רותחים כדברי רבותינו כי בעבור כן תלך על פני המים ואם לא מפני זה היתה נטבעת בכבדותה כי רבים אשר בתוכה והמאכל והמשקה היה הרבה מאד וכאשר שככו המים מנביעתם או מרתיחתם גם כן וחסרו ברוח מיד נכנסה התיבה אל תוך המים בכובד משאה ותנח על ההר ועל דעת המפרשים (הראב"ע והרד"ק) המספר בתגבורת המים חמשים ומאת יום ומנוח התיבה וראיית ראשי ההרים וארבעים יום אחרי כן הכל ידענו בדרך הנבואה כי הכתוב מודיע אותנו כן אבל נח לא ידע רק שהרגיש כי נחה התיבה והמתין לפי דעתו זמן שחשב כי קלו המים והנה גם

לדברינו גם לדברי רבותינו וכל המפרשים יהיו הרי אררט מן "ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים" (לעיל ז יט) שהיו המים עליהם ט"ו אמה ולכן יקשה זה כי הידוע בהר היוני שגבוה מהם הרבה מאד וארץ אררט בשפל הכדור הקרוב לבבל ואולי נאמר כי היה החסרון בייז לחדש השביעי גדול מאד מט"ו אמה וקודם לכן נראו ראשי ההרים הגבוהים לא הרי אררט ויקר מקרה התיבה שהיתה בארץ אררט בחדש השביעי ותנח על ראשי ההרים ההם והנה נח מעת שכלה הגשם היה פותח החלון וסוגר אותו כרצונו ואחר ע"ג יום ממנוח התיבה השגיא מן החלון ונראו לו ראשי הרי אררט וחזר וסגר אותו והגיד הכתוב כי אחר ארבעים יום שלח העורב ולא אמר הכתוב "ויהי בחדש פלוני וביום פלוני ויפתח נח" ואמר "ויהי מקץ ארבעים יום" להגיד כי מעת שנראו לנח ראשי ההרים המתין ארבעים יום כי חשב בלבו שבזמן הזה נראו המגדלים ונגלו האילנות וימצאו העופות להם מנוח באשר תקנינה ופתח החלון לשלוח העורב ובחדש הראשון הוא חדש תשרי חרבו המים ובחדש השני הוא חדש מרחשון בשבעה ועשרים בו יבשה הארץ ובו ביום יצאו מן התיבה והנה כל מנין הפרשה כפשוטו ומשמעו ודע כי אחרי שהסכימו שבתשרי נברא העולם כאשר תקנו "זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון" וכן הוא סדר הזמנים זרע וקציר וקור וחום יהיה ראש השנים מתשרי וכן החדשים ממנו הם נמנים עד שהגענו ליציאת מצרים ואז צוה הקב"ה למנות בחדשים מנין אחר שנאמר (שמות יב ב) החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה ומשם ואילך בכל הכתוב ימנה תשרי החדש השביעי ועדיין נשאר בשנים החשבון ממנו דכתיב (שמות לד כב) וחג האסיף תקופת השנה וכך תרגם יונתן בן עוזיאל "בירח האיתנים בחג הוא החדש השביעי" (מלכים א ח ב) אמר בירחא דעתיקיא דקרן ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביעאה ובמכילתא (בא א ח) החדש הזה לכם ולא מנה בו אדם הראשון

[ט] ולא מצאה היונה מנוח. אין מנהג העופות לנוח בראשי ההרים הגבוהים על הארץ ואין אילן שם אף כי בהיות המים על פני כל הארץ ולכן לא מצאה היונה מנוח אשר ייטב לה ובעת הראות האילנות הלכה לנפשה כי בדליותיהם תקננה

[יא] והנה עלה זית טרף בפיה. מפשוטו של פסוק זה יראה שלא נעקרו האילנות ולא נמחו במבול כי לא היה שם נחל שוטף בעבור כי נתמלא כל העולם מים אבל בבראשית רבה (כג ו) אמרו מהיכן הביאה אותו רבי לוי אמר מהר המשחה הביאה אותו דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא הוא שהקדוש ברוך הוא אמר ליחזקאל בן אדם אמור לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כב כד) רבי בירי אמר נפתחו לה שערי גן עדן והביאה אותו והנה כוונתם שנעקרו האילנות ונמחו במקומות המבול ואף כי יהיה העלה נבל וכן אמרו (ב"ר ל ח) אפילו איצטרובולין של ריחים נמוחו במבול ודרשו בו אבנים שחקו מים (איוב יד יט) ומאמרם "דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא" שלא היה עליה גשם המבול כדכתיב לא גושמה ולא נפתחו בה מעינות תהום רבה אבל המים נתפשטו בכל העולם וכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים כמו שכתוב מפורש (לעיל ז יט) ואין סביב ארץ ישראל גדר לעכב המים שלא יבאו בה וכך אמרו בפרקי רבי אליעזר (פרק כג) ארץ ישראל לא ירד עליה מי המבול מן השמים אלא נתגלגלו המים מן הארצות ונכנסו לתוכה שנאמר בן אדם אמור לה והנה לדעת רבי לוי מפני שלא ירד בארץ ההיא הגשם השוטף ולא נפתחו עליה ארובות השמים נשארו בה האילנות ובכל העולם נשברו ונעקרו במבול ומטרות עזו ואני תמה על מאמרם "מגן עדן" אם כן לא ידע נח שקלו המים מעל הארץ כי שם לא נכנסו מי המבול ואולי היו שערי סגורים שלא יכנסו שם המים וכאשר קלו המים נפתחו ומדעתם זו אמרו שם (ב"ר לו ג) ויטע כרם (להלן ט כ) ומהיכן היה לו אמר רבי

אבא בר כהנא בכניסתו לתיבה הכניס עמו זמורות לנטיעות יחורים לתאנים
גרופיות לזתים

"טרף בפיה" - כתב רש"י: "אומר אני שזכר היה ולכך קורא אותו פעמים לשון
זכר ופעמים לשון נקבה לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה הוא טרף חטף.
ומדרש אגדה לשון "מזון" ודרשו "בפיה" לשון מאמר אמרה יהיו מזונותי
מרורין כזית ובידו של הקב"ה ואל יהיו מתוקים כדבש ביד אדם". ואין כל זה
נכון בעיני, כי חזרת זכר היונים מנקבה לזכר במקום אחד מן הפרשה אין בו
טעם, ואם הלשון לקרוא כלם בשם הנקבות למה שינה בכאן? וכן מדרשם
בהגדה לא שיעשו "בפיה" לשון מאמר כלל, אבל מדרשם מפני שהביאה העלה
הזה, כי אם נאמר שאירע כן לא על חנם פירש אותו הכתוב, כי היה לו לומר
והנה עלה טרף בפיה, והזית איננו בא מן האילנות הגבוהים מאד שישכנו בו
העופות לארך דליותיו, ולכך אמרו כי היה בזה רמז, שהעופות נוח להם להיות
מזונותם מרים כלענה ביד הקב"ה ולא שיהיו טובים בידי אדם, וכל שכן בני
האדם שאין רצונם להתפרנס זה מזה.

ולשון בראשית רבה (בראשית רבה לג ו): "אמר רבי אבהו אילו מגן עדן הביאה אותו
לא היה לה להביא דבר מעולה או קנמון או פפולסמון אלא רמז רמזה לו נח מר
מזה מתחת ידו של הקדוש ברוך הוא ולא מתוק מתחת ידך". אבל בגמרא
הוסיפו (סנהדרין קח א): "מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני הוא דכתיב (משלי לח)
הטריפני לחם חקי". כי מפני הטעם שאמרנו, עשו לזה סמך מלשון "הטריפני",
ירמוז כאילו אמר והנה עלה זית טרף בפיה.

ופשוטו של מקרא, פרשו בו (אונקלוס הראב"ע והרד"ק) שהוא תאר לעלה: והנה עלה זית
טרוף בפיה. וסמך לדבר, שהוא קמוץ, כי כן משפטו. אבל נמצא מהם בזרות,
(הושע ו א): "כי הוא טרף וירפאנו", (ויקרא ה כג): "והשיב את הגזלה אשר גזל", (ויקרא
ה יח): "על שגגתו אשר שגג", וזולתם רבים.

[כא] ויאמר ה' אל לבו. לא גלה הדבר לנביא בזמן ההוא רק ביום צוותו את משה
בכתיבת התורה גלה אליו כי כאשר הקריב נח קרבנו עלה לפניו לרצון וגזר שלא
יוסיף להכות את כל חי וכבר כתבתי בזה (לעיל ו ו) סוד נרמז לרבותינו ז"ל וטעם
בעבור האדם כי בעבורו נענשו ואם אדם לא חטא היו הם ניצולין אף על פי
שהשחיתו גם הם דרכם

"כי יצר לב האדם רע מנעוריו" - מלמד עליהם זכות שיצירתם בתולדת רעה
בימי הנעורים ולא בימי הזקנה ואם כן אין להכות את כל חי מפני שני הטעמים
האלה וטעם המ"ם כי מתחלת הנעורים הוא בהם כמו שאמרו (בי"ר לד יב) משננער
לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע או יאמר כי מן הנעורים כלומר מחמתם תהיה
רעת היצר באדם שהם יחטיאו אותו ויש אומרים שהוא כמו בנעוריו וכמוהו
מטרים שום אבן אל אבן בהיכל ה' (חגי ב טו) וכן זאת הארץ אשר תפילו מנחלה
לשבטי ישראל יחזקאל מח כט

בראשית פרק ט

[ג] כל רמש אשר הוא חי. ירמוז לבהמה ולחיה ולעוף וגם לדגי הים כי כלם נקראים רמש כדכתיב (לעיל א כא) כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים

[ד] אך בשר בנפשו דמו. כתב רש"י בעוד נפשו בו בשר בנפשו לא תאכלו הרי אבר מן החי ואף דם לא תאכלו הרי דם מן החי אם כן יאמר בשר בנפשו ודמו לא תאכלו וזה כפי הפשט איננו נכון ולפי המדרש איננו אמת שלא נצטוו בני נח אלא על אבר מן החי כדברי חכמים (סנהדרין נט) לא על דם מן החי כדברי רבי חנינא בן גמליאל (שם) אבל פירושו אך בשר בנפשו שהיא דמו לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא

[ה] דמכם לנפשותיכם. דמכם נפשותיכם כלומר דמכם שהוא נפשותיכם כדרך לכל כלי המשכן (שמות כז יט) וכן השלישי לאבשלום (דהיי"א ג ב) ויש לפרש את דמכם לנפשותיכם בנפשותיכם כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא (ויקרא יז יד) וכמוהו וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה (שם ז כו) פתרונו בעוף או בבהמה והנכון שיאמר הדם שהוא לנפש בכס אדרוש הגיד כי הדם הוא הנפש ורמז כי על שופך הנפש הוא מחייב מיתה לא על דם האיברים שאין הנשמה תלויה בהם ורבותינו (בי"ק צא) דרשו בו הורג את עצמו את דמכם מנפשותיכם אדרוש

"מיד כל חיה אדרשנו" - תמה אני אם הדרישה כמשמעה מיד החיה כמו מיד האדם להיות עונש בדבר ואין בחיה דעת שתענש או שתקבל שכר ואולי יהיה כן בענין דם האדם לבדו שכל החיה שתטרוף אותו תטרף כי גזרת מלך היא וזה טעם סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו (שמות כא כח) ואיננו להעניש את בעליו בממון כי אפילו שור המדבר חייב מיתה (בי"ק מד) וצוה כן בבני נח כבישראל ויהיה טעם "שופך דם האדם" כל שופך בין חיה בין אדם והנה דמו נדרש בבית דין ובידי שמים ויתכן שיהיה טעם "מיד כל חיה" שתהיה הנקמה בשופך הדם מיד כל חיה כמו כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיהו מ ב) ואמר אך דמכם אדרוש ואנקום אותו ביד כל חיה כי אשלח ברוצח כל חית הארץ ואשלח בו גם האדם ולא ינצל מידם וכמוהו מכל צוררי הייתי חרפה (תהלים לא יב) מידם זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו מאל (איוב כ כט) ואולי הדרישה מיד החיה היא שלא תטרוף האדם כי כן שם בטבעם וסוד הענין כי בעת היצירה נתן לאדם את כל עשב זרע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ לאכלה ונתן לחיה את כל ירק עשב לאכלה ואמר הכתוב (לעיל א ט) ויהי כן כי הוא טבעם ומנהגם ועתה כאשר אמר באדם שישחוט הבעלי החיים והושם בטבע או במנהג שיהיו בעלי החיים זה לזה לאכלה הוצרך לצוות שיהיו שאר בעלי החיים לבני אדם טרף לשיניהם והם ייראו מהם ולא יטרופו בהם ואמר ואך את דמכם לנפשותיכם לרמוז כי לא ידרוש דם חיה מיד חברתה אם כן נשאר בהם לטרוף זו את זו וזה טעם הזכירו איסור שפיכת דמים בכאן מפני היתר השחיטה שהיה המנהג לשפוך דם כי על דעת רבותינו (סנהדרין נו) כבר הזהיר אדם הראשון בזה אבל מפני השחיטה הוצרך לומר התרתי לכם לשפוך דם כל חי זולתי דמכם שיהיה אסור לכם ולכל החיים שלא יהיה להם טבע לשפוך אותו

[ז] ואתם פרו ורבו. פשוטו כמדרשו שהיא מצוה כי האמור באדם (לעיל א כח) גם בבני נח (שם ט א) עם "ויברך אותם אלהים" ברכה כענין שנאמר בדגים (שם א כב) ובעבור שדבר בשאר הנפש החיה ואמר "ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ" (שם ח יז) אמר כאן ואתם האדם פרו ורבו ואמר שרצו בארץ ורבו בה כי יכפול המצוה

לחזוק לומר שיתעסקו בה בכל יכולתם או שיצום ביישוב כל הארץ כאשר פירשתי בסדר בראשית (א ט) ורש"י כתב לפי פשוטו הראשונה לברכה וכאן לצווי ולפי מדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים והמדרש הזה לא הוציאו אותו אלא מן הסמוכים אבל המקרא למצוה נכתב והראשונה לברכה וכך אמרו והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב ואתם פרו ורבו וכו' כדאיתא בסנהדרין (נט)

[ח] וטעם ויאמר אלהים אל נח ואל בניו אתו. על ידי אביהם כי בניו לא היו נביאים ולא הגיע חס למעלת הנבואה וכן ויאמר ה' אל אחז (ישעיהו ז י) וכן ויאמר ה' אל משה ואל אהרן (שמות ז ח) כדברי רבותינו (ת"כ ויקרא א) אל משה אמר שיאמר לאהרן וכן פירש בסוף ויאמר אלהים אל נח (להלן פסוק יז)

[יב] זאת אות הברית אשר אני נותן. המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן ואמרו בטעם האות הזה כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו וישלח חציו ופיצם בארץ (תהלים יח טו) אבל עשאו בהפך מזה להראות שלא יורו בו מן השמים וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם ועוד שאין לקשת יתר לכונן חצים עליו ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן כי אמר את קשתי "נתתי" בענן ולא אמר "אני נותן" בענן כאשר אמר זאת אות הברית אשר "אני נותן" ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה ולכן נפרש הכתוב הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם ואם תבקש מה טעם בקשת להיות אות הנה הוא כטעם עד הגל הזה ועדה המצבה (להלן לא נב) וכן כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (להלן כא ט) כי כל הדבר הנראה שיושם לפני שנים להזכירם ענין נדור ביניהם יקרא אות וכל הסכמה ברית וכן במילה אמר והיה לאות ברית ביני וביניכם (להלן יז יא) בעבור ההסכמה שימולו כל זרע אברהם לעבדו שכם אחד ועוד כי כאשר תראה בהפוך הנזכר יהיה זכר לשלום כאשר כתבנו ובין שתהיה הקשת עתה בין שהיתה מעולם בטבע הטעם באות שבה אחד הוא אבל יש לרבותינו בפרשה הזאת סוד נעלם אמרו בבראשית רבה (לה א) את קשתי נתתי בענן קשתי דבר שהוא מוקש לי אפשר כן אלא קשין דפריא והיה בענני ענן רבי יודן בשם ר' יהודה בר' סימון אומר משל לאחד שבידו סולת רותח ובקש ליתנו על בנו ונתנו על עבדו ושם עוד והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלהים זו מדת הדין של מעלה ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ זו מדת הדין של מטה מדת הדין של מעלה קשה ומדת הדין של מטה רפה וכבר ידעת מאמרם (חגיגה טו) במסתכל בקשת כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם ואם זכית להבין דבריהם תדע כי פירוש הכתוב כן את קשתי שהיא מדת הדין הנתונה בענן בעת הדין תהיה לאות ברית

[יד] והיה בענני ענן על הארץ. שלא יאר ה' פניו אליה מחטאות יושביה ונראתה מדת הדין שלי בענן ואזכור את הברית בזכר הרחמים ואחמול על הטף אשר בארץ והנה האות הזה והברית הוא אות המילה והברית שבה ולשון המקראות נאות מאד לענין והנה פירשו בין אלהים מדת הדין של מעלה שהיא הגבורה ואשר על הארץ מדת הדין של מטה שהיא מדה נוחה מנהגת הארץ עם הרחמים

כי לא אמר אשר בארץ רק אשר על הארץ וכבר רמזתי (לעיל ו יג) סודם בשם הארץ
ורש"י כתב בין מדת הדין של מעלה וביניכם אבל רבותינו לא לכך נתכוונו

[יח] וחם הוא אבי כנען. פירש רש"י לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של
נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם הוצרך לומר
שחם הוא אבי כנען ורבי אברהם אמר כי חם ראה והגיד לאחיו וכנען עשה לו
רעה לא גלה אותה הכתוב וזה טעם את אשר עשה לו "בנו הקטן" כי כנען הוא
הקטן לחם כאשר ימנה אותם ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען והנה עזב רבי
אברהם דרכו בפשוטי המקרא והחל להנבא שקרים והנכון בעיני כי חם הוא
הקטן לנח כאשר פירשתי בראש הסדר (לעיל ו יז) וכנען הוא הבן הגדול לחם ואשר
אמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען אחרי נמכר לעבד עבדים נתן לכל אחיו
מעלה עליו וכאשר אירע המעשה הזה לנח לא היה לחם זרע זולתי כנען וזהו טעם
וירא חם "אבי כנען" (להלן פסוק כב) כי אין לו בן אחר וכאשר חטא לאביו קלל זרעו
ואם אמר "ארור חם עבד עבדים יהיה" לא יזיק רק לגופו כי הזרע שכבר נולד
איננו בכללו ואולי לא יוליד ולא לקח ממנו נקמתו כי מי יודע מה יהיה אחריו
על כן קלל הבן שהיה לו ואם יוליד מאה די שיקולל בנו הבכור וכל זרעו אתו
והנה החטא שראה חם ערות אביו ולא נהג בו כבוד שהיה ראוי לו לכסות ערותו
ולכסות קלונו שלא יגידנו גם לאחיו והוא הגיד הדבר לשני אחיו בפני רבים
להלעיג עליו וזה טעם "בחוץ" וכן תרגם אונקלוס "בשוקא" וטעם וידע את אשר
"עשה לו" שגלה חרפתו לרבים והיה בוש בדבר ורבותינו הוסיפו עליו חטא (עיין
סנהדרין ע)

[כ] איש האדמה. פירש רש"י אדוני האדמה כמו איש נעמי (רות א ג) ואינו כן כי
איש נעמי לשון אישות כמו איש ואשתו (לעיל ז ב) ואחרים אמרו (הרד"ק בספר השרשים)
גדול האדמה וראשה והביאו דומים לו גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז יד) גם
בני אדם גם בני איש (תהלים מט ג) הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (שמואל א כו טו)
ורבים לפי דעתם ועל דעתי גדעון בן יואש איש ישראל ייחוס איש ישראלי הלא
איש אתה שאין כמוך בישראל וכן התחזקו והיו לאנשים (שמואל א ד ט) שלא יהיו
כנשים גם בני אדם גם בני איש פלוני הידוע במעלתו אבל "איש האדמה" כמו
אנשי העיר (להלן יט ד) בעבור היותו דר בכל האדמה לא בנה עיר ומדינה שיתייחס
אליה וכן איש שדה (להלן כה כז) העומד שם כל היום תמיד ובמשנה (אבות א ד) יוסי בן
יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים או שנתן לבו לעבוד את האדמה
לזרוע ולנטוע בעבור מצאו הארץ שממה שכל נבדל לדבר יקרא כן אנשי העיר
הם יושביה ואנשי דוד (שמואל א כג ג) עבדיו ואיש האלהים (דברים לג א) המיוחד
בעבודתו וכך אמרו בבראשית רבה (לו ג) איש האדמה בורגר לשם בורגרות ואמרו
(שם) שהיה להוט אחר האדמה והנה הוא ייחוס וטעם ויחל כי הוא החל לנטוע
כרמים כי הראשונים נטעו גפן והוא החל לנטוע גפנים רבים שורות שורות
הנקרא "כרם" כי ברצותו ביין לא נטע הגפן כשאר האילנות ועשה כרם

[כו] ויהי כנען עבד למו. פירש רבי אברהם כי "למו" שיהיה כנען עבד לאלהים
ולשם כי הוא יכריחנו לעבוד האל ובשני פירש שיהיה עבד ליפת ולשם ואם כן
נח לקוב אויביו בא והנה ברכם ברך שיהיה כנען עבד לאלהים ורש"י כתב ברוך
ה' אלהי שם שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו של שם לתת להם ארץ כנען ויהי
להם כנען למס עובד והחזיר כן פעם אחרת לומר אף משיגלו בני שם ימכרו להם
עבדים מבני כנען והנכון בעיני כי מתחלה קלל אותו שיהיה עבד עבדים לכל
העולם והיה כל מוצאו יעבוד בו כי טעם "לאחיו" לכל בני אדם כענין ואשלח את
כל האדם איש ברעהו (זכריה ח י) כטעם איש באיש (ישעיהו ג ה) או "לאחיו" שם ויפת

כי אחי אביו יקראו אחיו כטעם כי נשבה אחיו (להלן יד יד) ויש אומרים (הראב"ע והרד"ק) "לאחיו" בני אביו כי אחרי היותו עבד לבני אביו ולשם ויפת הנה הוא עבד לכל העולם וברך תחלה אלהי שם הודיעו כי יהיה שם עובד האלהים וכנען יהיה עובד לו ו"למו" ירמוז לזרעו של שם שהם רבים ויתכן שיהיה "למו" חוזר גם לאחיו הנזכרים וחוזר וברך יפת בהרחבת הגבול ושם בשכונ האלהים באהליו ושיהיה כנען עבד למו לשניהם והנה העביד כנען לשם שני פעמים רמז כי הוא ינחל ארצו וכל אשר לו כי מה שקנה עבד קנה רבו (פסחים פח) ונכתבה זאת הפרשה להודיע כי בחטאו היה כנען עבד עולם וזכה אברהם בארצו ונכתב ענין היין בנח כי יש בו אזהרה ממנו יותר מפרשת נזירות כי הצדיק תמים אשר צדקו הציל כל העולם גם אותו החטיא היין והביא אותו לידי בזיון וקללת זרעו

בראשית פרק-י

[א] וטעם ויולדו להם בנים אחר המבול. לרמוז כי אף על פי שהיו ראויים לבנים קודם המבול כי דרך הדורות ההם להוליד כבני ששים אלו לא נולדו להם גם למאה רק אחר המבול כי כבש השם את מעיינם שלא יולדו ויאבדו במבול או שיצטרך להציל רבים בתיבה וכן עשה לכל המשפחה הזאת כי למך נתאחר בתולדות נח יותר מכפלים באבותיו ונח הרבה מאד וכבר הוזכר זה בפירוש רש"י (לעיל ה לב) מבראשית רבה (כו ב)

[ב] בני יפת גומר. החל ממנו כי הוא הבכור ונתן אחריו חס כי רצה לאחר תולדת שם לקרב שני הפרשיות בתולדותיו כי יש להאריך בתולדות אברהם

[ה] וטעם מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם. כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים כל אחד מבניו באי אחר יושב לבדו וארצותם רחוקות זו מזו והיא ברכת אביהם שאמר יפת אלהים ליפת שיהיו רבים במרחבי ארץ אבל בני חס כלם קרובים יושבי הארצות ולכן אמר ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (להלן פסוק יט) ואמר בארצותם בגויהם (פסוק כ) וכן בבני שם וספר הכתוב כל אלה כי רצה להודיע יחוס אברהם משם ותולדות חס להודיע העמים שזכה אברהם בארצם בעון אבותם ולכן ספר גם ביפת והפלגה להודיע סבת שנוי הלשונות ופזורים בקצוי הארץ לזמן מועט אחרי אדם הראשון ועוד להודיע חסדי השם ושמרו הברית לנח כי לא כלה אותם והרב אמר במורה הנבוכים (ג א) כי זה יאמת לשומעים חדוש העולם וגם זה אמת כי אברהם אבינו יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ויעיד להם על נח ובניו שראו המבול והיו בתיבה והנה הוא עד מפי עד בענין כל המבול ועד רביעי על יצירה כי נח ראה אביו שראה אדם הראשון ויצחק ויעקב ראו שם העד במבול ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים גם לפרעה ואנשי דורו והאנשים בכל דור יודעים מאבותם ארבעה וחמשה דורות מגידים מעשיהם ותולדותיהם

[ז] ובני כוש סבא וחווילה. היו אלה ראשי אומות ובני רעמה היו שני לאומים אבל נמרוד לא היה לאום על כן כתב אחר כך וכוש ילד את נמרוד ולא אמר "ובני כוש נמרוד וסבא וחווילה" אבל פוט היה לגוי אחד ולא היו ממנו אומות שונות

כמצרים וכנען על כן לא החזירו הכתוב ובראשית רבה (לז ב) אמר ריש לקיש היינו סבורים שנבלעה משפחתו של פוט ובא יחזקאל ופירש פוט ולוד וכל הערב (יחזקאל לה) כי מפני שלא החזירו הכתוב היינו סבורים שנתערב זרעו בבני כנען ולא היו אומה ולא ירשו להם ארץ שתקרא על שמם אבל גם במגוג ומדי ותובל ומשך ותירס בני יפת לא הזכיר משפחות בתולדותם וכן בבני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד ראשי אומות ולא הזכיר להם תולדות כי כל אחד היה לגוי אחד בארץ ולא הוליד אומות שונות

[ח] הוא החל להיות גבור בארץ. כתב רש"י להמריד כל העולם על הקב"ה בעצת דור הפלגה ואם כן "הוא החל" אחר המבול כי בימי דור אנוש הוחל ואפשר שנאמר כי הוחל בדור הפלגה מרד ובימי אנוש לא היו במורדי אור אבל עבדו גם לאלהים אחרים

[ט] הוא היה גבור ציד לפני ה'. צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום על כן יאמר על כל אדם מרשיע בעזות פנים ויודע רבונו ומתכוין למרוד בו יאמר זה כנמרוד לשון רש"י וכן דעת רבותינו (עירובין נג) ורבי אברהם פירש הפך הענין על דרך פשוטו כי הוא החל להיות גבור על החיות לצוד אותן ופירש "לפני ה'" שהיה בונה מזבחות ומעלה את החיות לעולה לפני השם ואין דבריו נראין והנה הוא מצדיק רשע כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה והנכון בעיני כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על האנשים והוא המולך תחלה כי עד ימיו לא היו מלחמות ולא מלך מלך וגבר תחלה על אנשי בבל עד שמלך עליהם ואחר כך יצא אל אשור ועשה כרצונו והגדיל ובנה שם ערים בצורות בתקפו ובגבורתו וזהו שאמר ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה

[יא] מן הארץ ההיא. במלכו עליה יצא אשור פתרונו יצא אל אשור כי אשור מבני שם היה וזהו כלשון ויצא חצר אדר ועבר עצמונה (במדבר לד ד) ויצא עוג מלך הבשן לקראתנו אדרעי (דברים גא) וישוב ארצו ברכוש גדול (דניאל יא כח) ורבים כן ולכך תקרא ארץ אשור "ארץ נמרוד" כמו שנאמר (מייכה ה ה) ורעו את אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה ו"ארץ נמרוד" ירמוז אל נינוה ואל רחובות עיר ואל כלח וסיפר עוד בגבורתו כי הוא גבור ציד להתגבר גם על החיות ולצוד אותן ואמר לפני ה' להפליג כי אין תחת כל השמים כמוהו בגבורה וכן ותשחת הארץ לפני האלהים (לעיל ו יא) כי כל אשר לפניו בארץ נשחתו כענין ונכרתה הנפש ההיא מלפניו (ויקרא כב ג) כי בכל מקום הוא לפניו

[יג] ומצרים ילד. יזכיר למצרים תולדותיו ולא הזכיר מושבם כמו שהזכיר באחרים כי בבני יפת הזכיר איים ובבני כוש ארץ שנער ואשור ובבני כנען הזכיר תחומי ארצם וכן בבני שם והיה זה כי מצרים ארץ מושבו ידוע כי היא נקראת על שמו והיו כל בניו יושבים סביבות מצרים ושם ארצם גם כן כשם כי כן מצינו לפתרוסים ארץ פתרוס והיא מכלל ארץ מצרים כמו שכתוב (יחזקאל ל יג יד) ונתתי יראה בארץ מצרים והשמותי את פתרוס על ארץ מכורתם וכן לוד וכל הערב סביבות מצרים ושם ארצם שוה וכן פלשתים ארצם פלשת וכן כתוב (שמות טו יד) יושבי פלשת ואמר רבי אברהם כי אלה שמות מדינות ובכל מדינה ומדינה משפחה אחת ועל כן הם כלם לשון רבים והראיה הגמורה אשר יצאו משם כי זה רמז למקום וטעם אשר יצאו על דעת המפרשים שהולידם כלשון מחלצין יצאו (להלן לה יא) וכתב רש"י משניהם יצאו שהיו הפתרוסים וכסלוחים מחלפיים נשותיהם זה לזה ויצאו פלשתים מביניהם בראשית רבה (לז ה) ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים יושבי עיר ששמה כן והיתה מכלל ארץ כפתור אשר שם

כפתורים אחיהם ויצאו משם מן הכפתורים אשר הם מזרע כסלוחים והלכו לתור להם מנוחה והניחו הארץ לאחיהם וכבשו להם ארץ ששמה פלשת ונקראו אחר כך פלשתים על שם הארץ והוא מה שכתוב (דברים ב כב) כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם והם מבני כסלוחים יושבי ארץ כפתור

{טו} וכנען ילד את צדון בכורו. אלה עשרה עממים בני כנען שנתנו לאברהם אבינו (להלן טו יט-כא) כי כל זרע כנען נמכר לעבד עולם והם שנתנו לו אבל נתחלף השם ברובם בימי אברהם כי בכאן נכתבו בשם שקראם אביהם ביום הולדם ואחרי שנפרדו בארצותם לגוייהם נקראו בשמות אחרים אולי העלו להם שם על שם הארץ כמו שפירשנו (בפסוק יג) וכן שעיר החורי (להלן לו כ) שם העיר שעיר וכן רבים או שהולידו הערקי והסיני משפחות ונכרתו מהם ובניהם היו קיני וקניזי על דרך משל והיו לראשי בתי אבות תקרא האומה בשם כנהוג בשבטי ישראל והנה קראם בשם שהיה להם בימי אברהם במתנתו וראיה לדבר כי החוי הנזכר בכאן איננו נזכר במתנתו של אברהם והוא היה מהם שנאמר (דברים ז א) ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבوسی שבעה גוים וכן בכל מקום וימנה הכנעני עם בניו ולא ימנה בהן רק עשרה כי אחד מבניו לא גבר כאחיו ונקרא עם אחיו בשם אביו ויתכן שהיה צידון בכורו הנקרא "כנעני" עם אחד מאחיו שלא היה לגוי ואל יקשה עליך ארץ פלשתים שהיתה לאברהם כדכתיב (להלן כו א) גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והם מבני מצרים כי הכתוב אמר לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים (יהושע יג א) כי כבשו מקצת הארץ וישבו בה ובכאן תראה כי גבול הכנעני מצדון בואכה גררה עד עזה ואלה ערי פלשתים כי אבימלך מלך גרר ועזה לעזתי היא וכן לעזה אחד (שמואל א ו י) וצידון לפלשתים דכתיב (יהושע יג ב ו) כל צידונים אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפילה בנחלה וכתוב (יואל ד ד) וגם מה אתם לי צור וצידון וכל גלילות פלשת ואולי שאר ארץ פלשתים לא היתה לישראל לבד אלו חמשת סרניהם ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם כמו שנאמר (דברים לב ח) בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל אבל נתנה הקב"ה בעת הפלגה לכנען מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד ועוד אבאר בעזרת האל יתעלה (דברים ב כג)

{כא} ולשם ילד גם הוא. בעבור שאיחר תולדות שם וספר תולדות אחיו הקטן ממנו כאלו לא היה לו בנים אמר בכאן גם הוא וטעם אבי כל בני עבר שהוא אבי כל יושבי עבר הנהר שהוא מקום יחוס אברהם ולא יתכן שיהיה עבר במקום הזה שם האיש אבי פלג (כ"פ הרד"ק והראב"ע שמות כא ב) כי למה ייחס אותן אליו

"אחי יפת הגדול" - דרך הכתוב ליחס הקטן אל הגדול באחיו ולא אל הנולד אחריו וכן מרים הנביאה אחות אהרן (שמות טו כ) וטעם להזכיר זה כלל לומר כי הוא אחי הנכבד שוה אליו בכבודו להגיד שלא איחר אותו מפני מעלת חם עליו והנראה אלי שיהיה "הגדול" תאר לשם לומר שהוא האח הגדול של יפת כי חם קטן מכלם ואם הקדים אותו וכן בכל מקום תאר למדובר בו כגון ישעיהו בן אמוץ הנביא (מלכים ב כ א) חנניה בן עזור הנביא (ירמיהו כח א) לחובב בן רעואל המדיני חותן משה (במדבר י כט) ורש"י כתב אחי יפת ולא אחי חם שאלו שניהם כבדו אביהם וזה בזהו גם זה לומר שהוא אחי הצדיק ולא אחי הרשע אף על פי שנמנה אחריו

בראשית פרק-יא

[ב] בנסעם מקדם. פירש רש"י שהיו יושבים שם ככתוב למעלה (י ט) ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום המחזיק אותם ולא מצאו אלא שנער ואין זה נכון כי תולדות שם לבדן הם שנאמר עליהם כן ולמה ייחס הפלגה עליהם כי בני יפת ובני חם רבים מהם ועוד כי מושבם בארצותם היה ממשא עד הר הקדם והפלגה היתה טרם שהיה מושבם כי לא באו בני יפת מאיי הים אל הבקעה אשר בארץ שנער אבל בהפלגה הפיצם השם על פני כל הארץ ואז הושבו בארצותם לגוייהם ורבי אברהם פירש כי הרי אררט במזרח ויפה אמר כי הם במזרח קרובים לאשור שנאמר (מלכים ב יט לה) והמה נמלטו ארץ אררט ונח ברדתו מן ההר נתישב בארצות ההם הוא ותולדותיו וכאשר רבו נסעו משם אל הבקעה הזו ואנשי הפלגה על דברי רבותינו (סנהדרין קט) מורדים בבוראם ורודפי הפשט (הראב"ע והרד"ק) אומרים שלא היה דעתם אלא שיהיו יחד מחוברים כי הגיד הכתוב דעתם "פן נפוץ" ולא ספר עליהם ענין אחר ואם כדבריהם יהיו טפשים כי איך תהיה עיר אחת ומגדל אחד מספיק לכל בני העולם או שמא היו חושבים שלא יפרו ושלא ירבו וזרע רשעים יכרת אבל היודע פירוש שם יבין כוונתם ממה שאמרו ונעשה לנו שם וידע כמה השיעור שיזמו במגדל לעשותו ויבין כל הענין כי חשבו מחשבה רעה והעונש שבא עליהם להפרידם בלשונות ובארצות מדה כנגד מדה כי היו קוצצים בנטיעות והנה חטאם דומה לחטא אביהם ושמא בשביל זה דרשו (ב"ר לח ט) אשר בנו בני האדם אמר רבי ברכיה מה בני חמריא בני גמליא אלא בנוי דאדם קדמאא וכו' והסתכל כי בכל ענין המבול הזכיר "אלהים" ובכל ענין הפלגה הזכיר השם המיוחד כי המבול בעבור השחתת הארץ והפלגה בעבור שקצו בנטיעות והנם ענושים בשמו הגדול וזה טעם הירידה וכן במדת סדום והמשכיל יבין "ס" "סגירה"

[כח] על פני תרח אביו בארץ מולדתו. כתב רש"י כדרך דברי רבותינו (ב"ר לח יג) תרח קבל על אברם בנו לפני נמרוד על שבירת צלמיו והשליכהו לכבשן והרן ישב ואמר אם אברם נוצח אני שלו ואם נמרוד נוצח אני שלו וכשניצל אברם אמרו לו משל מי אתה אמר להם משל אברם אני השליכהו לכבשן ונשרף וזהו אור כשדים ומנחם פירש אור בקעה וכן על כן באורים כבדו ה' (ישעיהו כד טו) וכן מאורת צפעוני (שם יא ח) כל חור ובקע עמוק יקרא אור והענין שקבלו רבותינו בזה הוא האמת ואני מבאר אותו אברהם אבינו לא נולד בארץ כשדים כי אבותיו בני שם היו וכשדים וכל ארץ שנער ארצות בני חם והכתוב אמר ויגד לאברם העברי (להלן יד יג) לא הכשדי וכתוב (יהושע כד ב) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ומלת מעולם תורה כי משם תולדותיו מאז וכתוב (שם ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וראיה לדבר כי נחור בחרן היה ואם היה מקום תרח אור כשדים בארץ שנער והכתוב ספר כי בצאתו מאור כשדים לא לקח אתו רק אברם בנו ולוט בן הרן בן בנו ושרי כלתו אם כן היה נחור נשאר בארץ כשדים אבל באמת ארץ מולדתם ארץ ארם היא בעבר הנהר והיא מנחלת אבותיו מעולם והכתוב אומר בבני שם (לעיל י ט) ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם והוא שם כולל כדכתיב (שם לא) בארצותם לגוייהם וכתוב (במדבר כג ז) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם והנה הוא ואבותיו מן הארץ ההיא מעולם ומצינו בתלמוד (ב"ב צא) כי אברהם נחשב בכותא וזאת העיר איננה בארץ כשדים דכתיב (מלכים ב יז כד) ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה ומחמת וכתוב

(שם ט) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל אבל יראה כי היא עיר בעבר הנהר בארץ ארם נהרים כי חרן שם עיר בארץ ארם נהרים דכתיב (להלן כד י) וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור שהיא חרן ועוד חקרנו וידענו על פי תלמידים רבים שהיו יושבי הארץ ההיא כי כותא עיר גדולה בין חרן ובין אשור רחוקה ממדינת בבל ובינה ובין חרן כמו ששה ימים אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול ארץ ישראל ובין חדקל ההולך קדמת אשור והנה תרח הוליד בניו הגדולים אברהם ונחור בעבר הנהר ארץ אבותיו והלך לו עם אברהם בנו אל ארץ כשדים ושם נולד לו בנו הקטן הרן ונשאר נחור בנו בעבר הנהר בעיר חרן או שנולד בעיר ההיא או שנתישב בה מכותא וזה טעם בארץ מולדתו באור כשדים כי שם מולדתו של הרן לבדו והענין המקובל הזה נמצא גם כן בספר קדמוני הגוים כמו שכתב הרב במורה הנבוכים (ג כט) כי הזכירו בספר "עבודת האכרים המצרים" כי אברם אשר נולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדים השמש ונתן המלך אותו בבית הסוהר והיה עמהם בתוכחות ימים רבים שם אחר כך פחד המלך שישחית עליו ארצו ויסיר בני האדם מאמונתם וגרש אותם אל קצה ארץ כנען אחר שלקח כל הונו והנה על כל פנים במקום ההוא בארץ כשדים נעשה נס לאברהם אבינו או נס נסתר שנתן בלב אותו המלך להצילו ושלא ימיתנו והוציא אותו מבית הסוהר שילך לנפשו או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל כדברי רבותינו ואל יפתה אותך רבי אברהם בקושיותיו שאומר שלא ספר הכתוב זה הפלא כי עוד אתן לך טעם וראיה בזה ובכיוצא בו (להלן מו טו) אבל הגוים ההם לא הזכירו זה בספרם לפי שהם חולקים על דעתו והיו חושבים בנסו שהוא מעשה כשפים כענין משה רבינו עם המצרים בתחילת מעשיו ומפני זה לא הזכיר עוד הכתוב הנס הזה כי היה צריך להזכיר דברי החולקים עליו כאשר הזכיר דברי חרטומי מצרים ולא נתבארו דברי אברהם עמהם כאשר נתבארו דברי משה רבינו בסוף וזהו שאמר הכתוב (להלן טו ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה כי מלת "הוצאתיך" תלמד על נס כי לא אמר "אשר לקחתך מאור כשדים" אבל אמר "הוצאתיך" שהוציא ממסגר אסיר כמו אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב) ואמר לתת לך את הארץ הזאת לרשתה כי מעת הוציאו אותו מאור כשדים היה הרצון לפניו יתעלה שיגדלנו ויתן לו את הארץ ההיא ותרח אביו ואברהם היה בלבם מן היום ההוא שנצל שילכו אל ארץ כנען להתרחק מארץ כשדים מפחד המלך כי חרן קרוב להם ועם אחד ושפה אחת לכלם כי לשון ארמית לשניהם ורצו ללכת אל עם אשר לא ישמע לשונו המלך ההוא ועמו וזהו טעם ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן אשר שם משפחותיהם ואבותיהם מעולם וישבו ביניהם ונתעכבו שם ימים רבים ושם נצטוה אברהם לעשות מה שעלה בדעתו ללכת ארצה כנען ועזב את אביו ומת שם בחרן ארצו והוא הלך עם אשתו ולוט בן אחיו ארצה כנען וזהו שאמר הכתוב (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען כי בעבר הנהר נצטוה בזה ומשם לקחו והוליעו בכל ארץ כנען והנה על דעת רבותינו יהיה אור כשדים כפשוטו מלשון חמותי ראיתי אור (ישעיהו מד טז) ואמרו

"ויצאו אתם מאור כשדים" - ותרח לא יצא מן הכבשן אבל אברם הוא עיקר או המקום נקרא כן בעבור הנס כמו ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה (דברים ט כב) וזולתם וירמוז הכתוב כי בצאת אברם מן הכבשן ברחו להם כלם משם ופירוש באורים כבדו ה' (ישעיהו כד טו) על דעתי כדבריהם כי הם ההרים הגבוהים ששם עושים אורות ומשיאין משואות להודיע החדשות מהר במרחקים כאשר אמר (שם) באיי הים שם ה' אלהי ישראל והענין שיודיעו בכל העולם הנס והפלא הנעשה להם לכבוד השם וכן מאורת צפעוני (ישעיהו יא ח) החור שלו ששם אורו וחמימותו

הגדול כמו שקורא אותו "שרף" וראיתי במדרש "קומי אורי" (פסקתא דר"כ פסקא כא) על כן באורים כבדו ה' במה מכבדין אותו ר' אבא בר כהנא אמר באילין פנסיא הן כגון העששיות שמדליקין בבתי כנסיות בכל מקום אפילו באיי הים לכבוד השם הרי שעושין "באורים" מלשון אש כפשוטו

[לא] ויצאו אתם מאור כשדים. בעבור כי אברם נכבד מאביו וההולכים בעצתו ובעבורו ילכו אמר הכתוב ויצאו אתם ואף על פי שאמר "ויקח תרח" אבל לוט ושרי בעבור אברם הלכו אתם כי גם אחרי שנפרד אברם מאביו הלכו אתו

[לב] וימת תרח בחרן. כשיצא אברם נשארו משנות תרח הרבה ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם כבוד אב ואם שהניחו זקן והלך לו לפיכך קראו מת ועוד שאף הרשעים בחייהם קרואים מתים לשון רש"י ובראשית רבה (לט ז) הוא ואני תמה על דבריהם שזה מנהג כל הכתוב לספר חיי האב והולידו הבן ומיתתו ואחר כך מתחיל בענין הבן בכל הדורות כך נהגו הכתובים ונח עצמו הנה בימיו של אברם עודנו חי ושם בנו כל ימי אברהם היה חי ויתכן שבאו למדרש הזה מפני ששינה הכתוב בתרח סדר הפרשה כולה כי בשם ותולדותיו כולם לא הזכיר הכתוב מיתה ולא חזר וכלל השנים ובכאן חזר ותפש הסדר הראשון שבבעלי השנים הרבים מאדם ועד נח וכלל ויהיו כל ימי תרח וימת והוסיף להזכיר עוד מקום המיתה שהיה בחרן המקום שהזכיר לאברהם ולכך דרשו שכל זה כדי שיראה מבלי עיון שהיה אברהם שם עמו ועוד כי מפני שכבר התחיל בענין אברהם וספר שיצא עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען יקשה בעיניהם כשלא סדר חיו ומיתתו על הסדר ויכתוב אותה בזמנה ואשר אמרו עוד (בב"ר שם) בתחילה אתה דורש שהרשעים בחייהם קרויין מתים גם כן תמה הוא בעיני שכבר דרשו (בב"ר לד ד) מפסוק ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (להלן טו טו) בשרו שיש לאביו חלק לעולם הבא ואולי כוונתם שעשה תשובה בשעת מיתה אבל ימיו היו כלם ברשע והיה קרוי מת ולשון רש"י למדך שעשה תרח תשובה בשעת מיתה או שמא יש לו חלק לעולם הבא שאמרו חז"ל בזכות בנו והיא הבשורה שהוא לא היה יודע עד שנתבשר בכך בעת שאמר לו ואתה תבוא אל אבותיך בשלום וכן מצאתי במדרש (לק"ט ויקרא ד ב) כל העצים כשרין חוץ -משל זית ושל גפן שהשמן והיין קרבין לגבי מזבח הצילו הפירות האילנות וכן מצינו באברהם שהציל את תרח שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום חסלת פרשת נח

בראשית פרק-יב

[א] ויאמר ה' אל אברם לך לך. להנאתך ולטובתך ושם אעשך לגוי גדול וכאן אי אתה זוכה לבנים לשון רש"י ואין צורך כי משפט הלשון כן הגשם חלף הלך לו (שיר השירים ב יא) אלכה לי אל הגדולים (ירמיהו ה ה) קומו ועברו לכם את נחל זרד (דברים ב יג) ורובם ככה אבל רבותינו (יומא ג עב) עשו מדרש במה שאמר הכתוב (דברים י א) ועשית לך ארון עץ ועשה לך שתי חצוצרות כסף (במדבר י ב) בעבור שאין המלאכה שלו והיה ראוי שיאמר כמו שאמר במשכן ואת המשכן תעשה (שמות כו א)

"מארצך וממולדתך" - כתב רש"י והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן אלא כך אמר לו הקב"ה התרחק עוד מבית אביך ורבי אברהם פירש וכבר אמר השם אל אברם לך לך מארצך כי הדבור הזה היה בעודנו באור כשדים ושם צוהו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו אשר שם ואיננו נכון כי אם היה כן היה אברם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים ותרח אביו ברצון נפשו הלך עמו והכתוב אמר (לעיל יא לא) ויקח תרח את אברם בנו יורה כי אברם אחרי אביו ובעצתו יצא מאור כשדים ללכת ארצה כנען ועוד כי הכתוב שאמר (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותנו בכל ארץ כנען היה ראוי שיאמר "ואקח את אביכם את אברהם מאור כשדים ואולך אותנו בכל ארץ כנען" כי משם לוקח ושם נצטוה בזה ועוד יקשה עליהם כי אברהם בצוותו את אליעזר לקחת אשה לבנו אמר לו כי אל ארצי ואל מולדתי תלך (להלן כד ד) והוא הלך אל ארם נהרים אל עיר נחור (שם כד ז) אם כן היא ארצו ומולדתו ושם נאמר (בפסוק לח) אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי כי שם בית אביו ומשפחתו שהיא מולדתו לא כאשר השתבש רבי אברהם לומר אל ארצי חרן ומולדתי אור כשדים והנה הוא האומר כאן כי באור כשדים נאמר לו לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך והנה לו ארצות רבות אבל העיקר כבר ידעת אותו ממה שכתבנו בסדר שלפני זה (יא כח) כי חרן היא ארצו ושם מולדתו והיא ארץ אבותיו מעולם ושם נצטוה לעזוב אותם וכך אמרו בבראשית רבה (לט ח) לך לך אחת מארם נהרים ואחת מארם נחור וטעם להזכיר "ארצך ומולדתך ובית אביך" כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד וכל שכן כשיש שם כל בית אביו ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקב"ה

"אל הארץ אשר אראך" - היה נודד והולך מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת אז נתקיים "אל הארץ אשר אראך" ואז נתעכב וישב בה ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען לא להתישב בה כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטוה אלא שאחז צדיק דרכו דרך ארץ כנען כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחלה בצאתם מאור כשדים ומפני זה אמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (להלן כ יג) כי היה תועה כשה אובד ויתכן לומר כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו והאמין כי "אל הארץ אשר אראך" ירמוז לו על ארץ כנען או על כולה או על אחת מכל הארצות האל ושם פניו אל כלל ארץ כנען כי שם הארץ אשר יראנו באמת

[ב] והיה ברכה. אתה תהיה הברכה אשר יתברכו בך לאמר "ישימך אלהים כאברהם" והוסיף עוד כי כל משפחות האדמה יתברכו בו לא אנשי ארצו בלבד או ונברכו בך שיהיו מבורכים בעבורו והנה זאת הפרשה לא בארה כל הענין כי מה טעם שיאמר לו הקב"ה עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא היתה כמוהו

בעולם מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלהים או צדיק תמים או שיאמר טעם לעזיבת הארץ שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת קרבת אלהים ומנהג הכתוב לאמר התהלך לפני ותשמע בקולי ואיטיבה עמך כאשר בדוד ובשלמה וכענין התורה כולה אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו ג) אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א) וביצחק אמר בעבור אברהם עבדי (להלן כו כד) אבל להבטיחו בעבור יציאת הארץ אין בו טעם אבל הטעם מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב"ה והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה' בארץ הנבחרת ושם יגדל שמו ויתברכו בו הגוים ההם לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו ושמו אותו בבור או בכבשן האש ואמר לו שיברך מברכיו ואם יחיד מקללו יואר וזה טעם הפרשה אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחדשו

11 ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם. אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב והוא ענין גדול הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת וכולם באים ללמד על העתיד כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו ודע כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזרה מתקיימת על כל פנים ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות כמאמר ירמיהו שצוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל וגו' (ירמיה נא סג סד) וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת (מלכים ב יג טז-יז) ויאמר אלישע ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם ונאמר שם (פסוק יט) ויקצוף עליו איש האלהים ויאמר להכות חמש או שש פעמים אז הכית את ארם עד כלה ועתה שלש פעמים תכה את ארם ולפיכך החזיק הקב"ה את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו והבן זה ואני מתחיל לפרש הענינים בפרט בפסוקים בעזרת השם

"ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם" - היא עיר שכם כן זה שם המקום ההוא ושכם בן חמור על שם עירו נקרא וכתב רש"י נכנס לתוכה עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבואו מן השדה עצבים ונכון הוא ואני מוסיף כי החזיק אברהם במקום ההוא תחלה וקודם שנתן לו את הארץ נרמז לו מזה כי בניו יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו וקודם היות עון יושב הארץ שלם להגלותם משם ולכן אמר והכנעני אז בארץ וכאשר נתן לו הקב"ה הארץ במאמר אז נסע משם ונטע אהל בין בית אל ובין העי כי הוא המקום אשר כבש יהושע בתחלה ויתכן שהזכיר הכתוב והכנעני אז בארץ להורות על ענין הפרשה לומר כי אברם בא בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו ועבר עד מקום שכם והכנעני הגוי המר והנמהר אז בארץ ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לה' ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם ונתן לו הארץ וסרה יראתו כי כבר הובטח בארץ אשר אראך ואז בנה מזבח לה' לעבדו בפרהסיא

"ואלון מורה" - זהו במקום שכם ונקרא גם כן "אלוני מורה" כמו שכתוב (דברים יא ט) מול הגלגל אצל אלוני מורה ושם הר גריזים והר עבל בשכם וקרוב לירדן שבאו שם בתחילת ביאתם בארץ אבל "אלוני ממרא" הוא מקום אשר הוא בארץ חברון רחוק מן הירדן ודע כי בכל מקום שיאמר הכתוב "אלוני ממרא"

שם "ממרא" הוא על איש אמורי שהמקום ההוא שלו כמו שנאמר (להלן יד יג) והוא שוכן באלוני ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר וכל "אלון מורה" ו"אלוני מורה" נקרא המקום ההוא על שם איש ששמו "מורה" אבל זה כנעני הוא מארץ הכנעני היושב בערבה וכשיזכיר הכתוב ממרא סתם הוא שם העיר כמו שנאמר (להלן לה כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון על פני ממרא היא חברון (להלן כג יט) כי האיש אשר לו אלוני נקרא על שם העיר וכן שכם בן חמור כשם העיר שכם ובבראשית רבה (מב ח) על דעתיה דרבי יהודה אתרא הוא דשמיא ממרא ועל דעתיה דרבי נחמיה גברא הוא דשמיא ממרא

[ז] וטעם לה' הנראה אליו. כי הודה לשם הנכבד וזבח לו זבח תודה על שנראה אליו כי עד הנה לא נראה אליו השם ולא נתודע אליו במראה ולא במחזה אבל נאמר לו "לך מארצך" בחלום הלילה או ברוח הקדש ויתכן שירמוז "הנראה אליו" על סוד הקרבן (עיי'ן רקאנטי כא ב) והמשכיל יבין

[ח] ויקרא בשם ה'. פירש אונקלוס שהתפלל שם כמו קראתי שמך ה' מבור תחתיות (איכה ג נה) והנכון שהיה קורא בקול גדול שם לפני המזבח את שם ה' מודיע אותו ואלהותו לבני אדם כי באור כשדים היה מלמדם ולא אבו שמוע ועתה כשבא בארץ הזאת שהובטח בה "ואברכה מברכך" היה למוד ללמד ולפרסם האלהות וכן אמר הכתוב (להלן כו כד) ביצחק כאשר הלך אל נחל גרר והובטח אל תירא כי אתך אנכי שבנה מזבח "ויקרא בשם ה'" כי בא במקום חדש אשר לא שמעו את שמעו ולא ראו את כבודו והגיד כבודו בגוים ההם ולא נאמר ביעקב כן מפני שהוליד בנים רבים כלם עובדי ה' והיתה לו קהלה גדולה נקראת עדת ישראל ונתפרסמה האמונה בהם ונודעה לכל עם וגם כי מימי אבותיו נתפרסמה בכל ארץ כנען וכך אמרו בבראשית רבה (לט טו) מלמד שהקריא שמו של הקב"ה בפי כל בריה

[ט] הנגבה. כתב רבינו שלמה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והוא בחלק של בני יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל וכן לעתיד לבא בבניו שנאמר (שופטים א ב) יהודה יעלה בתחלה

[י] ויהי רעב בארץ. הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו והקב"ה נקם נקמתם בנגעים גדולים והוציאו משם במקנה בכסף ובוזהב וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר (שמות א כב) וכל הבת תחיון והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבד מאד והחזיקו בהם לשלחם מן הארץ לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים והענין הזה פרשוהו בבראשית רבה (ה ו) רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר אמר הקב"ה לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו באברהם כתוב ויהי רעב בארץ בישראל כתיב (להלן מה ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו כי יש באלהים כח לעזור ולהציל גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב עון אשר חטא כי האלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה במקום המשפט שמה הרשע והחטא

יא הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את. לא ידעתי למה פחד ממנה עתה יותר מקודם לכן ואם נאמר שהיו המצרים שחורים ומכוערים כדברי רש"י הנה גם לאבימלך מלך פלשתים אמר כן גם הוא גם יצחק שהיה דר בארץ ההיא במצות ה' אולי היו הכנענים בדור ההוא שטופים בעבודה זרה וגדורים מן העריות יותר מאנשי מצרים והפלשתים ואיננו נכון ויתכן כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים כי היה דרכם להביא למלך האשה היפה מאד ולהרוג את בעלה בעלילה ששימו עליו והנכון בעיני כי זה דרכם למו מעת צאתם מחרן בכל מקום היה אומר "אחותי היא" כי כן אמר (להלן כ יג) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי אבל הכתוב יזכיר זה במקומות אשר יתחדש להם ענין בדבר והנה זרז אותה עתה כאשר צוה לה מתחילה ויצחק לא פחד בארצו ובעירו רק בבואו אל ארץ פלשתים אחז דרך אביו ואמר למען יטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטוו עליה ונתנה השם לו ולזרעו והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה וכתב רש"י הנה נא ידעתי מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעותה ועכשיו על ידי מעשה דבר אחר שעל ידי הדרך אדם מתבזה וזו עמדה ביופיה ולפי פשוטו הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יופייך וידעתי זה כמה ימים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין בני אדם שחורים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה ודומה לו הנה נא אדני סורו נא כל זה לשון הרב והמדרש קבלה בענוה שבהם ונסמך למקרא אבל אין צורך לכל הדברים האלה שאין מלת "נא" מורה על דבר שיתחדש בעת ההיא בלבד אבל על כל דבר הווה ועומד יאמרו כן כי הוא רומז על הענין לומר שהוא עתה ככה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את מאז ועד עתה וכן הנה נא עצרני ה' מלדת (להלן טז ב) מנעורי ועד היום הזה וכן הנה נא לי שתי בנות (להלן יט ח) כי לא נולדו עתה וכולם ככה ויראה מפשט הכתובים כי שרה לא קבלה עליה לאמר כן אבל המצרים היו רעים וחטאים מאד וכאשר ראו אותה ויהללו אותה אל פרעה לוקחה אל ביתו ולא שאלו בהם כלל אם אשתו היא או אם אחותו היא והיא שתקה ולא הגידה כי אשתו ואברהם ספר מעצמו כי אחותו היא ולכך הטיבו לו בעבורה וזהו שאמר הכתוב מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא (להלן פסוק יח) האשים אותו כי בראותו שיקחו אותה היה לו להגיד לפרעה כי אשתו היא וחזר והאשים אותו על אמרו אחרי כן לשרים ולבית פרעה כי אחותו היא ולא האשים את האשה כלל כי אין ראוי שתכחיש היא את בעלה והראוי לה שתשתוק

יב ראו רמב"ן על בראשית יב יא

יג ראו רמב"ן על בראשית יב יא

טו וטעם ויראו אותה שרי פרעה. כי כאשר ראו אותה המצרים אמרו ראוייה זאת לשרים הגדולים והנה הביאוה אליהם וגם הם יראו לנפשם מנגוע בה כי מפני היופי הגדול ידעו כי המלך יחפוץ בה מאד ויהללו אותה ביניהם לומר ראוייה היא למלך לשון רש"י וזה דעת אונקלוס שאמר ושבחו יתה לות פרעה או שהללוה אל המלך עצמו ושלח ולקחה

יז וטעם על דבר שרי אשת אברם. כי בעבור החמס שעשה לשרה גם לאברהם ובזכות שניהם באו עליו הנגעים הגדולים ההם

[יח] ויקרא פרעה לאברם. יתכן כי בבוא הנגעים פתאום עליו ועל ביתו בעת אשר לוקחה שרה אל ביתו הרהר בדעתו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו ושאל אותה והגידה כי היא אשתו ולכן קרא לאברהם והאשים אותו ואמר רבותינו (בי"ר מא ב) שלקה בראתן שהמשגל קשה לו וחשש כי שמא אשתו היא ואמר לו בספק מה זאת עשית לי להוציא מפיו האמת כי אם היתה אחותו היה אומר אמנם אחותי היא ואמר ועתה הנה אשתך קח ולך לראות מה ידבר ומה ישיב על תוכחתו ואברהם שתק ממנו ולא השיב אותו דבר מרוב פחדו אז הבין פרעה כי היא אשתו כאשר חשב וצוה עליו פרעה אנשים לשלחם

[יט] וטעם ואקח אותה לי לאשה. שהיה רצונו שתהיה זאת אשתו המולכת לא תהיה פלגש לו והזכיר זה בעבור שיודה לו אם היא אחותו כאשר פירשתי

בראשית פרק-יג

[א] וטעם הוא ואשתו וכל אשר לו. להודיע שלא גזלו ממנו דבר מכל המתנות הגדולות שנתנו לו בעבור שרה שתהיה למלך ולא אמרו רמיתנו ומתנה בטעות היא וזה מעשה נס

[ז] ויהי ריב. כתב רש"י לפי שהיו רועיו של לוט מרעין בהמתם בשדות אחרים והיו רועיו של אברם מוכיחין אותם על הגזל והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט יורשו ואין זה גזל והכתוב אמר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה עדיין אברם ומדרש רבותינו הוא (בי"ר מא ה) ואני תמה כי המתנה שנאמרה לאברם לזרעו היתה שנאמר למעלה (יב ז) לזרעך אתן את הארץ הזאת והיאך יירשנו לוט אולי שמעו הרועים המתנה וטעו והכתוב אומר כי גם ללוט גם לאברם איננה עתה ולפי זה מה שאמר תחילה כי היה רכושם רב לאמר כי מפני הרכוש הרב לא ישא אותם הארץ והוצרכו רועי לוט להכניס מקניהם בשדות שיש להם בעלים וזאת סבת המריבה ועל דרך הפשט היתה המריבה על המרעה כי לא נשא אותם הארץ וכאשר היה מקנה אברם רועה באחו היו רועי לוט באים בגבולם ורועים שם והנה אברם ולוט היו גרים ותושבים בארץ ופחד אברם פן ישמע הכנעני והפריזי יושב הארץ כובד מקניהם ויגרשום או יכו אותם לפי חרב ויקחו להם מקניהם ורכושם כי ישיבת הארץ עתה להם לא לאברם וזה טעם והכנעני והפריזי כי הזכיר שהיו עמים רבים יושבים בארץ ההיא ולהם ולמקניהם אין מספר ולא ישא אותם הארץ ואת אברם ולוט וממלת אז יראה לי כי העמים היו בארץ בימים ההם יושבי אהל ומקנה נאספים מקצתם אל עיר אחת ורועים שם שנה או שנתים ונוסעים משם אל גבול אחר אשר לא רעו אותו וכן יעשו תמיד כמנהג בני קדר והכנעני והפריזי היו אז בארץ הנגב ובשנה האחרת יבואו שם היבוסי והאמורי

[י] כגן ה' כארץ מצרים. יאמר כי ארץ הככר כולה משקים אותה ברגל מן הירדן כדרך הנעשה בגן ה' שנאמר בו (לעיל ב ז) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן וכדרך שהיא בארץ מצרים שנאמר בה (דברים יא ז) והשקית ברגלך כגן הירק והזכיר שני

המקומות אמר "כגן ה'" שהמקום הטוב בתחתונים כן הוא כולו משקה והזכיר "כארץ מצרים" מקום ידוע לרעה ורבותינו אמרו (ספרי עקב לח) כגן ה' לאילנות כארץ מצרים לזרעים ירצו לפרש שיש בכרך נהרות גדולים ישקו אילני הגנות כגן ה' ובו יאורים כארץ מצרים ישקו גן הירק ובחר לו לוט בזה כי הארץ שישקו אותה כן רחוקה מן הבצורת וטובה למרעה

יב **וטעם אברם ישב בארץ כנען.** בשאר ארץ כנען כולה שלא יעמוד במקום אחד אבל בכל ארץ כנען יגור ולוט נתישב במקום אחד ממנה בערי הככר כי ערי הככר מכלל ארץ כנען וטעם בערי הככר פעם בזו ופעם בזו מפני כובד המקנה וזה טעם ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן כי התנה עם אברם שלא יבא בכל הככר

יג **וטעם ואנשי סדום רעים וחטאים.** יאשים הכתוב את לוט שלא נמנע מלשכון עמהם כדברי רש"י וידבר עוד בזכות הצדיק שלא נפל חבלו במקום אשר שמה הרשע כי לא ינוח שבת הרשע על גורל הצדיקים וכל ערי הככר רעים וחטאים לה' מאד כי על כן נהפכו אף על פי שכל בני כנען אנשי תועבות גדולות כי כן כתוב (ויקרא יח כז)

יד **קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה.** יתכן שזה רשות כרצונו אמר לו בכל אשר תרצה ללכת בארץ לך כי אהיה עמך ושמרתיך מרעת הגוים כי לך אתננה כלומר שלך תהיה ואם היא מצוה שילך בה כל ארכה ורחבה להחזיק במתנתו כאשר פירשתי (לעיל יב ה) לא נצטווה לעשות זה מיד והנה עשה כן כי עתה היה במזרח ואחר כן הלך אל ארץ פלשתים שהוא במערב והנה קיים המצוה בחייו וטעם לך ולזרעך שתחזיק במתנה מעכשיו להנחילה לזרעך כמו שאמרו רבותינו (ב"ב קיט) ירושה היא להם מאבותיהם ועל דרך הפשט יתכן שיהיה מושל עליה ונשיא אלהים בתוכה בכל מקום שילך בארץ ההיא

בראשית פרק-יד

א **ויהי בימי אמרפל מלך שנער.** המעשה הזה אירע לאברהם להורות כי ארבע מלכיות תעמודנה למשול בעולם ובסוף יתגברו בניו עליהם ויפלו כלם בידם וישיבו כל שבותם ורכושם והיה הראשון מהם מלך בבל כי כן העתיד כדכתיב (דניאל ב לח) אנת הוא רישא די דהבא ואולי "אלסר" שם עיר במדי או בפרס ו"עילם" בעיר ההיא המלך מלך יון הוא המלך הראשון ומשם נתפשט מלכותו כשנצח דריוש וכבר הזכירו זה רבותינו (ע"ז י) רבי יוסי אומר שש שנים מלכו בעילם ואחר כך נתפשטה מלכותם בכל העולם כולו ו"מלך גוים" המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין רמו למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים כיתים ואדום ויתר גוים וכך אמרו בבראשית רבה (מב ב) אמר רבי אבין כשם שפתח בארבע מלכיות כך אינו חותם אלא בארבע מלכיות וכו' ושם עוד (מב ד בשינוי לשון) ויהי בימי אמרפל מלך שנער זו בבל אריוך מלך אלסר זו מדי כדרלעומר מלך עילם זו יון ותדעל מלך גוים זו מלכות אדום שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם

[ב] וטעם ומלך בלע. מפני שמלך על עיר קטנה ואנשים בה מעט ולא שם לו על פני חוץ

[ו] איל פארן. כתר גומו מישר פארן ואני אומר שאין איל לשון מישור אלא מישור של פארן איל שמו ושל ממרא אלוני שמו ושל ירדן ככר שמו ושל שטים אבל שמו וכולם מתורגמין מישראל וכל אחד שמו עליו לשון רש"י ואלו היה כן היה אונקלוס מתרגם בשם "אילא דפארן" "אלוני דממרא" כמנהגו בשמות ומי הגיד לו במקומות הרבים ההם המישור הם כולם או הרים הגבוהים ו"ממרא" שם האיש האמורי אחי אשכול ואחי ענר בעלי ברית אברם והמקום ההוא שלו כמו שאמר (להלן פסוק יג) אלוני ממרא האמורי כאשר פרשתי (לעיל יב ו) אבל "איל פארן" מקום אילים כי יבשו מאילים אשר חמדתם (ישעיהו א כט) ו"אלוני" מקום אלונים כאלה וכאלון (שם ו יג) אלונים מבשן (יחזקאל כז ו) והנהוג בהם להיותם נטועים במישור לפני המדינות להיות לעיר כמו מגרש וכן תרגום "אלון בכות" (להלן לה ח) "מישור בכותא" ושם איננו שם העצם למקום רק הוא שם לאלון הנטוע שם כמו שמפורש (שם) תחת האלון אלא שהוא רודף הענין לא המלות והתרגום הירושלמי אמר ב"איל פארן" ו"אלוני ממרא" "מישראל" כדברי אונקלוס ואמר ב"אלון בכות" "בלוט בכותא" כי "אלון בכות" אצלו שם לאילן לא למקום ואונקלוס סבר שהוא שם למקום כי היו בו אלונים רבים כמו "אלוני ממרא" ולכך אמר "האלון" והנה כולם שמות תאר אבל "ככר הירדן" לשון מישור ממש הוא כי כן יקרא בלשון הקודש המקום שהנהרות מתפשטין בהם במרוצת המים הנגרים השוטפים שם ולכן אמר (להלן יט יז) ואל תעמוד בכל הככר ההרה המלט וכן כר נרחב (ישעיהו ל כג) לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר (תהלים סה יד) פעמים יכפלו המלה ופעמים יסירו הכפל כמו בת עין (שם יז ח) וזולתם רבים ויקראו גם כן השלוחים המהירים בשם הזה לכרי ולרצים (מלכים ב יא ד) שרי המאות ואת הכרי (שם יט) וכן בכרכרות (ישעיהו סו כ) שם לגמלים המריצין שהזכירם בתלמוד (מכות ה) "גמלא פרחא" וממנו "מכרכר" כפולים ואבל השטים (במדבר לג מט) וכן "אבל מחולה" (שופטים ז כב) תרגמו אותו "מישר" הוא המקום הנחרב אין בו נטע ולא בנין כי הלשון אצלם לשון חרבה ושממה כמו ויאבל חיל וחומה (איכה ב ח) אבל תירוש אומללה גפן (ישעיהו כד ז)

[ז] אל עין משפט. על שם העתיד שעתידים משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין לשון רש"י מדברי אגדה (במדבר יט יד) ולא הבינותי זה כי "קדש" זה הוא "קדש ברנע" כי הוא ב"איל פארן אשר על המדבר" וממנו נשתלחו מרגלים בשנה שניה שנאמר (במדבר יג כו) אל מדבר פארן קדשה וכתוב (דברים א יט כב) ונבא עד קדש ברנע ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ושם ישבו ישראל ימים רבים אבל "קדש" ששם משפט הצדיקים הוא במדבר צין שבאו שם בשנת הארבעים שנאמר (במדבר כ א) ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון וישב העם בקדש וגמר הפרשה אולי המדרש על השם בלבד הוא רמז הכתוב כי השם הזה "קדש" הוא יהיה עין משפט ואונקלוס אמר "מישר פילוג דינא" ולא ידעתי מהו אולי הוא מלשון פלגים יבלי מים (ישעיהו לכה) מי פלג לשטף תעלה (איוב לח כה) וכן בלשון חכמים (אסתר רבה ה) "פלגו של ים" יאמר כי במישור ההוא מעין המשפט ועומק הדין כי היה מישור נאה מעותד למלכים שם ישבו לשפוט את כל הגוים בארצות ההם

"שדה העמלקי" - לשון רש"י עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד ולא ידעתי אם רצונו לומר כי משה רבינו קרא המקום בשם שהוא נקרא בימיו ואם כן אין בכאן דבר עתיד או מה העתיד הזאת שיתנבאו הגוים לקרוא המקום כן ולשון בראשית רבה (מב ז) עדיין לא נולד עמלק ואת אמרת את כל שדה העמלקי

אלא מגיד מראשית אחרית וזה דרך הדרש להם במקומות רבים גם בנהרות גן עדן אמרו (ב"ר טז ב) כלשון הזה וכוונתם לומר כי מעת צאת הנהרות נאמר כי הנהר הולך קדמת ארץ העתידה להיות לאשור והנכון בעיני בשדה העמלקי כי היה בימים הקדמונים אדם נכבד מבני החורי יושב הארץ ומשל על המקום ההוא ושמו עמלק ואלפיז בכור עשו קרא שם בנו על שם האיש ההוא ואולי ממשפחת תמנע אמו היה ומשל גם במקום ההוא והיה שם אלוף עליהם

[י] **בארת בארת חמר**. בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט הבנין ומדרש אגדה שהיה הטיט מוגבל בהן ונעשה נס למלך סדום שיצא משם לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינים באברם שנצל מכבשן האש וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברם למפרע לשון רש"י ואין ספק כי פירוש בארות חמר בארות אשר בהם רפש וטיט כענין שכתוב (ירמיהו לח ו) ובבור אין מים כי אם טיט ויטבע ירמיהו בטיט וכתוב (תהלים מ א) ויעלני מבור שאון מטיט היון ויתכן שיצא משם כראוי בלא נס ואני תמה במדרש ההגדה הזו כי האומות שלא היו מאמינים שעשה הקב"ה נס לאברהם בראותם נסו של מלך סדום לא יוסיפו אמונה בהקב"ה כי מלך סדום עובד עבודה זרה היה והנה נסו או יחזק ידי עובדי עבודה זרה או שיאמינו בכל הנסים שיהיו בכשפים או מקרה באפשרות רחוקה ונסו יתן ספק בלב המאמינים בנסו של אברהם ואולי יפרשו ויצא מלך סדום לקראתו שיצא מן הבור כשעבר אברהם עליו כי נעשה לו נס לכבוד אברהם שיצא לקראתו לכבודו ולברכו ואפשר כי אברהם בשונו הביט בבור ההוא כי חפץ להציל המלכים ולהשיב להם רכושם והנה נעשה הנס על ידו ואם נעשה למלך סדום נס לכבוד אברהם כל שכן שיש להאמין שיעשה נס לאברהם להציל ממות נפשו ונאמר כי מלך עמורה כבר מת כאשר עבר אברהם עליו או שנפל בבור אחר כי שמה רמז לעמק

[טו] **ויחלק עליהם לילה**. כתב רש"י לפי פשוטו כדרך הרודפים שמתפלגים אחר בורחיהם כשבורחין זה לכאן וזה לכאן לילה כלומר לאחר שחשכה לא נמנע מלרדפם והנכון כי רדף אותם ביום עד דן עם כל מחנהו וכאשר חשך עליהם הלילה ולא היה רואה אי זה דרך אשר יברחו בה חלק עמו ועבדיו לשנים או שלשה ראשים ולקח החלק האחד עמו ורדפו אחריהם בכל הדרכים והכוס עד חובה אשר משמאל לדמשק וחזר מלרדוף אחריהם ושיעורו ויחלק עליהם הוא ועבדיו לילה

"וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק" - ידוע כי מרחק רב מן אלוני ממרא אשר בחברון בארץ יהודה לדמשק אשר הוא חוצה לארץ אם כן רדף אחריהם ימים רבים עד הוציאו אותם מן הארץ כי הם אל בבל ארצם היו חוזרים או שהיה נס גדול כאשר דרשו רבותינו (ב"ר מג א) בארח ברגליו לא יבא (ישעיהו מא א)

[יח] **ומלכי צדק מלך שלם**. היא ירושלים כענין שנאמר (תהלים עו א) ויהי בשלם סוכו ומלכה יקרא גם בימי יהושע "אדני צדק" (יהושע י א) כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקב"ה שנקרא "צדק" ובבראשית רבה (מג ו) המקום הזה מצדיק את יושביו ומלכי צדק אדוני צדק נקראת ירושלים צדק שנאמר (ישעיהו א כא) צדק ילין בה והזכיר והוא כהן לאל עליון להודיע כי אברהם לא היה נותן מעשר לכהן לאלהים אחרים אבל מפני שידע בו שהוא כהן לאל עליון נתן לו המעשר לכבוד השם והרמז לאברהם מזה כי שם יהיה בית אלהים ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה ושם יברכו את ה' ועל דעת

רבותינו (נדרים לב) שאומרים כי מלכי צדק הוא שם בן נח הלך מארצו לירושלם לעבוד שם את ה' והיה להם לכהן לאל עליון כי הוא אחי אביהם הנכבד כי ירושלים מגבול הכנעני היא מעולם ורש"י כתב למעלה (יב ה) והכנעני אז בארץ היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם זקנו של אברהם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח לבניו את הארץ (ספרא קכה) שנאמר ומלכי צדק מלך שלם ואין זה נכון כי "גבול הכנעני מצידון" (לעיל י ט) יכלול כל ארץ ישראל וגבול בני שם במזרח ממשא רחוק מארץ ישראל אבל אם חלק נח לבניו הארצות ונתן לשם ארץ ישראל היה זה כ"מחלק נכסיו על פיו" וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה השם לזרע אוהבו כאשר הזכרתי כבר (לעיל י טו)

"והוא כהן לאל עליון" - בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלאכים הנקראים "אלים" כענין שנאמר (שמות טו יא) מי כמוכה באלים יקרא הקב"ה "אל עליון" וענינו התקיף הגבוה על כל גבוהים כמו יש לאל ידי (להלן לא כט) ומלכי צדק לא הזכיר השם אבל אברהם אמר ה' אל עליון (להלן פסוק כב)

[יט] קונה שמים וארץ. כתב רש"י קונה כמו עושה על ידי עשייתו קנאן להיות לו ואלה שני פנים הם ואולי כן הדבר שיבא לשון קנין בענין העשייה וכן כי אתה קנית כליותי (תהלים קלט יג) שיכפול תסוכני בבטן אמי וכן הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך (דברים לב ה) כי הלשון יאמר "קנין" בעשייה וההפך אשר עשו בחרן (לעיל יב ה) קנו ומאשר לאבינו עשה (להלן לא א) והנכון מה שאמר עוד קנאן להיות לו כי כל אשר לאדם יקרא קנינו ויקראו הצאן "מקנה" בעבור היותו עיקר רכוש האדם ולשון חכמים (בי"מ ט) המגביה מציאה לחבירו קנה חבירו הבטה בהפקר קניא (שם קיח) חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו (שם יא) וכן בכל מקום תבוא להם במקום זכיה כלומר שהוא שלו ולזה נתכוין אונקלוס שתרגם דקניניה ולא אמר "קנה"

[כ] ויתן לו מעשר מכל. אברהם לא רצה לקחת לעצמו מחוט ועד שרוך נעל אבל חלק הגבוה הפריש לתתו לכהן ומלך סדום יצא לקראת אברהם אל עמק שוה לכבדו והלך עמו עד שלם שהוציא מלכי צדק לחם ויין לעם אשר ברגליו ולא בקש מלך סדום ממנו דבר אבל כאשר ראה נדיבת לבו וצדקתו שנתן המעשר אז בקש גם הוא הנפש בדרך צדקה ואברהם בטח באלהיו שיתן לו עושר ונכסים וכבוד ולא רצה לקחת ממנו דבר והשיב לו כל רכוש סדום שהוא שלו וכל רכוש עמורה להשיב אותו לבעליו כי בכל בקש ממנו הנפש ובכל היתה טענתו שלא יאמרו הם העשירו את אברם ושאר המקומות הנזכרים לפי חרב הכו אותם ולא לקחו מערי המלכים רק רכוש סדום ועמורה כי בעבור שאבדו מלכיהם נשארו עזובות עריהם ויתכן שיהיה זה מה שאמר "אם מחוט ועד שרוך" ישאר בידי מכל הרכוש הבא אלי מכולכם "ואם אקח מכל אשר לך" ברכושך שנתת אתה לי

[כב] וטעם הרימותי ידי אל ה'. לשון שבועה מרים אני ידי לאל עליון וכן בי נשבעתי (להלן כב טז) נשבע אני לשון רש"י וכן מצאתי בספרי (ואתחנן לג) מצינו בכל הצדיקים שמשביעין את יצרן שלא לעשות באברהם הוא אומר הרימותי ידי אל ה' והנה הוא כלשון וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז) ואונקלוס אמר ארימית ידי בצלו קדם ה' יאמר התפללתי אל ה' וכפי פרושות השמים אם אקח מכל אשר לך כלומר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם אקח והנכון בעיני כי אמר הרימותי ידי אל ה' להיות הקדש וחרם לפניו אם אקח מכל אשר לך כי ההקדשות יקראו כן "תרומת יד" כלשון כל מרים תרומת כסף

ונחשת (שמות לה כד) וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה' (שם כב) ואמר כן בעבור שנתן ממנו מעשר כי כל אשר יקח מכל אשר לו יהיה תרומה לה' לא יהנה ממנו דבר ובבראשית רבה (מג ט) עשאן תרומה כמה דאת אמר (במדבר יח כו) והרמותם ממנו תרומת ה'

בראשית פרק-טו

[א] היה דבר ה' אל אברם במחזה. זכה עתה אברהם להיות לו דבר ה' במחזה ביום כי מתחילה היתה נבואתו במראות הלילה וטעם היה דבר ה' אל אברם במחזה כטעם וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח) וסודם ליודעי חן

"אל תירא אברם" - היה מתירא משני דברים מן המלכים פן ירבו צבאותם עליו הם או העומדים תחתם ובמלחמה ירד ונספה או יומו יבא למות בלא זרע והבטיחו כי הוא יהיה מגן בעדו מהם ועוד יהיה שכר לכתו עם ה' הרבה מאד

[ב] ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי. הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים והנה לא עלה בדעתו שיהיה השכר הגדול הזה עולם הבא כי זה אין צורך להבטחה כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים על כן צריכים בטחון ועוד כי הרבה מאד לאמר שיזכה לשתי שולחנות בכל הטוב הראוי לצדיקים הגמורים מאין עונש כלל ועוד כי ההבטחה למה שהיה מתירא ממנו וחזר ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה כי ישים זרעו ככוכבי השמים לרוב ויש עליך לשאול שכבר נאמר לו לאברהם (לעיל יג טו) כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ ואיך יאמר עתה ואנכי הולך ערירי והנה בן ביתי יורש אותי ולמה לא האמין בנבואה הראשונה כאשר יאמין בזאת והתשובה כי הצדיקים לא יאמינו בעצמם בחטאם בשגגה וכתוב (ירמיהו יח ט) רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ושב הגוי ההוא ועשה הרע לפני ונחמתי על הטובה והנה ראה עצמו בא בימים ולא נתקיימה נבואתו וחשב כי חטאיו מנעו הטוב ואולי חשש עתה פן יענש על הנפשות שהרג כדברי רבותינו (ב"ר מד ה) וכלשון הזה אמרו בבראשית רבה (עו ב) ויירא יעקב מאד ויצר לו (להלן לב ח) מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה וכו'

"מה תתן לי ואנכי הולך ערירי" - פירשו בו (יב"ע) אני מת בלא בנים כטעם כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת יב ה) והנכון בעיני כי מתחלה יתאונן מה יהיה שכרי אחרי שאין לי בנים ואנכי הולך נע ונד בארץ נכריה יחידי כערער בערבה אין יוצא ואין בא בביתי זולתי אליעזר איש נכרי אשר לקחתי לי מדמשק לא מבית אבי ולא מארצי ואחר כך אמר הן לי לא נתתה זרע כאשר הבטחתי והנה בן ביתי הנזכר יורש אותי כי זקנתי ויבא עתי בלא זרע והנה אני ענוש ואבד שכרי אשר הבטחתי בו בראשונה

[ד] והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה. בעבור היות לו הבן היורש אחרי זקנתו לא הבטיחו רק על הירושה שלא ידאג כי זרעו יירשנו וטעם והנה דבר ה' אליו כי עוד בפיו והנה בן ביתי יורש אותי ובא אליו פתאום דבר השם לאמר לא יירשך זה

[ה] ויוצא אותו החוצה. לפי פשוטו הוציאו מאהלו אל החוץ לראות הכוכבים ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן אברם אין לו בן אברהם יש לו בן שרי לא תלד שרה תלד לשון רש"י והנה אברם הוליד את ישמעאל אבל פירוש המדרש כי אברם מבקש בן יורש אותו כמו שאמר

"והנה בן ביתי יורש אותי" - והקדוש ברוך הוא אמר לו לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך וצא מן האצטגנינות שלך אברם אינו מוליד בן ליורשו אבל אברהם מוליד בן ליורשו ויתכן שהיה האצטגנינות על זיווגם שאברם ושרי לא יולידו זה מזה ואברהם ושרה יולידו אבל לפי דעתי שרה תוספת במדרש לומר שהיה כן גם בשרה אבל הקדוש ברוך הוא לא הבטיחו עתה בשרה וגם בעת נבואת המילה עדיין היה אברהם מסתפק בשרה שתלד

[ו] והאמן בה' ויחשבה לו צדקה. פירש רש"י הקדוש ברוך הוא חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו ואיני מבין מה הזכות הזאת למה לא יאמין באלהי אמן והוא הנביא בעצמו ולא איש אל ויכזב ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה והנכון בעיני כי יאמר שהאמין בה' וחשב כי בצדקו של הקב"ה יתן לו זרע על כל פנים לא בצדקת אברם ובשכרו אף על פי שאמר לו "שכרך הרבה מאד" ומעתה לא יירא פן יגרום החטא ואף על פי שבנבואה הראשונה חשב שתהיה על תנאי כפי שכר מעשיו עתה כיון שהבטיחו שלא יירא מן החטא ויתן לו זרע האמין כי נכון הדבר מעם האלהים אמת לא ישוב ממנה כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק כענין שכתוב (ישעיהו מה כג) בי נשבעתי נאם ה' יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב או יאמר כי אברהם האמין שיהיה לו זרע יורש על כל פנים והקב"ה עוד חשב לו ההבטחה הזו שהבטיחו צדקה כי בצדקת ה' יעשה כן כמו אלהים חשבה לטובה (להלן נ כ) וכן ותחשב לו לצדקה (תהלים קו לא) דפנחס שחשב לו הבטחתו זו שבטח בשם במעשה ההוא לצדקה לדור ודור כי לעולם ישמור לו האל בעבורה צדקתו וחסדו כדרך לעולם אשמור לו חסדי (שם פט כט)

[ז] אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. כבר פירשתי זה (לעיל יא כח) כי יאמר מעת שהוצאתיך מאור כשדים ועשיתי לך נס היה הרצון לפני לתת לך הארץ הזאת והנה עתה לא גזר שיתננה לו אבל אמר שהוציאו מאור כשדים על דעת שיתננו לו ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים אף על פי שאמר לו פעמים (לעיל יב ז יג טו) לזרעך אתן את הארץ הזאת כי עתה לא יגזור המתנה כאשר גזר לו זרע ולכן אמר במה אדע כי אירשנה ואינו כשאלת "מה אות" (מלכים ב כח) וגם הקדוש ברוך הוא לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא אבל בקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם או שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתני על הרעה (ירמיהו יח ז) והקדוש ברוך הוא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים

[ט] עגלה משולשת ועז משולשת. פירש רבי אברהם בת שלש שנים אבל אונקלוס אמר שלש וכן הדבר כי בת שלש לא תקרא עגלה כמו ששנינו (פרה א א) וחכמים אומרים עגלה בת שתיים פרה בת שלש ורמז כי שלשה קרבנות מהן יקריבו לפניו זרעו העולה והחטאת והשלמים כי האשם כחטאת הוא אין ביניהם לבד השם ויתכן שיהיה טעם "משולשת" שיביא אותן רצופות ויהיה כל מין לבד וכן כי משולשות הנה (יחזקאל מב ו) שהיו הלשכות העליונות והתיכונות והתחתונות

[י] ויבתר אותם בתוך. לכרות עמו ברית לעבור בין הבתרים האלה ונרמז לו גם כן כי מאלה יהיה כל קרבן בבהמה ובעוף כי הגוזל בן יונה ואמר בו גוזל שלא הוכשרו במין ההוא אלא הקטנים ואף על פי שכל קטני העופות יקראו גוזלים שנאמר (דברים לב יא) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף הבין אברהם מעצמו המין הנבחר או הקריב בן יונה ברצונו והכתוב בחר לעולם במין אשר הקריב הזקן והנה ידע שאלה יהיו הקרבנות וכל הקרבנות יבתרו העולה לנתחים והשלמים לחזה ושוק וחלבים והחטאת והאשם לחלביהן

"ואת הצפור לא בתר" - נתן התור והגוזל איש לקראת רעהו כי גם הם היו בברית אבל לא בתר אותם בתוך כי בכל העוף הקרב נאמר לא יבדיל (ויקרא א יז) ובבראשית רבה (מד יד) הראה לו הקב"ה שמבדילין בעולת העוף ואין מבדילין בחטאת העוף

[יא] וירד העיט על הפגרים. לאכול אותם כמנהג העופות

"וישב אותם" - נרמז לו כי יבאו העמים לבטל הקרבנות וזרע אברהם יבריחום

[יב] והנה אימה חשכה גדולה נופלת. דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גליות כי מצא הנביא בנפשו אימה ואחר כך בא בחשכה ואחר כך גדלה החשכה ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו כמשא כבד תכבד ממנו אמרו (ב"ר מד יז) אימה זו בבל חשכה זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית גדולה זו מלכות אנטיוכס נופלת עליו זו אדום והיה הענין הזה לאברהם כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו שארבע גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה שהוא גלות מצרים שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב ז)

[יג] כי גר יהיה זרעך. זה מקרא מסורס ושיעורו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה ועבדום וענו אותם ולא פירש כמה ימי העבדות והעינוי והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב וכן בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (להלן לט יז) וכן וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף (שם מא נז) וכן כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי (שמות יב טו) וכן ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לחפור פירות ולעטלפים (ישעיהו ב כ) וכן לכו שמעו ואספרה כל יראי אלהים אשר עשה לנפשי (תהלים סו טז) וכן לי יזעקו אלהי ידענוך ישראל (הושע ח ב) וכן והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וחמלתי עליהם (מלאכי ג יז) ורבים כן וענין הכתוב אף על פי שאני אומר לך לזרעך נתתי את הארץ הזאת ידוע תדע כי טרם תתי אותה להם יהיו גרים בארץ לא להם ארבע מאות שנה וגם יעבדום וענו אותם ורבי אברהם אמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בעבדות וענוי עד קץ

ארבע מאות שנה מן היום הזה ואם כן הודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות גם נכון הוא "ו" "סגירה"

[יד] וגם את הגוי אשר יעבדו. וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל לשון רש"י ועל דרך הפשט יאמר כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון גם את הגוי אשר יעבדו אדין על החמס אשר יעשו להם והנכון בעיני כי טעם וגם אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבדו על אשר יעשו להם ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה ואומר (ישעיהו מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגוי' וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם וזה טעם דן אנכי שאביא אותם במשפט אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא) כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט ז) והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו לפי שלא נגזר על איש ידוע ולא נתכנו דבריו אצלי שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך וקדם זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה בדבר מצוה ומה טעם בדבריו כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו והעושה יפיק רצון ממנו וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבדו שיעבדו הגוי כולו והם הלכו מעצמם למצרים אבל הטעם כאשר כתבתי וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לאדון שאמר לבנו "יעשה עם פלוני ולא יצערנו" הלך ועשה אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו כשנתרצה האדון לבנו גזר על מצעריו הריגה כך גזר הקב"ה שיהיו ישראל משועבדין במצרים עמדו עליהם ושעבדום בחוזק אמר הקב"ה היה לכם לנהוג במ כעבדים ויעשו צרכיכם אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א טו) עד כאן לשונם ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל "ועבדום וענו אותם" אבל היא עקירתם לגמרי וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה (שמות א ז) אינו בכלל עבדות וענוי מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו וימררו את חייהם בעבודה קשה וגוי' והוא מה שאמר הכתוב (דברים כו ז) וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הליסטים ההורג אותו בעבור שעשה מה שנגזר עליו הוא רשע בעונו ימות ודמו מיד הרוצח יבוקש אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא יש בעושה אותה דינים כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו כאשר אמר ביהוא (מלכים ב י ל) יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל אבל אם שמע המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו יש עליו העונש כי הוא לחטא נתכוון ועבירה הוא לו וכן הכתוב אומר בסנחריב (ישעיהו י ה) הוי אשור שבט אפי וגוי' בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו ואמר הכתוב והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב כי להשמיד בלבבו ועל כן הענישו בסוף כמו שנאמר (שם יב) והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו וגוי' ואמר בו שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל לכן כה אמר ה' וגוי' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור (ירמיהו נ יז) והנה זו ראייה שנענש מלך אשור על הרעה שעשה לישראל והנה נבוכדראצר שמע כי הנביאים פה אחד קוראים אותו להחריב ירושלים והוא וכל עמו נצטוו על כך מפי הנביא

כמו שכתוב (ירמיהו כה ט) הנני שולח לך ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה והחרמתים וכתוב (שם לב כח) הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל והציתו את העיר באש ואף על בית המקדש עצמו אמר (שם כו ו) ונתתי את הבית הזה כשילה והם יודעים כי מצות השם היא כמו שאמר נבוזראדן לירמיהו (שם מ ב) ה' אלהיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דבר כי חטאתם לה' ואף על פי כן נענשו הכשדים כולם בסוף והיה זה מפני שני טעמים האחד שגם הוא נתכון להשמיד כל הארץ להגדיל ממשלתו כמו שכתוב בו (ישעיהו יג יא) והשבתי גאון זדים וגאות עריצים אשפיל וכתוב (שם יד ג) ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגוי וכתוב אעלה על במתי עב אדמה לעליון וכתוב באומתו (שם מז ח) האומרת בלבבה אני ואפסי עוד ואמר בו חבקוק (חבקוק ב ט) הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו וגוי והנה זה כענשו של סנחריב ולכך אמר הכתוב (ירמיהו נ יח) לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור אבל היה במלך בבל עונש אחר שהוסיף על הגזרה והרע לישראל יותר מאד כמו שאמר בו (ישעיהו מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד ועל כן בא עליהם עונש כפול ומכופל שנשמד זרעו לגמרי ולא יהיה לבבל שם ושאר נין ונכד (ישעיהו יד כב) ונשמדה עירו לעולמים שנאמר (שם יג ט) והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור ורבעו שם ציים ושעירים ירקדו שם ואמר בו הכתוב (ירמיהו נא יא) כי נקמת ה' היא נקמת היכלו וכתוב (שם נא לה לו) חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון ודמי אל יושבי כשדים תאמר ירושלים לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך ופסוקים רבים כאלה

טו **ואתה תבא אל אבותיך בשלום.** ולא תראה כל אלה לשון רש"י ואינו נכון כפי פירושו שאמר (בפסוק יג) "כי גר יהיה זרעך" משיהיה לך זרע ומשנולד יצחק נאמר בו ויגר אברהם בארץ פלשתים (להלן כא לד) ויגר יצחק בגרר אם כן גם הוא בכלל הגזירה אבל טעמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום שלא יגיעך שום עונש דבר מאתי אף על פי שאני גוזר על בניך עונשים בעבדות וענוי

טז **ודור רביעי ישובו הנה.** לאחר שיגלו למצרים יהיו שלשה דורות וכן היה יעקב גולה צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה לשון רש"י ואינו נכון כלל והנכון בעיני כי "דור רביעי" לאמורי המשלים עונו כי מיום הגזירה האריך לו כי הוא פוקד עון על שלשים ועל רבעים כי אם ישובו לא יחרימם אבל יהיו למס עובד או יפנו להם

"עון האמורי" - הזכיר התקיף שבהם אשר כגבה ארזים גבהו ולא יוכלו לו עד שתתמלא סאתו ועונותיו ילכדונו ועוד כי הוא הנלכד להם אשר הורישו בתחלה

יז **והנה תנור עשן ולפיז אש.** ראה כאלו תנור עשן כולו ובתוכו לפיד אש בוערה כענין עשן גדול ואש מתלקחת (יחזקאל א ד) והעשן הוא הענן והערפל הנזכר במתן תורה (דברים ד יא) ולפיז האש בתוכו הוא האש האמור שם (ד לו) ודבריו שמעת מתוך האש וכתוב (שמות כד יז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת וגוי והנה השכינה עברה בין הבתרים והוא הברית אשר היתה אתו מעולם וזה טעם כרת ה' את אברם ברית כי הקב"ה בעצמו העביר ברית בין הבתרים והמשכיל יבין

[ית] ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. הנה הקב"ה הבטיח את אברהם במתנת הארץ פעמים רבים וכולם לצורך ענין בבואו בארץ מתחלה אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת (לעיל יב ז) ולא באר מתנתו כי אין במשמע רק במה שהלך בארץ עד מקום שכס עד אילון מורה ואחרי כן כשרבו זכויותיו בארץ הוסיף לו שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה (לעיל יג יד) כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן ואין הטעם אשר אתה רואה בעיניך כי ראות האדם איננו למרחק רק שיתן לו לכל מראה עיניו הרוחות או שהראהו כל ארץ ישראל כאשר היה במשה רבינו והוסיף לו בברכה השנית הזאת עוד ולזרעך עד עולם ושירבה זרעו כעפר הארץ ובפעם השלישית באר לו תחומי הארץ והזכיר לו כל העמים עשרה אומות והוסיף לכרות לו ברית עליהן שלא יגרום החטא וכאשר צוהו על המילה אמר לו לאחזת עולם (להלן יז ח) לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה והוסיף והייתי להם לאלהים שהוא בכבודו ינהיג אותם ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה כאשר יתבאר עוד בתורה (ויקרא יח כה) ואמר הכתוב בפעם הראשונה לזרעך אתן בלשון עתיד וכן בשנית כי עד הנה לא נתנה אליו כולה ולפיכך אמר לו אתננה אבל בשלישית בשעת הברית אמר לזרעך נתתי לאמר שיכרות לו ברית על המתנה שכבר נתן לו וכן בעת המילה כשאמר "לאחזת עולם" אמר לו "ונתתי לך" בעתיד ורש"י כתב לזרעך נתתי אמירת הגבוה כמו שהיא עשויה ואין צורך במקום הזה

בראשית פרק-טז

[ב] וישמע אברם לקול שרי. לא אמר הכתוב "ויעש כן" אבל אמר כי שמע לקול שרי ירמוז כי אף על פי שאברם מתאוה מאד לבנים לא עשה כן בלא רשות שרי וגם עתה לא נתכוון שיבנה הוא מהגר ויהיה זרעו ממנה אבל כל כוונתו לעשות רצון שרה שתבנה ממנה שיהיה לה נחת רוח בבני שפחתה או זכות שתזכה היא לבנים בעבור כן כדברי רבותינו (ב"ר מב ב עא ז) ואמר עוד ותקח שרי להודיע שלא מהר אברם לדבר עד שלקחה שרי ונתנה בחיקו והזכיר הכתוב שרי אשת אברם לאברם אישה לרמוז כי שרה לא נתיאשה מאברם ולא הרחיקה עצמה מאצלו כי היא אשתו והוא אישה אבל רצתה שתהיה גם הגר אשתו ולכך אמר לו לאשה שלא תהיה כפלגש רק כאשה נשואה לו וכל זה מוסר שרה והכבוד שהיא נוהגת בבעלה

[ג] מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה עם בעלה יי שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת לשבת אברם בארץ כנען מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל לשון רש"י והטעם הזה איננו יפה שישבת חוצה לארץ הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם ומשנה ששנינו בה (יבמות טד) בכל אדם היא ואם היה מפני ההבטחה הזו לאברם היתה עולה לשאר האנשים וכבר טעו בה גם כן מן המפרשים טעות אחרת שאמרו שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה ולא לישא אחרת ואין הענין כן אבל הכוונה לומר שאם היה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ

ישראל שנותנין להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו
וכן עשו אברהם ושרה מנו מעת בואם שם

[ו] ותענה שרי ותברח מפניה. חטאה אמנו בענוי הזה וגם אברהם בהניחו
לעשות כן ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שהיא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה
בכל מיני הענוי

[ט] שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה. צוה אותה לשוב ולקבל עליה ממשלת
גברתה רמז כי לא תצא לחפשי ממנה כי בני שרה ימשלו בזרעה לעולם

[יא] וקראת שמו ישמעאל. הודיע המלאך להגר שיהיה שמו ישמעאל כדרך הנה
בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מלכים א יג ב) ואמר לה שהיא תקראנו כן ותזכור כי
שמע אלהים אל עניה ואברהם מעצמו קרא שמו כן שישמע אל ויעננו או ששרתה
עליו רוח הקודש כדברי רש"י וקרא אותו ישמעאל כי שמע אלהים אל עני אמו
כדבר המלאך והנכון בעיני כי המלאך צוה להגר שתקראנה כן והיא יראה בעבור
היותה פלגש לקרוא שם לבן אדוניה וגלתה לו הענין ואברם קיים דבר ה' אבל
לא הוצרך הכתוב להאריך בזה

[יב] פרא אדם. לשון רש"י אוהב מדברות לצוד חיות כמו שכתוב (להלן כא ט) וישב
במדבר ויהי רובה קשת ידו בכל ליסטים ויד כל בו הכל שונאין אותו ומתגרין בו
והנכון כי פרא אדם סמוך שיהיה איש פרא למוד מדבר יצא בפעלו משחר לטרף
ויטרוף הכל והכל יטרפוהו והענין על זרעו שיגדל ויהיו להם מלחמות עם כל
העמים ורבי אברהם אמר ידו בכל שינצח מתחלה כל הגוים ואחר כך יד כל בו
שינוצח בסוף ועל פני כל אחיו שהם בני קטורה ישכון שיגדל זרעו מהם

בראשית פרק-יז

[א] אל שדי. שני שמות כל אחד תאר לעצמו ופירוש "אל" תקיף מלשון אלי
מואב (שמות טו טו) ופירוש "שדי" אמר רש"י שיש די באלהותי לכל בריה ובספר
מורה הנבוכים (א סג) פירש הרב כלומר שאינו צריך במציאות מה שנמצא ולא
בקיום מציאותו לזולתו אבל מציאותו תספיק בעצמה ורבי אברהם פירשו בשם
הנגיד ז"ל מגזרת שודד כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים וזהו הנכון כי היא
מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו בה החכמים (בי"ר לה ד) "מדת הדין של מטה"
וטעם להזכיר עתה זה השם כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים להציל ממות
נפשם ולחיותם ברעב ולפדותם במלחמה מיד חרב ככל הנסים הנעשים לאברהם
ולאבות וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג-מו) ובפרשת והיה כי
תבא (דברים כח א-סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם כי אין מן הטבע שיבואו
הגשמים בעתם בעבדנו האלהים ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה
השביעית וכן כל היעודים שבתורה אבל כולם נסים ובכולם תתנצח מערכת
המזלות אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה
רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם שהם מופתים משנים

הטבע בפירסום והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם שיהיה חלק ה' עמו וברצונו ינהיגם לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת או בצירוף אל עליון עמו ויזכיר בענינו "אלהים" וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן כד ז) ואמר ה' יראה (להלן כב יד) על מקום המקדש העתיד ויעקב הזכיר תמיד "אל שדי" (להלן מג יד מח ג) ומשה רבינו לא יזכיר כן לעולם ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת יבמות (מט) כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה ולפיכך אמר ישעיה ואראה את ה' (ישעיהו ו א) ומשה נסתכל באיספקלריא המאירה ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ) ואראה את ה' כתוב באל"ף דל"ת ועוד אזכיר זה בפרשת וארא (שמות ו ב) אם יראה אלהים בעניי

"התהלך לפני" - ללכת בדרך אשר אורה אותך כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה) כי המצוה לאחוז דרכו קודם שיורנו יאמר "התהלך לפני" והבא אחרי הצוואה יאמר "אחרי ה' תלכו" והענין בשניהם ללכת אחרי השם לירא ממנו לבדו ולעשות מה שיצוה

"והיה תמים" - מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג) אחרי אזהרת השם לא ימצא בך קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י) והענין בשניהם שיאמין בלבו כי הקב"ה לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף הוא היכול לעשות ולבטל ולא ישמעו אל מעוונותם ואל קוסמים או למנחש ומכשף ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים אבל יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים שהוא "אל" והוא "אל שדי" עושה טובה שלא היה במזל ומביא רעה בהיות המזל טוב ויפה כפי שיתהלך האדם לפניו מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיהו מד כה) וזהו שאמרו (שבת קנו) צא מאצטגנינות שלך וכו' ורש"י פירש והיה תמים היה שלם בכל הנסיונות ורבי אברהם אמר שלא ישאל על המילה למה והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיק למען לא אבוש (תהלים קיט ט) והנכון מה שפרשתי

ג וטעם ויפול אברם על פניו. לכּוּן דעתו לנבואה וכאשר השלים לו נבואת המצוה במילה קם אברהם ועמד ובא אליו הדיבור שנית מן השמים ואמר לו שרי אשתך וגו' וחזר ונפל על פניו לכּוּן דעתו והתפלל על ישמעאל כדרך ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחות וגו' (במדבר טז כב) וכן ואכלה אותם כרגע ויפלו על פניהם (שם יז י)

ד הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים. הוא ברית המילה כאשר יפרש זאת אות הברית ואחרי הברית תהיה לאב המון גוים וברוך השם אשר לו לבדו נתכנו עלילות שהקדים וצוה את אברהם לבא בבריתו להמול קודם שתהר שרה להיות זרעו קדוש (ראב"ע פסוק ה)

ו ונתתיך לגוים. לשון רש"י ישראל ואדום שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשר עליו ואיננו נכון בעיני שיבשרנו בעת ברית המילה על עשו והוא אינו מקיים המילה וגם לא נצטוה עליה כמו שדרשו בסנהדרין (נט) כי ביצחק ולא כל יצחק אבל ישראל לבדם יקראו גוים ועמים וכן אף חובב עמים (דברים לג ג) עמים הר יקראו (שם יט) אחריך בנימין בעממך (שופטים ה יד) גם אחרי הולדת השבטים כולם אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך (להלן לה יא) ונתתיך לקהל עמים (להלן מח ד)

[ט] ואתה את בריתי תשמור. כתב רש"י ו' מוסיף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו ומה שמירתו זאת בריתי אשר תשמרו אתם של עכשיו ובין זרעך אחריו העתידים להולד וצדק הרב בפשוטו ואמרו (הרד"ק) בטעם המילה ששם זכרון באבר התאווה רב המהומה והחטא לבל ישתמשו בו רק במצוה ובמותר ועל דרך האמת טעם "הנה בריתי אתך" כטעם "הנה אנכי עמך" (להלן כח טו) "ויאמר כי אהיה עמך" (שמות ג יב) "יהי ה' אלהינו עמנו" (מלכים א ח נז) יאמר כי הברית יהיה עמו ולכן יפרה וירבה ואחר כך צוה שישמור אברהם הברית הזאת ותהיה המילה לאות ברית והנה האות הזה אות כשבת ולכן ידחה אותו והבן זה (ע"י זהר לך לך פט)

[יד] וערל זכר. כאן לימדך שהמילה היא באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה לשון רש"י וכן הזכירו רבותינו (ב"ר מו ד) גם טעמים אחרים ורבי אברהם אמר (ויקרא יב ג) ערלתו ידועה כי הוא בערוה ואין כן ערלת לב (ירמיהו ט כה) ושפה (שמות ו יב) ואזן (ירמיהו ו י) כי כולם סמוכים ולפי דעתי הדבר מפורש בכתוב כי לא אמר "ונמלתם את ערלתכם" שיהיה הדבר בספק וכן לא אמר "ערלת בשרכם" כמו שיאמר ערלת לבבכם (דברים י טז) וערלת שפתכם (ע"י שמות ו יב) אבל אמר "בשר ערלתכם" שתכרתו הבשר שהוא ערלה בכס כלומר הבשר האוטם בכס ואין בגוף בשר אוטם וכוסה אבר שיכרת הבשר ההוא וישאר בלא ערלה זולתי בשר החופה את העטרה שהזכירו חכמים (שבת קלז) ו"ערל בשר" (יחזקאל מד ט) כנוי כמו גדלי בשר (שם טז כו) זב מבשרו (ויקרא טו ב)

[יז] ויצחק. תרגם אונקלוס "וחדדי" וכן הדבר כי הצחוק פעם יאמר ללעג ופעם לשמחה כמו משחקת בתבל ארצו (משלי ח לא) משחקים לפני ה' (ו ה) ולפי דעתי שהכונה בלשון הזה כי כל רואה ענין נפלא באדם לטוב לו ישמח עד ימלא שחוק פיו והוא מה שאמרה שרה (להלן כא ו) צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי כענין אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה (תהלים קכו ב) וכן עשה אברהם כאשר נאמר לו זה שמח ומלא שחוק פיו ויאמר בלבו ראוי זה לשחוק כי הוא ענין נפלא מאד הלבן מאה שנה יולד ואם שרה בת תשעים תלד ולא יהיה זה לשחוק ולשמחה ויקצר הכתוב בתמיהה כי היא נקשרת במה שאמר ויצחק וכן הגם הלום ראיתי (לעיל טז יג) נקשר בראש הפסוק כי אמרה הגם הלום ראיתי השם שנגלה לי כי ראה בעניי ולא אקראנו אל ראי וכן הנגלה נגליתי אל בית אביך (שמואל א ב כז) קשור עם "למה תבעטו בזבחי ובמנחתיי" יאמר האם בחרתי בכס שתבעטו בזבחי ומנחתי ולמה תעשו כן או שתהיה הלבן מאה שנה בשאלה לדבר פלא לא כדבר נמנע כמו התשפוט את עיר הדמים (יחזקאל כב ב) ענינו התרצה לשפוט אותה ולהודיעה את כל תועבותיה וכן התעייף עיניך בו ואיננו (משלי כג ה) וכן המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת (לעיל ג יא) כלומר האם עלה בדעתך על הלב לאכול מן העץ וכן זה האם יעלה על הלב שלבן מאה שנה יולד שרה בת תשעים שנה תלד ואחר כן אמר לו שיהיה הנס הזה עם חיי ישמעאל

"הלבן מאה שנה יולד" - אין הפלא בבן מאה שנה שיוליד כי האנשים יולידו כל ימי היות בהם הליחה בני תשעים ובני מאה גם בדורות האלה אף כי בימי אברהם שלא עברו מימיו פי השנים והנה אחרי זה ארבעים שנה הוליד בנים רבים מקטורה אבל אמר הלבן מאה שנה שלא הוליד בבחרותו מן האשה הזאת יוליד ממנה עתה אחרי מאה ואחרי תשעים שפסק ממנה ארח נשים כי ידע כן ולכך לא אמר כן מתחלה כשנאמר לו (לעיל יז ו) "ונתתיך לגוים" עד אמרו אליו כי משרה יוליד וצוה אותו וקראת את שמו יצחק בעבור הצחוק שעשה אברהם וזה

לאות כי היה לאמונה ולשמחה ואחרי שקרא אותו אברהם כן כאשר צוה ה' אותו אמרה שרה הכי קרא שמו יצחק כי צחוק עשה לי אלהים

{יח} **לו ישמעאל יחיה לפניך.** פירוש המלה הזאת בכל מקום כטעם "אם" והורכבה במלת "לולי" (להלן לא מב) וטעמה "אם לא" ונכתבה לפעמים באל"ף (להלן מג ט) וכן ירכיבוה עוד ויאמרו "אלו" ואלו לעבדים ולשפחות (אסתר ז ד) ואלו חיה אלף שנים פעמים (קהלת ו ו) וענין המלה "אם לו" וטעמה כמו "אם אם" ובא הכפל לחזוק כמו הרק אך במשה (במדבר יב ב) המבלי אין קברים (שמות יד יא) ודומיהם ואמר אברהם אם ישמעאל יחיה לפניך ארצה בברכה הזאת אשר ברכתני בזרע שרה כי הבטיחו מתחלה אשר יצא ממעיך הוא יירשך (לעיל טו ד) והנה היורש אותו יחיד והיה חושב שהוא ישמעאל ועתה כאשר נאמר לו כי משרה יוליד והבין כי הוא היורש פחד פן ימות ישמעאל ולכן אמר זה

"יחיה לפניך" - פירש רש"י יחיה ביראתך כמו התהלך לפני (לעיל יז א) פלח קדמי ואיננו נכון בעבור שאמר ולישמעאל שמעתידך אבל פירושו יחיה ויתקיים זרעו כל ימי עולם

{יט} **אבל שרה אשתך.** כמו אבל בן אין לה (מלכים ב ד ד) כטעם רק אמר רק הבן אשר אני מבשרך עליו שרה אשתך תלד אותו ובו אני מקים בריתי לעולם ובזרעו אחריו וישמעאל אברך להרבות זרעו אך לא מבריתי

{כ} **ויעל אלהים מעל אברהם.** לשון כבוד כלפי המקום ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של הקב"ה לשון רש"י אבל לשונם בבראשית רבה (מז ו) האבות הן הן המרכבה ירמוז למה שכתוב (מליכה ז ב) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם ופחד יצחק היה לי (להלן לא מב) והמשכיל יבין

{כו} **בעצם היום הזה.** כתב רש"י בעצם היום הזה שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג נמולו ומה טעם להזכיר זה ועוד שכבר הסכימו (ר"ה ט) לדברי רבי אליעזר שבתשרי נברא העולם ובתשרי נולדו אבות ובפסח נולד יצחק והכתוב אמר למועד הזה בשנה האחרת והוא כתב בסדר וירא (יח ט) כי הבשורה היתה בפסח ולפסח הבא נולד יצחק אבל בעצם היום הזה שנצטוה במצוה הזאת נימול הוא וילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וכל מקנת כספו סיפר הכתוב מעלתו ביראת ה' ומעלת כל בני ביתו שכולם זריזים מקדימין למצות ואין טעם נימול אברהם שנימול הוא בתחלה אבל ישמעאל בנו נימול מתחלה וכל בני ביתו כי כן כתוב (לעיל פסוק כג) ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו ואחרי כן ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו והטעם כי אברהם נזדרז במצות המילה שלהם תחילה ומל אותם הוא בעצמו או שזימן להם מוהלים הרבה והוא עומד עליהם ואחר כך מל את עצמו שאילו הקדים מילתו היה חולה או מסוכן בה מפני זקנתו ולא היה יכול להשתדל במילתם חסלת פרשת לך לך

בראשית פרק-יח

[א] וירא אליו. לשון רש"י לבקר את החולה אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקב"ה ושאל בו והנה שלשה אנשים המלאכים שבאו אליו בדמות אנשים שלשה אחד לבשר את שרה ואחד לרפאות את אברהם ואחד להפוך את סדום ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט שאין זה שתי שליחות כי היה במקום אחר ונצטווה בו אחר כן או ששתיהן להצלה ויאכלו נראו כמי שאכלו ובספר מורה הנבוכים (ב מב) נאמר כי הפרשה כלל ופרט אמר הכתוב תחלה כי נראה אליו השם במראות הנבואה ואיך היתה המראה הזאת כי נשא עיניו במראה והנה ג' אנשים נצבים עליו ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך זה ספור מה שאמר במראה הנבואה לאחד מהם הגדול שבהם ואם במראה לא נראו אליו רק אנשים אוכלים בשר איך אמר "וירא אליו ה'" כי הנה לא נראה לו השם לא במראה ולא במחשבה וככה לא נמצא בכל הנבואות והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות ולא עשה אברהם בן בקר וגם לא צחקה שרה רק הכל מראה ואם כן בא החלום הזה ברוב ענין כחלומות השקר כי מה תועלת להראות לו כל זה וכן אמר (שם) בענין "ויאבק איש עמו" (להלן לב כה) שהכל מראה הנבואה ולא ידעתי למה היה צולע על ירכו בהקיץ ולמה אמר (להלן לב לא) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי כי הנביאים לא יפחדו שימותו מפני מראות הנבואה וכבר ראה מראה גדולה ונכבדת מזאת כי גם את השם הנכבד ראה פעמים רבות במראה הנבואה (עיי' להלן כח יג לא א) והנה לפי דעתו זאת יצטרך לומר כן בענין לוט כי לא באו המלאכים אל ביתו ולא אפה להם מצות ויאכלו אבל הכל היה מראה ואם יעלה את לוט למעלת מראה הנבואה איך יהיו אנשי סדום הרעים והחטאים נביאים כי מי הגיד להם שבאו אנשים אל ביתו ואם הכל מראות נבואתו של לוט יהיה "ויאיצו המלאכים וגו' קום קח את אשתך" "ויאמר המלט על נפשך" (להלן יט טו יז) ו"הנה נשאתי פניך" (שם כא) וכל הפרשה כלה מראה וישאר לוט בסדום אבל יחשוב שהיו המעשים נעשים מאליהם והמאמרים בכל דבר ודבר מראה ואלה דברים סותרים הכתוב אסור לשומעם אף כי להאמין בהם ובאמת כי כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים אבל לא מראות הנבואה כי המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא שאין הדבר כמו שהרב גוזר (במור"נ ב לד ובהלכות יסוה"ת ז ו) כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך וכבר אמרו (מגילה א) בדניאל אינהו עדיפי מיניה דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא וכן לא נכתב ספרו עם ספר הנביאים מפני שהיה עניינו עם גבריאל אף על פי שהיה נראה אליו ומדבר עמו בהקיץ כמו שנאמר במראה של בית שני ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל (דניאל ט כא) וכן המראה של קץ הגאולה (שם י ד) בהקיץ היתה בלכתו עם חביריו על יד הנהר ואין הגר המצרית מכלל הנביאות וברור הוא גם כן שלא היה ענינה בת קול כמו שאמר הרב (במור"נ שם) והכתוב חלק נבואת משה רבינו מנבואת האבות כמה שנאמר (שמות א) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי וזה שם משמות הקדש לבורא

איננו כנוי למלאך ורבותינו עוד למדו על החילוק שביניהם ואמרו (ויק"ר א יד) מה בין משה לכל הנביאים רבנן אמרי כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא שאינה מצוחצחת הדא הוא דכתיב (הושע יב יא) ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה ומשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת הדא הוא דכתיב (במדבר יב ח) ותמונת ה' יביט כמו שהוא מפורש בויקרא רבה (שם) ומקומות אחרים (יבמות מט) ולא נתנו בשום מקום נבואתם למלאך ואל תשומם בעבור שכתוב (מלכים א יג יח) גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר כי פירושו גם אני נביא כמוך ויודע אני שהמלאך שדבר אלי בדבר ה' הוא וזו מדרגה ממדרגות הנבואה כאשר אמר איש האלהים כי כן צוה אותי בדבר ה' (שם יג ט) ואמר כי דבר אלי בדבר ה' (שם יג יז) וכבר אמרו רבותינו (במד"ר כ ג) בענין בלעם שאמר ועתה אם רע בעיניך אשובה לי (במדבר כב לד) אני לא הלכתי עד שאמר לי הקב"ה קום לך אתם (שם שם כ) ואתה אומר שאחזור כך הוא אומנותו לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו ואחר כך ויקרא מלאך ה' אל אברהם ויאמר אל תשלח ידך אל הנער (להלן כב יב) למוד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו וכו' הנה החכמים מתעוררים לומר שאין הנבואה בדבור הראשון שהזכיר בו השם שוה לדיבור השני שאמר בו שהוא על ידי מלאך אלא שהוא דרך נביאים שיצוה בנבואה ויבטל הצוה במלאך כי הנביא יודע כי דבר ה' הוא ובתחלת ויקרא רבה (א ט) אמרו ויקרא אל משה לא כאברהם באברהם כתוב ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (להלן כב טו) המלאך קורא והדבור מדבר ברם הכא אמר הקב"ה אני הוא הקורא ואני הוא המדבר כלומר שלא היה אברהם משיג הנבואה עד הכינו נפשו בתחלה להשגת מלאך ויעלה מן המדרגה ההיא למעלת דבור הנבואה אבל משה מוכן לנבואה בכל עת הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל אבל היא מראה תקרא "גלוי עינים" כמו ויגל השם את עיני בלעם וירא את מלאך ה' (במדבר כב לא) וכן ויתפלל אלישע ויאמר ה' פקח נא את עיני ויראה (מלכים ב ו יז) אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם "אנשים" כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט וכן ויאבק איש עמו (להלן לב כה) וכן וימצאהו איש (שם לו טו) על דעת רבותינו (תנחומא וישב ב) הוא כבוד נברא במלאכים יקרא אצל היודעים "מלבוש" יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידיים ובני הנביאים ולא אוכל לפרש והמקום אשר תמצא בו ראיית ה' ודבור מלאך או ראיית מלאך ודבור ה' ככתוב בדברי משה בתחילת נבואתו (שמות ג ב-ד) ובדברי זכריה (ג א-ב) עוד אגלה בו דברי אלהים חיים ברמיזות (עין שמות ג ב) וענין ויאכלו אמרו חכמים (בי"ר מח יד) ראשון ראשון מסתלק וענין ההסתלקות תבין אותו מדבר מנוח אם תזכה אליו והנה פירוש הפרשה הזאת אחרי שאמר כי בעצם היום הזה נמול אברהם (לעיל יז כו) אמר שנראה אליו השם בהיותו חולה במילתו יושב ומתקרר בפתח אהלו מפני חום היום אשר יחלישנו והזכיר זה להודיע שלא היה מתכוין לנבואה לא נופל על פניו ולא מתפלל ואף על פי כן באה אליו המראה הזאת

"באלוני ממרא" - להודיע המקום אשר בו נימול וזה גילוי השכינה אליו למעלה וכבוד לו כענין שבא במשכן ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם (ויקרא ט כג) כי מפני השתדלותם במצות המשכן זכו לראיית השכינה ואין גלוי השכינה כאן וכאן לצוות להם מצוה או לדבור כלל אלא גמול המצוה הנעשית כבר ולהודיע כי רצה האלהים את מעשיהם כענין שנאמר (תהלים יז טו) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך וכן ביעקב אמר (להלן לב ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים ואין שם דבור ולא שחדשו בו דבר רק שזכה לראיית מלאכי עליון וידע כי מעשיו רצויים וכן היה לאברהם בראיית השכינה זכות והבטחה וכן אמרו (מכילתא שירתא ג) ביורדי הים שאמרו "זה אלי ואנוהו" ראתה שפחה על הים מה

שלא ראה יחזקאל הנביא זכות להם בעת הנס הגדול שהאמינו בה' ובמשה עבדו ופעמים יבא בשעת הקצף ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל (במדבר יד ט) ויהיה זה להגין על עבדיו הצדיקים ולכבודם ואל תחוש להפסק הפרשה כי הענין מחובר ולכן אמר "וירא אליו" ולא אמר "וירא ה' אל אברהם" אבל בפרשה רצה לסדר כבוד הנעשה לו בעת שעשה המילה ואמר כי נגלית עליו השכינה ושלח אליו מלאכיו לבשר את אשתו וגם להציל לוט אחיו בעבורו כי אברהם נתבשר בבן מפי השכינה כבר ושרה מפי המלאך שדבר עם אברהם כדי שתשמע שרה כמו שאמר ושרה שומעת וזו כוונתם שאמרו (סוטה יד) לבקר את החולה שלא היה לדבור אלא לכבוד לו ועוד אמרו (ב"ר מח ד) מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כד) ומה אם זה שבנה מזבח לשמי הריני נגלה עליו ומברכו אברהם שמל עצמו לשמי על אחת כמה וכמה ושמא כיוונו עוד בזה לומר שהיה לו במראה השכינה רפוי למחלת המילה כי כן ראוי להיות כדכתיב (משלי טז טו) באור פני מלך חיים וטעם נצבים עליו שהיו עומדים לנגדו מסתכלים כלשון הנצב על הקוצרים (רות ב ה) משרי הנצבים (מלכים א ה ט) ולפי שהוא יושב והם היו עומדים ורואים בו אמר "עליו" וזה טעם וירא וירץ לקראתם כי כאשר ראה אותם עומדים נגדו ולא היו הולכים לדרכם רץ לקראתם להביאם אל ביתו וטעם מפתח האהל להגיד שהיה עדיין יושב שם אחרי הסתלק ממנו מראה השכינה ויתכן שיהיה "עליו" על האהל שהיו קרובים אליו מן הצד האחר שלא כנגד הפתח והיו שם נצבים ולא היו מתקרבים אל אברהם כטעם חונים על הים (שמות יד ט)

ג **אדני אם נא מצאתי חן בעיניך**. מצינו אותו בספרים קמוץ והנה קראם בשם רבם באל"ף דל"ת כי הכיר בהם שהם מלאכי עליון כאשר יקראו אלהים ואלים ולכן השתחוה להם ארצה

"אל נא תעבור מעל עבדך" - עם כל אחד ידבר כדרך כל התורה ושמרתם את (כל) חקתי (ועשיתם אותם) ערות אביך וערות אמך לא תגלה (ויקרא יח ה ז) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה (שם יט ט) ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך (דברים ד כט) ורוב משנה התורה כן והפך מזה ראה אנכי נותן לפניכם היום (שם יא כו) ורבותינו אמרו (ב"ר מח ו) לגדול שבהם אמר וגם זה יתכן שאמר לגדול אל נא תעבור ואתה ורעיך אשר ישארו עמך תרחצו רגליכם והנכון בעיני שקרא את כולם אדונים ופנה אל כל אחד ואחד לראשון אמר אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וכן אמר לשני וכן אמר לשלישי לכל אחד בפני עצמו יתחנן אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך ויוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם כלכם וזה דרך מוסר וכבוד מרוב חפצו להתנדב עמהם והנה הכיר בהם שהם עובדי דרך ואין חפצם ללון שם ולכן לא בקש מהם רק שיוקח מעט מים לרחוץ רגליהם מעט מפני החוס לתת מים קרים על נפש עיפה וישענו תחת העץ לרוח היום לא יבואו באהל ובמשכן

ה **כי על כן עברתם**. כי אחרי שדרככם עלי איננו נכון שלא תנוחו מעט אצלי כן תעשה כאשר דברת דרך מוסר שבפת לחם די לשון רבי אברהם או יאמר כן תעשה לנו להשען תחת העץ ולעבור מיד כי שלוחים אנחנו ואל תעכבנו לבא באהל או ללון עמך

ו **קמח סלת**. סלת לעוגות קמח לעמילן של טבחים לכסות את הקדרה לשאוב את הזוהמא לשון רש"י וכך הוא בבראשית רבה (מח יב) ושם פירשו שהיו שלש סאים לכל אחד ולא ידענו למה הרבה בלחם כל כך לשלשה אנשים אולי ידע

הסתלקות המאכל ראשון ראשון והוא כמרבה עולות למזבח או שסעדו גדולי ביתו עמהם לכבודם ועל דרך הפשט מהרי שלש סאים קמח לעשות מהן סלת והנה הוציאה מכל השלש סאין סלת נקיה מעט

יז **וטעם ואל הבקר רץ אברהם**. להגיד רוב חשקו בנדיבות כי האדם הגדול אשר היו בביתו שמונה עשר ושלוש מאות איש שולף חרב והוא זקן מאד וחלוש במילתו הלך הוא בעצמו אל אהל שרה לזרז אותה בעשיית הלחם ואחרי כן רץ אל מקום הבקר לבקר משם בן בקר רך וטוב לעשות לאורחיו ולא עשה כל זה על יד אחד ממשרתיו העומדים לפניו

יח **שוב אשוב אליך כעת חיה**. לשון רש"י לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו כמו ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך (לעיל יז ט) והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום אמר לו אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו והוצרך הרב לאמר כן מפני שהקב"ה אמר לו בכאן למועד אשוב אליך ובין במלאך או בהקב"ה לא מצינו ששב אליו למועדו אולי נכלל בלשון וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר (להלן כא א) ורבי אברהם אמר (להלן כא ב) כי "ויאמר ה' אל אברהם" הוא דבר המלאך בשם שולחו ושב אליו למועד אשר דבר אתו ואם לא נכתב והנכון בעיני שהוא מן "לתשובת השנה" (יא א) יאמר כי שוב אשוב אליך עת כעת הזאת שתהיו בו חיים ויהיה בן לשרה אשתך וזהו כאשר נאמר לאברהם (לעיל יז כא) למועד הזה בשנה האחרת ויהיה "אשוב" כמו ושב ה' אלהיך ושב וקבצך (דברים ל ג)

יט **באים בימים**. האדם בימי בחורותיו יקרא "עומד בימים" ויקראו "ימיו" כי הם שלו כלשון את מספר ימיו אמלא (שמות כג כו) אבל כאשר יזקין ויחיה ימים רבים מרוב בני האדם בדורו יקרא "בא בימים" מפני שהוא כבא בארץ אחרת נוסע מעיר ובא אל עיר מיום אל יום חדל להיות לשרה אורח כנשים הוא הזמן להריון כי אחרי הפסק האורח מתמת זקנה לא תהרינה

יג **ואני זקנתי**. הוא פירוש אחרי בלותי ודבריו אמת אך מפני השלום לא רצה לגלות מה שאמרה "ואדוני זקן" כי היה ראוי שיאמר "ואני ואדוני זקנים" כי שרה בשניהם תצחק

יד **היפלא מה דבר**. אם דבר נפלא ורחוק הוא שיהיה מאת ה' ככה כלשון כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דהי"א כט יד) ודומה לזה מאשר שמנה לחמו (להלן מט ט) מאת אשר תבא לחם שמנה ואונקלוס תרגם היתכסי עשאו כלשון כי יפלא ממך דבר למשפט (דברים יז ח) ואם כן יש בו סוד נעלם ולשון רש"י היפלא היתכסי וכי שום דבר מופלא ומכוסה ממני מלעשות כרצוני הרכיב בו שני ענינים

טו **ותכחש שרה לאמר**. אני תמה בנביאה הצדקת איך תכחש באשר אמר השם לנביא וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי אלהים והנראה בעיני כי המלאכים האלה הנראים כאנשים באו אל אברהם והוא בחכמתו הכיר בהם ובשר אותו שוב אשוב אליך ולשרה בן ושרה שומעת ולא ידעה כי מלאכי עליון הם כענין באשת מנוח (שופטים יג ה) ואולי לא ראתה אותם כלל

"ותצחק בקרבה" - ללעג כמו יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (תהלים ב ד) כי השחוק לשמחה הוא בפה אז ימלא שחוק פינו (שם קכו ב) אבל השחוק בלב לא יאמר בשמחה והקב"ה האשים אותה לאברהם למה היה הדבר נמנע בעיניה וראוי לה

שתאמין או שתאמר "אמן כן יעשה ה'" והנה אברהם אמר אליה למה צחקת היפלא מה' דבר ולא פירש אליה כי השם גילה אליו סודה והיא מפני יראתו של אברהם תכחש כי חשבה שאברהם בהכרת פניה יאמר כן או מפני ששתקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר ולא שמחה והוא אמר לא כי צחקת אז הבינה כי בנבואה נאמר לו כן ושתקה ולא ענתה אותו דבר וראוי שנאמר עוד כי אברהם לא גילה לה הנאמר לו מתחילה (לעיל יז יט) אבל שרה אשתך יולדת לך בן אולי המתין עד שלוח השם אליה הבשורה ביום מחר כי ידע כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז) או מרוב זריזותו במצות היה טרוד במילתו ומילת עם רב אשר בביתו ואחר כן בחולשתו ישב לו פתח האהל והמלאכים באו טרם שהגיד לה דבר

[יז] וה' אמר. אל צבא השמים העומדים עליו או אל המלאכים השלוחים ויתכן שהוא המחשבה כי חשב שלא יתכסה ממנו מפני הטעמים הללו וכן ואני אמרתי בדמי ימי (ישעיהו לח י) וכן ויאמר להכות את דוד (כא טז) וכן כל אמירה עם הלב מחשבה

[יח] ואברהם היו יהיה. מדרש אגדה זכר צדיק לברכה הואיל והזכירו ברכו ופשוטו של מקרא וכי ממנו אני מעלים והלא חביב לפני להיות לגוי עצום לשון רש"י והנכון כי השם יתברך דבר בכבוד אברהם אמר הנה הוא עתיד להיות לגוי גדול ועצום ויהיה זכרו בזרעו ובכל גויי הארץ לברכה לכן לא אכסה ממנו כי יאמרו הדורות הבאים איך כיסה ממנו או איך נתאכזר הצדיק על שכיניו החונים עליו ולא ריחם ולא התפלל עליהם כלל והגלוי אליו טוב ויפה כי ידעתי בו שהוא מכיר ויודע שאני ה' אוהב צדקה ומשפט כלומר שאני עושה משפט רק בצדקה ולכך יצוה את בניו וביתו אחריו לאחוז דרכי והנה אם בדרך צדקה ומשפט יפטרו יתפלל לפני להניחם וטוב הדבר ואם חייבין הם לגמרי גם הוא יחפוץ במשפטם ולכן ראוי שיבא בסוד ה'

[יט] כי ידעתי למען אשר יצוה. לשון רש"י ארי ידעתיני כתרגומו לשון חבה כמו מודע לאישה (רות ב א) ואדעך (שמות לג יז) אמנם עיקר כולם לשון ידיעה שהמחשב את האדם ומקרבו אצלו יודעו ומכירו ואם תפרשהו יודע אני בו שיצוה את בניו אין "למען" נופל על הלשון ויתכן שיהיה "ידעתי" גדלתי ורוממתיו בעבור אשר יצוה את בניו אחריו לעשות את הישר לפני ולכך אשימנו לגוי גדול ועצום שיעבדוני וכמוהו ידעתיך בשם (שמות לג יב) מה אדם ותדעהו (תהלים קמד א) או יאמר "ידעתי שיצוה" וכן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יב) שינוח והנכון בעיני שהיא ידיעה בו ממש ירמוז כי ידיעת השם שהיא השגחתו בעולם השפל היא לשמור הכללים וגם בני האדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם אבל בחסידיו ישום אליו לבו לדעת אותו בפרט להיות שמירתו דבקה בו תמיד לא תפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל כטעם לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז) ובאו מזה פסוקים רבים כדכתיב (תהלים לג יח) הנה עין ה' אל יראיו וזולת זה

[כ] ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה. לשון רש"י ויאמר ה' אל אברהם שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו ואמר רבי אברהם כי נכנס פסוק "ויפנו משם האנשים" בנתים להודיע כי בעת שבאו לסדום אז אמר השם לאברהם "זעקת סדום ועמורה כי רבה" וכן דעת כל המפרשים כי עם אברהם ידבר ולפי זה הנכון בפסוק "ויפנו משם האנשים" לומר כי כאשר אמר השם לאברהם בנסוע האנשים ממנו "זעקת סדום ועמורה כי רבה" עמד אברהם בתפלה ותחנה לפניו למחול להם ולתת לו רשות לדבר והאריך בתפלתו עד שבאו האנשים סדומה ואז

נגש אברהם ואמר "האף תספה" או יהיה פירושו ששב לבאר "עודנו עומד לפני ה'" כי נגש אברהם ואמר "האף תספה" והנה האריך בתחינה לפניו בכל פעם לאמר "אל יחר אף ה'" והיה עוד מכויך דעתו בכל פעם לנבואה עד ששמע תשובה לדבריו מפיו של הקדוש ברוך הוא והאריכו כל היום בזה וילך ה' בערב כאשר כלה לדבר אל אברהם ובאו שני המלאכים סדומה

"זעקת סדום ועמורה" - היא זעקת עשוקים יזעקו וישועו מזרוע רשעתם והיה ראוי שיאמר הכתוב זעקת סדום ועמורה שמעתי כי רבה או שיאמר זעקת סדום ועמורה רבה וחטאתם כבדה מאד אבל ענין הכתוב זעקת סדום ועמורה וחטאתם שגדלו מאד ארד ואראה אם כלם חטאו בהם ואם לא אדעה מי החוטאים וענין הירידה והראיה אמר רש"י בדרך הדרש לימד שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה ועל דרך הפשט מפני שרצה הקב"ה לגלות לאברהם ענין סדום ולהודיעו כי אין בהם עושה טוב אמר אליו זעקת סדום ועמורה כי רבה ארד לראות כלומר באתי לשפוט אם חטאו אעשה בהם כלה ואם לא אדעה מה אעשה בהם ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם הודיעו כי אין עוד נגמר דינם וכי עתה יפקוד עונם וישפוט אותם וזה כלשון ה' משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים הכל סר יחדיו נאלחו (תהלים יד ב ג) ורבי אברהם אמר בו סוד מילדי נכרים יספיקו בו ואני ארמוז לך דעת מקבלי האמת דרשו רבותינו (ירושלמי תענית פ"ב) בפסוק כי הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א ג) יוצא ובא לו ממדה למדה יוצא ממדת רחמים ובא לו למדת הדין וכן הענין הזה ויאמר ה' אל לבו זעקת סדום ועמורה כי רבה ארד ממדת רחמים אל מדת הדין (זהר קה) ואראה ברחמים אם כצעקתה הבאה אלי במדת הדין עשו כלה (שם קו) ואם לא אדעה וארחם כדרך וידע אלהים (שמות ב כה) ואחר שסיפר הכתוב דעת העליון חזר אל הענין הראשון וסיפר במעשה כי האנשים אשר השקיפו על פני סדום ללכת שמה ושלחם אברהם הגיעו שמה ואברהם מעת הפרדס ממנו ועד הגיעם שם עודנו עומד לפניו כי קראו והגיד לו כי המלאכים הם השלוחים האלה להשחית המקום כאשר אמר ולא הוצרך לפרש מתי עמד לפניו כי מעת שאמר "המכסה אני מאברהם" נודע שהגיד לו

[כג] ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע. אפו של הקדוש ברוך הוא היא מדת דינו וחשב אברהם שהיא תספה צדיק עם רשע לא ידע מחשבות ה' אשר חשב עליהם ברחמיו כאשר פירשתי ולכן אמר כי הגון וטוב הוא שישא לכל המקום למען חמשים הצדיקים אבל לא יתכן גם במדת הדין להמית צדיק עם רשע שאם כן יהיה כצדיק כרשע ויאמרו שוא עבוד אלהים וכל שכן במדת רחמים שהוא שופט כל הארץ והוא העושה משפט כענין ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיהו ה טז) ואמרנו (ברכות יב) המלך המשפט וזהו ענין הכפל חלילה לך והקב"ה הודה שישא לכל המקום בעבורם כי במדת רחמים יתנהג עמהם ומה שיודיע אליך כל הענין היות ויאמר ה' כתוב יו"ד ה"א וכל אשר הזכיר אברהם אל"ף דל"ת והנה זה מבואר

[כד] חמשים צדיקים. כתב רש"י עשרה לכל כרך וכרך התשחית בחמשה תשעה לכל כרך וכרך ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם אולי ימצאון שם ארבעים וימלטו ארבעה כרכים וכן שלשים יצילו שלשה ועשרים יצילו שנים ועשרה יצילו אחד ולא בקש על פחות מעשרה שדור המבול היו שמנה צדיקים ולא הצילו על דורן ותשעה על ידי צירוף כבר ביקש ולא מצא כל אלו דברי הרב ז"ל ואני תמה אם כן מה התפלה והתחינה הזאת אשר היה מתחנן בכל פעם ופעם "אל נא יחר לאדני" ו "הנה נא הואלתי" והלא ראוי הוא שיהיו ארבעים מצילין ארבעה

ושלשים והעשרים יצילו לפי חשבון כאשר החמשים יצילו חמש וכן מה שאמר כי תשעה על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא והלא לארבעים וחמשה היה מבקש הצירוף ולא היו שם ארבעים וחמשה אבל תשעה אולי ימצאון שם והנה דעת הרב לומר שהרבים ראויין להצלה גדולה יותר מאשר יצילו המועטים אפילו הצלה מועטת כמו שאמרו (ת"כ בחקותי) אינו דומה מועטין העושין את התורה למרובים העושין את התורה והנה הודה הקב"ה שיצילו ארבעים וחמשה בצירוף צדיקו של עולם כל הכרכין כאילו היו חמשים שלמין ומעתה כשיהיו מ' צדיקים מצילין ארבעה אף בצירוף הצדיק יתעלה ינצלו וכן השלשים והעשרים והעשרה שכבר הודה בצירוף הזה ואם תאמר שהודה בו עם ארבעים וחמשה שהם רבים ושמה לא יודה בצירוף עם המועטין כמו שאמרנו צדקת ה' ראויה היא להצטרף ולהציל כיון שהודה שלא יבדיל בין רב למעט זה דעת הרב ודרך פשט הכתובים סלולה שאמר תחילה חמשים לתת חשבון שלם של עשרה לכל אחד ואחד וחזר ופחת כמו שיכול ולהציל הכל היה אומר ולא ידעתי מי הכניסו לרב במה שאמר

כז **בתוך העיר**. פירש רבי אברהם שיהיו יראים את השם בפרהסיא וכן שוטטו בחוצות ירושלים (ירמיהו ה א) והנכון בעיני כי אברהם אמר "בתוך העיר" לאמר שאפילו יהיו נכרים בתוכה ראוי שיצילוה ואמר זה בעבור לוט וחשב אולי יש אחרים שם

כח **לא אשחית אם אמצא שם**. יבטיח אותו שלא ישחית אם ימצאון שם כן ולא היה אומר לו "דע שאין שם כמספר הזה שאמרת" לפי שעדיין לא נגמר דינם כאשר אמר ארדה נא ואראה והנה אברהם לא ידע מה יעשה בהם ולכן השכים בבקר והשקיף על פני סדום ובראותו כי נשחתו ידע שלא היו שם כן

בראשית פרק-יט

ב **הנה נא אדוני**. לשון רש"י הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי והנכון שהוא לשון תחינה אדני הנה נא בית עבדכם סורו נא אלי ומלת "סורו" כמו סורה שבה פה (רות ד א) סורה אדני סורה אלי אל תירא (שופטים ד יח) וטעם והשכמתם והלכתם לדרככם להגיד להם שלא יתעכבו בעיר אחר הבקר כי ידע בענין אנשי העיר ורשעם אבל היה חושב כי באור הבקר יעשוה או שראה אותם כהולכי ארחות לא יתעכבו בעיר ואמר והשכמתם והלכתם לדרככם אם תרצו

ג **ויפצר בם מאד**. היה ללוט זכות בהפצירו בהם והיה לו חפץ טוב בהכנסת אורחים והיו ממאנים כדי לזכותו ולכן שמעו לו בסוף כי מתחלה לא היו רוצים לבא לביתו כי אינו צדיק תמים ורבותינו אמרו (ב"מ פא) מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול ואם כן יהיה כדרך מוסר בני אדם

ה **ונדעה אותם**. כוונתם לכלות את הרגל מביניהם כדברי רבותינו (סנהדרין קט) כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבאו שם רבים והם היו מואסי הצדקה אבל לוט בעשרו וממונו בא אליהם או שבקש מהם רשות או שקבלוהו

לכבוד אברהם והכתוב מעיד שזאת כוונתם שנאמר (יחזקאל טז מט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה ומה שאמר (לעיל יג ג) רעים וחטאים לה' מאד שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובענוי האביונים והוא שאמר (יחזקאל טז ז) ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי ועל דעת רבותינו (עיין סנהדרין קט) היו בהם כל מדות רעות אבל נגמר דינם על אותו העון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון כי היו תדירים באותו עון יותר מכולם וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם לא היה בכל הגוים כסדום לאכזריות ודע כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותם הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות ושמו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם מפני שבעבור טובה נתגאו וראה הקב"ה שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו (דברים כט כב) כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל כי שם היכל ה' ועוד אני עתיד לבאר זה בסדר אחרי מות (ויקרא יח כד) אם יחיני הממית והמחיה

[ח] אוציאה נא אתהן אליכם. מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו אבל שיפייס אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה כי אם רוע לב שלא היה ענין הזמה בנשים מרוחק בעיניו ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו לכך אמרו רבותינו (תנחומא וירא יב) בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג וזה מוסר בנותיו להתעולל בהן אמר לו הקב"ה לעצמך אתה משמרן והנה לוט היה מתירא עליהם כי היה חושב שהם אנשים אבל כאשר הכו בסנורים את אנשי העיר ואמרו לו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה וישלחנו ה' לשחתה אז הכיר בהם והאמין לעשות כל אשר צוו ודע והבן כי ענין פילגש בגבעה (שופטים יט) אף על פי שהוא נדמה לענין הזה איננו כמוהו לרוע כי הרשעים ההם לא היה דעתם לכלות הרגל ממקומם אבל היו שטופי זמה ורצו גם במשכב האיש האורח וכאשר הוציאו אליהם פילגשו נתפייסו בה והאיש הזקן שאמר להם הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם ועשו להם הטוב בעיניכם (שם יט כד) יודע היה שלא יחפצו בבתו ולא יעשו עמה רעה ועל כן לא אבו לשמוע לו וכאשר הוציא את פילגשו לבדה שתקו ממנו והאיש בעל הבית גם האורח כולם היו חפצים להציל את האיש בפילגשו כי פילגש היתה לא אשת איש וכבר זנתה עליו ובפרץ ההוא עוד לא היו בו כל אנשי העיר כאשר בסדום שנאמר בו "מנער ועד זקן כל העם מקצה" אבל בגבעה נאמר והנה אנשי העיר "אנשי בני בליעל" (שם יט כב) מקצתם שהיו שרים ותקיפים בעיר כמו שאמר האיש (שם כ ה) ויקומו עלי בעלי הגבעה ועל כן לא מיחו האחרים בידם והנה פנות כל העם מכל שבטי ישראל רצו לעשות גדר גדול בדבר להמית אותם שנאמר (שם כ יג) ועתה תנו את האנשים בני בליעל אשר בגבעה ונמיתם ודבר ברור הוא שלא היו חייבין מיתה בדין תורה שלא עשו מעשה זולתי ענוי הפילגש הזונה ולא נתכוונו למיתה שלה וגם לא מתה בידם וישלחוה מאתם כעלות השחר והלכה מאתם לבית אדוניה ואחר כך מתה אולי נחלשה מרוב הביאות ונתקררה בפתח עד האור ומתה שם אבל מפני שהיו חפצים ואומרים לעשות נבלה כאנשי סדום ראו השבטים לעשות סייג לתורה שלא יעשה ולא יאמר כן בישראל כמו שאמרו ונבערה רעה מישראל (שם) וזה הדין הוא ממה שאמרו רבותינו (סנהדרין מו) בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה ושבט בנימין לא הסכימו בדבר

זה שלא היה בהם חיוב מיתה בענוי הפלגש ואולי הקפידו עוד בני בנימין על אשר לא שלחו להם מתחילה ועשו ההסכמה שלא מדעתם ולפי דעתי שזה ענשם של ישראל להנגף בתחילה מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין והגדר עצמו על שבט בנימין היה מוטל לעשותו ולא עליהם שמצוה על השבט לדון את שבטו (ספרי קמד) והנה שתי הכתות ראויות להענש כי בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים ולא לגעור בהם כלל וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין וגם את פי ה' לא שאלו בזה אבל אמרו מי יעלה לנו בתחלה למלחמה על בני בנימין (שופטים כ יח) כי מעצמם הסכימו למלחמה על כל פנים וכן לא שאלו בענין הנצוח "אם תתנם בידי" כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד כי עתה כמוהם עשרה פעמים ויותר ולא שאלו אלא "מי יעלה לנו בתחלה" והוא כמו גורל ביניהם אולי היה כל שבט אומר "לא אעלה אני תחלה" או אומר "אני ראשון" והקב"ה השיב כפי שאלתם יהודה בתחלה לאמור כי יהודה הוא בראש לעולם כי ביהודה בחר ה' לנגיד (דה"א כח ט) ולכך לא אמר "יהודה יעלה" כשאר המקומות (עיין שופטים א ב) כי לא הרשה אותם אבל לא מנעם ולא אמר להם "לא תעלו ולא תלחמו" מפני ענשו של בנימין והנה הלך השם עם שניהם בקרי והניחם למקרים ובני בנימין היו גבורים ועריהם בצורות והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר והוסיפו עונש על ענשם כי די היה להם להבריא ישראל מן הגבעה והם הכו בהם למשחית איבת עולם והפילו מהם עם רב ועצום כ"ב אלפים והנה ישראל כאשר הכו מכה רבה נודעה להם שגגתם כי עשו מלחמה עם אחיהם שלא ברשות גבוה ושלא כדין תורה ועל כן שאלו ביום השני האוסיף לגשת למלחמה עם בני בנימין אחי (שם כ כג) והזכירו עתה האחוה לשאול אם הוא אוסר עליהם המלחמה והשם הרשה אותם עתה ביום השני ואמר עלו אליו כי עתה מותר להם לדרוש דם אחיהם השפוך והם לא שאלו הנצוח כי עדיין היו בוטחים ברובם לנצח על כל פנים והשם לא באר להם רק כי המלחמה מותרת להם ומפני שעדיין לא נתכפר ענשם הראשון נפלו מהם גם ביום השני י"ח אלפים וביום השלישי גזרו תענית ויצומו ויבכו לפני ה' והקריבו עולות לכפר על הרהורי הלב אשר בטחו בזרועם והקריבו שלמים והם שלמי תודה כי ראו עצמם כאלו כלם פלטים מחרב בנימין וזה משפט כל הנמלטים להקריב תודה כענין שנאמר (תהלים קז כב) ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה וכתוב (שם כז ו) ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה' והנה היו בשני הימים המתים מישראל ארבעים אלף ומבנימין נפלו בסוף כ"ה אלפים אנשי חיל (שופטים כ לה) ומעיר מתום עד כל הנמצא (שם כ מח) רבים ויתכן שיהיו ט"ו אלפים בין אנשים ונשים והטף והיה עונש שתי הכתות בשוה ומה נכבדו דברי רבותינו (סנהדרין קג) שהיה הקצף בפסלו של מיכה אמר הקב"ה בכבודי לא מחיתם בכבוד בשר ודם מחיתם לומר בכבודי לא מחיתם במחוייבי מיתה ופושטים ידיהם בעיקר בכבוד בשר ודם מחיתם יותר משורת הדין ועל כן סכל עצת שתי הכתות ואמץ את לבבם ולא זכרו ברית אחים ואחר המעשה נתחרטו כמו שנאמר (שופטים כא ב) ויבא העם בית אל וישבו שם עד הערב לפני האלהים ויבכו בכי גדול ויאמרו למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד כי הכירו טעותם וענשם והנה בדרך גררא פירשנו ענין מהותם ואינו מבואר והזכרנו סיבותיו

[ט] ויפצרו באיש בלוט. לא מצאתי המלה הזאת רק בדברי הפיוסים אם כן נפרש זה שפייסו ממנו הרבה שיפתח להם הדלת וכאשר לא רצה לעשות כן נגשו לשבור אותו או שהיה עומד בפני הדלת ולא היה מניחם לקרבה אליו והם פייסו ממנו לסור מפניהם כי לא היו רוצים לפגוע בו וזה טעם גש הלאה שיגש למקום אחר

יב **חתן ובניך ובנותיך**. לשון רש"י מי משלך עוד בעיר חוץ מאשתך ובנותיך שבבית אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום ואם כן יהיה דבורם כדרך בני אדם שהוא לא היה לו בנים כי אם בנות ורבי אברהם אמר חתן ובניך חתנים שהם כבניך ויתכן שהיו לו בנים גדולים נשואי נשים ודיבר עם חתניו תחילה כי היה סבור שבניו ישמעו לו וכאשר צחקו עליו חתניו וארכו הדברים ביניהם השחר עלה והמלאכים לא הניחוהו לקחת רק הנמצאים אתו בבית והנה זכותו של לוט היה מציל בנים ובנות וחתנים לא כאשר חשב אברהם שימית צדיק עם רשע וברור הוא שהיו המלאכים יודעים דעת עליון בזה כי גם צוער בתפלתו נמלטה ויתכן שהיה זה לכבוד האכסניא כי דרך מוסר לשלוחים להציל בעל ביתם וכל אשר לו כאשר עשו שלוחי יהושע (יהושע ו כג) שהצילו גם כל משפחת בעלת ביתם ובראשית רבה (נ כא) לוט על ידי שכבד את המלאך נשא לו פנים

טז **ויחזיקו האנשים**. אמר רבי אברהם כי ויחזיקו יבאר שפחד ואין בו כח לברוח והנכון שהוא כמו ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ (שמות יב לג) אף כאן היו מושכים בהם בחזקה למהר לשלחם

"בחמלת ה' עליו" - לא בזכותו רק בחמלת האל וברחמיו הרבים או יאמר שהחזיקו בו למהר להוציאם בעוד החמלה עליו פן יצא הקצף מלפני ה' ויספה

יז **אל תביט אחריו ואל תעמוד בכל הככר**. שיעור הכתוב אל תעמוד בכל הככר ואל תביט אחריו אחר שתנצל כי עד היות לוט בהר לא תרד עליהם רעה ובעבור כן אמר

"ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה" - בהיותי בככר כי אתה לא תאריך לי רק מעט כאשר אמרת מהר המלט ואמר רבי אברהם אל תביט אחריו אתה וכל אשר לך וכן לא תאכל ממנו ומה צורך לזה ואין העונש בכאן מפני שיעברו על אזהרת המלאך אבל הוא הזהירם מדעתו שיגיע להם עונש בהבטה ההיא והוא הזהיר את לוט לזכותו וכל השומע ונזהר הוא את נפשו הציל וענין איסור ההבטה אמר רש"י אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצל אינך רשאי לראות בפורענותן ועוד בו ענין כי הראות באויר הדבר ובכל החליים הנדבקים יזיק מאד וידביקם וכן המחשבה בהם ולכן יסגר האיש המצורע וישב בדרך (ויקרא יג מו) וכן נשוכי חיות השוטות ככלב השוטה וזולתו כאשר יראו המים וכל מראה יחזו בהם דמות המזיק וישתטו וימותו כמו שאמרו במסכת יומא (פד) והזכירוהו אנשי הטבע ולכן היתה אשתו של לוט נציב מלח כי באתה המכה במחשבתה כאשר ראתה גפרית ומלח היורד עליהן מן השמים ודבקה בה וקרוב אני לומר כי בהשחית ה' את הערים האלה היה המלאך המשחית עומד בין הארץ ובין השמים נראה בלהב האש כענין במלאך המשחית אשר ראה דוד (דהיי"א כא טו) ולכן אסר להן ההבטה ובפרקי דרבי אליעזר (כה) כענין הזה אמרו להם אל תביטו לאחוריהם שהרי ירדה שכינתו של הקב"ה להמטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש עירית אשתו של לוט נכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום והביטה לאחריה לראות אם הולכות הן אחריה וראתה אחורי השכינה ונעשית נציב מלח

כד **וה' המטיר על סדום**. כתב רש"י בכל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו מאת ה' ולא כתב מאתו דרך מקראות לדבר כן נשי למך (לעיל ד א) ולא אמר נשי ודוד אמר קחו עמכם מעבדי אדניכם (מלכים א א לג) ולא אמר מעבדי ואחשורוש כתבו בשם המלך (אסתר ח ח) ולא אמר בשמי ואני תמה על הרב ז"ל שכתב מן ההגדות דעות חלוקות ומשוה אותם שזה מחלוקת הוא בבראשית רבה (נא ב) ושם עוד דעת

שלישית אבא חלפי ברבי סמקי בשם רבי יהודה ב"ר סימון וה' המטיר על סדום זה גבריאל מאת ה' מן השמים זה הקב"ה אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו אמר רבי יצחק בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שההדיוט מזכיר שמו שני פעמים בתורה ויאמר למך לנשיו וגו' הנה אלו שלש מחלוקות בדבר שרבי יהודה ב"ר סימון ייחס השם הראשון לגבריאל שהוא השליח לשחת ונקרא השליח בשם השולח ורבי אלעזר אמר כי הוא ובית דינו הסכימו במשפט ומאתו בא ורבי יצחק אמר שהוא דרך הלשון ואם הבינות מה שכתבתי למעלה תדע כוונתם ב"הוא ובית דינו" ויהיה פשוטו של מקרא ברור לפניך וכן וה' אמר (לעיל יח יג) ושמרו דרך ה' למען הביא ה' שלא אמר שמרו דרכי למען הביא וכן אמר כי גדלה צעקתם את פני ה' וישלחנו ה' וכן ויהי בשחת אלהים וגו' (להלן פסוק כט)

כז **מאחריו**. מאחרי לוט שהיה הולך אחריהם מאסף לכל ביתו ממהרם להמלט

כט **ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט**. ענין הכתוב הזה כי לוט נתחסד עם הצדיק ללכת עמו לשוט בארץ באשר ילך והוא שנאמר (לעיל יב ד) וילך אתו לוט כי לצוות שלו הלך ולכן היה לו זכות להצילו בזכות אברהם כי בעבורו הוא גר בסדום ולולי אברהם עודנו היה בחרן עם מולדתו ולא יתכן שתבא אליו רעה בעבור אברהם שיצא במצות קונו וגם זה היה הענין ששם אברהם נפשו בכפו לרדוף המלכים בעבורו

ל **כי ירא לשבת בצוער**. כתב רש"י לפי שהיא קרובה לסדום ואינו כן אבל מפני שהיא מן המקומות שנגזרה עליהם ההשחתה ובתחנתו של לוט הניחה המלאך בעבור שלא יוכל להמלט ההרה בו ביום חשב בלבו כי לא יאריך לו עוד אחרי שיש לו זמן רב להמלט ההרה ולכך אמרה בתו ואיש אין בארץ שחשבה כי בצאת אביה משם נשחתה צוער

לא **ותאמר הבכירה**. אמר רבי אברהם יתכן שהיתה לו אשה אחרת ומתה בתחילה ואין צורך כי "הבכירה" הפך "צעירה" כל גדול באחיה יקרא "בכור" וכל קטן ממנו צעיר לו והפרי הראשון בשנה יקרא "בכורים" וכן בכורי דלים (ישעיהו יד ט) המוקדמים בדלות שהם דלי הדלים וכן בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה (יהושע ו כו) וכן תרגם אונקלוס רבתא

לב **וטעם ונחיה מאבינו זרע**. באולי כי אמרו נעשה אנחנו המעשה הראוי לנו כי ירחם האלהים ונוליד זכר ונקבה ויתקיים העולם מהם כי עולם חסד יבנה (תהלים פט א) ולא לחנם הצילנו ה' והנה היו צנועות ולא רצו לאמר לאביהם שישא אותן כי בן נח מותר בבתו (סנהדרין נח) או שהיה הדבר מכוער מאד בעיני הדורות ההם ולא נעשה כן מעולם וכן רבותינו בהגדות מגנים את לוט מאד (נזיר כג)

ב **ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא.** לא היה זה כמו במצרים כי שם בבואם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא ויהללו אותה אל השרים ואל המלך כי אנשי זמה הם אבל המלך הזה תם וישר גם אנשיו טובים רק אברהם חשד אותם והיה אומר לכל אחותי היא

”וישלח אבימלך ויקח וגו’” - הנה זה פלא שהיתה שרה אחרי בלותה יפה עד מאד יקחיה המלכים כי בהלקחה אל פרעה אם היתה בת ששים וחמש אפשר שהיה עליה תארה אבל אחרי בלותה וחדל ממנה האורח פלא הוא ואולי חזרה לנערותיה כאשר בישרה המלאך כדברי רבותינו (בי”מ פז)

יב **וגם אמנה אחותי בת אבי.** לא ידעתי טעם להתנצלות הזו כי גם אם אמת הדבר שהיתה אחותו ואשתו וברצותם באשה אמר להם אחותי היא להטעותם בדבר כבר חטא בהם להביא עליהם חטאה גדולה ואין חילוק והפרש כלל בין שהדבר אמת או שקר ואולי מפני שאמר אבימלך מה ראית כי עשית את הדבר הזה לומר מה ראית בי חטא או רשע שפחדת ועשית כן כי אני לא נסיתי לקחת נשים מבעליהן אז ענה אברהם אני לא ידעתי אתכם אך חשבתי אולי אין יראת אלהים במקום הזה כי רוב מקומות העולם אין בהם יראת אלהים ולכן מעת צאתי מארצי ולכתי בעמים כאיש תועה ולא ידעתי אל איזה מקום נבוא התניתי עמה לאמר כן בכל מקום כי הדבר אמת וחשבתי לי בו הצלת נפש ולא החלתי בדבר בבואי בארצכם כי לא ראיתי בכם עון אשר חטא

”וגם” - אמנה אחותי בת אבי טענה אחרת אמר אני לפי דרכי אמרתי כן שהוא אמת וחשבתי אם אולי יחפצו בה ישאלוני אם היא גם אשתי כיון שלקחה עבדיך ולא שאלוני דבר אמרתי גם במקום הזה אין יראת אלהים והחרשתי ויתכן שהיה התנאי הזה דברו עמה בבואם במצרים אף על פי שאמר ”כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי” או שחזר וזרז אותה שם במצרים בשעת מעשה כאשר פירשתי (לעיל יב יא) ודעת רבי אברהם כי כל אלה דברים לדחות את אבימלך

טז **הנה נתתי אלף כסף לאחיך.** היו הצאן והבקר והעבדים שנתן לו שוים אלף כסף ואמר לשרה הנה נתתי ממון רב לאחיך הנה הכסף לך כסות עיני כל המביטים ביפיך כי את עיניהם ואת ראשיהם החוזים יכסו מהביט בך ומהביט בכל אשר אתך אפילו בנערותיך ושפחותיך והנה לטובתך נתפשת בביתי כי יראו ממך ויכסו עיניהם מראות בך באמרם המלך פדה נפשו על שלחו יד באשת הנביא והגיד הכתוב שפייס את אברהם בממון ואת שרה בדברים שלא יענש באחד מהם ואמר כי שרה לא נתפייסה לו אבל עם כל זה היתה מתוכחת עמו בטענות לאמר שלא תמחול לו ובשבחה דבר הכתוב ואברהם נתפייס ויתפלל עליו והוא כלשון ועם ישראל יתוכח (מלכה ו ב) אך דרכי אל פניו אוכיח (איוב יג טו) שם ישר נוכח עמו (שם כג ז) ויתכן שיהיה ”אלף כסף” אלפי כסף ממון רב כיד המלך וכן הקטן יהיה לאלף (ישעיהו ס כב) לעם רב וכן השיבו נא להם כהיום שדותיהם כרמיהם זיתיהם ובתיהם ומאת הכסף והדגן והתירוש והיצהר אשר אתם נושים בהם (נחמיה ה יא) מאות רבות ממון גדול

יז **וילדו.** אם הלשון כפשוטו ושב לאשתו ואמהותיו כי עצר ה' בעד רחמם תימה הוא כי נראה כי גם בלילה הראשון אשר לוקחה שרה לבית אבימלך ולא קרב אליה עדיין בא אליו האלהים בחלום ובבקר השכים וקרא לעבדיו גם לאברהם ומתי היה להם עצר רחם אולי היו על פרקן ואחזום חבלי יולדה ולא יכלו להמליט ואולי אברהם איחר תפלתו ימים רבים והנה רפואות אבימלך גם

חליו לא נתפרשו ולשון רש"י וילדו ואתרוחו נתפתחו נקביהם והוציאו והוא לידה שלהן בעד כל רחם כנגד כל פתח ואין זה נכון כי אם נאמר ב"וילדו" שהוא יציאת החוץ שמצינו לידה בענינים רבים כגון הרה עמל וילד שקר (תהלים ז טו) לדת חק (צפניה ב ב) מה ילד יום (משלי כז א) מה יולדו ויחדשו הימים אבל מלת "רחם" לא תבא על פתח אחר ואין טענה מן בגיחו מרחם יצא (איוב לח ח) שהוא כנוי כמו בטן האדמה (שם א כא) ודעת אונקלוס איננה כדברי הרב כי הוא שתרגם "ואתרוחו" עשה "רחם" כפשוטו "פתח ולדא" אלא שרצה לכלול גם אבימלך במלת וילדו ולשון בראשית רבה (נב יג) כי עצור עצר ה' עצירה בפה עצירה בגרון עצירה בעין עצירה באוזן עצירה מלמעלה עצירה מלמטה והמדרש הזה להם מיתור לשון הכפל עצור עצר לא שיפרשו כל רחם כל נקב והנכון בעיני כי מיום אשר נלקחה שרה לקה אבימלך באברי התשמיש ולא יוכל לשמש וזהו לא נתתיך לנגוע אליה כי הנגיעה והקריבה בנשים הוא על התשמיש כענין אל תגשו אל אשה (שמות יט טו) ואקרב אל הנביאה (ישעיהו ח ג) ואשתו ואמהותיו שהן מעוברות עצר בעד רחמן ולא יכלו להמליט כי "עצירת רחם" הוא שלא תהר כדרך וה' סגר רחמה (שמואל א א ה) אבל "עצירה בעד הרחם" הוא שלא תלד כלשון גדר בעדי ולא אצא (איכה ג ז) ועמדה שרה בביתו ימים ולא שב אבימלך מדרכו הרעה כי לא הבין עד שבא אליו האלהים בחלום והודיעו ולא פירש הכתוב חולי אבימלך והזכירו ברמז דרך מוסר וכבוד לשרה ואחרי תפלת אברהם נרפא אבימלך ואשתו ואמהותיו וילדו הנשים

בראשית פרק-כא

[א] וה' **פקד את שרה כאשר אמר**. בהריון כאשר דבר בלידה לשון רש"י ואין "פקידה" אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד כגון פקוד פקוד אלהים אתכם (להלן נ כה) פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם (שמות ג טז) ויפקוד שמשון את אשתו בגדי עזים (שופטים טו א) אף כאן וה' פקד את שרה זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר וכן הלשון בכל העקרות היולדות ברחל ויזכור אלהים את רחל (להלן ל כב) ובחנה ויזכרה (אלהים) ה' (שמואל א א יט) וכך אמרו פקדונות הרי הן כזכרונות (ר"ה לב)

[ז] **מי מלל לאברהם**. לשון שבח וחשיבות הוא ראו מי הוא וכמה הוא גדול ושומר הבטחתו ומבטיח ועושה לשון רש"י ולא מצינו מלת "מי" בערך כזה למעלה וכבוד רק לבזיון מי אבימלך ומי שכם (שופטים ט כה) מי דוד ומי בן ישי (שמואל א כה ז) והנכון בעיני כי אמרה צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי למלאת פיו ברנה ושחוק בפלא הנעשה לי כי מי בכל השומעים שאמר לאברהם מתחלה תניק בנים שרה אין בעולם שיאמר אליו כן אפילו לנחמו כי לא עלה זה על לב איש מעולם ולשון אונקלוס קרוב לזה מאן מהימן דאמר לאברהם וקיים דתוניק בנין שרה כלומר כל השומע יצחק לי כי אין אדם שיהיה נאמן גם בעיני אברהם אם הגיד לו זה הפלא

[ט] **מצחק**. לשון עבודה זרה לשון רציחה לשון גלוי עריות מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ויורש פי שנים ויוצאין לשדה ונוטל קשתו ויורה בו

חצים כמה דתימר כמתלהלה היורה זיקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני (משלי כו יח) ומתשובת שרה אתה למד כי לא יירש בן האמה הזאת וגו' כל זה לשון רש"י ואף כאן הרב כותב המחלוקות כולם דתניא (תוספתא סוטה פ"ו ה"ג) אמר רבי שמעון בן אלעזר אצלנו הגירסא בן יוחאי ד' דברים היה רבי עקיבא דורש ואיני דורש כמותו ונראין דברי מדבריו דרש רבי עקיבא ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק אין צחוק אלא לשון עבודה זרה וכו' ואני אומר חס ושלוש שיהא בביתו של צדיק כך איפשר מי שכתוב בו כי ידעתינו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' (לעיל יח יט) יהא בביתו עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכת דמים אלא אין צחוק האמור כאן אלא לשון ירושה שמשעה שנולד יצחק היו הכל שמחין אמר להם ישמעאל שוטים אני בכור ואני נוטל פי שנים שמתשובה שאמרה שרה אמנו לאברהם אתה למד וכו' ונראין דברי מדבריו וכן הלשון שאמר הרב "מריב עם יצחק על הירושה" אינו נראה נכון שאם כן יהיה זה לאחר ימים רבים ויהיה ישמעאל גדול מאד משאת אותו אמו על שכמה וכן אמרו ז"ל (ילק"ש רמז צה) שהיה בן שבע עשרה שנה אם כן היה בשנה שנגמל יצחק ורבי אברהם אמר על דרך הפשט כי מצחק משתעשע כדרך כל נער ותקנא בו בעבור היותו גדול מבנה והנכון בעיני שהיה זה ביום הגמל את יצחק וראתה אותו מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול ולכך אמר הכתוב "את בן הגר המצרית" ולא אמר "את ישמעאל" מצחק וכן אמרה

"גרש את האמה הזאת ואת בנה" - כי אמרה העבד המלעיג על אדונו חייב הוא למות או להלקותו ואיני רוצה רק שתגרש אותו מאתי ולא יירש בנכסיד כלל עם בני שהוא בן גבירה ואמרה שיגרש גם אמו כי לא יוכל הנער לעזוב את אמו ועזב את אמו ומת

[יא] על אודות בנו. שיצא לתרבות רעה ופשוטו על שאומרת לו לשלחו זה לשון רש"י והנכון בעיני כי הכתוב סיפר בכבוד אברהם ואמר שלא היה הדבר רע מאד בעיניו מפני חשק פילגשו וחפצו בה ואלו אמרה לו שתגרש האמה בלבד היה עושה כרצון שרה אבל מפני בנו חרה לו מאד ולא רצה לשמוע אליה והקב"ה אמר לו שלא ירע בעיניו על הנער ולא על האמה כלל וישמע לקול שרה כי ביצחק לבדו יקרא לו שמו וישמעאל לא יקרא לו זרע ומפני שהיה אברהם מפחד עליו שלא יקראנו אסון בשלחו אותו ממנו אמר כי ישימנו לו לגוי ויברכנו מפני שהוא זרעו באמת

[יד] ואת הילד וישלחה. נמשך למעלה ויתן אל הגר ואת הילד כי גם הילד נתן לה שילך עמה באשר תלך

[טו] ותשלך את הילד. גברה עליו הצמאה ולא יכול ללכת והשכיבתו אמו תחת האילן מושלך ונעזב או כענין וישליכם אל ארץ אחרת (דברים כט כז) אל תשליכני מלפניך (תהלים נא יג) ענין שלוח ורבי אברהם אמר ותשלך כי לקחתו בחיקה בעת שנחלש בצמא ורבותינו אמרו (ב"ר נג יג) שהיה חולה בעת ששלחו ושם על שכמה את הילד וזה הטעם "ותשלך" והיה כל הענין הזה לאברהם מפני שצווה לעשות ככל אשר תאמר שרה והיא צוה להוציאו מיד ובמצותה לא נתן להם כסף וזהב ועבדים וגמלים נושאים אותם

[יז] באשר הוא שם. לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מעשים שהוא עתיד לעשות לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגין וכו' לשון רבינו שלמה מדברי רבותינו והנכון בעיני בדרך הפשט שיאמר כי שמע אלהים אל קול הנער

במקום אשר הוא שם הודיע אותה שלא תצטרך ללכת משם אל מעין ובור כי במקום ההוא ירוה צמאו מיד ואמר לה קומי שאי את הנער אחרי שתותו כי לגוי גדול אשימנו וכמוהו באשר כרע שם נפל שדוד (שופטים ה כז) ובאשר חללים שם הוא (איוב לט ט) ירמוז למקום

כז **רובה קשת.** בעבור היות קשת תואר אמרו כי "רובה" הוא המורה החצים מלשון יסבו עלי רביו (איוב טז יג) וימררוהו ורבו (להלן מט כג) ו"קשת" הוא העושה הקשתות ויותר נכון ש"רובה" הוא המורה ויאמר על המורה החצים ועל משליך האבנים וזולתם כאשר יאמר אשר יריתי ביני וביניך (להלן לא נא) ולכן יתאר אותו פעם אחרת כי הוא קשת וכן וימצאוהו המורים אנשים בקשת (שמואל א לא ג)

כח **השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי.** מלת "אם" בכל מקום מספקת אל תחשוב בה בלתי זה והיא באה ברוב מקומות השבועה אם תשקור לי לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי (שמואל א ג יד) אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (תהלים פט לו) אם יבואון אל מנוחתי (שם צה יא) ויקצוף וישבע לאמר אם יראה איש באנשים האלה (דברים א לד לה) והענין כי בעבור היות השבועות באלה יאמר השבעה לי לאמר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם תשקור לי וכן אמר (להלן כו כח) תהי נא אלה בינותינו ובענין הגבוה נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (תהלים פט לו) ואם יתכפר עון בית עלי (שמואל א ג יד) כלומר אם יהיה כן אין דברי אמת וכיוצא בזה שלא ירצה לפרש התנאי והכתוב יכנה ויקצר בהן וכמותם בחסרון התנאי (דהיי"א ד ט) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי וגוי ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל יחסר התנאי כולו וכן אם יראו את הארץ (במדבר יד כג) יחזור לפסוק ראשון חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ ויקצר השבועה ולשון תשקור לי בעבור היותו מלך והוא גר בארצו או שיהיה משקר באהבתו כי אוהב נאמן היה לו לכבדו ולעשות כרצונו הלא תראה שלא מצא בו דבר זולתי באר המים אשר גזלו עבדיו והוא אומר לו כחסד אשר עשיתי עמך

כט **וישובו אל ארץ פלשתים.** ענינו וישובו אל עירם אשר בארץ פלשתים כי בארץ פלשתים היו אבל הם יושבים בגרר שהיא מדינת המלך והוא יושב בבאר שבע שהיא בארץ פלשתים בנחל גרר

לג **ויקרא שם בשם ה' אל עולם.** פי' הכתוב שקרא בשם ה' המנהיג בכחו הזמן או שיקראו השמים והארץ "עולם" כלשון הבא תמיד בדברי רבותינו והודיע בזה שקרא אברהם והודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה' החסין בכח שיש לו אילות בכלם הרב אמר במורה הנבוכים (ב יג) שהוא רומז לקדמות האל כי הודיע היותו קודם לזמן אבל אונקלוס אמר ב"ויקרא" שהוא תפלה

[א] והאלהים נסה את אברהם. ענין הנסיון הוא לדעתי בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה יקרא "נסיון" מצד המנוסה אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד דע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא ה) כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה

[ב] קח נא את בנך את יחידך. בעבור היותו בן הגבירה והוא לבדו אשר יקרא לו זרע קראו יחידו ובא הלשון להגדיל המצוה אמר קח נא את בנך היחיד האהוב יצחק והעלהו עולה לפני

"המוריה" - לשון רש"י היא ירושלים וכן בדברי הימים (ב ג א) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה ורבותינו פירשו (תענית טז) שמשם יצאה הוראה לעולם ואונקלוס תרגמו על שם הקטורת שיש בו מור וסמים ואם כן יהיה פירושו אל הארץ אשר תהיה מוריה או שנקראת כן מעולם על שם העתיד ובבראשית רבה (נה ז) כך אמרו רבנין אמרין למקום שהקטורת קרבה כמה דתימר אלך לי אל הר המור (שיר השירים ד ו) אבל דעת אונקלוס שאמר "ארעא פולחנא" אינו נראה כן על המור שבקטורת שאין לשון "פולחנא" על סם אחד מסמי אחת העבודות ולמה לא אמר "לארעא דקטורת בוסמין" אבל דעתו לומר בארץ אשר יעבדו שם האלהים ויתכוין בזה למה שדרשו בפירקי רבי אליעזר (לא) אמרו באצבע הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו את המזבח אמר לו זהו המזבח הוא המזבח שהיה אדם הראשון מקריב בו הוא המזבח שהקריבו בו קין והבל הוא המזבח שהקריבו בו נח ובניו שנאמר ויבן שם אברהם את המזבח מזבח אין כתוב כאן אלא "המזבח" הוא המזבח שהקריבו בו הראשונים עד כאן ושם "מוריה" עשאו מן מורא ששם יראו האלהים ועבדו לפניו והנכון על דרך הפשט שהוא כמו אל הר המור ואל גבעת הלבונה כי ימצאון שם בהר ההוא מור ואהלים וקנמון כענין שאמרו (ירושלמי פאה ז א) קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו או שנקרא כן לשבח ישראל והנה בכאן קורא שם הארץ "ארץ מוריה" ושם (דהיי"ב ג א) נראה כי הר הבית לבדו יקרא "הר המוריה" ואולי נקראת העיר על שם ההר ההוא אשר בתוכה הארץ אשר בה המוריה וההר לבדו הוא נקרא מוריה ואברהם ידע את הארץ ולא ידע את ההר ולכן אמר לו שילך אל ארץ המוריה והוא יראנו אחד ההרים ששם שנקרא ככה וצוהו להעלותו במקום ההוא כי הוא ההר חמד אלהים לשבתו ורצה שתהיה זכות העקידה בקרבנות לעולם כאשר אמר אברהם "ה' יראה" ועוד כי למען צדקו הגדיל טרחו ורצה שיעשה זה אחרי מהלך שלשה ימים כי אלו יעשה כן בפתע פתאום במקומו היתה פעולתו במהירות ובהלה אבל כשיהיה אחר מהלך ימים כבר נעשה בישוב דעת ועצה וכך אמרו בבראשית רבה (נה ו) רבי עקיבא אומר נסה אותו בוודאי שלא יהיו אומרין הממו וערבבו ולא היה יודע מה לעשות

[ג] ויבקע עצי עולה. זריזותו במצוה אולי לא ימצא שם במקום ההוא עצים והולכים שלשה ימים או שהיה אברהם פוסל לקרבן עץ שנמצא בו תולעת כדין התורה (מדות ב ה) ולקח מביתו עצים טובים לעולה וכן אמר ויבקע עצי עולה

[ד] וירא את המקום מרחוק. ראה ענן קשור על ההר (ב"ר נו א) ונתקיים בזה אשר אומר אליך ויתכן על דרך הפשט וירא את המקום מרחוק שראה ארץ המוריה

כי כל הארץ ההיא היה יודע ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים עתה הוא
הר המוריה שאמר לו "הנה זה ההר אשר אמרתי לך"

יב **כי עתה ידעתי**. מתחילה היתה יראתו בכח לא יצא לפועל במעשה הגדול
הזה ועתה נודעה במעשה והיה זכותו שלם ותהי משכורתו שלימה מעם ה' אלהי
ישראל ודעת הפרשה ש"האלהים" הוא המנסה ומצוה בעקידה ו"מלאך ה'" הוא
המונע והמבטיח יתברר בפסוק המלאך הגואל אותי (להלן מח טז)

טז **יען אשר עשית את הדבר הזה**. גם מתחילה (לעיל יג טז טו ה) הבטיחו כי ירבה
את זרעו ככוכבי השמים וכעפר הארץ אבל עתה הוסיף לו יען אשר עשית המעשה
הגדול הזה שנשבע בשמו הגדול ושיירש זרעו את שער אויביו והנה הובטח שלא
יגרום שום חטא שיכלה זרעו או שיפול ביד אויביו ולא יקום והנה זו הבטחה
שלימה בגאולה העתידה לנו

כ **מלכה גם היא**. בעבור היותה בת הרן אחיו היתה בשורה לאברהם שנפקד
אחיו הגדול בבנים רבים מבת אחיו המת ומלשון הכתוב נראה שלא ידע באחד
מהם בלתי היום ואם היתה פקודתם בימי בחורותם אי אפשר שלא שמעו עד
היום כי אין המרחק רב בין ארם נהרים ובין ארץ כנען והנה אברהם בצאתו
מחרן בן ע"ה שנה וגם נחור זקן ואשתו איננה בחורה אבל עשה ה' להם נס
שנפקדו בימי הזקנה וזה טעם "מלכה גם היא" ובדברי רבותינו (ילק"ש רמז תשסו)
יאמר שנפקדה כאחותה

כג **ובתואל ילד את רבקה**. לא הזכיר הכתוב לבן ואם הוא גדול מרבקה כי לא
בא להזכיר רק השמונה שילדה מלכה לנחור אבל הזכיר רבקה כי להודיע יחוסה
באה הפרשה וטעם אבי ארם לא הזכיר ארם רק להודיע ולהכיר קמואל כי ארם
היה נכבד מאביו ואולי קמואל אחר היה בדורם וזה אבי ארם

כד **ופילגשו ושמה ראומה**. יספר הכתוב כל הבשורה שבשרו את אברהם בבני
אחיו ויתכן שנכתב זה להודיע כל יחוס נחור כי כלם ראויים להדבק בזרעו של
אברהם ועל כולם אמר אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי (להלן כד לח) חסלת
פרשת וירא

שרה

חיי

פרשת

בראשית פרק-כג

[א] מאה שנה ועשרים שנה. לשון רש"י לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו בת מאה כבת עשרים לחטא ובת עשרים כבת שבע ליופי וכן כתב בשני חיי אברהם (להלן כה ז) ואין מדרשו זה נכון שהרי בשני חיי ישמעאל (שם פסוק יז) נאמר כשני חיי אברהם בשוה ולא היו שוים בטובה אבל היה מתחלה רשע ועשה תשובה בסוף ועוד כי שנה שנה לחלק משמע ואיננו נדרש להשוותן אבל "שנה שנה ושנים" דרך הלשון הוא ומה שאמרו בבראשית רבה (נח א) בת מאה כבת עשרים לחטא לא דרשו כן אלא מיתור הלשון שחזר ואמר "שני חיי שרה" שכללן והשוה אותן ולא ידרשו כן באברהם

[ב] ויבא אברהם. לשון רש"י מבאר שבע ואין זה לומר שהיה עומד שם ממה שכתוב (לעיל כב יט) וישב אברהם בבאר שבע כי איך תהיה שרה בחברון אבל הכוונה לומר שהלך שם ביום לצרכו ושמע במיתת שרה ובא משם לספוד לה ולבכותה ולשון רבותינו (בי"ר נח ה) מהר המוריה בא וכן הוא לפי המדרש שכתבו הרב (רש"י כאן) כי שמעה בעקידה ופרחה נשמתה והנראה בעקידה שהיתה הצואה בה בבאר שבע כי שם היה דר ושם חזר כי כן כתוב בתחילה (לעיל כא לג) ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם ואמר (שם) ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים והוא גרותו בבאר שבע שהוא בארץ פלשתים ושם נצטווה בעקידה ועל כן שהה בדרך שלשה ימים שארץ פלשתים רחוקה מירושלים שאילו חברון בהר יהודה הוא כי כן כתוב (יהושע כ ז) וקרוב לירושלים ובשובו מן העקידה לבאר שבע חזר כמו שנאמר (לעיל כב יט) וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע להורות שנתעכב שם וישב בו שנים ואם כן לא מתה שרה באותו זמן כי לא היה אברהם דר בבאר שבע ושרה דרה בחברון וכן נראה כי יצחק נולד בבאר שבע כי כתוב תחילה (לעיל כא א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר ואבימלך אמר אליו הנה ארצי לפניך כטוב בעיניך שב (שם טו) ונתישב שם בארץ ההיא בבאר שבע שכן כתוב (לעיל כא כב) ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו אל אברהם לאמר ואין כתוב שהלכו אליו מגרר ויכרתו שם הברית בבאר שבע וכן תראה כי הגר כאשר הוציאו אותה מבית אברהם ביום הגמל את יצחק הלכה במדבר באר שבע (לעיל כא יד) ששם היו דרים אבל אחר ימים רבים נסע מארץ פלשתים ובא לחברון ונפטרה שם הצדקת אבל לפי המדרש צריכין אנו לומר כי אברהם ושרה בזמן העקידה היו דרים בחברון ושם נצטווה ומה שאמר ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (לעיל כב ד) כי לא נגלה לו ההר חמד אלהים עד היום השלישי והיה בשני הימים הולך בסביבי ירושלים ולא היה הרצון להראות לו ואברהם אחר העקידה לא שב למקומו לחברון אבל הלך תחלה אל באר שבע מקום האשל שלו לתת הודאה על נסו ושם שמע במיתת שרה ובא ומי שאמר מהר המוריה בא ומי שאמר בבאר שבע בא הכל טעם אחד ולפי זה מה שאמר הכתוב וישב אברהם בבאר שבע (לעיל כב יט) יהיה ענינו כי בשובו מן העקידה שב אל באר שבע ומשם הלך לקבור את שרה ואחר הקבורה מיד חזר לבאר שבע ונתישב שם שנים והשלים הכתוב ענין באר שבע כאחד ואחרי כן ספר בקבורה ושם בבאר שבע נשא יצחק את רבקה כמו שאמר והוא יושב בארץ הנגב (להלן כד סב) וזה דעת כל המפרשים (רש"י והראב"ע והרד"ק) כי אברהם היה במקום אחר ובא משם ולפי דעתי כי היה לשרה אהל שם עומדת ואמהותיה לפניו וכן כתוב (להלן לא לג) באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות והנה שרה מתה באהל אשר לה ונכנס אברהם באהל עם אחזת מרעיו לספוד אותה או שיהיה לשון "ויבא" לאמר שנתעורר אברהם להספד הזה והתחיל לעשותו כי כל מתעורר ומתחיל במלאכה יקרא בא אליה וזה לשון מורגל בדברי חכמים כמו ששינו בתמיד (פ"ד מ"ג) בא לו לגרה והניח בה שתי צלעות מכאן בא לו לדופן השמאלית בא לו לעוקץ ואמרם (בכורות ט) אני לא באתי

לידי המדה הזו וכן בכתוב (שמות כב יד) בא בשכרו שבא למלאכה ההיא ועשה אותה בעבור שכרו ולא יתכן בעיני שבא מעיר אחרת אל חברון שאלו היה כן היה מזכיר אותו המקום והיה הכתוב מפרש "וישמע אברהם ויבא ממקום פלוני"

[ד] גר ותושב אנכי עמכם. היה המנהג להיות להם בתי קברות איש לבית אבותיו ושדה קבורה אחד יקברו בו כל הגרים והנה אברהם אמר אל בני חת אני גר מארץ אחרת ולא הנחלתי מאבותי בית הקברות בארץ הזאת והנה עתה אני תושב עמכם כי חפצתי לשבת בארץ הזאת ולכן תנו קבר להיות לי לאחזת עולם כאחד מכם ומפני שאמר "תנו" חשבו שבקש אותה מהם במתנה וענו אותו אינך נחשב בעינינו כגר ותושב אבל אתה מלך המליכך האלהים עלינו ואנחנו ואדמתנו עבדים לך תקח כל בית הקברות שתחפוץ בו וקבור מתך שם ויהיה לך לאחזת קבר לעולם כי איש ממנו לא ימנעו ממך

[ח] אם יש את נפשכם לקבור את מתי מלפני. טעמו אני לא אקבור מתי בקבר אחר אבל אם רצונכם שאקבור מתי פגעו לי בעפרון שיש לו מערה בקצה שדהו ואיננה לו בית קברות אבותיו כי לשדה היא להם וטעם מלפני כי אם לא תעשו כן אקברנו בארון או יהיה טעמו מתי אשר הוא לפני ואני צריך למהר לקברו וטעם ופגעו לי כי היה עפרון עשיר ונכבד כאשר אמר ביני וביניך מה היא ולא יהיה לו לכבוד למכור נחלת אבותיו כענין נבות היזרעאלי (עייין מלכים א כא) על כן לא הלך אברהם אליו להרבות לו מחיר השדה ובקש מאנשי העיר שיפגעו בעבורו דרך כבוד

[ט] וטעם ויתן לי ויתננה לי. שאחשוב אותה כמתנה אם בכסף מלא אקחנה ממנו ועל כן לא הזכיר לשון מכירה וכן אוכל בכסף תשברני ומים בכסף תתן לי (דברים ב כח) שהמים הנתנים במתנה אתן בהם כסף או שהוא דרך הלשון להזכיר כן במכירות

"מערת המכפלה" - לשון רש"י בית ועליה על גביו דבר אחר שכפולה בזוגות (עירובין נג) ואיננו נכון כי הכתוב אמר שדה עפרון אשר במכפלה (להלן פסוק יז) והנה הוא שם המקום אשר בו השדה ואין צורך לבקש טעם לשם המקומות ובבראשית רבה (נח) אמרו שכפל הקב"ה קומתו של אדם הראשון וקברו בתוכה ועל דעתם היה כל המקום ההוא נקרא כן מעולם והם לא ידעו טעמו כי עפרון בדמי השדה מכר לו הכל על דעתו שאין שם קבר והנה אברהם לא היה מבקש רק למכור לו המערה כי היא בקצה השדה וישאר השדה לעפרון והוא אמר לו דרך מוסר או מרמה שיתן לו השדה והמערה אשר בו כי לא יתכן לאדם נכבד כמוהו שתהיה לו המערה לאחזת קבר והשדה יהיה לאחר ואברהם שמח בכך וקנה הכל בדמים שהזכיר לו

[יא] וטעם לעיני בני עמי. לאמר הנה כל העם הנה והם היודעים ועדים ואל תחוש לכפירה או לחזרה וקבור מתך שם מעתה כי שלך היא ולא אוכל לשוב ואברהם לא עשה כן כי גם אחרי שפרע הכסף מלא החזיק תחלה בשדה ובמערה והקימם ברשותו לעיני בני העיר וכל באי שער העיר הסוחרים והגרים הנמצאים שם ואחר כן קבר אותה

[יג] אם אתה לו שמעני. שעורו אם אתה אם תשמעני וענינו כמו אם אתה תשמעני ובא הכפל לנחץ הענין כמו סורה אדני סורה אלי (שופטים ד יח) הטוב טוב אתה (שם יא כח) וכן ולאמר עליו לאמר (דהייב לב יז) וכן ואני אנה אני בא (להלן לו ט)

ופניתי אני וראיתי אני (קהלת ב יב יג) כי כל העדה כלם קדושים (במדבר טז א) כלם רידוף הענין וכן על דעתי אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח (לעיל יד כג) שעורו אם מחוט ועד שרוך נעל אקח מכל אשר לך או יאמר אם אתה כאשר אמרת כלומר שפיד ולבך שוים בענין ואם תשמעני וכן ויאמרו להם אחיהם מה אתם (שופטים יח ח) ודומה ללשון הזה על דעתי למה זה אנכי (להלן כה כב) אולי זה דעת אונקלוס שאמר אם את עבד לי טיבו שתעשה רצוני כאשר אמרת

[טו] וטעם ארץ ארבע מאות שקל כסף. על דעת אונקלוס שהיא שוה כן אולי רצה לומר שהיו דמיה קצובים כן במקום ההוא כי כן המנהג ברוב הארצות להיות מחיר שדה קצוב לפי מדתו וכדברי רבותינו (ב"מ פז) עפרון קצב דמים כרצונו ביוקר גדול ואברהם בנדבת לבו שמע ועשה כרצונו והגדיל ועל דרך הפשט "ארץ ארבע מאות שקל כסף" שקנה אותה בכך עפרון או אבותיו הקדמונים

[יט] וטעם ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה וגו' היא חברון בארץ כנען. כי שב לבאר השדה והמקום והארץ בעבור כי כל הפרשה הזכירה בני חת ועפרון החתי לפיכך הזכיר בסוף כי הוא בארץ כנען אשר היא ארץ ישראל וכן אמר בתחילת הפרשה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען וכל זה לבאר כי הצדקת מתה בארץ ישראל ושם נקברה כי החתים ממשפחות כנען ולפי דעתי כי טעם הכתובים אינו אלא להזכיר כי היא ארץ כנען לא ארץ פלשתים כי מפני שאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (לעיל כא לד) וכל מגוריו בארץ ההיא בגרר ונחל גרר ובאר שבע ומשם לחברון ומחברון לשם על כן הזכיר כי חברון הוא בארץ הכנעני היושב בהר ההוא לא בארץ פלשתים הנזכרת לאברהם והוסיף בסוף להודיע המערה שהיא בשדה המכפלה על פני ממרא שזה השם הנודע אליה ונכתבה זאת הפרשה להודיע חסדי השם עם אברהם שהיה נשיא אלהים בארץ אשר בא לגור שם והיחיד וכל העם היו קוראין לו "אדוני" והוא לא אמר להם כן שהיה שר וגדול וגם בחייו קיים לו ואגדלה שמך והיה ברכה ואשתו מתה ונקברה בנחלת ה' ועוד כי רצה להודיענו מקום קבורת האבות באשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים ורבותינו אמרו (ב"ב טז) שגם זה מן הנסיונות של אברהם שבקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה אותו ולא ידעתי טעם לדברי רבי אברהם שאומר להודיע מעלת ארץ ישראל לחיים ולמתים ועוד לקיים לו דבר השם להיות לו נחלה כי מה מעלה לארץ בזה כי לא יוליכנה אל ארץ אחרת לקברה ודבר השם לאברהם על כל הארץ היה ונתקיים רק בזרעו

בראשית פרק-כד

[א] ואברהם זקן בא בימים. חזר הכתוב לאמר כן להודיע הסבה שבעבורה השביע את עבדו ואמר כי ראה עצמו זקן מאד וחשב בלבו שאם ישלח לארץ מולדתו אולי טרם יחזור השליח ילך לו אל בית עולמו ולכן השביע את עבדו אשר ילך יצחק אחרי עצתו כי הוא המושל בכל אשר לו שלא יקח לו אשה מבנות כנען ובבראשית רבה (טז ה) אמרו כאן זקנה שיש בה לכלוכית ולהלן זקנה שאין

בה לכלוכית ירצו לפרש כי "באים בימים" מתחילים בימי הזקנה כי "באים" מורה על זמן עומד כמו הבאים בשערים האלה (ירמיהו ז ב) וכאן אמר שהיה זקן מאד שכבר בא בימים כמו בא אחיך במרמה (להלן כז לה)

"ברך את אברהם בכל" - בעושר ונכסים וכבוד אורך ימים ובנים וזאת כל חמדת האדם (אבן עזרא) והזכיר הכתוב זה לאמר כי היה שלם בכל לא חסר דבר זולתי שיראה בנים לבנו שינחלו מעלתו וכבודו ולכן התאוה לזה ולרבותינו בזה ענין נפלא אמרו (ב"ב טז) וה' ברך את אברהם בכל רבי מאיר אומר שלא היתה לו בת רבי יהודה אומר בת היתה לו אחרים אומרים בת היתה לו ובכל שמה דרש רבי מאיר שלא היתה לו בת לאברהם וזו לו לברכה כי לא היה יכול להשיאה רק לבני כנען הארורים ואם ישלחנה לארצו גם כן תעבוד שם עבודה זרה כמותם כי האשה ברשות בעלה ואברהם לא יחפוץ שיצא זרעו הכשר משרה אשתו חוצה לארץ ואף כי יעבוד עבודה זרה ורבי יהודה דרש כי בת היתה לו דאפילו ברתא לא חסריה רחמנא (שם קמא) והיא הברכה בכל כי היה לו כל אשר יחמדו האנשים לא חסר דבר ובאו אחרים והזכירו שם הבת ובאמת שאין הכוונה לאחרים והמחלוקת להם עם רבי יהודה להודיע אותנו שם הבת הזאת בלבד וחלילה להם שיוציאו ברכתו של אברהם שהיא גדולה וכללית לענין זה שיאמר הכתוב כי ברך אתו השם בבת אחת ששמה כך אבל אחרים חדשו בפירוש הכתוב הזה ענין עמוק מאד ודרשו בזה סוד מסודות התורה ואמרו כי "בכל" תרמוז על ענין גדול והוא שיש להקב"ה מדה תקרא "כל" מפני שהיא יסוד הכל ובה נאמר (ישעיהו מד כד) אנכי ה' עושה כל והוא שנאמר (קהלת ה ח) ויתרון ארץ בכל הוא יאמר כי יתרון הארץ וטובה הגדולה השופע על כל באי עולם בעבור כי בכל היא והיא המדה השמינית מ"ג מדות ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה ובה הוא מנהיג את הכל והיא בית דינו של הקב"ה הנרמז במלת וה' בכל מקום (ב"ר נא ב) והיא שנקראת כלה בספר שיר השירים בעבור שהיא כלולה מן הכל והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל במקומות רבים בעבור שהיא כנוסת הכל והמדה הזאת היתה לאברהם כבת כי הוא איש החסד ויתנהג בזו ולכך אמרו אחרים כי אין הברכה הזאת שנתברך בכל רומזת על שהוליד בת משרה אשתו או שלא הוליד אבל היא רומזת ענין גדול שברך אותו במדה שהיא בתוך מדת הכל ולכן תקרא גם היא כל כלשון כי שמי בקרבו (שמות כג כא) והנה הוא מבורך בשמים ובארץ ולכך אמר בה' אלהי השמים ואלהי הארץ והענין הזה נמצא לרבותינו רמוז בהגדות במקומות רבים כענין שאמרו במדרש חזית (שיר השירים ג כא) שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אליעזר ברבי יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו (שיר השירים ג יא) אמר לו הן אמר לו היאך אמר לו משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא אותה בתי לא זו מחבבה עד שקרא אותה אחותי ולא זו מחבבה עד שקרא אותה אמי כך בתחילה חבב הקב"ה את ישראל וקראן בתי הדא הוא דכתיב (תהלים מה יא) שמעי בת וראי ולא זו מחבבן עד שקראן אחותי שנאמר (שיר השירים ה ב) פתחי לי אחותי רעיתי ולא זו מחבבן עד שקראן אמי שנאמר (ישעיהו נא ד) הקשיבו אלי עמי ולאומי לאמי כתיב עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו אמר לו אילו לא באתי אלא לשמוע זה הדבר מפיך די ומבואר זה במדרשו של ר' נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר כב) אמרו בפסוק אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי (ישעיהו מד כד) אני כשנטעתי אילן זה להשתעשע בו כל העולם ורקעתי בו הכל וקראתי שמו כל שהכל תלוי בו והכל ממנו יוצא והכל צריכין לו ובו צופין ולו מחכים ומשם פורחים נשמות לבדי הייתי כשעשיתי אותו ולא יגדל עליו מלאך לאמר אני קדמתי לך גם בעת שרקעתי ארצי שבה נטעתי ושרשתי אילן זה ושמחתים ביחד ושמחתי בהם מי אתי שגליתי לו סודי זה עד כאן ועוד שם מבואר מאי ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג

אמר בעת שחטאו לך בניך ותכעס עליהם רחם תזכור ומאי רחם תזכור זכור אותו שאמר ארחמך ה' חזקי (תהלים יח ב) ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתן של ישראל וזכור בנו שירשה ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתו של ישראל דכתיב (מלכים א ה כו) וה' נתן חכמה לשלמה וזכור אביהם אברהם דכתיב זרע אברהם אוהבי (ישעיהו מא ח) ובקרב שנים תודיע (חבקוק ג ב) ומהיכן היתה בת לאברהם הן דכתיב וה' ברך את אברהם בכל וכתוב (ישעיהו מג ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו ההיא ברכה היתה בתו או לא היתה אלא אמו הן בתו היתה משל לאדון שהיה לו עבד שלם תמים לפניו ונסהו בכמה נסיונות ועמד בכולן אמר האדון מה אתן לעבד זה או מה אעשה לו אלא אצונו לאחי הגדול ליעצו ולשמרו ולכבדו חזר העבד עם אחיו הגדול ולמד מדותיו אהבו האח וקראו אוהבי דכתיב זרע אברהם אוהבי אמר מה אתן לו או מה אעשה לו הנה כלי נאה עשיתי ובו מרגליות נאות ואין כמותן והם סגולת מלכים אתננה לו ויזכה במקומי הדא הוא דכתיב וה' ברך את אברהם בכל עד כאן ואם תבין מה שכתבתי תדע מאמר הנשים הארורות שאמרו ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל (ירמיהו מד יח) ולמה נכתבה המלה חסרת האל"ף ותשכיל דברים רבים סתומים בתורה ומקרא ואילו ידע זה המתהדר בסודותיו תאלמנה שפתיו מהלעיג על דברי רבותינו ולכן כתבתי זה לסכור פי הדוברים על הצדיקים עתק

ג] ואשביעך בה'. היה ראוי לאברהם שיצוה את יצחק בנו שלא יקח אשה מבנות כנען אבל היה רצונו לשלוח בחייו אל ארצו ומשפחתו והשביע העבד לעשות כן בחייו או במותו ולכן הוצרך על כל פנים להשביע לעבד ללכת שם והוצרך לאמר אני מצוך שלא תקח אשה לבני מבנות כנען ושתלך אל ארצי ותקח לו אשה מבית אבי וכיון שהשביע את העבד על זה לא הוצרך לצוות את יצחק דבר כי יודע בו שלא יעבור על רצון אביו ועל השבועה שהשביע את עבדו כי היה הענין נודע ליצחק באמת גם יתכן שהיה העבד אפוטרופוס על נכסיו וצוה אותו שישיא יצחק לרצונו וינחיל אותו נכסיו על מנת כן וזה טעם המושל בכל אשר לו אלהי השמים ואלהי הארץ הקב"ה יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב (מלכים ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ וכתוב (דה"ב לב יט) וידברו אל אלהי ירושלים כעל אלהי עמי הארץ ויש בזה סוד עוד אכתבנו בעזרת השם (עיין ויקרא יח כח) אבל בפסוק (י) לקחני מבית אבי לא נאמר בו אלהי הארץ כי היה בחרן או באור כשדים וכן אמרו (כתובות ק) הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (שמואל א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים

ה] וטעם אולי לא תאבה האשה. האשה אשר אדבר בה מכל הנשים אשר שם או הראויה ליצחק

ז] מבית אבי ומארץ מולדתי. לשון רש"י מבית אבי מחרן ומארץ מולדתי מאור כשדים אם כן "אל ארצי ואל מולדתי תלך" יהיה אור כשדים וחלילה חלילה שיתערב זרע הקדש בבני חם הפושע אולי יאמר שהיה לו משפחה שם מזרעו של שם אבל העבד לחרן הלך כאשר דבר אדניו ואולי יחשוב הרב כי ארץ מולדתו אור כשדים אבל "מולדתי" היא משפחתי ו"ארצי" ארץ אשר גר בה וכל אלה דברים בטלים כי בכאן אמר ולקחת אשה לבני משם ועוד כי ימים רבים עמד בארץ כנען יותר מחרן ולמה תקרא חרן ארצו בעבור שגר בה ימים אבל "אל ארצי ואל מולדתי" ארצי ששם מולדתי כי שם עמד ומשם היו אבותיו מעולם וכבר נתבאר (לעיל יא כח יב א) ובבראשית רבה (נט ז) מבית אבי זו ביתו של אביו ומארץ מולדתי זו שכונתי ויתכן שיהיה טעם "אל ארצי ואל מולדתי" ארצי ומשפחתי כי גם באנשי ארצו לא יחפוץ רק במשפחתו וכן ולקחת אשה לבני משם רמז אל

"מבית אבי" וכן יאמר העבד (להלן פסוק מ) ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי ואמר (שם מא) כי תבא אל משפחתי או שהיה העבד אומר כן לכבדם שישמעו לו

"ואשר דבר ליי" - לשון רש"י לצרכי כמו עלי וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על שאין נופל בלשון דבור אלא אלי אליו אליהם ותרגומם עמי עמיה עמהון אבל אצל אמירה נופל לי ולו ולהם ובפרשת ויצא יעקב הביא ראייה ממה שכתוב שם (להלן כח טו) את אשר דברתי לך שהרי עם יעקב לא דבר קודם לכן ואין החילוק הזה אמת כי הנה מצאנו (שמות לב לד) ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב ד) והורשתם והאבדתם מהר כאשר דבר ה' אלהיך לך (דברים ט ג) וכן האמירה בשניהם (שמות ג יג) ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם ו"את אשר דברתי לך" פירושו שאמרתי לך עתה שאתן לך את הארץ ולזרעך ואברך אותך

[ח] ונקית משבועתי זאת. לא הרשה אותו לקחת לו אשה מבנות כנען אבל שיהיה הוא פטור וה' הטוב בעיניו יעשה ורש"י כתב וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא ואם כנענים הם חלילה לו ובאמת שהם מזרע כנען שהכתוב אומר (לעיל יד יג) ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר ובבראשית רבה (נט ח) אמרו אשר לא תקח אשה וגו' הזהירו בבנות כנען ענר אשכול וממרא כי עליהם אמר "אשר אנכי יושב בקרב" כי הוא לא היה יושב בכל הכנעני כי עמים רבים היו אבל הזהיר על אלה בעלי בריתו וכל שכן על האחרים אבל ונקית משבועתי שיהיה הוא פטור ואברהם הוא היודע ביצחק הצדיק שישמע לאביו ושיזהר בהם וילך לו אל ישמעאל או ללוט ויתר העמים ויתכן כי "משבועתי זאת" רמז למה שאמר ולקחת אשה לבני משם כי אולי היתה השבועה על הכל ולא ירמוז לאשר אמר לו לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני וזה טעם "זאת" ולכך אמר העבד ואפנה על ימין או על שמאל (להלן פסוק מט) ולא אמר "אשובה ליי"

[י] וכל טוב אדוניו בידו. לשון רש"י שטר מתנה שכתב לו כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם וכן בבראשית רבה (נט יא) דייתיקי ולדעת זו מה שכתוב (להלן כה ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק לומר שהחזיק אותו בנכסים בשעת פטירתו שלא יערערו בו כמו שאמר וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי ואם כן תהיה מלת הלקיחה מושכת "וכל טוב אדוניו בידו" לקח בידו או ויקח העבד עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו וילך ואחרים מפרשים כי העבד כאשר נשבע מיד הלך מעצמו ולקח עשרה גמלים מגמלי אדוניו כי כל טוב אדוניו היה בידו והוא פקיד ונגיד על הכל לקחת ממנו כאשר ירצה כמו שאמר (לעיל פסוק ב) המושל בכל אשר לו והנכון בעיני כי טעם הפסוק הזה כטעם הכתוב בחזאל (מלכים ב ח ט) וילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל אף כאן אמר כי לקח כל טוב אדוניו בידו משא עשרה גמלים והענין כי כל הטוב והמעולה במינים ההם פירות ומגדנות מכל הנמצא בדמשק או בבית אדוניו לקחו משא הגמלים והוליכו מנחה בידם וכן (להלן מה כג) עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים והמקראות יקצרו לשונם במובן

[יד] אותה הוכחת לעבדך ליצחק. לשון רש"י ראויה היא לו שהיא גומלת חסדים וראויה ליכנס בביתו של אברהם ובה אדע לשון תחינה הודיעני בה שעשית חסד עם אדוני ואם כן יאמר ידעתי כי באמת אותה הוכחת לעבדך ליצחק ואינו נקשר יפה אבל פירושו הקרה נא לפני היום הזה המקרה שתהיה הנערה אשר אומר אליה אותה שהוכחת לעבדך ליצחק ועשה בזה חסד עם אדוני

אברהם כי בה אדע כי עשית חסד עמו אם תהיה ממשפחתו וטובת שכל ויפת מראה וכן אמר (להלן פסוק מג) והיה העלמה היא האשה אשר הוכיח ה'

טו אשר ילדה לבתואל בן מלכה. בעבור שהיה לנחור בנים מפלגשו ראומה ייחסו לעולם בתואל בן מלכה ובעבור שהנערה הזכירה אם אביה תחלה בת בתואל אנכי בן מלכה כי כן דרך הנערות כדרך ותגד לבית אמה (להלן פסוק כח) לכן יזכירנו הכתוב כי הוא בן מלכה אשת נחור אבל העבד אמר ותאמר בת בתואל בן נחור (שם מז) כי תיקן הדבר בדרך מוסר אבל אמר אשר ילדה לו מלכה לומר שהוא בן הגבירה

יז וירץ העבד לקראתה. לשון רש"י לפי שראה שעלו המים לקראתה ובבראשית רבה (ס ה) ותמלא כדה ותעל כל הנשים יורדות וממלאות מן העין וזו כיון שראו אותה המים מיד עלו אמר לה הקב"ה את סימן ברכה לבניך נראה שדקדקו כן מלשון ותמלא כדה ותעל שלא אמר "ותשאב ותמלא" ונעשה לה הנס בפעם הראשונה כי אחרי כן כתוב "ותשאב" והעבד כשספר להם אמר (להלן פסוק מה) ותרד העינה ותשאב אולי לא יאמינו

כב ויקח האיש נזם זהב ושני צמידים על ידיה. הכתוב הזה יחסר המעשה שהיה צריך שיאמר "ויקח האיש נזם זהב ויתן על אפה ושני צמידים על ידיה" ולכך אני אומר כי פירושו ויקח האיש נזם זהב ושני צמידים שיהיו על ידיה ויאמר לה בת מי את ואחרי שאמרה אליו "בת בתואל אנכי" שם הנזם על אפה והצמידים על ידיה כאשר אמר להם אבל חסר כאן הנתונה וכן במקומות רבים

לב ויבא האיש הביתה. אליעזר הוא האיש הבא ויפתח הגמלים יחזור על לבן שעשה עם אורחיו דרך מוסר ויפתח גמליהם ויתן להם תבן ומספוא ונתן מים לרחוץ רגלי אליעזר ורגלי האנשים אשר אתו כי רחוק הוא שיהיה אליעזר הוא הנותן מים לרחוץ רגליו ורגלי אנשיו וכן ויעברו אנשים מדינים סוחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (להלן לו כח) כי "וימשכו" חוזר אל אחיו הנזכרים בפסוק הראשון וכן ויאמר ציבא אל המלך ככל אשר יצוה אדוני המלך את עבדו כן יעשה עבדך ומפיבושת אוכל על שולחני כאחד מבני המלך (ט יא) והם דברי דוד ורבים כן וענין ויפתח הגמלים שפתח מוסרי צוארם כי המנהג להוליכם קשורים או שהיו הולכים חגורים במושב המרכבה אשר עליהם כלשון אל יתהלל חוגר כמפתח (מלכים א כ יא) התפתחי מוסרי צוארך (ישעיהו נב ב) ורש"י כתב התיר זמם שלהם שהיה סותם פיהם שלא ירעו בשדות אחרים ולשון בראשית רבה (ס ה) התיר זממיהם רבי הונא ורבי ירמיה שאל לרבי חייא ברבי אבא לא היו גמליו של אברהם אבינו דומים לחמורו של רבי פנחס בן יאיר וכו' וזו שאלה לסתור פתוח הזמם כי אי אפשר שיהיה החסידות בביתו של רבי פנחס בן יאיר גדול יותר מביתו של אברהם אבינו וכאשר חמורו של רבי פנחס בן יאיר איננו צריך להשתמר מן הדברים האסורים לבעליו להאכילו כל שכן גמליו של אברהם אבינו ואין צריך לזממם כי לא יאונה לצדיק כל און

מה וטעם והנה רבקה יצאת וכדה על שכמה. כי בהיותו בביתה שמע את שמה או מתחילה הגידה לו שמה אע"פ שלא נזכר

סא ותקם רבקה ונערוותיה. סיפר הכתוב כי אחר שנתנו רשות שתלך רבקה ומיניקתה ועבד אברהם ואנשיו קמה רבקה וקראה נערוותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש כי הוא מורה הדרך לפניהם וטעם ויקח העבד את

רבקה וילך לספר בזריזותו כי אחרי צאתו מן העיר ותלכנה כל הנשים אחריו לקח העבד את רבקה עמו לא יפרד ממנה לשומרה בדרך מכל מכשול ורבי אברהם אמר כי טעמו שהיה הולך עם רבקה ולא הרגיש עד שבא יצחק ופגע בו

[סב] **בא מבוא באר לחי ראי**. יאמר כי יצחק בא עתה מבוא באר לחי ראי ששב מבאר לחי שבא שמה שאלו אמר "בא מבאר לחי ראי" היה נראה שהיה דר שם ולכך הוצרך לפרש כי הוא שב לעירו מביאתו שבא אל באר לחי רואי לפי שעה כי הוא יושב בארץ הנגב וחוזר לעירו ויתכן בעבור היות "מבוא" מקור שהיה יצחק הולך תמיד אל המקום ההוא כי הוא לו מקום תפלה בעבור הראות שם המלאך והוא יושב בארץ הנגב קרוב משם וכן תרגם אונקלוס אתא ממיתוהי ועל דעתו הוא באר שבע שתרגם "בין קדש ובין שור" (לעיל כ א) ו"בין קדש ובין ברד" (לעיל טז יד) "רקם וחגרא" ואם כן המקום ההוא מקום אשל אברהם ראוי לתפלה והנה יצחק בא מן הבאר ההיא אל עיר אחרת אשר היתה בדרך עירו ויצא לפנות ערב לשוח בשדה עם רעיו ואוהביו אשר שם ומצא את העבד ורבקה והלכו כלם יחדו אל עירו ויביאה האהלה שרה אמו

[סד] **ותרא את יצחק**. לשון רש"י ראתה אותו הדור ונתביישה ממנו ורבי אברהם פירש כי הפסוק האחרון מוקדם כי "ותאמר אל העבד" וכבר אמרה אל העבד ורבים בתורה כן על דעתו ובאמת שימצאו מהם אבל בכאן איננו נכון שיצטרך לערב שתי המקראות ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדוני ותפול מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס ולדעתי בראות רבקה איש הולך לקראתה בשדה שירט הדרך והלך בשדה לעומתם ידעה כי הוא בא לראותם ולקרוא לשלום או להכניסם אל ביתו ללון עשתה כדרך מוסר הנשים לעמוד בהצנע

"ותפול מעל הגמל" - לשון רש"י השמיטה עצמה לארץ כתרגומו ואתרכינת כמו הטי נא כדך (לעיל פסוק יד) ארכיני ויט שמים וירד (תהלים יח ז) וארכין ודומה לו כי יפול לא יוטל (שם לו כד) אם יטה לארץ לא יגיע לקרקע ואין דעת אונקלוס שהשמיטה עצמה מן הגמל לארץ שאם כן הנה היא נופלת מעל הגמל ממש לא מוטה מעליו וכן כל לשון "הרכנה" הטיה לצד אחד בלבד אבל כוונתו כי מעל הגמל אשר היא רוכבת עליו הטת עצמה לצד אחד להסב פניה ממנו וכמוהו לדעתי ויראה נעמן רץ אחריו ויפול מעל המרכבה לקראתו ויאמר השלום (מלכים ב ה כא) שאין ענינו רק שהשפיל עצמו במרכבה לקראת הרץ אשר היה בארץ לשאול לו בשלום וכן אמר (שם כו) כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך או יהיה אצל אונקלוס "מעל הגמל" כמו "על הגמל" וכן מעל שמים חסדך (תהלים קח ה) וכזו המ"ם לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן (ישעיהו סה כ) וכן המים אשר מעל השמים (תהלים קמח ד) ועל דרך הפשט הוא כמו והנה עם רב הולכים מדרך אחריו (יג לד) וכן רבים

[סז] **ויביאה יצחק האהלה שרה אמו**. חסר הנסמך וכמוהו רבים וטעם הכתוב כי יספר בכבוד שנהג יצחק באמו כי מעת שמתה שרה לא נטו אהלה כי אמרו לא תבא אשה אחרת אל אהל הגבירה הנכבדת וכאשר ראה רבקה הביאה אל האהל ההוא לכבודה ושם לקחה וזה טעם ויאהבה וינחם ירמוז שהיה מצטער מאד על אמו ורחק ממנו מנחם עד שנחם באשתו באהבתו אותה כי מה טעם שיזכיר הכתוב אהבת האיש באשתו ואונקלוס פירש ויביאה יצחק האהלה והנה היא שרה אמו ולכן הזכיר האהבה כי מפני צדקתה וכשרון מעשיה אהבה ונחם בה וכך הזכירו בבראשית רבה (ס טז) עד שלא מתה שרה היתה ברכה מצויה

בראשית פרק-כה

[ג] אשורים ולטושים ולאומים. לשון רש"י שהם ראשי אומות ותרגומו של אונקלוס אין לישבו עם לשון המקרא ולי נראה שסבר אונקלוס ב"אשורים" שהם המחנות שיירות הולכי דרך מעיר לעיר כמו שאמר אורחת ישמעאלים (להלן לו כה) עשאו מלשון באשורו אחזה רגלי (איוב כג יא) לא תמעד אשוריו (תהלים לו לא) וסבר ב"לטושים" שהם השוכנים באהלים שהם נטושים על פני האדמה היום ישכנו במקום ההוא ולמחר במקום אחר כי הלמ"ד והנו"ן יומרו במקומות רבים כמו לשכה ונשכה ויפקדו ביום ההוא אנשים על הנשכות (נחמיה יב מד) ומזה חרב נטושה (ישעיהו כא טו) כמו לטושה ואמר ב"לאומים" "ולנגון" בלשון איים ומלת "היו" עוררה אותו בזה שהיה ראוי שיאמר כמו שאמר (לעיל י ג) ומצרים ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים ואת נפתוחים ובבראשית רבה (סא ה) רבי שמואל בר רב נחמן אמר אף על גב דאנן מתרגמינן ואמרין תגרין ולפדין וראשי אומים כלם ראשי אומות הן והענין כמו שפירשתי כי היו המתרגמין עושים אשורים תגרין הולכי דרך והיו עושין מן לטושים אנשי רשע פניהם פני להבים בוערים כלפידים מן לטוש את מחרשתו ואת אתו (שמואל א יג כ) ילטוש עיניו לי (איוב טז ט) ואמר רבי שמואל בר רב נחמן שאף על פי שנהגו לתרגם כן אינם אלא ראשי אומות אין בהם שם תואר כלל וכך הדבר

[ו] ולבני הפילגשים אשר לאברהם. על דרך הפשט בעבור שנאמר לו (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע לא בזרע אחר היו כל נשיו אצלו פילגשים לא היו נחשבות לנשים שאין זרען ביורשיו כי הגר שפחת שרה פילגשו היתה אבל קטורה לאשה לקח לו ואם היתה שפחה בביתו ולקחה לפילגש לא היה אומר "ויקח אשה ושמה קטורה" רק תקרא פילגש בכתוב מפני הטעם שפירשתי ובדברי הימים (א א לב) כתוב ובני קטורה פילגש אברהם והנה אברהם לקח לו אשה מבנות כנען ואם תאמר שהיתה מצרית או מארץ פלשתים הנה לא שלח אל ארצו ואל מולדתו כאשר עשה בבנו כי איננו שומר רק זרע יצחק כי עליו נכרת הברית ועוד שלא אמר הכתוב "ויקח אשה קטורה בת פלוני החוי או הפלשתי והמצרי מארץ פלונית" כאשר אמר בנשי עשו (להלן כו לד) וזולתן אבל הזכיר שמה בלבד כי היא כנענית וקצר ביחוסה וכן יעשה במקומות רבים כשלא יקפיד ביחוס שלהן ואולי תקרא פילגש בעבור היותה שפחה ממשפחת העבדים ואם היתה שפחה בביתו ובא אליה לא יזכיר ייחוסה כי אין דרך הכתוב להזכיר באמהות רק שמן כענין בזלפה ובלהה ורש"י כתב נשים בכתובה פילגשים שלא בכתובה כדאמר בנשים ופילגשים דדוד בסנהדרין (כא) ואין הדבר כן כי לא תקרא פילגש אלא כשהיא בלא קדושין כי הכתובה מדברי סופרים והגירסא בסנהדרין פילגש בלא כתובה וקדושין אבל אפשר שגם בני נח כאשר ישאו להם נשים כמשפטן בבעילה היו נוהגים לכתוב להן מהר ומתן ואשר רצונה שתהיה להם פילגש וישלח אותה כאשר ירצה ולא יהיו בניה בנוחלים את שלו לא היה כותב לה כלום ועל דעת רבותינו (ב"ר סא ד) שהיא הגר הנה היא פילגש ודאי

[ח] זקן ושבע. שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה וכן ושבע ימים (להלן לה כט) ששבעה נפשו בימים ולא יתאוה שיחדשו בו הימים דבר וכענין שנאמר בדוד וימת בשיבה טובה שבע ימים ועושר וכבוד (דה"א כט כח) והוא ספור חסדי השם בצדיקים ומדה טובה בהם שלא יתאוו במותרות כענין שנאמר בהם תאות לבו נתת לו (תהלים כא ג) ולא כמו שנאמר בשאר האנשים אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט) ואמרו בו (קהלת רבה א יג) אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותיו בידו יש בידו מנה מתאוה מאתים השיגה ידו למאתים מתאוה לעשות ארבע מאות שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף ובבראשית רבה (סב ב) אמרו הקב"ה מראה להם לצדיקים מתן שכרן שהוא עתיד ליתן להם לעולם הבא ונפשם שבעה והם ישנים נתעוררו החכמים בזה ופירשו הכתוב שאומר "ושבע" במראה הזו

[ט] ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. לשון בראשית רבה (סב ג) כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה

[יא] וישב יצחק עם באר לחי ראי. קרוב אל המקום ההוא או בעבור שאיננו עיר אמר כי נטה אהלו אצל הבאר

[יז] ואלה שני חיי ישמעאל. הקרוב בדרך הפשט כי הכתוב יספר בבני הצדיקים תולדותם ומספר חייהם להודיע כי זרע צדיקים יבורך ולא ספר ימי עשו כי חיה יותר מיעקב וכבר נשלם הספור במות יעקב ולא רצה לחזור אלה חיי עשו שכבר הזכיר תולדותיו במקום הראוי להם ובמדרש רבותינו בסיפור ימי ישמעאל טעמים רבים (עיין מגילה יז) והנכון שבהם שהיה צדיק בעל תשובה וסיפר בו כדרך הצדיקים

"ויגוע" - לשון רש"י לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים ובגמרא (ב"ב טז) הקשו והא דור המבול נאמר בהם גויעה ויגוע כל בשר הרומש על הארץ וגוי וכל האדם (לעיל ז כא) כל אשר בארץ יגוע (לעיל ו יז) ומתרחץ גויעה ואסיפה קאמרינן כוונתם כי הגויעה מיתה בלא חולי מכאיב ובלא יסורין ואין זוכין לה אלא הצדיקים ואנשי דור המבול ההפוכים כמו רגע ולא חלו בהם ידים וכן מתי מדבר ועל כן אמר בהם גויעה בגוע אחינו (במדבר כ ג) וכן והוא איש אחד לא גוע בעונו (יהושע כב כ) שלא המית אותו עונו פתאום אבל כשיזכיר הכתוב כן עם זכרון המיתה כמלת ויאסף או וימת תרמוז למיתת הצדיקים ולשון בראשית רבה (סב ג) ויגוע וימת אברהם (לעיל פסוק ח) אמר רבי יהודה בר אילעי החסידים הראשונים היו מתיסרין בחולי מעים בעשרה ובעשרים יום לומר שהחולי ממרק רבי יהודה אומר כל מי שנאמרה בו גויעה מת בחולי מעים ושם (לעיל ו יז) אמרו וכל אשר בארץ יגוע יצמוק ויראה שמלת גויעה אצלם המק בשרו והוא עומד על רגליו (זכריה יד יב) וכן דעת אונקלוס שתרגם בכאן ואתנגיד והוא העלוף כלשון אתנגיד ואתנפח (סנהדרין לט) יכול ישלם חמשה נגידים (ב"ק סז) ונאמר כן במבול כמו שאמר (לעיל ז כג) וימח את כל היקום ונאמר ויגוע וימת כגבר יחלש וימות והיא מיתה בצדיקים חסלת פרשת חיי שרה

[יט] ואלה תולדות יצחק בן אברהם. על עשו ויעקב בניו האמורים למטה והזכיר הכתוב איך היתה ילידתם אברהם הוליד את יצחק לשון רש"י על ידי שכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה לכך צר הקב"ה קלסתר פניו דומה לאברהם שיאמרו הכל אברהם הוליד את יצחק ורבי אברהם אמר עוד שטעם הוליד גדל ורבה כמו יולדו על ברכי יוסף כמו שאמר וישלחם מעל יצחק בנו והנכון בעיני כי חזר עתה והחל באב היחס כמנהג הכתוב לחזור באנשי המעלה אל ראש היחס

וכן בדברי הימים (א א יז יח) כתוב בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם וארפכשד ילד את שלח וכאשר השלים חזר ואמר (שם כד) שם ארפכשד שלח עד אברם הוא אברהם וכן ביחוס בנימין חזר למפרע והחל ונר הוליד את קיש וקיש הוליד את שאול (שם ח לג ט לט) אף כאן אברהם הוליד את יצחק ויצחק הוליד את יעקב כאשר יזכיר וחזר לספר זה בעבור שאמר (לעיל כה יב) ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם שאם אמר גם כן ואלה תולדות יצחק בן אברהם בלבד הנה השווה שניהם ביחוס ובמעלה ואף כי הקדים הבכור ועוד שהיה ראוי שיתחיל באברהם ויאמר "אלה תולדות אברהם" אבל לא רצה לעשות כן שלא ימנה ישמעאל ובני קטורה ולכך חזר והשלים אברהם הוליד את יצחק לומר כי הוא לבדו תולדותיו וכאלו לא הוליד אחר יחשב כמו שנאמר לו (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע ולכך אמר למעלה (כה יב) גם כן אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם לכבוד יצחק לומר שאין אלו תולדות היחס לאברהם רק הם בני האמה וכמו שאמר (לעיל כא יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו וכן עשה הכתוב אף בדברי הימים (א א כח) כי אמר מתחילה בני אברהם יצחק וישמעאל ואלה תולדותם בכור ישמעאל נביות והזכיר ובני קטורה פילגש אברהם ילדה את זמרון והיה ראוי שיאמר "בני יצחק" וחזר והחל ויולד אברהם את יצחק בני יצחק עשו וישראל

[כב] ותאמר אם כן למה זה אנכי. אם כן גדול צער העבור למה זה אנכי מתפללת ומתאוה על ההריון לשון רש"י ואיננו נכון ורבי אברהם אמר כי שאלה את הנשים אם אירע להם ככה ותאמרנה לא ותאמר אם כן הדבר והמנהג למה זה אנכי בהריון משונה והנה הכתוב חסר ואיננו שלם בפירוש הזה והנכון בעיני כי אמרה אם כן יהיה לי למה זה אנכי בעולם הלואי אינני שאמות או שלא הייתי כטעם כאשר לא הייתי אהיה (איוב י ט)

"ותלך לדרוש את ה'" - לשון רש"י להגיד מה יהא בסופה ולא מצאתי דרישה אצל ה' רק להתפלל כטעם דרשתי את ה' וענני (תהלים לד ה) דרשוני וחיו (עמוס ה ד) חי אני אם אדרש לכם (יחזקאל כ ג)

[כג] וטעם שני גויים בבטנך. הודיע לה שלא תפחד כי בעבור שהיתה מעוברת תאומים הוא הריצוץ הזה בבטנה כי דרך נשים לה ויתכן שיאמר עוד כי בעבור היותם שני גויים שונאים ונלחמים זה בזה עשו בתחלת יצירתם מריבה רמז למה שיהיה ביניהם בסוף ועתה ינוחו ותמצא מנוח והשקט לנפשה

פרשת תולדות

[כח] כי ציד בפיו. אמרו המפרשים (הראב"ע והרד"ק) כי יתן ציד בפיו של יצחק או יביא ויחסר המעשה וכן למועד אשר שמואל (שמואל א יג ח) וה' אותי כגבור עריץ (ירמיהו כ יא) נתן או שם אותי ויתכן לפרש ויאהב יצחק את עשו בעבור כי בפיו של יצחק ציד תמיד כל היום יתאוה לאכול את הצייד ותמיד הוא בפיו לא יאכל דבר אחר והוא המביא לו כאשר אמר איש יודע ציד והנכון בעיני כי היא מליצה כי עשו ציד בפיו יכנה האיש במעשה לתדירותו וכמוהו שבתך בתוך מרמה

(ירמיהו ט ה) וכן ואני תפלה (תהלים קט ד) וכן אמרו בבראשית רבה (סג ו) קופרא טבא לפומיה כסא טבא לפומיה

[לז] מן האדום האדום הזה. היה התבשיל מאודם מן העדשים שהיו אדומות או שרקחו בדברים אדומים ועשו לא ידע מה הוא וקרא שמו אדום על כן קרא שמו אדום כי לעגו עליו שמכר בכורה נכבדת בעבור תבשיל מעט כי טובא וזולל יורש (משלי כג כא)

[לא] מכרה כיום את בכורתך לי. כיום דילהן כיום שהוא ברור כן מכור לי מכירה גמורה לשון רש"י ופשוטו כעת הזאת וכן ואתה עמוד כיום ואשמיעך את דבר אלהים (שמואל א ט כז) אותו כהיום תמצאון אותו (שם יג) קטר יקטירון כיום את החלב (שם ב טז) ולנו בשת הפנים כהיום הזה (דניאל ט ז) והנראה מדעת אונקלוס כי בעבור היות מכירת הבכורה לאחר מיתת אביהם אמר מכרה לי הבכורה לאיזה יום שתפול בו וזה שמוש "להן" בלשון ארמית להן את אזיל לאיזה מקום מן הן את מודע לי וכן בפרשת וישלח (בי"ר עח א) ולהן אינון אזלין מן הן דאתברון והוא לשון מורגל להם במקומות הרבה ובדניאל (ב יא) בפתחות הלמד כטעם אלהן להן אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי וכן להן מלכא מלכי ישפר עלך (שם ד כד) ואונקלוס תרגם זולתי "אלהין" אלא הן ובנוסחאות בדוקות ומדוקדקות מן התרגום כיום דלהי והוא כמו שפירשתי כי הי בלשונם איזה כמו שאומר בתלמוד (בי"ק צט) הי רבי מאיר הי רבי יהודה (בי"ב קמא) וזולתן ואפשר שעשה אונקלוס "כיום" כאלו הוא "ביום" מכרה ביום שתבא בו הבכורה כי כן מצאנו השמוש הזה לכ"ף כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי (הושע ז יב) משפטו באשר וכדמי בניך אשר נתתה להם (יחזקאל טו לו) כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב י) ויש אומרים (הרד"ק בשם אביו) כי אין מחיר הבכורה הנזיד רק הכתוב יספר כי בבקשו לאכול והוא עיף אמר לו יעקב מכור לי בכורתך בכסף ואחר כך אכול וענה לו בפחזותו על האכילה למה זה לי בכורה הרי היא מכורה לך ונשבע עליה וישבו לאכול ולשתות והכתוב לא פירש המחיר ואין זו דעת

[לבג] השבעה לי כיום. כאשר אמר עשו למה זה לי בכורה אינני חפץ בה אמר לו יעקב השבעה לי כי לא תחפוץ בה ולא תירשנה לעולם ונשבע לו ואחר כן מכרה לו ונתן לו המחיר או הנזיד שבקש ויתכן שאמר עשו למה זה לי בכורה הנה היא מכורה לך ויאמר השבעה לי שלא תערער על המכירה לעולם ואמר הכתוב שנשבע לו ומכרה כאלו אמר מכרה ונשבע לו

[לד] ויבז עשו את הבכורה. בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג) אבל כבר אמר הטעם שבעבור נאות למכירה מפני שהיה הולך למות בצודו החיות וקרוב הוא שימות בחיי אביו ואין לבכורה שום מעלה רק אחרי האב ומה תועיל לו הבכורה ואמר ויאכל וישת ויקם וילך ויבז כי אחר שאכל ושתה חזר השדה אל צידו וזו סיבת בזוי הבכורה כי אין חפץ בכסילים רק שיאכלו וישתו ויעשו חפצם בעתם ולא יחושו ליום מחר ורבי אברהם משתבש בכאן מאד שאמר כי בזה הבכורה בעבור שראה שאין ממון לאביו ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב וכאלו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו בא לידי עוני בזקוניו והעד שהיה יצחק אוהב את עשו בעבור צידו ואלו היה לחם רב בבית אביו והוא נכבד בעיניו לא מכר את בכורתו בעבור נזיד ואם היה אביו בכל יום אוכל מטעמים מה טעם יאמר אליו הביאה לי ציד ולמה לא היו ליעקב בגדים חמודות ולא נתנה לו אמו כסף וזהב לדרך שאמר (להלן כח ט) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש למה לא שלחה לו הון והיא אוהבת אותו כי הוצרך לשמור הצאן והפסוק שאמר (להלן כו יג) ויגדל האיש קודם

זקנתו ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים והנה אליהו יוכיח ועוד
ישאלו למה חסר השם ממון ליצחק אולי יודיעונו למה חסר מאור עיניו ואל
ידחנונו בקנה של דרש כי יש לו סוד ואין לנו לחפש כי עמקו מחשבות השם ואין
כח באדם להבינם כל אלו דבריו ואני תמה מי עור עיני שכלו בזה כי הנה אברהם
הניח לו הון רב ואבד העושר ההוא מיד קודם הענין הזה ומפני זה בזה את
הבכורה כי הדבר הזה היה בנעוריהם קודם היות לעשו נשים כאשר יספר הכתוב
ואחרי כן חזר והעשיר בארץ פלשתים עד כי גדל מאד ויקנאו בו שרי פלשתים
ואחרי כן חזר לעניו והתאוה לציד בנו והמטעמים ואין אלו רק דברי שחוק ועוד
כי הכתוב אמר (לעיל כה יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו
והברכה תוספת בעושר ובנכסים וכבוד ואיה ברכתו שאבד הון אביו והעני ואחרי
כן (להלן כו ג) ואהיה עמך ואברכך העשיר והעני אחרי כן ואם יש צדיקים שמגיע
אליהם כמעשה הרשעים בענין העושר אין זה באותם שנתברכו מפי הקב"ה כי
ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי יבב) אבל היו האבות כלם כמלכים
ומלכי גוים באים לפנייהם וכורתים עמהם ברית וכתוב (להלן כו לא) וישבעו איש
לאחיו ואם היה יצחק רע המזל מאבד נכסי אביו איכה אמרו ראו ראינו כי היה
ה' עמך (שם כח) וכבר היה בעוכריו אבל בזוי הבכורה לעשו לאכזריות לבו ויתכן כי
פי השנים בבכורה ממשפטי התורה לא היה כן לפניו רק לנחול מעלת האב
ושררתו שיהיה לו כבוד ומעלה על צעירו ולכן היה אומר ליצחק אני בנד בכורך
(להלן כו לב) לומר כי הוא הבכור הראוי להתברך וכן כי זה הבכור שים ימינך על
ראשו (להלן מח יח) להקדימו בברכה ואולי היה נוטל גם בנחלה יותר מעט כי דין פי
שנים מחדוש משפט התורה והציד אשר היה בפיו כן יעשו השרים והמלכים
בוחרים בציד מכל מאכל וכל העמים יובילו מהם שי למורא והיה עשו מחניף
את אביו להביא כל צידו אל פיו לאכול ממנו כרצונו תמיד ואהבת האב לבנו
הבכור קלה להביא ומה שאמר לברך אותו אחר עשות לו המטעמים איננו שכר
האכילה ושחד בהם אבל רצה ליהנות ממנו שתהיה נפשו קשורה בנפשו בעת
ההנאה ויברך אותו בחפץ מלא ורצון שלם או שהיה יודע בנפשו כי אחר האכילה
היתה מתענגת ושמחה ויחול עליה רוח הקודש כענין ועתה קחו לי מנגן והיה
כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' (מלכים ב ג טו) ולא נתנו ביד יעקב הון כי בורח היה ובלא
ידיעת אחיו יצא מן הארץ לבדו ואלו נתנו לו הון ועבדים וגמלים היו מוסיפים
בו קנאה לארוב לו ולהרגו ורבותינו אמרו (ב"ר סח ב) שגזלוהו ממנו ומי אמר לו
שלא היו ליעקב בגדים חמודות שש ומשי ורקמה אבל הכתוב אמר כי עשו בלכתו
השדה לצוד היה מחליפם בבגדי הציד ומפני שיצחק ממשש תמיד בבנו ובבגדיו
הלבישה אותם את יעקב פן יכירנו בהם והלא אתה רואה שעשה כן וירח את ריח
בגדיו (להלן כו כז) כי היה משים אותם בתוך נרד וכרכום כענין שכתוב (תהלים מה ט)
מור ואהליות קציעות כל בגדותיך והיו הבשמים צומחים בארץ ישראל ועל כן
אמר "כריח שדה" כי בעבור היותו איש שדה הריחו בגדיו מהם או ריח ציצי
האילנות כמו שאמרו רבותינו (תענית כט) כריח השדה של תפוחים והשאלה על
מאור עיניו שאלת עורי לב כי אם היתה סבה מאת השם הנה היא כדי שיברך
את יעקב והוא ספור הכתוב (להלן כו א) ותכהין עיניו מראות ויקרא את עשו ועל
דרך הפשט איננו רק ענין הזקנה וטעמו ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו בזקנתו
קרא את עשו והנה ביעקב (להלן מח ז) ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות
וכתוב באחיה השילוני (מלכים א יד ד) כי קמו עיניו משיבו ויספר במשה רבינו פלא
עינו לד (ז) לא כהתה עינו

בראשית פרק-כו

[א] מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו) ועל כן ימנה הכתוב ממנו כי מה צורך להזכיר זה והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים ושם עשה לו השם כבוד גדול ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו אל תרד מצרימה וטעם המניעה אמרו רבותינו (בי"ר סד א) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך ולדעתני נכלל עוד בענין רמיזה בעתיד כי גלות אברהם אל מצרים מפני הרעב רמז שיגלו בניו שם ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות כי גלה ממקומו בעל כרחו והלך אל ארץ אחרת והנה היה גלותו ממקומו אל ארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אביו וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אבותם שהיו באור כשדים ודע כי הגלות הנזכר ירמוז למעשה יצחק כאשר לא לקחו אשתו ולא היה לו שם רק הגלות והפחד ומתחילה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת ולימים חזר בו ואמר לך מעמנו ואחרי כן חזרו אליו בברית וכן גלות בבל גלו שם מפני זלעפות רעב ומעת היותם שם לא עבדום ולא ענו אותם אבל היו גדוליהם שרים במלכות ואחרי כן אמרו מי בכס מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א) והזהירו עליהם שרי עבר הנהר והפחות ואחרי כן בטלו הבנין והות בטלא עד זמן ועידן אחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין והזהירו ואמרו די להון מהקרבין ניחוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי (שם ו י)

"אל אבימלך מלך פלשתים" - לא נודע אם הוא אבימלך אשר היה בימי אברהם או שכל מלך פלשתים בעת ההיא יקרא כן כי גם בימי דוד יקרא אבימלך ודעת אונקלוס שהיה בנו וטעם וילך יצחק אל אבימלך כי היה בדעתו לרדת מצרימה והלך אל אבימלך בעל ברית אביו אולי ייטיב עמו בימי הבצורת ולא יצטרך לירד למצרים והנה אבימלך מפני בריתו של אברהם לא נגע בו ולא בביתו כלל אבל אנשי המקום המה בקשו ממנו דרך שאלה על אשתו והוא אמר אחותי היא ואף על פי כן לא נגע בה המלך ולא איש מאנשיו כי היו נזכרים בענין אברהם ולכך אמר כמעט שכב "אחד העם" יאמר אני לא נגעתי בה ונשמרתי ממנה אבל קרוב היה שיכשל בה אחד מאנשי הארץ והיית מביא עלינו אשם כאשר היה עלינו חטא בענין אביך

[ב] שכון בארץ אשר אומר אליך. אין טעם שיאמר בבת אחת "שכון בארץ אשר אומר אליך גור בארץ הזאת" אבל פירושו אל תרד מצרימה ושכון כל ימך בארץ שאומר אליך בכל פעם ופעם על פי ה' תסע ועל פי ה' תחנה וגור עתה בארץ הזאת בארץ פלשתים כי לך ולזרעך אתן אותה כדכתיב (יהושע יג א) לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים ויתכן שיהיה "וירא אליו" מוקדם כי קודם צאתו ממקומו נאמר לו אל תרד מצרימה שכון בארץ אשר אומר אליך בהיותך שם וגור עתה בארץ הזאת בארץ כנען אשר תכלול עמים רבים וארצות רבות כי אני מצוך עתה שלא תצא ממנה לעולם כי כל הארצות האל אתן לזרעך והנה נסע ממקומו מפני הרעב ללכת בכל ארצות כנען לשכון בארץ אשר יאמר אליו ובבאו לגרר אמר לו כאן תשב ולא הוצרך לפרש כי ידוע הוא שלא עבר על מצות השם וכן על אחד ההרים אשר אומר אליך (לעיל כב ב) כאשר הזכרתי (שם פסוק ט)

[ג] והקמותי את השבועה. אין צריך שיבטיח הקב"ה את יצחק שלא יעבור השבועה שנשבע לאביו כי לא אדם הוא להנחם (שמואל א טו כט) ואברהם אין לו זרע אחר בעל ברית לאלהים והשבועה איננה על תנאי כי ביעקב הוצרך מפני עשו אחיו לומר שבו יתקיים הברית ובזרעו (להלן לה יב) לא בעשו ונראה שזה המאמר "והקמותי את השבועה" יחשב שבועה ולכך תמיד יאמר בתורה (שמות לג א) הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב אשר נשבעת להם בך (שם לב יג) כי לא מצאנו שבועה ליצחק בלתי זאת ורצה הקב"ה להשבע לכל אחד מן האבות להודיע שראוי כל אחד לכרות עמו ברית ושתהיה זכות כל אחד עומדת לפניו עם זרעם כי אף על פי שהראשונה תספיק תוספת זכות וכבוד הוא להם ולכן אמר (ויקרא כו מב) וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור כי כלם בעלי ברית לאלהים ויתכן שהוסיף לו ליצחק בשבועה הזאת שיקיים בו בעצמו השבועה אשר נשבע לאברהם אביו שיהיה הוא ברכה בעמים כאשר אמר לאברהם אביו והתברכו בזרעך כל גויי הארץ ויהיה פירוש הכתוב והקמותי בך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך כי אתה ברכה בעמים וכן אמר עוד ביעקב (להלן כח יד) ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך

[ה] וישמור משמרת. לשון רש"י בקולי כשנסיתי אותו משמרתי גזירות להרחקה כגון שניות לעריות שבות לשבת מצותי מצות שאלו לא נכתבו דין הוא שיכתבו כגון גזל ושפיכות דמים חקותי דברים שיצר הרע ועו"ג משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו ותורתו להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני ואם כן יהיה כל זה בנוי על דעת שהיה אברהם מקיים ומשמר את התורה עד שלא נתנה וכך אמרו (בי"ר צד ג) בפסוק ויתן להם יוסף עגלות (להלן מה כא) שפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בתורה כשם שהיו אבותיו ועד עכשו לא נתנה תורה והרי כתוב וישמור משמרת מצותי חקותי ותורותי ושם אמרו שהיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו וכו' ויש לשאול אם כן איך הקים יעקב מצבה (להלן כח יח) ונשא שתי אחיות וכדעת רבותינו (בי"ר עד יא) ארבע ועמרם נשא דודתו (שמות ו כ) ומשה רבינו הקים שתיים עשרה מצבה (שם כד ז) והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שכר על הדבר והוא יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכיו וביעקב דרשו (בי"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין ואפשר שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה) שהיא מעידה על מעשה בראשית ואולי נאמר משמרת שניות לעריות של בני נח ומצותי גזל ושפיכות דמים חקותי אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן ותורותי דינין ואסורי עבודה זרה שאלו כולן נצטוו בהן בני נח והוא השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן וכמו שהזכירו ע"ז של אברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוות (ע"ז יד) ודרשו ב"מאה שערים" שמדדוה למעשרות (בי"ר סד ו) כי היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים או לכהני ה' כגון שם ועבר ותלמידיהם כענין והוא כהן לאל עליון (לעיל יד יח) והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה ושמירתו אותה היה בארץ בלבד ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות וכן עמרם כי המצות משפט אלהי הארץ הן אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קדושין לו) וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה (בספרי דברים פסקא מג) ואני אעירך בו בעזרת השם (ויקרא יח כה דברים יא יח) והמצבה מצוה שנתחדשה בזמן ידוע היא כמו שדרשו (בספרי) באשר שנא ה' אלהיך (דברים טז כב) ששנאה אחר היותה אהובה בימי האבות וביוסף דרשו (בי"ר צב ד) שהיה משמר את השבת אפילו במצרים מפני שהיא שקולה כנגד כל המצות לפי שהיא עדות על חדוש העולם והיה עושה כן ללמד

את בניו אמונת בריאת העולם להוציא מלבם כונת עבודה זרה ודעות המצרים וזאת כונתם ועל דרך הפשט נאמר שיהא משמרתי אמונת האלהות שהאמין בשם המיוחד ושמר משמרת זו בלבו וחלק בה על עובדי העבודה זרה וקרא בשם ה' להשיב רבים לעבודתו מצותי ככל אשר צוהו בלך לך מארצך ועולת בנו וגרישת האמה ואת בנה חקותי ללכת בדרכי השם להיות חנון ורחום ועושה צדקה ומשפט ולצות את בניו ואת ביתו בהם ותורותי המילה בעצמו ובניו ועבדיו ומצות בני נח כלן שהן תורה להם

[ז] ויאמר אחותי היא. ועל הבנים לא שאלוהו כי יאמר בני אשה אחרת הם לו

[יז] ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה. אתונות וגמלים וחמורים ועבדים ושפחות ויזכיר הכתוב זה ולא יזכיר כסף וזהב כאשר נאמר באברהם (לעיל יג ב) בעבור כי גדולתו אשר נתגדל בה בארץ פלשתים במקנה ובעבודה היתה ויקנאו אותו פלשתים בענין ההוא וזה טעם כי עצמת ממנו מאד אמר לו גם לי שאני המלך אין בביתי מקנה ועבודה כמוך וחרפה היא לנו להיות ביתך גדול מבית המלך

[יז] בנחל גרר. רחוק מן העיר וישב ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ופלשתים סתמום קודם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן לשון רש"י ונראה מדבריו שהם הבארות הנזכרים כאן כמו שאמר (בפסוק טו) סתמום פלשתים וימלאום עפר וזה איננו כן כי היאך יתנו לו הם רשות והם אמרו "תקלה הם לנו מפני הגייסות" אבל הם אחרים במקום אחר כי נחל גרר שם מקום או שהנחל נמשך מגרר אל ארץ אחרת וכאשר קנאו בו פלשתים הם השרים אשר בגרר מדינת המלך סתמו הבארות אשר לו מירושת אביו בגבול עיר גרר והמלך שלחו מעיר מושב כסאו והלך לו לעיר אחרת ואולי איננה ממלכותו אף על פי שהיא בארץ פלשתים ושם בארות אחרים שחפר אברהם שגר במקום ההוא ימים רבים ופלשתים יושבי הארץ כאשר מת אברהם ויצחק לא ישב שם סתמום ולא לשנאתו רק בימי אברהם לא רצו לסתמם מפני כבודו כי אמרו אולי ישוב לשבת בארץ ולכן שב יצחק ויחפור אותם בנחל ורועי נחל גרר רבו עמו לאמר לנו המים והטעם "לאמר" הנה הבאר בנחל ומימי הנחל הם אשר ימצו שם ומתמציתם ימלא הבור והנחל יתמעט בהם והנה הם שלנו ועל כן הזכיר הכתוב וימצאו שם באר "מים חיים" לאמר כי היה מקור נובע מים חיים אין מימיו מן הנחל כאשר אמרו מריביו

[כ] ויקרא שם הבאר עשק. יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק והוא ואביו עשו אותם בשוה אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו כי בא להודיע דבר עתיד כי "באר מים חיים" ירמוז לבית אלהים אשר יעשו בניו של יצחק ולכן הזכיר באר מים חיים כמו שאמר (ירמיהו יז יג) מקור מים חיים את ה' וקרא הראשון עשק ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו והשני קרא שמה שטנה שם קשה מן הראשון והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו (עזרא ד ט) ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה והשלישי קרא רחובות הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה והאל ירחיב את גבולנו כמו שנאמר (דברים יט ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר וגו' שהוא לעתיד וכתוב בבית השלישי (יחזקאל מא ז) ורחבה ונסבה למעלה למעלה ופרינו בארץ שכל העמים יעבדוהו שכס אחד

כד **אל תירא כי אתך אנכי**. בעבור שהבריחו אבימלך מעליו מקנאתם בו וגם רועי גרר רבו עמו היה מתירא פן יאספו עליו ויכוהו הוא וביתו והבטיחו הקב"ה שלא יירא מהם ויברך אותו ואז נתן בלבם שהלך לפניו המלך בכבוד גדול יותר מאשר עשה לאביו כי בא עם פיכול שר צבאו ועוד הוסיף להביא עמו רבים רעיו

כט **אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך**. יאמר אם תעשה עמנו רעה כמו שאנחנו לא נגענוך אתה עתה ברוך ה' ואין לאל ידינו לעשות עמך רע אבל ישתנה העת בעבור החמס שאתה עושה ותצטרך לשוב אל ארצנו ונשיב לך גמול וטעם לא נגענוך שלא נפתה לבנו על אשתך ליגע באחד מכם כלשון הנוגע באיש הזה ובאשתו ועשינו עמך רק טוב לשמור את כל אשר לך בצוותינו את העם להשמר מכם ונשלחך בשלום כי גם בקנאתנו בך לא לקחנו מכל העושר אשר עשית עמנו ונשלחך עם כל אשר לך בשלום וענין היראה הזאת אשר פחדו ממנו אינו נראה שירא מלך פלשתים שלא יבא עליו יצחק למלחמה אבל הבטיחם אברהם לו ולנינו ולנכדו (לעיל כא כג) ועתה אמרו בלבם בעבור שהפרנו אנחנו את בריתנו עם יצחק ושלחנוהו מעלינו גם הוא יפר את בריתו עמנו ויגרש זרעו את זרעינו מן הארץ ולכן עשו עמו ברית חדשה והתנצלו לאמר לו שלא הפרו הברית הראשונה שלא עשו עמו רק טוב וזה טעם תהי נא אלה בינותינו שנבא עתה עמך באלה להחרים על כל מי שיעבור על הברית כטעם לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו (דברים כט יא) ויתכן שהיה אברהם גדול מאד ורב כח שהיו בביתו שלש מאות איש שולף חרב ולו בעלי ברית רבים והוא גם בן חיל אשר לבו כלב האריה ורדף ארבעה מלכים גבורים מאד ונצחם וכאשר ראו הצלחתו כי היא מאת האלהים פחד ממנו מלך פלשתים פן יכבוש ממנו מלכותו ונקל זאת ממלחמת ארבעת המלכים אולי שמע עוד דבר השם שנתן לו הארץ ולכן בא עמו בברית והשביעו אם תשקור לי ולנכדי כי היה שקר אם ימרוד על המלך וחשב כי אפשר שיחיה אברהם עד מלוך נכדו וכמעשה אבות עשו בנים כי היה יצחק גדול כאביו ופחד המלך פן ילחם בו בגרשו אותו מארצו

לב **ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו**. הוא האמור בו למעלה (בפסוק כה) ויכרו שם עבדי יצחק באר כי החלו לחפור אותו ובא אבימלך אליו בימים ההם וביום הברית בלכתם ממנו בשרוהו כי מצאו מים וקרוב לי שהוא הבאר שכרה אברהם ונתן לו שבע כבשות לעדה (לעיל כא ל) כי סתמוהו פלשתים עם האחרים וישב יצחק ויחפור אותו ויקרא לו גם הוא שם כשם אשר קרא לו אביו ועל כן שם העיר באר שבע על שם הבאר אשר קראוהו כן האב והבן כי שם נשבעו שניהם והבאר הזאת להם תרמז על משכן שילה ופלשתים סתמוהו בהלקח הארון (שמואל א ד יא) וחזר וחפרו בו כי כן השיבו הארון עם הדורון לאלהים (יא) שם

בראשית פרק-כז

ד **בעבור תברכך נפשי**. היה בדעתו לברך אותו שיזכה הוא בברכת אברהם לנחול את הארץ ולהיות הוא בעל הברית לאלהים כי הוא הבכור ונראה שלא הגידה לו רבקה מעולם הנבואה אשר אמר ה' לה ורב יעבוד צעיר כי איך היה

יצחק עובר את פי ה' והיא לא תצלח והנה מתחלה לא הגידה לו דרך מוסר וצניעות כי ותלך לדרוש את ה' שהלכה בלא רשות יצחק או שאמרה "אין אנכי צריכה להגיד נבואה לנביא כי הוא גדול מן המגיד ליי" ועתה לא רצתה לאמר לו "כך הוגד לי מאת ה' טרם לדתי" כי אמרה באהבתו אותו לא יברך יעקב ויניח הכל בידי שמים והיא ידעה כי בסבת זה יתברך יעקב מפיו בלב שלם ונפש חפצה או הם סבות מאת ה' כדי שיתברך יעקב וגם עשו בברכת החרב ולו לבדו נתכנו עלילות

ז **ואברכה לפני ה' לפני מותי**. לא נזכר בכל הפרשה לפני ה' רק במקום הזה כי אמרה לו אמו הברכה לפני ה' תהיה ברוח הקדש ואם יתברך בה עשו אחיך תתקיים בו בזרעו לעולם ואין לך עמידה לפניו

יב **אולי ימשני אבי**. אין הטעם שימושהו להכיר אותו אבל אמר אולי יקרב אותי אל עצמו לנשק לי או לשום ידו על פני כדרך חבת האב על בנו וימצא במשוש שאני חלק ואני תמה איך לא פחד מהיכר הקול וכל בני אדם נכרים בקולם כמו שאמרו רבותינו (גיטין כג) היאך סומא מותר באשתו והיאך בני אדם מותרין בנשותיהן בלילה אלא בטביעות עינא דקלא ואם סתם בני אדם מכירין כן מה יהיה ביצחק החכם והבקי להכיר בין בניו שתהיה לו באמת טביעות בקול אולי היו האחים האלה דומים בקולם ולכך אמרו (ב"ר סה יט) כי הקול קול יעקב דבריו שמדבר בלשון רכה ומזכיר שם שמים או שהיה משנה קולו לדבר כלשון אחיו כי יש בבני אדם יודעים לעשות כן

טו **עשו בנה הגדול ויעקב בנה הקטן**. להפליג בענין הצדקת כי המנהג במולידים להכיר את הבכור בברכה ובכבוד ובמתן והיא מדעתה צדקת הקטן ורשעת הגדול תשתדל בכל הטורח הזה להעביר הברכה והכבוד מן הגדול אל הקטן וכן יאמר למטה (פסוק מב) ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן

כא **גשה נא ואמשך בני**. לשון רש"י אמר בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו וכן בבראשית רבה ואני תמה כי לא היה עשו רשע בעיני אביו ואולי היה חושב בלבו כי בעבור היותו איש שדה ולבו על הציד איננו מזכיר שם שמים מפחדו שלא יזכירו במקום שאינו טהור ומבלי כוונה ונחשב לו זה בעיני אביו ליראת שמים ועל דרך הפשט יהיה זה בעבור טביעות הקול

כח **מטל השמים**. אין הברכה שיתן לו האלהים מטל השמים כי הטל ירד בכל מקום ואלו אמר שיתן רבוי טל או שירד בעתו כענין ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כו ד) היתה ברכה אבל פירושו כי הזכיר בו ברכת ה' כריח שדה אשר ברכו ה' והטעם אשר ברכו ה' לבני כי השם ברך אותנו בשדה לומר שיצליחנו שם בצידו ולא ימות ולא תבואהו בו רעה ואמר

"ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ" - והברכה תוספת ורבוי או שיהיה ורב דגן ותירש בתוספת הוא"ו ושיעורו ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ רב דגן ותירוש והנכון בעיני כי מתת האלהים תמיד הוא ואין לו הפסק לעולם ולכן אמר ויתן לך האלהים כל ימך על אדמתך מטל השמים ויתן לך משמני הארץ כלומר השמנה בכל הארצות כענין שכתוב (יחזקאל כו) צבי היא לכל הארצות ורבי אברהם אמר כי מ"ם מטל מושך עצמו ואחר עמו ומשמני הארץ ולעשו לא נתנו במתת אלהים ולא ברבוי אבל אמר גם לך אצלתי אחריו

ומשמני הארץ ומטל השמים יהיה מושביך בעוד אשר תשב שם ירמוז כי יכלה ויאבד אך בעודו יהיה חלקו טוב

כט **ארריך ארור ומברכך ברוך**. ובבלעם הוא אומר (במדבר כד ט) מברכך ברוך ואורריך ארור הצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלוה ואורריהן קודמין למברכיהן והרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין לפיכך הקדים בלעם ברכה לקללה לשון רש"י מבראשית רבה (סו ד) ואם כן למה אמר הקב"ה לאברהם (לעיל יב ג) ואברכה מברכך ומקללך אאור וזה איננו קשה כי חזר שם ונברכו בך והנה הברכה בראש ובסוף או בעבור מה שפירשנו שם דבר בלשון יחיד ורבים כי הכל יברכוהו והיחיד אשר יקלל אותו יואר

לב **מי אתה**. כאשר אמר לו "יקום אבי" היה חושב שהוא יעקב וידע שאכל מציד עשו וברך אותו ועשה גם הוא מטעמים שיברך גם אותו ולכן שאלו מי אתה לדעת האמת

לג **בטרם תבא ואברכהו גם ברוך יהיה**. אין דרך החרד חרדה גדולה עד מאד וצועק "מי הוא אשר רמני לברך אותו" שישלים צעקתו לאמר מיד "גם ברוך יהיה" אבל היה ראוי שיקללהו ועוד כי היה עשו צועק עליו לאמר "ולמה תברכהו עתה אבי" ואיך יאמין עשו כי במרמה היה מתחלה בראותו כי עתה יברך אותו ברצונו והנכון בעיני שהוא לשון הווה יאמר מי איפוא הוא הצד ציד אשר היה יכול לרמותי שאברכהו וגם שיהיה ברוך על כל פנים כי ידעתי כי ברוך הוא או טעמו וגם ברוך יהיה על כרחי שאי אפשר לי להעביר הברכה ממנו כי מאז שברך אותו ידע ברוח הקדש שחלה ברכתו עליו וזהו טעם החרדה הגדולה אשר חרד כי ידע שאבד בנו האהוב לו ברכתו לעולם וזה טעם בא אחיך במרמה כי אחר שאמר מי איפוא נתן דעתו שהבא אליו היה יעקב שאי אפשר שתחול הברכה רק בזרעו

לז **ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים**. איננו ברכת "הוה גביר לאחיד" שכבר אמר הן גביר שמתיו לך אבל יתכן שיהיה הוא הגביר ולא יהיו הם עבדים כענין כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב) אבל אמר "נתתי לו לעבדים" ממאמרו וישתחוו לך בני אמך כי הוא השתחואת העבד לאדוניו כמו שאמר "יעבדוך עמים" וכפול וישתחוו לך לאומים וטעם ואת כל אחיו כטעם "אחיד" ו"בני אמך" יזכירם בלשון רבים לרמוז על כל זרעו של עשו ורבי אברהם אמר בני הפילגשים

לט **הנה משמני הארץ יהיה מושבך**. טעם "הנה" לאמר הנה אוכל לתת לך משמני הארץ ומטל השמים כי לשניכם יספיק שיהיה משמני הארץ וטל השמים אבל בענין הממשלה שלו תהיה ולו תעבוד ולא נתן לו גם כן רב דגן ותירוש כאחיו כי רצה לכבד המבורך ראשונה עליו ואחרי כן אמר ליעקב ויתן לך את ברכת אברהם לרשתך את ארץ מגורריך (להלן כח ד) להיות לו רב הדגן והתירוש בארץ כנען מתנת אברהם ולעשו יהיה הטל ומשמני הארץ בארץ אחרת

מ **וטעם ועל חרבך תחיה**. כמו בחרבך וכן כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח ג) בלחם ואין הברכה שתהיה מחיתו משלל האויבים בחרבו כי הנה נתן לו משמני הארץ ומטל השמים ובה יחיה אבל הענין לומר שיחיה במלחמותיו כי ינצח ולא יפול בחרב אויב ועל כן אמר ואת אחיך תעבוד שלא תתגבר עליו והוא יגבר עליך והיה כאשר תריד בשיחך מתגרת ידו ופרקת עלו מעל צוארך ירמוז לישראל שלא יתגרו במ יותר מדאי לעשות עמם רעה והוא מה שצוה הכתוב

(דברים ב ד-ה) ונשמרתם מאד אל תתגרו במ וגוי וכך הזכירו רבותינו (ירושלמי ר"ה א א) אמרו כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום (מלכים א יא טז) אמר לו הקב"ה אני אמרתי אל תתגרו במ ואתה התגרית בהם חייך שאין ששה חדשים הללו נמנין לך ולמלכותך מדכתיב (שם ב יא) והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה והוא מלך ששה חדשים יותר דכתיב (ה ה) בחברון מלך על (ישראל) יהודה שבע שנים וששה חדשים ועוד אמרו (דב"ר א טז) אמר לו הקב"ה דוד ידיך חדודות וחרוצות ואני מבקש לרדות בהם את עולמי וכו'

[מא] ויאמר עשו בלבו. אמר רבי אברהם יתכן שגלה סודו לאחד מאוהביו ואין צורך כי ההסכמה בדבר אשר ימלך אדם עם לבו תקרא אמירה עם הלב אף על פי שיהיה בה דבור בשפתים וכן בלב ולב ידברו (תהלים יב ג) כי הרצון יקרא "לב" וכל ישראל לב אחד להמליך את דוד (דה"א יב לח) שהיו כלם על אותה ההסכמה והיו מדברים בה וכן ויאמר ירבעם בלבו (מלכים א יב כו) וכן אמר אליעזר (לעיל כד מה) אני טרם אכלה לדבר אל לבי והיתה שם תפלה בשפתיו ויאמר ה' אלהי אדני אברהם (שם יב) אבל טרם אכלה לדבר אל לבי טרם השלימי מה שעלה בדעתי

"ו"יאמר" - כאן כי כאשר באה משטמה גדולה בנפש עשו לשטום את יעקב על הברכה עלה בלבו שיהרוג את אחיו והיה מתנחם בזה מרוע לבו וזה טעם ויגד לרבקה את דברי עשו ולכך אמרה מתנחם לך ורש"י כתב ברוח הקודש הוגד לה מה עשו מהרהר בלבו וכן בבראשית רבה (סז ט) ואם כן יהיה "דברי עשו" מחשבתו עם הלב כמו דברתי אני עם לבי (קהלת א טז) והנה עשו היה אומר יקרבו ימי אבל אבי כי בחייו לא יצערנו או מפחדו שלא יקללנו ותהפך ברכתו לקללה ורבקה פחדה שמא ימות הזקן פתאום ויהרגנו או שמא יזדמן לו בחייו ויהרגנו

[מב] וטעם ותשלח ותקרא ליעקב. כי היה יעקב במקום אחר איננו באהל אביו ואמו כי היה מתחבא מפני עשו אחיו שהיה צועק עליו והיה מתבייש ממנו או מתפחד

"מתנחם לך להרגך" - מתנחם הוא על הברכות בהריגתך לשון רש"י ופשוטו מתנחם בך וכן כי בוחר אתה לבן ישי (שמואל א כ ל) והחזיק לו (שם ב טו ה) ורבים כן או פירושו מתנחם עליך כמו כי כן צוה לו המלך (אסתר ג ב) אבל אונקלוס אמר כמין לך אורב לך ונראה מדעתו כי טעם מתנחם לך שמראה עצמו לך מנוחם על ענין הברכות וכאלו אינו מקפיד בהן והוא מארב כדי שלא תשתמר ממנו ותרגם הענין לא

בראשית פרק-כח

[ה] אחי רבקה אם יעקב ועשו. בעבור שאמר שצוה יצחק את יעקב לקחת לו אשה מבנות לבן אחי אמו הזכיר הכתוב שהיה גם כן אחי אמו של עשו וראוי היה שיצוה גם כן לעשו אבל מדעתו שברכת אברהם תהיה ליעקב ולזרעו עשה כן והזכיר כי עשו שמע שצוה אותו שלא יקח אשה מבנות כנען ושילך אל לבן

אחי אמו והוא שמע לעשות רצון אביו שלא לקחת אשה מבנות כנען אך לא עשה כראוי שיקח מבנות לבן אף על פי שהוא אחי אמו ועוד הזכיר שלקח אותה על נשיו ולא גרש את הרעות כי הלך על תאות נפשו יותר מרצון אביו חסלת פרשת תולדות

פרשת ויצא

יב והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. הראהו בחלום הנבואה כי כל הנעשה בארץ נעשה על ידי המלאכים והכל בגזרת עליון עליהם כי מלאכי אלהים אשר שלח ה' להתהלך בארץ לא יעשו קטנה או גדולה עד שובם להתיצב על אדון כל הארץ לאמר לפניו התהלכנו בארץ והנה יושבת בשלוח או מלאה חרב ודם והוא יצוה עליהם לשוב לרדת בארץ ולעשות דברו והראהו כי הוא יתברך נצב על הסלם ומבטיחו ליעקב בהבטחה גדולה להודיע שהוא לא יהיה ביד המלאכים אבל יהיה חלק ה' ויהיה עמו תמיד כמו שאמר והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך כי מעלתו גדולה משאר הצדיקים שנאמר בהם (תהלים צא יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך ועל דעת רבי אליעזר הגדול (פרקי דר"א לה) היתה זאת המראה כענין בין הבתרים לאברם כי הראהו ממשלת ארבע מלכיות ומעלתם וירידתם וזה טעם "מלאכי אלהים" כמו שנאמר בדניאל (י כ ג) שר מלכות יון ושר מלכות פרס והבטיחו כי הוא יתעלה יהיה עמו בכל אשר ילך ביניהם וישמרנו ויצילנו מידם אמרו (שם בפדר"א) הראה לו הקב"ה ארבע מלכיות מושלן ואבדן הראהו שר מלכות בבל עולה שבעים עוקים ויורד והראהו שר מלכות מדי עולה חמישים ושנים עוקים ויורד והראהו שר מלכות אדום עולה ואינו יורד אמר לו יעקב אך אל שאול תורד (ישעיהו יד טו) אמר לו הקב"ה אם תגביה כנשר וגו' (עובדיה א ד)

יז כי אם בית אלהים וזה שער השמים. הוא בית המקדש שהוא שער לעלות משם התפללות והקרבתות לשמים וכתב רש"י אמר רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא (בי"ר ס"ה) הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש שבאר שבע עומד בדרומו של יהודה וירושלם בצפונו בגבול שבין יהודה ובנימין ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף נמצא סולם רגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע שפועו כנגד ירושלם ושאמרו רבותינו (חולין צא) צדיק זה בא לבית מלוני ועוד אמרו (פסחים פח) יעקב קראו בית אל וזו לוז היא ולא ירושלם ומהיכן למדו לומר כן אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (חולין צא) שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל וזהו ויפגע במקום ואם תאמר כשעבר יעקב אבינו על בית המקדש מדוע לא עכבוהו שם איהו לא יחב דעתיה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה (שם) וקרא מסייע לן וילך חרנה כי מטא לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ולא התפללתי בו יחב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל קפצה ליה ארעא עד בית אל כל אלו דברי הרב ולא נראה לי כלל שאין קפיצת הארץ שהזכירו ביעקב אלא כאותה שאמרו באליעזר עבד אברהם שבא ביום אחד לחרן כמו

שאמרו בסנהדרין (צ"ה) שלשה קפצה להם הארץ אליעזר עבד אברהם ויעקב אבינו ואבישי בן צרויה ופירשו אליעזר עבד אברהם דכתיב (לעיל כד מ"ב) ואבא היום אל העין למימרא דההוא יומא נפק יעקב דכתיב ויפגע במקום כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו כיון דהרהר בדעתיה למהדר קפצה ליה ארעא מיד ויפגע במקום הנה בפירוש אומרים שכיון שעלה בלבו בחרן לחזור קפצה לו הארץ ופגע במקום שהתפללו בו אבותיו לא שחזר לבית אל ולא שקפץ הר המוריה ובא לשם ובראשית רבה (נט י"א) עוד עשו שניהם שוים בקפיצה אמרו ויקם וילך אל ארם נהרים (לעיל כד ז') בר יומו ואבא היום אל העין היום יצאתי והיום באתי וביעקב דרשו (ב"ר ס"ח ח) כן וילך חרנה רבנין אמרין בר יומו ומה טעם שיקפוץ הר המוריה ויבא עד בית אל אחר שטרח יעקב לחזור מחרן ועד בית אל מהלך כמה ימים ועוד כי בית אל איננו סוף גבול ארץ ישראל מפאת חרן כי חרן ארץ קדם הוא ועוד שאין האמצעות נקרא שפוע הסולם ועוד מה טעם להיותו כנגד בית אל והאמצע איננו מורה על דבר יותר מכולו אבל מדרשים הללו ענין אחר להם אמרו שם בבראשית רבה (ס"ח ה) אמר רבי הושעיה כבר כתיב (לעיל כ"ח ז') וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם ומה תלמוד לומר ויצא יעקב מבאר שבע אלא אמר אבא בשעה שבקש לצאת לחוצה לארץ מהיכן הורשה לו לא מבאר שבע אף אני הריני הולך לבאר שבע אם נותן לי רשות הריני יוצא ואם לאו איני יוצא לפיכך הוצרך הכתוב לומר ויצא יעקב מבאר שבע וכוונת המדרש הזה כי הם סבורים שיעקב בחברון נתברך שהוא ארץ מגורי אביו ולשם חזר אליו שנאמר (להלן לה כ"ז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק ואם כן הכתוב שאמר ויצא יעקב מבאר שבע כי כאשר צוהו אביו ללכת אל לבן הלך שם ליטול רשות והוא המקום שלן בו וראה מראות אלהים ונתן לו הרשות לצאת כמו שאמר ושמתיד בכל אשר תלך והשיבותיד אל האדמה הזאת והסולם שראה לדעת רבי יוסי בן זימרא ראה שרגליו בבאר שבע במקום אשר הוא שוכב שם וסוף שיפועו שהוא ראש הסולם מגיע עד כנגד בית המקדש נסמך בשמים בפתח שהמלאכים נכנסים ויוצאים בו והשם הנכבד נצב עליו ולכן ידע שבאר שבע הוא שער השמים טוב לתפלה ובית המקדש בית אלהים ובבקר נשא יעקב רגליו בבאר שבע וילך חרנה בן יומו והיא קפיצת הדרך שלו זהו דעת רבי יוסי בן זימרא שאמר בבראשית רבה (ס"ט ז') הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה

"והאבן" - אשר שם מצבה לא במקום שכיבתו הקים אותם שהרי באר שבע איננו בית אל והוא בבית אל העמיד אותה ולשם חזר בשובו שנאמר (להלן לה א') קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך וגו' אבל הקים אותה כנגד השיפוע במקום שראש הסולם עומד שקרא אותו בית אלהים והיא עיר לוז ולדעתו של רבי יוסי בן זמרא לוז היא ירושלים שקראו בית אל ואפשר שיהיה כן לפי המקראות שבספר יהושע ובאמת שאיננו בית אל הסמוך לעי כי כן שם העיר ההיא לראשונה בימי אברהם וקודם לכן ורבי יהודה ברבי סימון חלק שם (בב"ר ס"ט ז') על רבי יוסי בן זימרא ואמר הסולם הזה עומד בבית המקדש ושיפועו מגיע עד בית אל מאי טעמיה ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה וגו' ויקרא שם המקום ההוא בית אל ודעת רבי יהודה ברבי סימון כי "ויפגע במקום" הוא הר המוריה וילן שם כי בא השמש לו בלא עתו שאמרו צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה וראה הסולם רגליו במקום ההוא ושיפועו שהוא ראשו מגיע עד כנגד בית אל זה והיא עיר לוז ואמר כי זה המקום בית אלהים ושיפוע הסולם שער השמים והנה הר המוריה טוב לתפלה וגם בית אל מקום ראוי לעבוד שם האלהים והקים המצבה בבית אל כי לדעת כולם כנגד השיפוע הקים אותה

ויסכים דעתו של רבי יהודה ברבי סימון עם המדרש שבגמרא בפרק גיד הנשה (חולין צא) ובפרק חלק (סנהדרין צה) שיעקב יצא מבאר שבע והלך לחרון וכשנמלך לחזור ולהתפלל במקום שהתפללו אבותיו בהר המוריה אז קפצה לו הארץ ויפגע מיד בהר המוריה ושמא דעתם שקפצה לו בהליכה ובחזרה כדברי האומר (בב"ר סח ח) וילך חרנה בן יומו ויפגע במקום מיד בפתע פתאום ומצאתי עוד מפורש בפרקי רבי אליעזר הגדול (פרק לה) אמר בן שבעים ושבע שנה היה יעקב בצאתו מבית אביו והיתה הבאר מהלכת לפניו מבאר שבע ועד הר המוריה מהלך שני ימים והגיע לשם בחצי היום וכו' אמר לו הקב"ה יעקב הלחם בצקלונך והבאר לפניך לאכול ולשתות ולשכב במקום הזה אמר לפניו רבון כל העולמים עד עכשיו יש לשמש ירידות מעלות חמשים ואני שוכב במקום הזה ובלא עתו בא השמש ממערב והביט יעקב וראה את השמש בא במערב וילן שם כי בא השמש לקח יעקב שתים עשרה אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו ושם אותם מראשותיו להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים ונעשו כלן אבן אחת להודיעו שכלן עתידים להיות גוי אחד בארץ שנאמר (י"ז כג) ומי כעמד ישראל גוי אחד השכים יעקב בבקר בפחד גדול ואמר ביתו של הקב"ה במקום הזה שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלם כאלו מתפלל לפני כסא הכבוד ששער שמים הוא פתוח לשמוע תפלתן של ישראל שנאמר וזה שער השמים ושב יעקב ללקט האבנים ומצא אותן כלן אבן אחת ושם אותה מצבה בתוך המקום וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה שנאמר ויצוק שמן על ראשה מה עשה הקב"ה נטל רגל ימינו וטבע את האבן עד עמקי תהומות ועשה אותה סניף לארץ כאדם שהוא נותן סניף לכיפה לפיכך נקראת אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ ומשם נפתחה הארץ ועליה היכל ה' עומד שנאמר והאבן הזאת אשר שמתני מצבה יהיה בית אלהים ומשם נשא רגליו וכהרף עין בא לחרון עד כאן והנה המדרשים כולם אף על פי שיש ביניהם חלוף במקצת אבל כלם מודים שקפיצת הארץ היתה ליעקב שהלך מהלך כמה ימים כהרף עין ויתכן שכלם מודים זה לזה ובכל הליכותיו קפצה לו בלכתו מבאר שבע לחרון וברצותו לשוב להר המוריה ובצאתו משם לחרון ואין אחד מכל המדרשים שיאמר כדברי רש"י

יח **וישם אותה מצבה.** כבר פירשו רבותינו (ע"ז נג) ההפרש שבין המצבה למזבח שהמצבה אבן אחת והמזבח אבנים הרבה ונראה עוד שהמצבה תעשה לנסך עליה נסך יין וליצוק עליה שמן לא לעולה ולא לזבח והמזבח להעלות עליו עולות ושלמים ובבאם לארץ נאסרה עליהם המצבה (דברים טז כב) מפני ששמו אותה הכנענים להם לחק יותר מן המזבחות אף על פי שכתוב בהם (שמות לד יג) את מזבחותם תתוצון או שלא רצה לאסור הכל והשאיר המזבח שראוי לנסך ולקרבות

כ **אם יהיה אלהים עמדי.** לשון רש"י אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני וטעם התנאי שלא יגרום החטא וכך אמרו בבראשית רבה (עו ב) רב הונא בשם ר' אחא הנה אנכי עמד וכתוב אם יהיה אלהים עמדי אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה ויתכן עוד על דרך הפשט שאין הספק בדבר אבל בכל העתיד יאמר הכתוב כן כמו עד אשר אם עשיתי וכן ואם יהיה היובל לבני ישראל (במדבר לו ד) אם יבא העת שיהיה התנאי אז יתקיים המעשה כלומר בבואו

כא **והיה ה' לי לאלהים.** איננו תנאי כדברי רש"י אבל הוא נדר וענינו אם אשוב אל בית אבי אעבוד השם המיוחד בארץ הנבחרת במקום האבן הזאת שתהיה לי לבית אלהים ושם אוציא את המעשר ויש בענין סוד ממה שאמרו (כתובות קי) כל

בראשית פרק-כט

[ב] וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה. יאריך הכתוב בספור הזה להודיענו כי קווי ה' יחליפו כח ויראתו תתן עוז כי הנה יעקב אבינו בא מן הדרך והוא עיף ויגל לבדו האבן אשר היו צריכים אליה כל הרועים ושלשה עדרי צאן אשר להם רועים רבים ושומרים כלם רובצים עליה אינם יכולים להניעה כלל ולרבותינו בבראשית רבה (ע ה) גם בזה להם סוד רמז לעתיד כי נזדמן לו ככה שנכנס בדרך הבאר ולא נאספו כל העדרים רק שלשה מהם ובא בזמן שהאבן על פי הבאר והעדרים שומרים לה וכל הענין המסופר כאן להודיעו שיצליח בדרך הזה ויצא ממנו זרע זוכה לרמז הזה כי הבאר ירמוז לבית המקדש וגי עדרי צאן עולי שלשה רגלים כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שמשם היו שואבין רוח הקדש או שירמוז כי מציון תצא תורה (ישעיהו ב ג) שנמשלה למים (בי"ק יז) ודבר ה' מירושלם ונאספו שמה כל העדרים באים מלבא חמת עד נחל מצרים (מלכים א ח סה) וגללו את האבן והשקו שמשם היו שואבין רוח הקודש והשיבו את האבן מונח לרגל הבא

[ה] הידעתם את לבן בן נחור. היה ניכר וידוע בשם אבי אביו כי הוא נכבד מאביו וראש בית אבותם כדכתיב (להלן לא ג) אלהי אברהם ואלהי נחור ויתכן שהיה בתואל אדם פחות מעלה ולא ירצה לבן שייחסו אותו האנשים רק לאבי אביו כי כן מצאנו (לעיל כד ט) ויען לבן ובתואל אולי היה כל זה למעלת אברהם כי היו כל המשפחה מתייחסים לנחור אחי אברהם

[ט] וטעם כי רועה היא. להגיד כי אין לצאן לבן רועה אחר זולתה כי לה לבדה מסר אביה העדר והיא לבדה רועה אותם כל הימים לא תלך בהם לאה אחותה כלל ולא היה ענינה כבנות יתרו שהיו שבע בנותיו כולן רועות כאחת כמו שאמר ותבאנה ותדלנה (שמות ב טז) ואולי בעבור כי עיני לאה רכות היה השמש מזיק לה או בעבור שהיתה לאה גדולה ראויה לאיש וחשש לה אביה אבל יתרו נכבד במקומו וכהן הארץ ויראו מגשת אל בנותיו או שהיה לבן צנוע ממנו כי משפחת אברהם כשרה וצנועה ורחל היתה קטנה ואין לחוש לה וזה ענין וישק יעקב לרחל או הוא כדברי רבי אברהם (לעיל כז כה) כי נשיקה בלמ"ד איננה בפה רק נשק אותה על ראשה או על כתיפה

[יב] ותגד לאביה. לשון רש"י אמה מתה וכך בבראשית רבה (ע יג) ולפי פשוטו לבשרו ביאת קרובו ושיצא אליו ויכבדהו כי אמה מה לה ומה תעשה לו אבל רבקה הראת את אמה התכשיטין אשר נתנו לה כמנהג הנערות

[טו] הכי אחי אתה ועבדתני חנם. לא סיפר הכתוב שהיה יעקב עובד אותו ויתכן כי מעת שאמר וישק את צאן לבן אחי אמו לא יצא הצאן מידו כי בראותו את רחל כי רועה היא חמל עליה שלא תשוב לרעות צאן עוד והיה הוא רועה אותו

באהבתו אותה ואפשר עוד לומר כי לבן דבר בערמה אמר לו מתחלה כי עצמו ובשרו הוא ויחמול עליו כאשר יחמול האדם על עצמו ועל בשרו וכאשר ראה שהיה יעקב מתעכב שם מתפרנס מאשר ללבן אמר לו הכי אחי אתה ותעבדני חנם כי ידעתי כי מעתה תעבוד אותי כי איש מוסר אתה ולא תתפרנס משל אחרים וגם אני איני רוצה שתהיה העבודה שתעבדני בחנם בלא משכורת שלימה והגידה לי מה תבקש אתה במשכורתך ואתן אז הכיר יעקב דעתו ואמר לו שיעבוד אותו ז' שנים ברחל והעבודה מן הסתם היא מרעה הצאן כי לה היו צריכים ובה היו מדברים

[כא] כי מלאו ימי. שאמרה לי אמי ועוד כי מלאו ימי הריני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים לשון רש"י מלא שבוע זאת דבק הוא בחטף שבוע של זאת והן ז' ימי המשתה גם זה לשון רש"י ואם כן למה לא פירש הרב מלאו ימי על שני העבודה והתנאי ששלמו כדברי אונקלוס והוא משמעות הכתוב באמת ובשביל הימים שאמרה לו אמו גם מפני זקנתו לא יתן לו לבן בתו קודם זמנו אשר התנו שניהם ודי שיקיים תנאו וכדברי אונקלוס הוא שנצטרך לפרש מלא שבוע זאת על ימי המשתה כי ימי העבודה שלמים היו כאשר אמר לו יעקב וכן פירש רבי אברהם ואני לא ידעתי כי שבעת ימי המשתה תקנת משה רבינו לישראל (ירושלמי כתובות פ"א ה"א) ואולי נאמר שנהגו בהם מתחלה נכבדי האומות כענין באבילות דכתיב (להלן נ י) ויעש לאביו אבל שבעת ימים ומה שלמדו כאן בירושלמי (מ"יק פ"א ה"ז) ובבראשית רבה (ע יט) שאין מערבין שמחה בשמחה סמך בעלמא ממנהגי הקדמונים קודם התורה אבל בגמרא שלנו (מ"יק ט) לא למדוה מכאן ודרשוה מויעש שלמה את החג (מלכים א ח טה) ויתכן לומר כי היה זה מחלוף משכורתו עשרת מונים (להלן לא מא) כי יעקב אמר לו מתחלה כי מלאו הימים ולבן שתק ונתן לו לאה ואחר כך אמר לו לבן מלא שבוע זאת כי עדיין לא מלאו ימי עבודת לאה וקודם זמני נתתיה לך ויעקב שמע אליו וימלא אותם כדברי לבן כי מה יוכל לעשות והוא ברחל יחפוץ ולכן לא אמר הכתוב בתחילה "ויהי במלאת הימים ויאמר יעקב וגו'" ועוד יתכן לומר כי כאשר היה בשנה השביעית אמר יעקב ללבן הבה את אשתי כי מלאו ימי שזו שנת מלאת הימים וכן זקן עם מלא ימים (ירמיהו ו יא) הוא אשר הגיעו לשנת סופו וכן עד יום מלאת ימי מלואיכם (ויקרא ח לג) עד יום השביעי שבו ימלאו ימי המלואים או שאמר "מלאו" בעבור שהיו קרובים להמלא וחשובים כמלאים וכמוהו רבים וכן בסדר האחר (להלן לה יח) בצאת נפשה כי מתה בהיותה קרובה לכך וחשובה כאילו מתה וזה טעם ואבואה אליה כלומר לא שתתן אותה ואלכה אבל שאשאנה ואשלים מעט הימים אשר עלי כי מעתה לא תירא ממני שאעזבך ורבותינו עשו מדרש (ב"ר ע יח) בלשון "ואבואה אליה" בעבור שאיננו דרך מוסר להזכיר כן אף כי בצדיקים אבל הכוונה היא מה שאמרתי ואחרי כך אמר לו לבן מלא שבוע השנים של לאה זאת כי אולי בעבור שעברתי על דעתך לא תשלים אותן או כדי שיהיה ידוע מתי התחילו ימי עבודת רחל ואז אתן לך האחרת בעבודה אשר תעבוד עמדי לאחר הנישואין

[כז] ונתנה לך. לשון רבים נרדה ונבלה שם (לעיל יא ז) ונשרפה (שם פסוק ג) אף זה לשון ונתן זה פירש"י ולא אמר למה יתפוס היחיד לשון הרבים אולי יחשוב שהוא דרך הנכבדים בלשון הקדש כמאמר אחרים (ראה ראב"ע לעיל א כו) ורבי אברהם אמר בכאן (שם) שהוא בנין נפעל והו"ו השיבו לעתיד ופירושו ונתתן לך והנכון בעיני כי דברי לבן בערמה אמר ליעקב לא יעשה כן במקומנו כי לא יניחוני אנשי המקום לעשות כן כי נבלה הוא אצלם אבל תמלא שבוע זאת ונתן לך אני וכל אנשי המקום גם את זאת שכלנו נסכים בדבר ונעשה לך כבוד ומשתה כאשר עשינו בראשונה

[ל] ויאהב גם את רחל. הזכיר הכתוב שגם אהב רחל יותר מלאה והטעם בעבור כי הטבע לאהוב יותר האשה אשר ידע האדם בראשונה כענין שהזכירו חכמים בנשים (סנהדרין כב) ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי והנה יעקב אהב רחל מלאה שלא כדרך הארץ וזה טעם "גם"

[לא] כי שנואה לאה. הנה לאה רמתה באחותה גם ביעקב כי אם נאמר שנהגה כבוד באביה שאחז בה והכניסה אליו ואל תמר בו היה לה להגיד או לרמוז כי היא לאה אף כי היתה מתנכרת כל הלילה ולפיכך לא הכירה עד שראה אותה בבקר ולכן שנואה יעקב והאלהים יודע כי להנשא אל הצדיק עשתה כן ורחם עליה וכך אמרו בבראשית רבה (עא ב) כיון שראה יעקב מעשים שרמתה לאה באחותה נתן דעתו לגרשה וכיון שפקדה הקב"ה בבנים אמר לאמן של אלו אני מגרש וזה טעם "וירא אלהים" כי חמל עליה שלא יעזבנה ויש אומרים (הרד"ק) כי שתיים נשים שהאחת אהובה מאד תקרא השניה שנואה כנגדה כמו שאמר ויאהב גם את רחל מלאה לא ששנאה והיתה בושה בדבר וראה אלהים את עניה

בראשית פרק-ל

[א] הבה לי בנים. אמרו המפרשים (רש"י וראב"ע) שתתפלל עלי ואם אין מתה אנכי לשון רש"י שמי שאין לו בנים חשוב כמת והוא מדרש רבותינו (ב"ר עא ה) ואני תמה אם כן למה חרה אפו ולמה אמר התחת אלהים אנכי ושומע אל צדיקים ה' ומה שאמר אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים ממך מנע ממני לא מנע וכי הצדיקים אינן מתפללים בעד אחרים והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות (מ"א יז כא ושם ב ד טז) ונראה שבשביל זה תפסוהו רבותינו אמרו בבראשית רבה (עא ז) אמר לו הקב"ה כך עונין את המעיקות חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים ואם אין שתמית עצמה בצער דברה שלא כהוגן בקנאתה וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה ויחר אף יעקב שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו ולכך אמר לה שאינו במקום אלהים שיפקוד העקרות על כל פנים ואיננו חושש בדבר כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו וזה ליסר אותה ולהכלימה והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב שבה להתפלל על עצמה אל שומע צעקה וזהו וישמע אליה אלהים (להלן פסוק כב) ואולי נתקן על דעת רבותינו כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא אלא שלא נתקבלה תפלתו ובאה עתה רחל להתעולל עליו לאמר שיתן לה בנים על כל פנים בתפלתו כי לא נופל הוא מאביו שעשה כן ויחר אפו ואמר לה כי הדבר ביד אלהים ולא בידו ואביו נשמעה תפלתו שהוא צדיק ועתיד להיות לו זרע אבל היא נמנע ממנה פרי בטן ונכון הוא

[ה] ותלד ליעקב בן. הזכיר בכל השפחות "ליעקב" להגיד כי הוא חפץ ומודה בהם ואיננו נקרא לו בן האמה רק בן יעקב כבני הגבירות המתיחסים אליו

ואמר בלאה בן חמישי ובן ששי ליעקב בעבור רבוי הבנים לומר כי בכולן יחפוץ ואת כולם יקרב ולא הזכיר בראשונים כן

[ט] ותרא לאה כי עמדה מלדת. לא ידעתי מה המעשה הזה ללאה ולמה נתנה שפחתה לבעלה והיא לא היתה עקרה שתבנה ממנה ואין דרך הנשים להרבות נשים לבעליהן אבל נצטרך לומר כי היו נביאות (בי"ר עב ו) יודעות שעתיד יעקב להעמיד י"ב שבטים ורצתה שיהיו לו רוב הבנים ממנה או משפחתה שהיא ברשותה ולא תתגבר אחותה עליה בבנים ולכך אמרה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (ראה זוהר ויצא קנז) וכן יעקב בעבור זה שמע אליה שיעמיד בנים רבים כי ידע כן כדברי רבותינו (בי"ר סח יא) ויתכן כי מדעתם שנתנה הארץ לזרעם ואברהם ויצחק לא הרבו בנים היה חפץ יעקב בנשים רבות להרבות זרעו לנחול את הארץ כי דור רביעי ישובו הנה ולכן רצתה ליתן לו שפחתה שלא ישא נכרית

[יד] דודאים. סיגלי (סנהדרין צט) ובלשון ישמעאל יאסמין כך מצאתי בפירוש רש"י ואינו כן כי יאסמין בלשון ערבי כך שמו בדברי רבותינו כדאמרינן בפרק במה טומנין (שבת ט) האי כוספא דיאסמין שרי וסיגלי אומרים שהם "כנפסגא" שאמרו בהן (ברכות מג) מברכין עליהם בורא עשבי בשמים אבל אין זמנם בימי קציר חטים אולי מצאם שם במקרה והראוי לקבל בדודאים דעת אונקלוס שתרגם בהן יברוחין ובבראשית רבה (עב ב) גם כן ר' חייא ב"ר אבא אמר יברוחין והן יברוח בלשון ערבי וכתב רבי אברהם דודאים אמר המתרגם יברוחין וכך יקראו בלשון ישמעאל ויש להן ריח טוב וכן כתוב (שיר השירים ז יד) הדודאים נתנו ריח והם על צורת בן אדם כי יש להן דמות ראש וידים ויש אומרים כי יועילו להריון ואנכי לא ידעתי בעבור שתולדתם קרה אלו דבריו והנכון כי רצתה בהן להשתעשע ולהתענג בריחן כי בתפלה נפקדה רחל לא בדרך הרפואות וראובן הביא ענפי הדודאים או הפרי והוא כדמות תפוחים ולהם ריח טוב אבל השרש והוא העשוי בצורת ראש וידים לא הביא והשרש הוא שאומרים עליו האנשים שיועיל להריון ואם הדבר אמת הוא בסגולה בהם לא בטבעם אבל לא ראיתי כן באחד מספרי הרפואות המדברים בהם

[טו] המעט קחתך את אישי. הטעם המעט ממך שתקחי לך את אישי כאילו את אשתו ואני האמה אף כי תעשי עצמך גברת לקחת הדודאים אשר אני מתענגת בריחן ויתכן שרצתה בהן לכבוד יעקב לבשם בהם יצועיו כי דרך נשים לה כענין שכתוב (משלי ז יז) נפתי משכבי מר ואהלות וקנמון ולכן אמרה לאה המעט קחתך את אישי ממני אף כי תקחי דודאי בני לפתותו בהם ויש אומרים הדודאים עשבים יוסיפו התאוה לנשים נגזר מלשון עת דודים (יחזקאל טז ח) ולכן אמרה לאה המעט קחתך את אישי כאשר הזכרתי

[כ] זבדני אלהים אותי זבד טוב. לא מצאו למלה הזאת מוצא בלשון הקדש ויתכן שנאמר שהיא מלה מורכבת "זה בד" כמלת מדוע ומלת בגד (לעיל פסוק יא) בכתיבה והסגול והפתח מומרים במקומות רבים וכל שכן במלות המורכבות וכן מלת צלמות ומלת בלעדי ויצאה מלשון בדים בדי עצי שטים (שמות כה יג) ותעש בדים ותשלח פארות (יחזקאל יז ו) כי ענפי האילן הגסים נקראים כן והשאילוה לבנים יאכל בדיו בכור מות (איוב יח יג) לא כן בדיו (ישעיהו טז ו) ולכן אמרה לאה כי עשה לה האלהים זה הבן בד טוב להיות בעלה מתלונן בצלה כי יזבלני בצלי וכן בנה בניתי בית זבול לך (מלכים א ח יג) להתלונן בצלו ולכבוד עליון יאמר כן כמו שאמר (שם בפסוק כז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי וכן שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג יא) עמד במקום שיתלונן בו כמו שאמר

לשמש שם אהל בהם (תהלים יט ה) ואונקלוס תרגם זבד טוב "חולק טוב" ולא הבינותי סברתו עד שראיתי (בתרגום הירושלמי) בתרגום יונתן זווד יתי מימרא דה' זוודין טבין ולמדתי שעשו המלה כאלו כתובה בו"ו וטפלו אותה אל לשון הארמית שמתרגמין צדה "זוודין" (להלן מב כה) אמרה שהבן הזה עשאו השם לה צדה טובה וחלק טוב כי בעלה יהיה עיקר דירתו עמה לרוב בניה תתפרנס עמו בטוב לו והו"ו והבי"ת ישתוו בלשונו במקומות רבים כמו תאוה ותאבה (תהלים קיט ט) גוי נתתי למכים (ישעיהו נו) על גבי חרשו חורשים (תהלים קכט ג) וכן לקצבי הרים ירדתי (יונה ב ז) כמו לקצוי וכן לפרבר למערב ארבעה (דברי הימים א כו יח) יאמרו ממנו פרוור דכתיב (מלכים ב כג יא) אל לשכת נתן מלך הסריס אשר בפרוורים ופירוש שניהם מה שהוא מקיר החומה לחוצה ומגרש לערים (במדבר לה ב) תרגום ירושלמי ופרוור וכן תרגום יונתן מגרשות (יחזקאל כז כח) ובמשנה מלא תרווד תרבד (נזיר מט אהלות פ"ב מ"א) בטבלא שאין לה לבזבז (פסחים מח) במקומות שונים ממנו "לזבז" (כלים פ"ב מ"ג מקואות פ"ד מ"ב) ובמקומות שונים ממנו "לזויז" איצטבא (פסחים יא) "איצטוא" (עירובין עז ויומא מט לפי גירסת הערוך) וכן כיוצא בהן הרבה ונהגו בירושלמי (כלאים פ"ה הכ"ט יבמות פ"ז ה"ח ועוד) "אביר" בבי"ת במקום ו"ו שאינם מקפידים בכך

[כג] אסף אלהים את חרפתי. הכניסה במקום שלא תראה וכן ולא יאסף הביתה (שמות ט יט) וכוכבים אספו נגהם (יואל ב ז) וירחך לא יאסף (ישעיהו ס כ) לא יטמן לשון רש"י ורבי אברהם אמר כטעם כרת ונאספה שמחה וגיל והנכון דעת אונקלוס שעשאן כולן לשון קבוץ וכנוס כפשוטם מלשון ויאספו את השליו (במדבר יא לב) כי מאספיו יאכלוהו (ישעיהו סב ט) ונקראת המיתה אסיפה בהיותו נקבץ אל אבותיו המתים ולא יאסף הביתה להקבץ לאנשי ביתו ואספו נגהם שקבצו האור בתוכם ולא הוציאו אורם לחוץ או שנאספו אל האהל אשר להם ברקיע השמים ויאמרו אסיפה בחרפה שתתקבץ ולא תתפזר בין בני אדם להיות נדברים בה עוד בחוצות

[כז] נחשתי ויברכני ה' בגללך. בעבורך ובזכותך כי איש צדיק אתה ולשון נחשתי נסיתי וכל נחש נסיון ויש אומרים (ראב"ע) שהיה מנחש בתרפים ויעקב אמר ויברך ה' אותך לרגלי לא רצה לומר "בגללי" דרך ענוה ואמר לרגלי כי מעת שבא רגלי בבית היית מתברך

[כט] ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מיעוט מקנך שבא לידי כמה היה לשון רש"י כלומר אתה ידעת כמה היה מקנך כשבאו אתי ויותר ראוי שיאמר ואת מקנך אשר היה אתי ידעת כי מעט אשר היה לך טרם בואי ויפרוץ לרוב או נפרש אתה ידעת את אשר עבדתך כי בכל כחי עשיתי וידעת את אשר היה מקנך אתי כי ימים רבים הם וידעת כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב שלא כדרך כל הארץ רק ברכת ה' היא אשר באה מעת בא רגלי בביתך והוא הנכון

[ל] אעשה גם אנכי לביתי. עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני וצריך אני להיות עושה עמהם לסומכן וזהו גם לשון רש"י ולא מצאנו שיהיה ליעקב צאן ולא שירעו אותן בניו הקטנים והגדול שבהם בן שש שנים או פחות כי לבן יתכן שהיו לו בניו קטנים מרחל בטרם בא יעקב ועתה הם ראויים לרעות הצאן ואולי על נשיו ועל עבדיו אמר שהיו עושים לו במלאכה ואין כל זה נכון אבל פירוש מתי אעשה גם אנכי לביתי מתי אעשה אנכי גם לביתי כאשר עשיתי גם לביתך וכן ויאהב גם את רחל מלאה (לעיל כט ט) וגם אהב את רחל מלאה וכן גם אותכה הרגתי (במדבר כב לג) גם הרגתי אותך ורבים כן

לב **וטעם נקוד וטלוא.** נקוד או טלוא וכל שה חוס פירשו בו (הראב"ע והרד"ק) שחור כי השחרות מפני החוס ואיננו נכון בעיני כי רוב הכשבים שחורים אף כי בארץ קדם שהיא חמה ואם כן יהיו כולם ליעקב והנכון דעת אונקלוס "שחום" והוא קרוב לאדום וקורין אותו רו"ש וכן פרש"י ויהיה חוס מגזרת ואור החמה (ישעיהו ל כה) שהוא דומה לשמש אשר יתאדם קצת

"והיה שכרי" - לשון רש"י אותן שילדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי וכן דעת רבי אברהם (בפסוק לה) ופירוש כל שה נקוד וטלוא תיש וטלוא ונקוד בעזים הנקבות כמו שאמר (שם) ויסר ביום ההוא את התישים ואת כל העזים ופירוש כל אשר לבן בו בנזכרים וכל חוס בכשבים ולפי דעתי כי כל נקוד וטלוא בכשבים וכל חוס בהם היה שכרו שהרי לא עשה במקלות מראה חוס והיה מפסיד שכרו מן הכשבים שהם מיטב הצאן וכן בחלומו הראוהו העולים על הצאן עקודים נקודים אין בהם חוס ופירוש הכתוב הסר משם כל שה נקוד וטלוא וכל חוס בכשבים והסר טלוא ונקוד בעזים והיה שכרי שלשת המראות בכשבים והשנים בעזים ואמר

"וענתה בי צדקתי ביום מחר" - כי כל אשר איננו נקוד וטלוא בעזים וגם חוס בכשבים גנוב הוא אתי

לה **וטעם ויסר ביום ההוא את התישים.** סיפר הכתוב כי יעקב אמר סתם הסר משם טלוא ונקוד בעזים ולבן חשש לזרע האב והפריש הזכרים והנקבות והפריש אפילו העקודים אשר להם לובן מעט ברגליהם במקום העקידה והפריש בכשבים כל אשר לבן בו וכל חוס ואם יהיה "כל אשר לבן בו" לומר שהפריש בתישים ובעזים כל אשר בו מראה לבן בין עקוד בין ברוד יהיה וכל חוס מוסף על המראות הנזכרות וטעם הוסיפו בשכר הכשבים חוס מפני שאין בתולדתם להיותם בעלי גוונין כתישים והעזים ואין בתולדת העזים להיות בהן חוס

לז **ויקח לו יעקב מקל לבנה.** כיון שהסכימו להיות שכרו באלה היה רשאי לעשות כל מה שיוכל להולידם כן ואולי התנה יעקב שיעשה בהן כל מה שירצה כי לבן לא היה יודע בתולדה הזו והרועים לא היו מרגישים בדבר בראותם המקלות ברהטים פעם אחת בשנה בימי ניסן כי בהעטיפ הצאן בימי תשרי לא ישים שלא ישאר ללבן עד פרסה ויש אומרים (הרד"ק) כי השנה הראשונה נולדו ליעקב נקודים וטלואים רבים בברכת השם אשר הראה לו המלאך ושם המקלות בפני אלו שהיו שלו שיולידו בדמותם שלא יאמר לבן כאשר יולדו כי גנוב הוא אתו וזה פירוש בכל יחס הצאן המקושרות שהם הנולדים לו ובהעטיפ הצאן של לבן לא ישים והיה העטופים ללבן אשר לא יולדו נקודים והקשורים כלם ליעקב כי יולדו נקודים

מ **והכשבים הפריד יעקב.** פירש רש"י הנולדים עקודים נקודים הבדילם לעצמם ועשה אותן עדר לבד והוליך אותו העדר העקוד לפני הצאן לפני הצאן ההולכות אחריהן צופות באלו וזהו שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד שהיו פני הצאן אל עקוד ואל כל חוס שנמצא בצאן לבן וישת לו עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן כמו שפירשתי זה לשון הרב ואין דבריו בכאן נכונים כי למה הפריד הכשבים ולא נשאר בעדר לבן נקוד או חוס לא בכשבים ולא בעזים ואם היו הנפרדים אותם אשר הולידו הצאן עקודים נקודים וטלואים שהיו שלו ומהם עשה העדר הזה העקוד למה הפריד הכשבים לבדם ולא לקח גם התישים והעזים שנולדו לו כן ויעשה מכלם העדר העקוד הזה אשר הוליך לפני הצאן ועוד שלא

אמר שנולד שם חוס ועוד כי לפי דעת הרב אין בכשבים עקוד וטלוא שאינם שכרו ולא עשה להם מקלות אבל פירוש הכתוב שהפריד הכשבים מן העזים ועשה מהן עדר מיוחד והנה היו לו עדר כשבים ועדר עזים ונתן פני כל הצאן עדר הכשבים ועדר העזים אל העקודים ואל כל חוס אשר בכל צאן לבן ששם העקודים לפני העזים וכל חוס לפני הכשבים על דעת הראשונים או העקודים וכל חוס לפני הכשבים על דעתנו כי צורך ההפרדה מפני החוס אשר היה שכרו בכשבים לבדן והנכון בעיני שיאמר כי הכשבים הפריד יעקב ונתן פני הצאן הנזכר שהם הכשבים אל עקוד ואל כל חוס וישת לו עדרים לבדו מן העקוד והחוס והולכים לפני הכשבים ולא שתם על צאן לבן כי היו שכרו וטעם בצאן לבן שעשה כן בכל צאן לבן והנה העקוד בכשבים היו שלו ואל תשאל למה אמר "הכשבים" ואמר "פני הצאן" כי דרך מקראות לדבר כן ובפרשה הזאת בדומה לו בהר הגלעד (להלן לא כא) וטעם עשותו כן בכשבים מפני שלא היה במקלות חוס או שידע בתולדת הכשבים שצריכים לסימנים רבים בכבודותם יותר מן התישים לקלותם

{מא} הצאן המקושרות. הנכון בעיני בלשון הזה שהם הצאן אשר הזכרים מהם הולכים אחר הנקבות בכל עת לא יתפרדו מהם לרב תאותם מלשון ונפשו קשורה בנפשו (להלן מד ל) ולשון חכמים כן הוא (בכורות כד) חזיר כרוך אחר רחל בכרוכין אחריה (קדושין עט) ויקראו הנולדים בעת ההיא "הקשורים" על שם אביהם ורבים אמרו כי קשורים הם החזקים אשר איבריהם קשורים זה בזה קשר אמיץ כי זה סיבת הבראות והעטופים הם החלושים אשר נפשם בהם תתעטף ואין להם תאוה מלשון העטופים ברעב (איכה ב יט) והתרגום אמר בכיריא ולקשיא כי כן הדבר

בראשית פרק-לא

{ו} כי בכל כחי עבדתי את אביכן. מתחילה ונתברך לרגלי ויתכן שהיה ללבן צאן רבות כי נתברכו גם העטופים לרגל יעקב כי לא צעקו בניו רק בקנאתם ליעקב שעשה כל הכבוד הזה

{ז} ואביכן התל בי והחליף את משכורתני. זה היה אמת ואם לא ספרו הכתוב מתחלה וכן אמר לו ותחלף את משכורתני עשרת מונים (להלן פסוק מא) וכזה במקומות רבים בתורה ובפרשה הזאת למעלה לא ספר שנתנה לאה את הדודאים לרחל

{ח} וטעם אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך. כי מתחילה נתן לו שני המראות נקודים וטלואים גם החוס בכשבים וחזר בו לתת מראה אחד והיה מחליף אותו בכל שנה והיו הצאן יולדות כן ולא היה זה במקלות כי הוא מספר להם מעשה השם הגדול שעשה עמו להפליא מדי שנה בשנה כאשר אמר ולא נתנו אלהים להרע עמדי גם יתכן שהיה מחליף את משכורתו אחרי שהיו הצאן מעוברות והיו יולדות כרצון יעקב כאשר ישר בעיני היוצר לעשות ובבראשית רבה (ט ד) צפה

הקב"ה מה שלבן עתיד לעשות ליעקב אבינו והוא צר צורה כיוצא בה אם כה אמר אין כתוב כאן אלא אם כה יאמר

[יז] ויהי בעת יחס הצאן. זה היה אחר שהחליף את משכורתו ולכך אמר כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך וטעם והנה העתודים העולים על הצאן הראה לו בחלום כי יעלו על הצאן העתודים וכולם עקודים ואחרי כן היו כולם נקודים ושוב היו כולם ברודים והגיד כי הוא רואה החמס שעושה לו לבן להחליף את משכורתו ויעשה הנולדים כמראה אשר יצטרך אליו יעקב ומכאן ואילך לא יעשה יעקב מקלות כי בוטח בה' ישוגב (משלי כט כה)

"והנה העתודים העולים על הצאן" - התישים והאילים יקראו עתודים כי כל גדול בצאן יקרא כן אף בגדולי האנשים כל עתודי ארץ (ישעיהו יד ט) וכתב רש"י אף על פי שהבדלים לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן היו המלאכים מביאים אותן מעדר המסור לבני לבן לעדר שביד יעקב ועל דרך הפשט היה זה מראה להבטיחו כי יולידו כהם והעד מלת "והנה" כי בכל החלום יאמר כן (לעיל כח יב יג להלן מ ט טז) בטעם כאילו הדבר לפניו ובבראשית רבה (ע ד א) לא הזכירו המלאכים אלא ממדרש אמרו עולים אין כתוב כאן אלא העולים כי פשוטו של מקרא כמו שאמרנו

[יח] אנכי האל בית אל. יספר יעקב לנשיו כל מה שאמר לו מלאך האלהים בחלום כי הכל פיוס להם שתלכנה עמו אבל מה שיספר לא חלום אחד הוא כי מאמר "שם נא עיניך וראה כל העתודים" היה בהיותו עובד את לבן בצאנו בעת יחס הצאן באחת מהשנים הראשונות ומאמר "אנכי האל בית אל" היה אחר כן בעת הנסיעה כי אחר שאמר לו קום צא מן הארץ הזאת לא נתעכב עוד בחרן לרעות עוד צאן לבן ויעלו התישים על הצאן ותלדנה נקודים וטלואים רק ממחרת החלום שלח לרחל וללאה ויספר להם חלומו והלכו להם וטעם אנכי האל בית אל פירש"י ה"א יתירה והוא כמו אנכי אל בית אל וכמהו (במדבר לד ב) אל הארץ כנען ובעלי הלשון (הראב"ע והרד"ק) תקנו אנכי האל אל בית אל וכן ומעץ הדעת טוב ורע (לעיל ב ט) העבותות הזהב (שמות לט יז) והמלאך ידבר בלשון שולחו ועל דרך האמת יאמר המלאך הזה אנכי האל בית אל וכן ויקרא למקום אל בית אל (להלן לה ז) כמו שאמר ציון קדוש ישראל (ישעיהו ס יד) ויונתן בן עוזיאל אמר (שם ו א) קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה והוא המלאך הגואל (להלן מח טז) וכן בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז) והמשכיל יבין וטעם אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר כי אתה נדרת להיות עובד לשם המיוחד בארץ הנבחרת ולהיות לך האבן בית אלהים ולהוציא שם מעשרותיך ואם תאחר נדריך עוד יקצוף האלהים על קולך

[יט] ותגנוב רחל את התרפים. לא נתכוונה אלא להפריש אביה מעבודה זרה לשון רש"י ואפשר כי היו ללבן לעבודה זרה כאשר אמר למה גנבת את אלהי אבל לא היו כל התרפים נעבדים כי איך תמצא עבודה זרה בבית אדונינו דוד (עיין שמואל א יט יג) והקרוב מה שאומרים שהם כלים לקבל השעות ויקסמו בהם לדעת עתידות והמלה נגזרת מלשון רפה ידים (שם ב יז ב) נרפים אתם נרפים (שמות ה יז) יקראו אותם "תרפים" לרמוז בשמם כי דבורם כמו נבואה רפה תבא ברב ותכזב לעתים רחוקות כמו שאמרו (זכריה י ב) כי התרפים דברו און והנה יעשו אותם קטני אמנה להם לאלהים לא ישאלו בשם הנכבד ולא יתפללו אליו רק כל מעשיהם בקסמים אשר יגידו להם התרפים וכתוב (שופטים יז ה) והאיש מיכה לו בית אלהים ויעש אפוד ותרפים ושם כתוב (יח ה) שאל נא באלהים ונדעה התצליח דרכינו כי

בתרפים היו שואלים וכן היה הענין בישראל באפוד כי אחרי אשר הורגלו באפוד הקדש עשו כדמותו והיו שואלים בו ומאמינים בדבריו ותועים אחריו גם בחלים לא ידרשו את ה' כי אם בהם וזה טעם ויעש אותו גדעון לאפוד ויצג אותו בעירו בעפרה ויזנו כל ישראל אחריו שם ויהי לגדעון ולביתו למוקש (שופטים ח כז) כי סרו מאחרי ה' והנה לבן היה קוסם ומנחש כאשר אמר (לעיל ל כז) נחשתי וארצו ארץ קוסמים מעולם כדכתיב (ישעיהו ב ו) כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים ובלעם בן בעור הקוסם היה מעירו וזה טעם למה גנבת את אלהי

כב **ביום השלישי**. שהרי דרך ג' ימים היה ביניהם דרך שבעת ימים כל אותן ג' ימים הלך המגיד להגיד את לבן שהלך יעקב לדרכו נמצא רחוק מלבן ששה ימים ובשביעי השיגו ולמדנו שכל מה שהלך יעקב בששה ימים הלך לבן ביום אחד לשון רש"י מבראשית רבה (ע"ד ו) ונכון הוא שילך לבן כגבור לרוץ ארח כי כן דרך הרודפים אבל לבן דרך שלשה ימים שם בין צאנו ובין הצאן אשר ביד יעקב לא בין העיר ובין צאנו כאלו לבן רועה צאנו במזרח לעיר יעקב למערבה וביניהם דרך שלשת ימים והנה יעקב מן העיר נסע כי שם ביתו בניו ובנותיו וכל אשר לו מלבד הצאן והוגד ללבן ביום השלישי כי לא הרגישו ביום הראשון ושב לבן לעירו ולקח את אחיו משם ורדף אחריו מעירו שבעה ימים והשיגו ביום השביעי אבל נאמר על דעת בראשית רבה כי מן השדה אשר שם הצאן נסע יעקב ולבן לקח את אחיו עמו מגוזזי צאנו ובפרקי רבי אליעזר (פרק לו) נראה כי לבן שב לעירו ומשם לקח כל גבור וכל בן חיל ורדף אחריו משם

כג **וידבק אותו בהר הגלעד**. כי ביום השביעי בערב הגיע לבן אל תחת ההר וראה את יעקב חונה עליו מרחוק ולן בלילה ההוא למטה ויבא אליו החלום

כד **וטעם אל לבן הארמי**. להגיד כי אף על פי שהוא ארמי ואנשי מקומו אנשי תרפים ועוננים כפלשתים (ישעיהו ב ו) בא אליו חלום הנבואה לכבוד הצדיק וכן ויגנב יעקב את לבן הארמי אף על פי שהוא הארמי הקוסם בעל התרפים

"מטוב עד רע" - כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים לשון רש"י ופשוטו השמר לך פן תדבר עמו לעשות לו טובה אם ישוב עמך מדרכו או פן תפחידנו לעשות לו רעה אם לא יבא עמך כי אני צויתיו לשוב אל ארצו

לג **באהל יעקב ובאהל לאה**. כתב רש"י באהל יעקב הוא אהל רחל שהיה תדיר אצלה וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב ובכלן לא נאמר אשת יעקב ויבא באהל רחל כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שיחפש באהל האמהות וכל כך למה שהיה מכיר בה שהיא ממשמשנית ועל דרך הפשט איננו נכון שיקראנו בפסוק אחד בשני שמות ורבי אברהם אמר שבא באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות כי אהל אחד לשתיהן ואחר כך שב שנית אל אהל לאה ואחרי כן אל אהל רחל וגם זה איננו נכון ועוד כתב והקרוב אלי שהכתוב אחז דרך קצרה ואיחר להזכיר אהל רחל להזכיר בכלן "ולא מצא" כי לא היו שם וחזר ופירש כי בעת צאתו מאהל לאה בא באהל רחל אשר שם התרפים והוא הנכון אבל כי אהלים היו לכולם כי היה זה מצניעות הצדיק כי לכל אחת מארבע הנשים היה אהל מיוחד בעבור שלא תדע האחרת בבאו אל רעותה גם אסור הוא בדין תורה כמו שהזכירו חכמים במסכת נדה (נ"ג) וליעקב אהל מיוחד ושם תאכלנה על שולחנו עם בניו ועם בני ביתו וטעם "אשת יעקב" שהזכיר ברחל על דעתי כפשוטו בעבור שהיא מוזכרת בין הפילגשים בפרשה ההיא (להלן מו יט) ולכן לא אמר כן בסדר וישלח יעקב (לה כד) שימנה לאה ורחל ואחרי כן השפחות

לה אל יחר בעיני אדני כי לא אוכל לקום מפניך. לא הבינותי מה התנצלות זה וכי הנשים אשר להם האורח לא יקומו ולא יעמודו אולי אמרה כי ראשה ואבריה כבדים עליה והיא חולה בבא הארח כי כן דרכן וכל שכן במעטות הלידה כרחל שדמיהן מועטין והארח יכבד עליהם מאד והנכון בעיני כי היו הנדות בימי הקדמונים מרוחקות מאד כי כן שמן מעולם "נדות" לריחוקן כי לא יתקרבו אל אדם ולא ידברו בו כי ידעו הקדמונים בחכמתם שהבלן מזיק גם מבטן מוליד גנאי ועושה רושם רע כאשר בארו הפילוסופים עוד אני עתיד להזכיר נסיונם בזה (ויקרא יח יט) והיו יושבות בדד באהל לא יכנס בו אדם וכמו שהזכירו רבותינו בברייתא של מסכת נדה תלמיד אסור לשאול בשלמה של נדה רבי נחמיה אומר אפילו הדבור היוצא מפיה הוא טמא אמר רבי יוחנן אסור לאדם להלך אחר הנדה ולדרוס את עפרה שהוא טמא כמת כך עפרה של נדה טמא ואסור ליהנות ממעשה ידיה ולכך אמרה רחל ראויה הייתי לקום מפני אדוני לנשק ידיו אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך אתה עפר רגלי והוא החריש ממנה ולא ענה אותה כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדבורה טמא

לו ויחר ליעקב וירב בלבן. מתחילה נתן לו רשות לחפש כי אמר עם אשר תמצא את אלהיך ואמר נגד אחינו הכר לך מה עמדי ואיך ימצא אם לא יחפש וימשש אבל מתחלה היה חושש אולי אחת הנשים או העבדים גנבו את אלהיו ועתה בראותו כי אינם עמהם חרה אפו כי אמר לא אבד את אלהיו רק תואנה הוא מבקש ממני אמר לו למה דלקת אחרי כאשר ירדוף האדם אחרי הגנב הנה לא מצאת עמי מכל כלי ביתך דבר והיה ראוי לי לקחת ממך כל מה שאוכל כי אתה החלפת את משכורתי עשרת מונים והיית תובע ממני הטרפות ושלמתי לך שלא כדין

מב ופחד יצחק היה לי. לא רצה לומר אלהי יצחק לפי שאין הקב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם ואף על פי שאמר לו בצאתו (לעיל כח יג) אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת נתיירא יעקב לומר לשון רש"י וכן דעת אונקלוס כי פחד יצחק אלהיו דדחיל ליה יצחק ורבי אברהם אמר יראת יצחק את השם הועילתני כי זכות האב תועיל לבן וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (פסוק נג) במי שיצחק מתפחד ממנו והנה אין פירושו שיה עוד כתב (שם) ויש אומרים כי זה הפחד רמז ליום העקדה ואיננו רחוק ועל דרך האמת יבא הלשון כפשוטו ומשמעו והוא מדת הדין של מעלה וממנו אמר הכתוב (הושע ג ה) אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים יאמר כי יבקשו הרחמים ומדת הדין שלמטה ויביאו פחד יצחק אל השם ואל טובו הנזכרים

"ויוכח אמש" - לשון תוכחה ולא לשון הוכחה לשון רש"י ויותר נכון לשון הוכחה כי אמר למעלה ויוכיחו בין שנינו ואמר עתה כי האלהים היודע הנסתרות הוא הוכיח בין שניהם ולכך לא אמר "ויוכח אותך אמש"

מג ולבנותי מה אעשה לאלה היום. אמרו (הראב"ע והרד"ק) שהוא כמו ולבנותי מה אעשה להן היום והיא תוספת ביאור וכן אשר נשבענו שנינו אנחנו (שמואל א כ מב) בנינו ובנותינו אנחנו (נחמיה ה ב) ויותר נכון נראה שהוא דרך חמלה ולבנותי מה אעשה לאלה אשר לפני כי נכמרו רחמי עליהן או לבניהן הנולדים בביתי והם לי כבני וזה טעם אשר ילדו ואמר זה כמתנצל על דברי יעקב כי באתי אחריך לראות

בנותי ומה אוכל לעשות להם טובה או לבניהם ועתה אטיב להן שתכרות לי ברית שלא תענה אותן ולא תקח עליהן נשים

[מד] והיה לעד. הקב"ה לשון רש"י ואיננו כמשמעו אבל יאמר והיה הברית לעד בינותינו כי העובר עליו יקולל בכל אלות הברית כטעם והיו בך לאות ולמופת (דברים כח מו) או טעמו נכרתה ברית בדבר קיים שיהיה לעד בינותינו על כן הרים יעקב אבן והוא מה שאמר עד הגל הזה ועדה המצבה כטעם ויאמר יהושע הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה (יהושע כד כז)

[מו] ויאמר יעקב לאחיו. לאחי לבן הנזכר אשר באו עמו כי לא רצה לאמר כן לחמיו שהיה נוהג בו כבוד וכן ויקרא לאחיו לאכל לחם לאחי לבן ולא קרא ללבן דרך כבוד כאלו הכל ברשותו והכל שלו ודומה להם ויאמר פרעה לאחיו מה מעשיכם (להלן מז א) ורש"י פירש לאחיו של יעקב כי הבאים עם לבן אוהביו ורעיו הם ויתכן כי מה שאמר בלבן ויקח את אחיו עמו (לעיל פסוק כג) הם קרוביו בני משפחתו מזרע נחור אחי אברהם ועשה כן בעבור שלא ירצה להביא על יעקב אנשים נכרים שלא יריבו עמו בכח או יחמדו ויגזלו ויגנבו מאשר לו והנה אלה קרובים ליעקב כמו ללבן על כן יקראו אחים לשניהם ויש אומרים (פסיקתא זוטרתיא לעיל כט ז) שאמר להם אחי דרך מוסר כמו שאמר לרועים (שם) אחי מאין אתם ובבראשית רבה (ע"ד יג) אמרו ויאמר יעקב לאחיו אלו בניו שהיה קורא אותן בלשון כבוד אחיו אבל בויקרא לאחיו לאכל לחם לא פירש והנכון מה שכתבתי תחילה

"ויהאכלו שם על הגל" - אכלו שם מעט לזכרון או שהוא דרך הבאים בברית לאכול שניהם מלחם אחד לאהבה ולחברה ואחרי בואם בשבועה ובברית זבח להם זבח ועשה להם כרה גדולה ויתכן כי טעם ויאכלו שם על הגל הזבח הנזכר למטה כי אמר להם לקטו אבנים ונעשה גל לאכול עליו ויהיה עד בבואנו בברית ואחרי כן אכלו עליו זבח וטעם ויאכלו לחם שעשה להם סעודה גדולה ללון עמו לא משתה בלבד

[מח] ויאמר לבן הגל הזה עד. אחרי שקראו יעקב גלעד דבר לבן בלשון יעקב הגל הזה עד ועל כן נקרא שמו גלעד כי בשם הזה הסכימו שניהם או שדברי לבן מתורגמין ללשון הקדש

[מט] וטעם והמצפה. כתב רש"י והמצפה אשר בהר גלעד כמו שכתוב (שופטים יא כט) ויעבור את מצפה גלעד למה נקראת מצפה אשר אמר כל אחד מהם לחבירו יצף ה' ואם כן הוא שם מקום גבוה בראש ההר ולפי דעתי שהיא האבן שהקים יעקב מצבה והוא נמשך על כן קרא שמו גלעד והמצפה קרא כי אמר יצף ה' ואפשר שהוא מצפה גלעד (עיין שופטים יא כט) שהמקום יקרא על שם האבן הזאת לעולם

[ב] ויפגעו בו מלאכי אלהים. לשון רש"י מלאכי ארץ ישראל יצאו לקראתו מחנים שתי מחנות של חוצה לארץ באו עמו עד כאן ושל ארץ ישראל יצאו לקראתו ואני תמה בזה שהרי עדיין לא הגיע יעקב לארץ ורחוק היה משם ושלח מלאכים אל עשו מרחוק ושם (להלן לב כג) נאמר ויעבור את מעבר יבק שהוא "יבק הנחל גבול בני עמון" (דברים ג טז) שהוא דרומית מזרחית לארץ ישראל ועדיין יש לו לעבור גבול בני עמון ומואב ואחרי כך ארץ אדום ותחלת ביאתו בארץ בשכם היה שנאמר (להלן לג יח) ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען אבל היתה המראה הזאת ליעקב כאשר בא בגבול אויביו להודיעו כי רבים אשר אתו מאשר אתם ונקרא שם המקום מחנים כי כן הדרך בשמות או מחנים מחנהו ומחנה העליונים לומר כי מחנהו בארץ כמחנה המלאכים כלם מחנות אלהים מברכים לו ומודים בייחודו יתברך שמו לעולמים חסלת פרשת ויצא נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקב"ה את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו וישלח מלאך ויצילהו וללמדנו עוד שהוא לא בטח בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכלתו ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו יארע לנו תמיד עם בני עשו וראוי לנו לאחז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא את עצמו לתפלה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה לברוח ולהנצל וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר (להלן לב ט לג טו)

פרשת וישלח

[ד] אל עשו אחיו ארצה שעיר. בעבור היות נגב ארץ ישראל על ידי אדום ואביו יושב בארץ הנגב יש לו לעבור דרך אדום או קרוב משם על כן פחד אולי ישמע עשו והקדים לשלוח אליו מלאכים לארצו וכבר תפסוהו החכמים על זה אמרו בבראשית רבה (ע"ה ג) מחזיק באזני כלב וגוי' (משלי כו יז) אמר לו הקב"ה לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז) והיא היתה סבת נפילתם בידם וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים (יוסיפון פרק סה)

[ה] כה תאמרון לאדני לעשו כה אמר עבדך יעקב. צוה אותם שיאמרו לאדני לעשו אנחנו שלו או שלוחים אליו ולאמר לו כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי ודומה לו בפרשה (להלן פסוק יח) למי אתה או שקראו יעקב בפניהם אדני עשו להזהירם שלא יזכירוהו אפילו שלא בפניו רק דרך כבוד בראותם כי אדונם קורא אותנו אדני ודע כי הכבוד הזה שהיה יעקב עושה לאחיו בפחדתו לאמר אדני ועבדך בעבור כי המנהג בצעיר לתת מעלה וכבוד אל הבכור כאלו הוא אביו כאשר רמזה לנו גם התורה לרבות אחיך הגדול והנה יעקב לקח בכורתו ואת ברכתו ועשו שוטם אותו עליהם ועתה היה מראה לו כאלו אין המכירה ההיא אצלו כלום וכי הוא נוהג בו כבכור ואב להוציא את המשטמה מלבו

[ו] ואשלחה להגיד לאדני. להודיע שאני בא אליך למצא חן בעיניך שאני שלם עמך ומבקש אהבתך לשון רש"י רצה לומר שאינו מוסב למעלה אבל יאמר ואשלחה להגיד לאדני כי אני בא למצוא חן בעיניך ולעשות ככל אשר יצוה אדני

ויותר נכון שיוסב למעלה ואשלחה להגיד לאדני שיש לי עושר ונכסים וכבוד לעשות בו חפצך ורצונך ירמוז שישלח לו דורון מהם או שיקח הוא משלו מה שיחפוץ וכן אמר (להלן לג ה) מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי ויאמר למצא חן בעיני אדני

[ז] וישבו המלאכים אל יעקב לאמר. השלוחים האלה עשו שליחותם אבל לא סיפר הכתוב זה כי אין צורך וטעם וגם הולך לקראתך לאמר כאשר אתה הולך לקראתו כן הוא הולך לקראתך ומהר תפגשו זה בזה

[ח] ויירא יעקב מאד. בעבור שאמרו לו כי יצא עשו מעירו והוא בא לקראת יעקב ועוד שלקח עמו אנשים רבים ארבע מאות היה ירא לנפשו מאד כי אמר לא לקח כל אלה רק להלחם בי והנראה בעיני בענין הזה כי עשו לא קבל השלוחים כהוגן ולא השגיח עליהם ואולי לא היו לפניו כי לא נתן רשות שיבאו לפניו וידברו עמו כלל כי היה הכתוב מספר ששאל להם מה שלום אחי ומה ענינו ועניני ביתו ובניו וקראו לו בשלומם ואמרו לו כי אני הולך לקראתו לראותו והם היו מגידים כן ליעקב והכתוב לא סיפר שיאמרו השליחים דבר בשם עשו אבל עברתו שמורה בלבו ולעשות לו רעה היה הולך בחיל הזה והנה השלוחים חקרו במחנה וידעו כי הוא הולך לקראת יעקב וזה טעם "וגם" כי אמרו באנו אל אחיך אל עשו ולא ענה אותנו דבר ולא שלח לך דברי שלום וגם הולך לקראתך בזרוע וחיל ולכך הוסיף לו פחד על פחדו ויירא יעקב מאד ויצר לו וכך אמרו רבותינו (בי"ר עה ז) כי השלוחים הכירו בו שנאה אמרו באנו אל אחיך אל עשו אתה נוהג בו כאח והוא נוהג עמך כעשו אבל בסוף כאשר ראה הכבוד הגדול שעשה לו יעקב ואשר השפיל עצמו לפניו שהשתחוה ארצה שבע פעמים מרחוק עד גשתו אליו נכמרו רחמיו וחשב כי הוא מודה בבכורתו ובגדולתו עליו כאשר פירשתי (לעיל בפסוק ה) והתנחם בזה כי הלבבות לה' המה לכל אשר יחפוץ יטה אותם

[ט] והיה המחנה הנשאר לפליטה. על דרך הפשט אמר זה באולי כי אמר אולי ינצל המחנה האחד כי בהכותו האחד יברחו האחרים או תשוב חמתו או תבא להם הצלה מאת השם וכן אמרו בבראשית רבה (עו א) למדתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת ורש"י כתב והיה המחנה הנשאר לפליטה על כרחו כי אלחם עמו התקין עצמו לשלשה דברים לתפלה ולדורון ולמלחמה וראיתי במדרש (קה"ר ט יח) מה עשה זיינס מבפנים והלבישם בגדים לבנים מבחוץ והתקין עצמו לשלשה דברים וכן עיקר והכונה בזה כי יעקב יודע שאין זרעו כלו נופל ביד עשו אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם מלך אחד מהם גוזר בארצו על ממוננו או על גופנו ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים וכך אמרו בבראשית רבה (עו א) אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו אלו אחינו שבדרום והיה המחנה הנשאר לפליטה אלו אחינו שבגולה ראו כי גם לדורות תרמוז זאת הפרשה

[יא] קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. נתמעטו זכיותי על ידי חסדים ואמת שעשית עמי לכך אני ירא שמא משהבטחתי נתקלקלתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו לשון רש"י ואיננו נכון בלשון הכתוב ועוד כי אמר אחרי כן ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים ומה יועיל הבטחון ההוא אם גרם החטא אחר כך ועוד כי יעקב הזכיר שתי הבטחות שהבטיחו הקב"ה בבית אל ובחרן ואמר תחלה מה שנאמר לו בחרן ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך והוא שנאמר לו בצאתו מבית לבן (לעיל לא א) שוב אל ארץ אבותיך

ולמודדתך ואהיה עמך והנה אחרי כן לא היטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה שיתמעטו זכיותיו על ידיהם אבל "קטונתי" לומר כי קטון הוא מהיותו ראוי לכל החסדים שעשה עמו וכן מי יקום יעקב כי קטון הוא (עמוס ז ב) מהיותו יכול לסבול כל הנגזר עליו וכן אמרו בבראשית רבה (עו ח) קטונתי רבי אבא אמר איני כדאי והחסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר והאמת הטובה אשר הבטיחו ואימת לו הבטחתו יאמר שאיננו ראוי שיבטיחנו ויעשה לו אותן טובות שהבטיחו בהן ולא לטובות אחרות רבות שעשה עמו ולא הבינותי דעת אונקלוס שתרגם מכל חסדין ומכל טבון והוא רגיל לתרגם חסד ואמת "טיבו וקשוט" (לעיל כד מט להלן מז כט) ואולי עושה חסדים הצלתו אשר הצילו פעמים רבות מכל צרותיו ועשה אמת כל הטוב הזה שהיה לו כי נתן לו בנים ובנות ועושר ונכסים וכבוד והנכון בעיני כי החסדים הקיימים יקראו אמת כי היא מגזרת אמנה כטעם ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם (ז טז) ענין קיום לחמו נתן מימיו נאמנים (ישעיהו לג טז) כאשר אמר היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמיהו טו יח)

יב **והכני אם על בנים.** פירשו בו (הראב"ע) והכני והכה אם על בנים וכן רבים

יג **ואתה אמרת היטב איטיב עמך.** אף על פי שהיתה פחדתו פן יגרום החטא אמר עשית עמדי חסדים גדולים שלא הייתי ראוי להם כל שכן שיש לעשות עמי חנם החסד הזה אשר הבטחתני עליו שתיטיב לי ותרבה את זרעי ואין חטאי ראוי למנוע ממני הטובה אשר הבטחתני בה כי גם מתחילה לא הייתי ראוי לה אם עונות תשמור לי ולא הבטחתני עליה בעבור מעשי רק בחסדיך הרבים ויש אומרים כי יעקב היה חומל על בניו ועל ביתו פן יכה אותם עשו כי לא היה יודע בהבטחת והיה זרעך כעפר הארץ אם על אלה או על אחרים כי יתכן שימלט הוא לבדו וירבה עוד זרעו ואיננו נכון בעיני כי אם היתה זאת מחשבתו איך אמר בתפלתו ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך ועוד כי שם נאמר לו והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך ואם יהיו בניו נופלים בחרב אחיו אין ההבטחה הזאת קיימת ולזה ירמוז באמרו היטב איטיב עמך וכן ואיטיבה עמך כי כל זה ממה שנאמר לו (לעיל לא ג) ואהיה עמך אבל הכל מיראת חטא כי דרך הצדיקים לירא תמיד והיה מתירא אולי אפילו משיצא משם חטא בבואו בברית עם לבן עובד עבודה זרה או בדבר אחר ושגיאות מי יבין

יד **מן הבא ביזו מנחה.** יאמר כי עשה מנחה מאשר עמו כי עשרו היה צאן ובקר ומהם שלח כי בדרך היה ואיננו מקום לשלוח לו כלי כסף וכלי זהב ומגדנות

יז **ורוח תשימו בין עדר.** כדי להשביע עינו של אותו הרשע ולתווהו על הדורון וסברו בבראשית רבה (ע"ה יג) שיש בזה רמז אמר יעקב לפני הקב"ה רבונו של עולם אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו אלא הרוח להם מצרותיהם עשה רמז שיהיו המסים והארנוניות שיגבו בני עשו מזרעו ברוח והפרש בין זו לזו

כא **אכפרה פניו במנחה.** אבטל רוגזיה וכן וכפר בריתכם את מות (ישעיהו כח יח) לא תוכלי כפרה (שם מז יא) ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים כלם לשון קנוח והעברה הן ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות בעי לכפורי ידיה (גיטין נו) וגם בלשון מקרא נקראים המזרקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק לשון רבינו שלמה וכן אמר אונקלוס אנחיניה לרוגזיה ואם כן יהיה פירושו כי חשב יעקב בלבו אכפרה פניו והכתוב מגיד לנו זה כי

איננו ראוי שיאמרו השלוחים לעשות ככה וכך פירש רבי אברהם ואיננו ישר בעיני שיצטרך הכתוב להגיד לנו עתה מחשבתו זאת והיא ידועה בכל שולחי מנחה ועוד שאם כן היה ראוי שיזכיר הכתוב זה בתחלה והנה גם הוא אחרינו כי חשב אכפרה פניו כי עתה לא הוסיף על הצואה ההיא אבל הנכון כי עתה הוסיף לפרש להם שיאמרו הנה גם הוא אחרינו בלשון כבוד כלשון זה גם הנה עבדך יעקב אחרינו והקדים אותנו לפניו לתת כופר נפשו על ראותו פני כבודך במנחה הזאת כאשר יתנו העבדים כפרם בתת להם רשות לראות פני המלך ואחרי כן אראה פניו כי אולי ישא פני ויכבדני להיותי מרואי פני המלך וזה דרך מעלה מיראתו ממנו ובא אכפרה פניו כדרך ואיש חכם יכפרנה (משלי טו יד) יתן כפר על החמה ולשון קנוח בכפור איננו לשון קדש רק לשון ארמית וכן כפורי זהב שם המזרקים בבבל כי לעולם לא תבא כפרה בחטא אבל יאמר לכפר על נפשותיכם (שמות ל טו) לכפר עליו ונסלח לו (במדבר טו כח) על נפשו ויאמר אכפרה בעד חטאתכם (שמות לב ל) וכולן מלשון ונתנו איש כופר נפשו (שם ל יב) שהוא פדיון

כב והוא לן בלילה ההוא במחנה. יאמר שלא בא באהלו בלילה ההוא אבל לן במחנה עם עבדיו ועם הרועים בצאן ערוך כאיש מלחמה פן יבא אחיו בלילה ויכה בו

כג ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו. אין מוקדם ומאוחר בפסוק הזה להצלה אבל אמר שאסף נשיו ושפחותיו וילדיו אל שפת הנחל ועבר הוא לבדו את מעבר יבוק לראות אם גבהו המים ושב ולקחם עמו כולם כאחד ויעבירם את הנחל ואחרי כן ויעבר את אשר לו מקנהו ורכושו

"ויותר יעקב לבדו" - ששכח פכים קטנים וחזר עליהן לשון רש"י ועל דרך הפשט ויקחם ויעבירם את הנחל העבירם עמו ויעבר את אשר לו בצווי כי חזר וצוה שיעברו לפניו ונשאר הוא אחריהם

"ויאבק איש עמו" - ויתעפר כך פירשו מנחם לשון אבק שמעלין אבק ברגליהם ולי נראה לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא בתר דאביקו ביה (סנהדרין סג) ואביקו ליה מילק (מנחות מב) זה לשון רש"י ואביקה בלשון חכמים חביקה שמשו בה הרבה אבקתא אית בה (מכות כג) דרגש עיולי ואפוקי באבקתא (נדרים נו) וכן אבוקה בלשונם בעבור היותה מעצים דקים חגורים וקשורים יחד כי החי"ת תכבד בלשונם והקלו אותה לאל"ף ופעמים רבים יבליעו החי"ת תותך (חולין ז) במקום תחותך (זבחים נד) מסותא (בי"מ ו) במקום מסחותא (קדושין לג) אסיתא חסיתא (שבת עז) ואפשר שיהיה ויאבק ויחבק כמו ויחבקהו (להלן לג ד) כי אולי כן הלשון ומצינו ברודים אמוצים (זכריה ו א) כמו חמוצים מלשון חמוץ בגדים (ישעיהו סג א) ואמרו המפרשים (הרד"ק) כי וארוזים במרכולתך (יחזקאל כז כד) כמו וחרוזים מן צוארך בחרוזים (שיר השירים א י) וכן אמרו במלת ותאלצהו (שופטים טז טז) שהוא כמו ותלצהו מהופך מן ותלצהו ושמא הוא דעת אונקלוס שאמר ואשתדל וכך תרגם וכי יפתה (שמות כב טו) ארי ישדל יחבק וינשק שהוא דרך הפתוי או שלא נזדמן לו לשון ועשאו ענין תחבולה כי כל השתדלות תחבולה וצדוד ענין ובבראשית רבה (עז א) מי נתמלא אבק האיש שהיה עמו כדברי מנחם והוא הנכון

כו וירא כי לא יכל לו. מלאכיו גבורי כח עושי דברו ועל כן לא יכול לו המלאך להזיקו כי לא הורשה רק במה שעשה עמו להקע כף ירכו ואמרו בבראשית רבה (עז א) נגע בכל הצדיקים שעתידין להיות ממנו זה דורו של שמד והענין כי המאורע כלו רמז לדורותיו שיהיה דור בזרעו של יעקב יתגבר עשו עליהם עד שיהיה קרוב

יג **ומתו כל הצאן.** דרך חמלה שהיה לו לומר "ומתו כלם" אבל לא יאמר כן על הילדים וגם לא רצה לומר "ומתו" סתם על הבקר ועל הצאן כי יחמול על הילדים שלא יהיו במשמע ולא רצה להאריך "ומתו כל הצאן והבקר" או יהיה פירושו כי הילדים רכים ויעפו נערים וייגעו ולא ירצו ללכת והצאן והבקר עלות ואם ידחקום ימותו הצאן שהם בהמה דקה כי הבקר לא ימות אבל יזיק להם

יד **עד אשר אבא אל אדוני שעירה.** היה ליעקב בשובו אל ארצו דרך בארץ שעיר והנה אמר לו עשו ואלכה לנגדך שלא יפרד ממנו עד שובו אל אביו לעשות לו כבוד בבואו אל ארצו ויעקב אמר אני אלך לאטי ואדני ישוב אל עיר ממשלתו ואם אשוב דרך עירו יכבדני וילך עמי כאשר יחפוץ ולא היה זה נדר ממנו שיבא אליו שאין עשו צריך לו ורבותינו אמרו (ע"ז כה) עוד שלא היה בדעת יעקב לשוב דרך שעיר ורצונו היה להתרחק ממנו כאשר יוכל אבל הרחיב לו את הדרך וגם זו עצת חכמה ועוד להם מדרש אחר (ב"ר עח יד) שיקים דברו לימות המשיח שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו יאמר כי המושיעים אשר בהר ציון יעלו לשפוט את הר עשו

טו **למה זה אמצא חן בעיני אדני.** למה זה תעשה לי טובה שאיני צריך לה אמצא חן בעיניך ולא תשלם עתה שום גמול לשון רש"י והכונה ביעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת ורבותינו ראו עוד בזה עצה אמרו (ב"ר עח טו) רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב עמיה רומאין חד זמן לא איסתכל בה ונסיב עמיה רומאין ולא הגיעו לעכו עד שמכר פינס שלו מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות כשהיה בא ברומה בחצר מלכי אדום על עסקי הצבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו ולא היה מקבל חברת אנשי רומי ללותו שאין מקרבין אלא להנאת עצמן ומפקירין ממונו של אדם

יז **ויבן לו בית.** יתכן כי היה המקום מקום אין שם עיר והוצרך לבנות לו בית ולעשות סוכות או ויבן לו בית שבנה לו בית גדול ובו מגדל עז להשגב מפני עשו

יח **ויבא יעקב שלם מפדן ארם.** כאומר לחברו יצא פלוני מבין שני אריות ובא שלם אף כאן ויבא יעקב שלם מלבן ומעשו זה לשון רש"י אבל רבי אברהם פירש שבא בשלום ולא אירע לו שום מאורע כי עתה יחל לספר מאורע דינה ולפי דעתי אמר הכתוב כן כי בסוכות היה מתפחד מעשו כי סכות בעבר הירדן מזרח במלכות סיחון אם הוא המוזכר בספר יהושע (יג כז) ואם הוא אחר הנה הוא יותר קרוב לשעיר ועד היותו בארץ כנען לא שקט לבו כי אז ידע שלא יגע בו כי אביו קרוב משם או שיעזרוהו אנשי הארץ כי אביו נשיא אלהים בתוכם או שזכות הארץ תצילהו ולכן אמר עתה שבא שלם אל ארץ מגורי אביו כי הצילו אלהים בדרך מכף כל אויביו ואמרו בבראשית רבה (עח טו) כל אותן החדשים שעשה יעקב אבינו בסוכות היה מכבד את עשו באותו הדורון כי היה מתירא ממנו שם ומשלח לו כאותו הדורון בכל חדש וחדש או פעם אחת בשנה

"ויחן את פני העיר" - לא רצה להיות אכסנאי בעיר אבל רצה שתהיה תחילת ביאתו בארץ בתוך שלו ולכן חנה בשדה וקנה המקום וזה להחזיק בארץ והמעשה הזה היה רמז כי המקום ההוא יכבש לפניו תחילה טרם הורישו יושבי הארץ מפני זרעו כאשר פרשתי באברהם (לעיל יב ה) ורבותינו אמרו (ב"ר עט ה) נכנס עם דמדומי חמה וקבע לו תחומין ועל דעתם לא היה בכוונה ממנו אבל על כל פנים

היה המאורע לרמוז על העתיד שאמרנו אבל רבי אברהם אמר כי הזכיר הכתוב זה להודיע כי מעלה גדולה לארץ ישראל ומי שיש לו חלק בה חשוב הוא כחלק העולם הבא

[כ] ויקרא לו אל אלהי ישראל. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקב"ה עמו להצילו קרא שם המזבח על שם הנס להיות שבחו של הקב"ה נזכר בקריאת המזבח כלומר מי שהוא אל הוא אלהים לי ששמי ישראל וכן מצינו במשה ויקרא שמו ה' נסי (שמות יז טו) לא שהמזבח קרוי ה' אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקב"ה ה' הוא נסי ורבותינו דרשו (מגילה יח) שהקב"ה קראו ליעקב אל ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקין לכמה טעמים ואני לישב פשוטו באתי כל זה לשון רש"י והנה צדקו דברי הרב בפשוטו של מקרא ויהי טעם "לו" כטעם קרא לו בנימין (להלן לה יח) וקורא לך גודר פרץ (ישעיהו נח יב) ודע כי המנהג הזה בישראל כן שיקראו השמות בשבחי האל כמו צוריאל (במדבר ג לה) צורישדי (שם א ה) כי יגיד הקורא שהאל הוא צורו ושדי הוא צורו וכן עמנו אל (ישעיהו ז יד) וכן שם המשיח ה' צדקנו (ירמיהו לג טז) ושם ירושלים ה' שמה (יחזקאל מח לה) וכן יעשו בשמות מלאכים גבריאל (דניאל ח טז) מיכאל (שם ו כא) כי בעבור גדולת כחם יגידו בשמם כי הגבורה לאל ומי כמוהו אבל אונקלוס אמר ופלא עלוהי קדם אל אלהא דישראל ויהיה טעם "לו" כטעם בו כדרך כי בוחר אתה לבן ישי (שמואל א כ ט) והחזיק לו (טו ה) למי מריבה (במדבר כ כד) או יאמר ויקרא אל אלהי ישראל וטעם "לו" כטעם אלכה לי אל הגדולים (ירמיהו ה ה) לך לך מארצך (לעיל יב א) ועל דרך האמת הוא כמדרש רבותינו שדרשו רבותינו במסכת מגלה (יח) מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל ויש בענין הזה סוד גדול הזכירוהו עוד בבראשית רבה (עט ה) בלשון אחר אמר לו אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים ירמזו למה שהם אומרים תמיד שאיקונין של יעקב חקוקה בכסא הכבוד והכונה שהשכינה שורה בארץ ישראל והמשכיל יבין

בראשית פרק-לד

[א] וטעם בת לאה אשר ילדה ליעקב. לומר שהיא אחות שמעון ולוי המקנאים ונוקמים נקמתה והזכיר אשר ילדה ליעקב כי כל האחים קנאו בה

[ב] וישכב אותה ויענה. וישכב כדרכה ויענה שלא כדרכה (בי"ר פה) לשון רש"י אבל רבי אברהם אמר ויענה בעבור היותה בתולה ואין צורך כי כל ביאה באונסה תקרא ענוי וכן לא תתעמר בה תחת אשר עניתה (דברים כא יד) וכן ואת פלגשי ענו ותמת (שופטים כ ה) ויגיד הכתוב כי היתה אנוסה ולא נתרצית לנשיא הארץ לספר בשבחה

[ז] וכן לא יעשה. לענות הבתולות שהאומות גדרו עצמן מן העריות מפני המבול לשון רש"י ולא ידעתי זה כי הכנענים שטופים בעריות ובבהמה ובזכור דכתיב (ויקרא יח כז) כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא התחילו בהן באותו הדור ובימי אברהם ויצחק היו יראים פן יהרגו אותן לקחת נשיהם

אבל "וכן לא יעשה" נמשך עם בישראל כי נבלה עשה בישראל וכן לא יעשה בהם על כן אמר בישראל כי איננה נבלה בין הכנענים ואונקלוס אמר לא כשר לאיתעבדא לומר שהוא אסור ולכך היא נבלה בישראל

[יב] מהר. פראנון מתן פרא פרנון והם כתובה ונכסי מלוג בלשון ירושלמי כלומר שיתן לה הוא משלו נכסים שיהיו שלה כנכסי בית אביה ויהיו אצלו כנכסי מלוג וטעם הפיוס הזה כדי שיתנו אותה לו לאשה ברצון כי הנערה לא היתה מתרצה אליו וצועקת ובוכה תמיד וזה טעם וידבר על לב הנערה ולכך אמר קח לי את הילדה הזאת לאשה שכבר היא בביתו ובידו ולא יירא מאחיה כי הוא נשיא הארץ ואיך יגזלו ממנו להוציאה מביתו והחשק הגדול לשכם כי היתה הנערה יפת תאר מאד אבל לא סיפר הכתוב ביפיה כאשר עשה בשרה וברבקה וברחל כי לא ירצה להזכיר יפיה בהיותו אליה למכשול עון ובשבח הצדיקות דבר הכתוב ולא בזו וכן לא הזכיר מה נעשה בה אחרי כן ועל דרך הפשט עמדה עם אחיה צרורה באלמנות חיות כי היתה טמאה בעיניהם כדכתיב

"אשר טמא את דינה אחותם" - ורבותינו נחלקו בה (ב"ר פ"א) והקרוב דברי האומר נטלה שמעון וקברה בארץ כנען והוא כמו שאמרנו כי היתה עמו בביתו כאלמנה וירדה עמהם למצרים ושם מתה ונקברה בארץ וקבורתה ידועה עד היום בקבלה והיא בעיר ארבאל עם קבר ניתאי הארבלי ויתכן כי העלה שמעון עצמותיה בחמלו עליה או שהעלו אותם ישראל עם עצמות אחיה כל השבטים כמו שהזכירו רבותינו (ב"ר ק"א)

[יג] ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה. הנה חמור ושכם אל אביה ואל אחיה דברו אבל הזקן לא ענה אותם דבר כי בניו ידברו במקומו בענין הזה לכבודו כי בעבור היות הדבר להם לקלון לא ירצו שיפתח פיו לדבר בו כלל ויש כאן שאלה שהדבר נראה כי ברצון אביה ובעצתו ענו כי לפניו היו והוא היודע מענם כי במרמה ידברו ואם כן למה כעס ועוד שלא יתכן שיהיה רצונו להשיא בתו לכנעני אשר טמא אותה והנה כל האחים ענו המענה הזה במרמה ושמעון ולוי לבדם עשו המעשה והאב ארר אפס להם לבדם והתשובה כי המרמה היתה באמרם להמול להם כל זכר כי חשבו שלא יעשו כן בני העיר ואם אולי ישמעו לנשיאם ויהיו כלם נמולים יבואו ביום השלישי בהיותם כואבים ויקחו את בתם מבית שכם וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם ושמעון ולוי רצו להנקם מהם והרגו כל אנשי העיר ויתכן שהיה הכעס ליעקב שארר אפס על שהרגו אנשי העיר אשר לא חטאו לו והראוי להם שיהרגו שכם לבדו וזהו מה שאמר הכתוב ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם כי כולם הסכימו לדבר לו במרמה בעבור הנבלה שעשה להם ורבים ישאלו ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי והרב השיב בספר שופטים (רמב"ם הלכות מלכים פי"ד ה"ט) ואמר שבני נח מצווים על הדינים והוא להושיב דיינין בכל פלך ופלך לדון בשש מצות שלהן ובן נח שעבר על אחת מהן הוא נהרג בסייף ראה אחד שעבר על אחת מהן ולא דנוהו להרגו הרי זה הרואה יהרג בסייף ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו ואין דברים הללו נכונים בעיני שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפס אחר כמה זמנים וענש אותם וחלקם והפיצם והלא הם זכו ועשו מצוה ובטחו באלהים והצילם ועל דעתי הדינין שמנו לבני נח בשבע מצות שלהם אינם להושיב דיינין בכל פלך ופלך בלבד אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושק ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל בחבירו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר

וכיוצא בהן כענין הדינין שנצטוו ישראל ונהרג עליהן אם גנב ועשק או אנס ופתה בתו של חבירו או שהדליק גדישו וחבל בו וכיוצא בהן ומכלל המצוה הזאת שיושיבו דינין גם בכל עיר ועיר כישראל ואם לא עשו כן אינן נהרגין שזו מצות עשה בהם ולא אמרו (סנהדרין נז) אלא אזהרה שלהן זו היא מיתתן ולא תיקרא אזהרה אלא המניעה בלאו וכן דרך הגמרא בסנהדרין (נט) ובירושלמי אמרו בדינין של נח הטה דינו נהרג לקח שחד נהרג בדיני ישראל כל דין שאתה יודע שאתה שלם ממנו אי אתה רשאי לברוח ממנו וכל שאתה יודע שאי אתה שלם ממנו אתה רשאי לברוח ממנו אבל בדיניהם אף על פי שאתה יודע שאתה שלם ממנו אתה רשאי לברוח ממנו נראה מכאן שרשאי הגוי לאמר לבעלי הדין איני נזקק לכם כי תוספת היא בישראל לא תגורו מפני איש (דברים א יז) אל תכניס דבריך מפני איש (סנהדרין ו) וכל שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שוטר ומושל לשפוט את אדונו ומה יבקש בהן הרב חיוב וכי אנשי שכם וכל שבעה עממין לא עובדי עבודה זרה ומגלה עריות ועושים כל תועבות השם היו והכתוב צווח עליהן בכמה מקומות (דברים יב ב) על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן וגוי לא תלמד לעשות וכו' (שם יח ט) ובגלוי עריות כי את כל התועבות האל עשו וכו' (ויקרא יח כז) אלא שאין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין אבל ענין שכם כי בני יעקב בעבור שהיו אנשי שכם רשעים ודמם חשוב להם כמים רצו להנקם מהם בחרב נוקמת והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם וסרים אל משמעתו ואין הברית אשר נמולו נחשב בעיניהם למאומה כי היה להחניף לאדוניהם ויעקב אמר להם בכאן כי הביאוהו בסכנה שנאמר עכרתם אותי להבאישיני ושם ארר אפס כי עשו חמס לאנשי העיר שאמרו להם במעמדו וישבנו אתכם והיינו לעם אחד והם היו בוחרים בהם ובעטו בדבורם ואולי ישובו אל ה' והרגו אותם חנם כי לא הרעו להם כלל וזהו שאמר כלי חמס מכרותיהם (להלן מט ה) ואם נאמין בספר "מלחמות בני יעקב" (הוא ספר הישר) בא להם פחד אביהם כי נאספו שכני שכם ועשו עמהם שלש מלחמות גדולות ולולי אביהם שחגר גם הוא כלי מלחמתו ונלחם בם היו בסכנה כאשר יספר בספר ההוא ורבותינו (בי"ר פ י) הזכירו מזה בפסוק אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (להלן מח כב) אמרו נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם חגר יעקב כלי מלחמה כנגדן כמו שכתב רש"י שם אבל הכתוב יקצר בזה כי היה נס נסתר כי אנשים גבורים היו וכאלו זרועם הושיעה למו כאשר קצר הכתוב בענין אברהם באור כשדים ולא הזכיר מלחמת עשו עם החורי כלל אבל הזכיר בכאן כי היה חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא נאספו כולם לרדוף אחרי בני יעקב כי היו נופלים עליהם כחול אשר על שפת הים לרוב וזה טעם "חתת אלהים" כי נפלה עליהם אימתה ופחד מן הגבורה אשר ראו במלחמה ולכך אמר (להלן לה ו) ויבא יעקב לזוה הוא וכל העם אשר עמו להודיע שלא נפקד מהם ולא מעבדיהם איש במלחמה

[כא] שלמים הם אתנו. היו אנשי העיר חושבים שהיו שונאים אותם כי ראו אותם עצבים ויחר להם מאד ואולי היו נשמרים מהם ונותנים בעירם בריח ודלתים כי גבורים המה ואנשי חיל למלחמה ועתה אמרו להם אל תפחדו ואל תתרחקו מהם כי בלב שלם הם אתנו

[כג] וטעם מקניהם וקנינם וכל בהמתם. כי הבהמות אשר בעדרים בשדה הם יקראו מקנה בעבור שהם עיקר קנין האדם בין טמאות בין טהורות כענין שכתוב (שמות ט ג) הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן ואשר אינם עדר כגון בהמות יחידות בבית אין שמם מקנה ויכנסו בכלל "וכל בהמתם" או הוא כפל הלשון לחזוק כלומר וכל בהמתם אשר הנם רבות

בראשית פרק-לה

[א] ושב שם ועשה שם מזבח. לא ידעתי מהו ושב שם ויתכן שצוהו לשבת שם תחלה ואחר כך יעשה המזבח להטהר מעבודה זרה או מן החללים שהרגו כענין ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים (במדבר לא יט) כי לא צוו עדיין במי חטאת ויעקב נזדרז במצוה להטהר טרם בואו שם או שיהיה ונקומה ונעלה בית אל מוקדם במעשה ואולי צוה ושב שם לפנות מחשבתו לדבקה באל

[ד] ויטמון אותם יעקב. עבודה זרה ומשמשיה אינן מן הנקברים אבל צריך שיהא מפרר וזורה לרוח או מטיל לים (ע"ז מג) והנראה אלי כי בני יעקב לא לקחו עבודה זרה ומשמשיה משכם עד שנתבטלה והותרה להם שהעכו"ם מבטל עבודה זרה בעל כרחו (שם מג) והנה היא מותרת להם אבל יעקב צוה להסיר אותה לטהרת הקדש שיהיו ראויים לעבוד את השם ולהקריב לפניו קרבן כאשר צוה להם בטבילה וחלוף הבגדים והיה די להם בקבורה ולכן טמן אותם תחת האלה במקום שלא יעבד בו ולא יזרע

[ח] ותמת דבורה מינקת רבקה. לא ידעתי למה נכנס הפסוק הזה בין "ויקרא למקום אל בית אלי" ובין "וירא אלהים אל יעקב עוד" והפסיק בענין אחר שהיה בבת אחת ובמקום אחד כי יעקב בבאו לווזה היא בית אל בנה מזבח וקרא למקום אל בית אל ונראה לו האלהים שם ויברך אותו ולמה הושם הכתוב הזה בתוך ענין אחד והקרוב מה שאמרו רבותינו (ב"ר פא ה) שירמוז למיתת רבקה ולכן קרא שם המקום ההוא אלון בכות כי אין בכי ואנקה על המינקת הזקנה שיקרא שם המקום עליו אבל יעקב בכה והתאבל על אמו הצדקת אשר אהבתהו ושלחה אותו שם ולא זכתה לראותו בשובו ולכן נגלה אליו האלהים וברך אותו לנחמו כאשר עשה ליצחק אביו אחרי מות אברהם (לעיל כה יא) ובשניהם אמרו חכמים (סוטה יד) ברכת אבלים ברכו וסיוע לזה מה שאמור למטה (פסוק כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע ואלו היתה רבקה שם היה מזכיר "אל אביו ואל אמו" כי היא השולחת אותו שם והגורמת לו כל הטובה ויצחק בעצתה צוה אותו ללכת שם וכתב רש"י ולפי שהעלימו את יום מותה שלא יקללו אותה הבריות כרס שיצא ממנה עשו אף הכתוב לא פרסמה ומדרש חכמים הוא (פסדר"כ זכור ד) והנה גם מיתת לאה לא יזכיר אבל הכוונה להם מפני שהזכיר המיתה ברמז ותלה הדבר במניקתה וכיון שדבר בה למה הסתיר הענין ולא גלהו וטעם הקללה אינו מחוור שהרי הזכירו במיתת יצחק (להלן פסוק כט) ויקברו אותו עשו ויעקב בניו אבל יתכן לומר שלא היה לה כבוד במיתתה כי יעקב איננו שם ועשו שונא אותה ולא יבא שמה ויצחק כהו עיניו ואיננו יוצא מביתו ולכן לא רצה הכתוב להזכיר שיקברוה בני חת וכענין הזה מצאתי (באלה הדברים רבה בפרשה כי תצא למלחמה) תנחומא תצא ד אמרו אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא אברהם מת יצחק יושב בבית ועיניו כהות יעקב הלך לו לפדן ארם יפוק עשו רשיעא קמא ויימרון ברייתא ליטין בזיא דהא כדין ינקין מה עשו הוציאו מטתה בלילה אמר רבי יוסי

בר חנינה לפי שהוציאו מטתה בלילה לא פרשו הכתובים מיתתה אלא מן הצד הדא הוא דכתיב ויקרא שמו אלון בכות שתי בכיות הדא הוא דכתיב וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו מה ברכו ברכת אבליים ברכו עד כאן והנה בעבור שהיה עשו יחידי בקבורתה פחדו מן הקללה ולא ראו שיהיה לה לכבוד וזה ענין הרמז והיתה דבורה עם יעקב כי אחרי שבאה עם רבקה שבה לארצה ועתה תבא עם יעקב לראות גברתה או נתעסקה בגדול בני יעקב לכבוד רבקה ולא הבתה והיתה בביתו ויתכן שאינה היא המינקת שנאמר בה (לעיל כד נט) וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה אבל היתה מינקת אחרת שנשארה בבית לבן ובתואל ועתה יביא אותה יעקב עמו לכלכל את שיבתה לכבוד אמו כי כן דרך הנכבדים להיות להם מיניקות רבות כי רחוק הוא שתהיה הזקנה השליח שתשלח אמו ליעקב כדברי רבי משה הדרשן

יז **שמך יעקב.** יאמר כי עתה עודך אתה נקרא יעקב אף על פי שהחליף שמך שרו של עשו כי הוא לא נשתלח לך להחליף את שמך אבל מעתה לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך וזה טעם ויקרא את שמו ישראל או ירמוז שקרא את שמו ישראל מוסף על יעקב לא שיאסר להקרא יעקב

יח **ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה.** כאשר נתתיה להם כן אתננה לך ירמוז זה לשבועה כי להם נתנה בשבועה שלא יגרום החטא אבל לו נתנה מתחלה בלא שבועה וזהו שאומר בכל מקום (שמות לג א ועוד) אשר נשבעתי לאברהם וליצחק וליעקב או שיהיה הכפל הנבואה לו לשבועה כאשר פירשתי כבר

יט **ויעל מעליו אלהים.** כמו שאמר באברהם (לעיל יז כב) ויעל אלהים מעל אברהם ובשניהם להודיע כי לא היה זה מראה וחלום נבואה בלבד או כענין ותבא אותי ירושלימה במראות אלהים (יחזקאל ח ג) אבל ששרתה עליו שכונה במקום אשר הוא עומד ועל דרך האמת עלה מעליו אלהים במקום המדבר עמו כענין שנאמר ברוך כבוד ה' ממקומו (שם ג יב) ויאמר מה שהזכירו החכמים האבות הן הן המרכבה (ב"ר פב ו)

כ **ויצב יעקב מצבה.** פירש רבי אברהם וכבר הציב בפעם הראשונה מצבה ונסך עליה עתה נסך ויצק עליה שמן ונכון הוא

כא **ויקרא יעקב את שם המקום בית אל.** יקראנו כן פעם אחר פעם להודיע כי הדבר אמת ונכון כי הוא בית אלהים ושם השכינה תמיד וכן ענין שם באר שבע

כב **כברת ארץ.** מנחם פירש לשון "כביר" מהלך רב ואגדה (ב"ר פב ז) בזמן שהארץ חלולה ככברה שהניר מצוי והסתו עבר ועדיין השרב לא בא ואין זה פשוטו של מקרא שהרי בנעמן מצינו (מלכים ב ה יט) וילך מאתו כברת ארץ ואומר אני שהוא שם מדת קרקע לשון רש"י והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכ"ף לדמיון ואיננה שרשית ומוצא המלה היו לברות למו (איכה ד י) ותברני לחם (יג ה) ענין אכילה מועטת בבקר ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל כי כן ישערו כל הולכי דרך זה כתבתי תחילה ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם שבח לאל הטוב והמטיב ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י ואין בו תאר רק הסכמה כרוב השמות והכ"ף לשמוש שלא נמדד בכיוון ואם יהיה השם הזה מתואר יתכן שיהיה ברת כמו בת מלשון מה ברי ומה בר בטני (משלי לא ו) והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחות כמו למיל היום ויאמר לה "בת

ארץ" כי המדה כמו בת לפרסה או למדה אחרת ידועה בימים ההם וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה אבל הרמה אשר לבנימן רחוק ממנה כארבע פרסאות והרמה אשר בהר אפרים (שמואל א א א) רחוק ממנה יותר משני ימים על כן אני אומר שהכתוב שאומר קול ברמה נשמע (ירמיהו לא יד) מליצה כדרך משל לאמר כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר לבנה בנימן כי איננו שם והיא חרבה מהם לא נאמר בכתוב "ברמה רחל מבכה על בניה" אבל אמר כי שם נשמע הקול ונראה בעיני כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם יהודה הקרובה שם לפי שצפה ברוח הקודש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה ולא רצה לקברה רק בגבול בנה בנימן והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימן וכך אמרו בספרי (וזאת הברכה לג יא) בחלקו של בנימן מתה כדאיתא בפרשת וזאת הברכה וראיתי ליונתן בן עוזיאל שהוא מרגיש בזה ואמר קל ברום עלמא אשתמע ותרגם כל הכתוב על כנסת ישראל

יח **בן אוני**. בן צערי בנימן נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בנגב כשאדם בא מארם נהרים כמו שאמר בנגב בארץ כנען (במדבר לג מ) הלוך ונסוע הגבה (לעיל יב ט) בנימן בן ימין לשון צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט יג) ולפיכך הוא מלא לשון רש"י ולא הבינותי זה שתהא ארץ ישראל דרומית לארם נהרים שהרי ארם מזרחית לארץ ישראל כדכתיב (לעיל כט א) וילך ארצה בני קדם וכתוב (במדבר כג ז) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם ויעקב עבר הירדן שהוא למזרחת של ארץ ישראל והיה חוזר דרך אדום שהוא בדרום ארץ ישראל נמצא ארם מזרחית דרומית לארץ ישראל וארץ ישראל לצפונה אבל אם נולד בתחום בית לחם אפרתה שהוא בארץ יהודה כדכתיב (שופטים יט ב) בית לחם יהודה וכתוב (מיכה ה א) ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה הנה הוא בדרומה של ארץ ישראל והנה בין בית אל ובין בית לחם אפרת נולד ואם המקום בהר אפרים הרי הוא בצפונה של ארץ ישראל כדכתיב (יהושע יח ה) יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון ואם בחלקו של בנימן גם כן אינה בדרום דכתיב ויהי להם גבול לפאת צפונה ומכל מקום אין טעם לקרותו בן דרום והנכון בעיני כי אמו קראתו בן אוני ורצתה לומר בן אבלי מלחם אוני (הושע ט ד) לא אכלתי באוני (דברים כו יד) ואביו עשה מן אוני כחי מלשון ראשית אוני (להלן מט ג) ולאין אוני (ישעיהו מ כט) ולכן קרא אותו בנימן בן הכח או בן החוזק כי הימין בו הגבורה וההצלחה כענין שכתוב (קהלת יב) לב חכם לימינו ימינך תמצא לכל שונאיך (תהלים כא ט) ימין ה' רוממה (שם קיח טז) רצה להיות קורא אותו בשם שקראתו אמו כי כן כל בניו בשם שקראו אותם אמותם יקראו והנה תרגם אותו לטובה ולגבורה וראיתי בבראשית רבה (פב ט) בן אוני בן צערי ואביו קרא לו בנימן בלשון הקדש ולא ידעתי מהו כי הכל לשון הקדש וכן שם כל בניו לשון קדש הוא אבל רמזו למה שאמרתי שתרגם הלשון לטובה

כב **וישמע ישראל**. סיפר הכתוב ענותנותו כי שמע בחלל בנו יצועיו ולא צוה שיוציאוהו מביתו מכלל בניו ולא ינחל עמהם אבל ימנה עמהם ויהיו שנים עשר והוא ימנה ראשון ולכך עשה משתי הפרשיות פסוק אחד כי אף על פי שהוא תחלת ענין שבא למנות השבטים משנולדו כולם רמז כי ראובן לא נדחה במעשהו ועל דרך הפשט יתכן שבלבל ראובן יצועי בלהה מפחדו שלא תלד ליעקב עוד כי הוא הבכור וחשב לקחת שני חלקים ויפסיד יותר מכל האחים ולא פחד מאמו כי זקנה היתה ואולי מתה זלפה או חשש לכבוד אמו בעבור היותה שפחתה ולכן נטלה ממנו הבכורה מדה כנגד מדה וזהו טעם ויהיו בני יעקב שנים עשר כי לא הוליד אחרי כן

[כח] ויהיו ימי יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק לשון רש"י וכבר כתבתי (לעיל יא לב) שזה מנהג הכתוב בכל הדורות יספר ענין האדם ותולדותיו ומיתתו ויתחיל בתולדות הדור האחר וראוי היה להקדים מיתת יצחק לתולדות יעקב כאשר עשה באברהם ובכל דורות הראשונים אבל יתכון הכתוב להגיד כי יצחק מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים אחרי ששב אליו בנו המבורך הנוחל מעלתו וקברוהו בכבוד עשו ויעקב בניו גדולי העולם ולא הוצרך להזכיר כי קברוהו במערת המכפלה בעבור שהזכיר כי היה בעיר ההיא ואנה יקברוהו רק בקבר אביו

בראשית פרק-לו

[ב] עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון ונקראת בשמת (לעיל כו לד) על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודה זרה ואהליבמה היא יהודית אותו רשע כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בעבודה זרה כדי להטעות את אביו בשמת בת ישמעאל ולהלך הוא קורא לה מחלת (לעיל כח ט) מצאתי בהגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז) שלשה מוחלין להם על כל עונותיהם גר שנתגייר והעולה לגדולה והנושא אשה ולמד הטעם מכאן לכך נקראת מחלת שנמחלו לו עונותיו כל זה לשון רש"י והנה לא נתן טעם באבי אהליבמה שנקרא שם בארי וכאן ענה ובשמת בת ישמעאל יהיה שם העצם והוא שם תואר לקטור הבשמים ובבראשית רבה (סז יג) אמרו נתן עשו דעתו להתגייר מחלת שמחל לו הקב"ה על עונותיו בשמת שנתבשמה דעתו עליו והנה שניהם תאר אין שם העצם נודע בס' ולכך אמר רבי אברהם כי היו לה שני שמות וגם לאביה ויתכן לומר כי השתים נשים ההם מתו בלא בנים אולי נענשו בעבור שהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה ונשא אחות אשתו בת אלון ואחרת אהליבמה בת ענה אבל בת ישמעאל אחות נביות בעבור שהיה לה שם כעור בלשון הקדש מחלת קרא את שמה בשם הנכבד אשר היה לאשתו הראשונה מלשון בשמים כי היתה חביבה עליו בעבור שהיתה ממשפחתו ואיננה רעה בעיני יצחק אביו

[ו] ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו. זה המסע היה אחרי שוב אחיו מחרן והאחזו בארץ כנען כמו שאמר כאן ואפשר שהיה גם אחרי מות אביהם והנה בעוד אחיו בחרן היה עשו בשעיר ככתוב למעלה (לב ד) אבל הענין כי עשו הלך לשעיר בימי אלופי החרי יושבי הארץ ויהי לשר הולך עם ד' מאות איש ובניו וביתו היו בארץ כנען ויתכן שהיתה לו שם אחוזה במקום אחד במישור לא בהר שעיר על כן ייחס לו ארצה שעיר שדה אדום ואחרי שחזר אחיו לארץ כנען פנה לו מפניו כי ידע שארץ כנען נחלת אחיו אשר נתן לו אביו בברכתו ולקח בניו וכל נפשות ביתו עם רב והלך לשעיר להתיישב שם ואז נלחם בבני שעיר החרי יושבי הארץ כי אולי פחדו ממנו ולא היו נותנים אותו לבא בגבולם בהר שעיר שהיו שם המבצרים אלא שישב בשדה אדום במקומו הראשון וישמידם ה' מפניהם ויירשום וישבו תחתם כאמור במשנה תורה (דברים ב כא) ולכך יאמר שם (ב ה) כי ירושה לעשו נתתי את "הר" שעיר וטעם וילך אל ארץ אמר אונקלוס אל ארץ אחרת ורש"י פירש לגור באשר ימצא כי הלך אל ארץ אשר ימצא לו מקום

לחנותו עד שבא אל הר שעיר וישב שם והנכון בעיני שיאמר וילך אל ארץ שעיר וחסרו הכינוי בעבור היותו מובן שכבר הזכיר (לעיל לב ד) שהיה עומד בארץ שעיר והידוע כי לשם יוליך ביתו ויזכיר בסמוך (פסוק ח) וישב עשו בהר שעיר ונמצא כזה (מלכים א טז יח) ויבא אל ארמון בית המלך וישרף עליו את בית מלך ושיעורו בית המלך הזה שהיה בו וכן וישרף את הבמה הדק לעפר ושרף אשרה (מלכים ב כג טו) כלומר אשר לירבעם הנזכרת במקום ההוא וכן ויאמר יואב לכושי לך הגד למלך וישתחו כושי ליואב (יח כא) וחמור והאריה (מלכים א יג כח) וכן כי נשברו אניות בעציון גבר (שם כב מט) האניות וכן רבים אף כאן וילך אל ארץ כמו אל הארץ ארץ שעיר הנזכרת

[ז] ולא יכלה ארץ מגוריהם. טעמו עיר מגוריהם היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק כי ארץ כנען תשא כזה וכזה אלף פעמים אבל עשו בראותו כי לא יוכל לעמוד בעירו ובמקומו עזב את כל הארץ לאחיו והלך לו

[ט] ואלה תולדות עשו אבי אדם. בא להזכיר התולדות אשר הולידו בניו אחרי שהלכו עמו לשעיר כי הוא לא הוליד שם והנה החל ממנו לומר הוא הוליד את אליפז ורעואל והם הולידו בארץ שעיר תולדות הללו ויזכיר עמהם בני אהליבמה הנולדים בארץ כנען אף על פי שלא הזכיר להם תולדות בארץ שעיר כדי שימנו עם אחיהם בני עשו הנזכרים בתחילת הפרשה ועוד בעבור היותם בשעיר אלופים כי כל אלופיהם יזכיר

[יב] ותמנע היתה פילגש. מפני שלא הקפיד בכל האחרים להודיע שם האם דרשו רבותינו (ב"ר פב יד) כי זה להודיע גדולתו של אברהם אבינו כמה היו תאבים להדבק בזרעו שהרי תמנע זו בת אלופים היתה שנאמר ואחות לוטן תמנע אמרה איני זוכה להנשא לך הלואי ואהיה פילגש כמו שכתב רש"י ויתכן כי בני אליפז החמשה היו ידועים לו כי הולידם מנשיו ועמלק בעבור היותו בן פלגש לא היה לו שם באחיו והיה נכלל עם בני עשו בעבור היותו מזרעו והוצרך הכתוב לומר כי אמו פלונית אשר הוא נודע לה ילדתו לאליפז אבל איננו בכלל בני עשו ולא יושב עמהם בהר שעיר כי בבני הגבירות יקרא לו זרע ולא בבן הפילגש כי לא יירש בן אמה עם בניו כמו שעשה אביו והנה אנחנו נצטוינו בבני עשו שלא נתעב אותם (דברים כג ח) ולא נקח את ארצם (שם ב ה) והם כל בניו הידועים לו היושבים בשעיר כי הם הנקראים אדם על שמו אבל בן הפילגש אינו בכלל בני עשו ולא עמהם בארצם ונצטוינו בו בהפך לתעב אותו ולמחות את שמו וכתב רש"י עוד ובדברי הימים (א א לו) מונה תמנע בבניו של אליפז מלמד שבא על אשתו של שעיר החורי ויצאה תמנע מביניהם וכשגדלה היתה פילגשו וזהו ואחות לוטן תמנע (להלן פסוק כב) ולא מנאה מבני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב ואין דעתי סובלת זה כי היה ראוי לומר בדברי הימים "ותמנע בתו" ולמה ימנה האשה בבנים אולי לא יקפיד הכתוב בכך בדבר הידוע כי מצינו שם בדברי הימים (א ה כט) ובני עמרם אהרן ומשה ומרים ובני אהרן נדב ואביהוא וגומר ואם כן ראוי שנאמר כי תמנע זאת היא בת אליפז אשר ילדה לו אשת שעיר החורי אחרי מות אישה והיתה אחות לוטן מן האם ונשאה אליפז לפילגש שהעכו"ם מותר בבתו או נאמר על דעת רבותינו כי תמנע הנזכר בדברי הימים הוא תמנע האלוף הנזכר למטה (בפסוק מ) שנמנה שם מבני אליפז כאשר נמנה קרח והוא בן אהליבמה כי שניהם היו ממזרים נולדו מאחד ונמנים עם בני האחר כי רחוק שימנה האשה בין הבנים בתוכם ועל דרך הפשט יש לחשוב בו כי תמנע פילגש אליפז אחרי לידתה את עמלק ילדה בן ותקש בלדתה ותמת ותקרא את שמו תמנע בעבור הזכיר שמה ואביו אליפז קרא לו קרח ולא הזכיר הכתוב הבן הזה לתמנע אמו

כדי שלא יאריך כי הכונה היתה למנות עמלק בפני עצמו אבל בני אליפז שבעה היו ומנה הכתוב האלופים דרך מעלתם על כן הקדים קנז וקרח לגעתם ואני עוד סובר בכתוב הזה מה שאמרו רבותינו בשלשים ושתים מדות (מדה יא) שהאגדה נדרשת אמרו סדור היה ראוי להיות אלא שנחלק שנאמר (דהיי"ב ל יח) כי מרבית העם וכוי וגם רודפי הפשט יאמרו כן בפסוקים אחרים וכן זה יאמר בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע וחזר ואמר היתה פילגש לאלפז בן עשו ותלד לאלפז את עמלק ולא הזכיר שם הפילגש והאמת שהיא אחות לוטן תמנע והיא הסבה שלא הזכיר שמה כי לא רצה לאמר שני פעמים ותמנע לזכר ולנקבה והנה בני אליפז שבעה והם האלופים הנזכרים לו אבל החליפו שם זה הקטן בעבור היות שמו כשם הפילגש שלא יחשב כבנה וקראוהו קרח בעלותו למעלת אלוף ורבי אברהם אמר כי קרח בן אהליבמה אשת עשו הוא נמנה פעמים כי הוא הקטן מבני אהליבמה וגדלתו עדה וכן בני מיכל בת שאול כדברי רבותינו (סנהדרין יט) ועל דעת הזו יהיה פירוש הכתוב בדברי הימים כי תמנע ילדה עמלק שיהיה שיעורו ולתמנע עמלק וחסרו הלמ"ד כדרך ושני שרי גדודים היו בן שאול (ט ד) לבן שאול והנכון מה שחשבתי בו וטעם אלה בני עדה על הרוב כי עמלק איננו בנה וכן אלה בני יעקב אשר ילד לו בפדן ארם (לעיל לה כו) אינו על בנימין

[כ] אלה בני שעיר החרי. החרי שם איש היה אבי אומה קדמונית תקרא על שמו כמו האמורי והפריזי כמו שנאמר (דברים ב כב) אשר השמיד את החורי מפניהם ונקרא שעיר על שם הארץ שנקראת שעיר והשם הזה היה לארץ מן עשו שהוא איש שעיר מיום שהלך שם ואילך וכן שם אדום ממנו היה אבל הכתוב הפריש ביניהם כי אלה הם בני שעיר החורי שהיו יושבי הארץ למבראשונה לא בני שעיר האדומי אשר בא שם ועוד אפרש יחוס החורי במשנה תורה (דברים ב ז) בעזרת השם וכתב רבי אברהם הזכיר הכתוב זה להפריש יחוסי שעיר ועשו כי ישראל יצוו על בני עשו ורש"י כתב (בפסוק כד) לא הוזקק לכתוב משפחות החורי אלא מפני תמנע להודיע גדולת אברהם

[כב] ואחות לוטן תמנע. כמו ואחות תובל קין נעמה (לעיל ד כב) ואחיותיהם צרויה ואביגיל (דהיי"א ב טז) ותמר אחותם (שם ג ט) וסרח אחותם (להלן מו יז) כי המנהג ליחס הבת אל האחים והיה ראוי שתמנה למעלה עם בני שעיר ודישון ואצר ודישון ותמנע אחותם אבל היתה אחות לוטן בת אביו ובת אמו לא אחות שאר האחים ולכן רצה ליחס אותה אליו או שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב ואיננה בת שעיר החורי

[כד] ואלה בני צבעון ואיה וענה. הוי"ו יתירה וכן עבד אביך ואני מאז ועתה ואני עבדך (טו לד) דין שניהם אני ואלה ראשי בית אבותם ועפר וישעי (דהיי"א ה כד) וכמוהם רבים והנה צבעון זה הוא הבן השלישי לשעיר החורי והוליד שני בנים אלו איה וענה וסיפר הכתוב כי ענה זה בן צבעון הוא אותו ענה שמצא הימים במדבר ברעותו החמורים של צבעון אביו להבדיל בינו ובין ענה דודו אחי צבעון אביו וזה ענה בן צבעון הוא חמיו של עשו

"אשר מצא את הימים" - כדעת מקצת רבותינו בתלמוד (פסחים נד) הם הפרדים וזה האיש מצא כי יולידו מין שלא במינו ואין כן בשאר מיני הכלאים ואמר במדבר ברעותו החמורים כי היו לו שם במדבר חמורים רבים תובעים אתונות והרביעם עם הסוסיות והולידו ונראה שנחשב לו בדורו לחכמה כי הכיר במיניהם שהם קרובים בטבע ויולידו והיה נודע במעשה ההוא ועל כן יתארהו בו ואונקלוס תרגם גבריא והנראה מסברתו כי ענה זה באו עליו מן האומה

הנקראת אימים לפנים עם גדול ורם כענקים (דברים ב' י) ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו והוא היה במדבר ואין עוזר לו ותמצא ידו להם והציל מידם והוא מלשון תמצא ידך לכל אויביך (תהלים כא ט) ולא המציתך ביד (שאל) דוד (ג' ח) או יאמר שמצא אותם ונצל והיה נודע בגבורה הזאת ונכון הוא

כה **ואלה בני ענה דישון ואהליבמה בת ענה.** דרך הכתוב לאמר בבנות כן כמו ואת דינה בתו (להלן מו טו) וזה ענה הוא הבן הרביעי לשעיר החורי אחי צבעון הנמנה אחריו למעלה (בפסוק כ) כי הפרשה תמנה שבעה בני שעיר החורי כתולדותם והיה לזה ענה בן אחד יקרא גם כן דישון כשם דודו ולו בת תקרא אהליבמה כשם קרובתה בת ענה בן צבעון ולכך יאמר הכתוב באשת עשו (לעיל פסוק ב) אהליבמה בת ענה בת צבעון להגיד כי היא בת ענה שמצא הימים נכדת צבעון לא אהליבמה בת ענה בן שעיר החורי אחי צבעון ועל דעת קצת רבותינו (פסחים נד) אין בפרשה רק איש אחד הנקרא ענה והוא בן צבעון שבא בזנות על אמו אשת שעיר החורי וימנה אותו הכתוב (בפסוק כ) בבני שעיר החורי כי יחשבוהו האנשים כבנו ויקראוהו ענה בן שעיר וגדלו בין בניו בחשבו שהוא בנו וימנה אותו הכתוב פעם אחרת (בפסוק כד) על פי האמת בן לצבעון וזה מדרשם של דורשי חומרות כמו שמוזכר במסכת פסחים (סו) ואיננו דברי הכל בגמרא ולא משמעו של מקרא כלל

כו **ואלה בני דישון חמדן ואשבן.** הוא דישון הבן החמישי לשעיר כי אין קפידא שיקראנו דישון או דישון רק כשהם בפסוק אחד להבדיל בין שניהם וכן ויעש חירום את הכיורות ויכל חירם (מלכים א' ז מ) והוצרך הכתוב בכאן לקראו דישון שלא יחשב שהוא דישון בן ענה הנזכר בסמוך ליחס לו תולדות כי כן יהיה במשמע

לא **ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום.** נכתב זה להגיד כי נתקימה בו ברכת יצחק שאמר לו ועל חרבך תחיה (לעיל כז מ) כי גברו על בני שעיר החורי ומלכו עליהם בארצם ואלה הערים מדינות בארץ אדום כי בצרה לאדום היא כמו שכתוב (ישעיהו לד ו) כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום וכן ארץ התימני מאדום כמו שנאמר בו (עובדיה א ט) וחתו גבוריך תימן למען יכרת איש מהר עשו וכולם כך המה אבל ספר הכתוב כי לא היו מלך בן מלך כאשר היו בישראל

"ולפני מלך מלך" - ימים רבים קודם ואין טעם "לפני מלך מלך" שנמשכה מלכות אלה עד מלכות ישראל (ראה רש"י ורד"ק) אבל לאמר כי אז לא תהיה להם מלכות לקיים "ואת אחיך תעבוד" (לעיל כז מ) ויתכן שאלו כולם בימי משה כבר עברו כי היו זקנים בעת שהמליכו אותם ולא האריכו ימים

לה **וטעם המכה את מדין בשדה מואב.** להגיד גבורתו שבאו המדינים בשדה מואב להשגב עמם ונצח את כלם

לח **ובעל חנן בן עכבור.** היה ממקום שאול על כן לא הזכיר לו עיר אחרת ויתכן שהיה חנן מקום והוא בעל עליו ואחרי כן מלך

מ **ואלה שמות אלופי עשו.** מתחלה (פסוקים טו-יט) מנה בני בניו שהיו אלופים בדור ההוא ואחר כן הצליחו מזרעו למלוכה ואחרי כן פסקה מלכותם וחזרו ונתנו את אלו אלופים לראש וכך נאמר בדברי הימים (א א נא) וימת הדד ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע כך פירש רש"י ומה שאמר למשפחותם למקומותם בשמותם למושבותם בארץ אחוזתם (פסוק מג) כי הראשונים היו כל האחים אלופים יושבים כלם בעיר אחת מושלים בעם כאחד או כענין נשיאי שבט וראשי

בתי אבות אבל אלו אחרונים היו אלופים למשפחותם כי כל אחד היה אלוף לכל משפחות בני עשו ובכל מקומות מושבותם והוא לבדו נקרא בדור אלוף אין אחר נקרא כן בכל ארץ אחוזתם כי היו כמלכים לארצם אבל לא ישבו לכסא להם ולא נתנו עליהם הוד מלכות ונכתבה הפרשה בדרך הנבואה לדעת רבים (רש"י וראב"ע והרד"ק) ואיננו נכון כי הנבואה למה תזכיר את אלה ועד איזה זמן תמנה ותפסיק בהם אבל הנכון שכל אלה לפני התורה ונאמר שמשלו כאחד ויהיה פירוש למקומותם שמשל כל אחד במקומו או שהיה ממשלתם זמן מועט ושנות רשעים תקצורנה (משלי י כז)

[מג] מגדיאל. זו רומי לשון רש"י ולא הבינותי זה כי אם נאמר שיהיה נבואה לימים רבים ולעתים רחוקות הנה מלכים רבים מלכו לאדום על מלכות רומי ואין רומי אלוף אבל היא מלכות גדולה ואמתני ותקיפא יתירה לא היה כמוה בממלכות אבל מה שאמרו בפרקי רבי אליעזר (לח) בשכר שפינה את כליו מפני יעקב אחיו נתן לו מאה מדינות משעיר ועד מגדיאל ומגדיאל זו רומי שנאמר אלוף מגדיאל אלוף עירם כוונתם בזה מה שהודעתך כמה פעמים כי היו המקרים בראשונים רמו לזרעם והנה אלה האלופים האחרונים עשרה עם מגדיאל רמו שיהיו מלכי אדום בממשלתם במלכות הרביעית עשרה ימלכו על ארץ אדום והעשירי מהם ימלוך על רומי ומשם תתפשט אחרי כן מלכותם על כל העולם ולזה ירמוז שם מגדיאל שיתגדל על כל אל כמו שאמר בו (דניאל יא לו) ועשה כרצונו המלך ויתרומם ויתגדל על כל אל וזהו שנאמר (שם ז כד) וקרניא עשר מינה מלכותא עשרה מלכין יקומון ואחרן יקום אחריהון והוא ישנא מן קדמיא ואמרו בבראשית רבה (עו ו) כלם ביוצאי ירכו של עשו הכתוב מדבר ודרשו (שם פג ד) אלוף עירם שהוא עתיד לערום תיסוריות למלך המשיח במהרה יגלה חסלת פרשת וישלח

וישב

פרשת

בראשית פרק-לז

[א] וישב יעקב בארץ מגורי אביו. כי אמר שאלופי עשו ישבו בארץ אחוזתם כלומר הארץ שלקחו להם לאחוזת עולם אבל יעקב ישב גר כאביו בארץ לא להם אלא לכנען והכונה להגיד כי הם בוחרים לגור בארץ הנבחרת ושנתקיים בהם כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (לעיל טו יג) ולא בעשו כי ביעקב לבדו יקרא להם זרע

[ב] אלה תולדות יעקב. ואלה של תולדות יעקב אלה ישוביהן וגלגוליהן עד שבאו לכלל ישוב סיבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה שנה על ידי זה נתגלגלו וירדו זהו ישוב פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו לשון רש"י ואין לשון "לתולדות" שיהיה על הישוב ורבי אברהם אמר אלה המאורעות שאירעו לו והקורות שבאו עליו כטעם מה ילד יום ואין אדם מוליד קורותיו רק לימים מיוחסים שיולידום ואולי יאמר אלה תולדות הימים של יעקב והנכון בעיני כי אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו אשר יזכיר ואחזי הכתוב דרך קצרה בשמותם שכבר הזכירם למעלה אבל אמר אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו אשר אירע להם ככה ואפשר גם כן שירמוז "אלה" את כל הנזכרים בספר הזה שבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה כי כאשר הזכיר ב"אלה תולדות עשו" בנים ובני בנים מלכים ואלופים כל אשר היו בהם עד זמן התורה כן ימנה בתולדות יעקב בניו ובני בניו וכל זרעו רק יזכיר בהם הפרטים בתולדותם

"והוא נער את בני בלהה" - שהיה עושה מעשה נערות ממשמש בעיניו ומתקן בשערו את בני בלהה כלומר ורגיל את בני בלהה לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן את דבתם רעה כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו לשון רש"י ואם כן למה לא הצילוהו בני השפחות והוא אוהב אותם ומקרבן ומגיד לאביו על האחים בבזיונם ואם נאמר שייראו מן האחים והנה הם ד' וראובן עמהם ויוסף עצמו ותגבר ידם עליהם ואף כי לא יבאו עמהם במלחמה ועוד כי נראה בכתוב כי כולם הסכימו במכירתו אבל לדעת רבותינו בבראשית רבה (פד ט) על כולם היה מוציא הדבה והנכון בעיני כי זה הכתוב שב לבאר מה שהזכיר ושיעורו יוסף והוא נער בן שבע עשרה שנה היה רועה בצאן את אחיו את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו ודומה לו בסדר הזה (להלן מ ה) ויחלמו חלום שניהם איש חלומו בלילה אחד איש כפתרון חלומו המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר שב לפרש מלת "שניהם" אשר הזכיר ושיעורו ויחלמו חלום שניהם המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר איש כפתרון חלומו וכן רבים או שיהיה "והוא" מושך אחר עמו ומשפטו והוא נער והוא את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו יאמר כי הוא נער והוא עם בני בלהה ועם בני זלפה נשי אביו תמיד לא יפרד מהם בעבור נערותו כי להם צוה אביהם שישמרוהו וישרתוהו לא לבני הגבירות והוא מביא מהם דבה רעה אל אביהם ולכן ישנאוהו אלה הארבעה האחים ואחר כך אמר כי אביו אהבו ויראו אחיו האחרים כי אותו אהב אביהם יותר מכולם ויקנאו בו וישנאוהו נמצא שנוא מכולם בני הגבירות יקנאו בו למה יאהב אותו מהם והם בני גבירה כמוהו ובני השפחות אשר לא יקנאו בזה למעלתו עליהם ישנאו בו בעבור היותו מביא דבתם אל אביהם וטעם דבתם רעה להפליג כי כל דבה רעה היא ועל דעת רש"י (במדבר יד לו) יתכן שתהיה דבה טובה ו"מביא דבה" הוא אשר יראה יגיד אבל "מוציא דבה" הוא כסיל האומר שקר ועל דרך הפשט איננו קשה שיקראנו נער והוא בן שבע עשרה שנה כי בעבור היותו קטן מכולם יקראנו כן לומר כי לא היה מתחזק כאחיו ויצטרך להיותו עם בני בלהה וזלפה מפני נערותו וכתוב ברחבעם בן שלמה (דה"יב יג ט) ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניהם והוא בן ארבעים ואחת שנה במלכו וכן השלום לנער לאבשלום (יח לב) ובנימן ברדתו למצרים גדול ממנו ויקראנו נער פעמים רבים ואונקלוס תרגם והוא נער והוא מרבי עם בני בלהה יאמר כי מיום היותו נער הוא עמהם הם גדלוהו כאב והם ישרתוהו גם נכון הוא ועל הדרך שפירשתי כי הכתוב יספר כי מאלה יביא הדבה ולבני הגבירות בקנאתם וטעם נשי אביו כי נשיו היו שלקחם לנשים ולא יקרא אותם הכתוב שפחות רק בהיותם עם רחל ולא שהן גבירות להן וכן וישם את השפחות ואת ילדיהן (לעיל לג ב) לומר כי בעבור היותן שפחות לרחל וללאה שם

אותן לפנייהן וכן וישכב את בלהה פלגש אביו (לעיל לה כב) שאילו היתה גברת לא יעשה כן ויתכן כי בחיי רחל ולאחרי יקרא אותן שפחות ופילגשים ועתה מתו ולקחן לנשים

[ג] כי בן זקונים הוא לו. שנולד לו בעת זקנתו ואונקלוס תרגם ארי בר חכים הוא ליה שכל מה שלמד משם ועבר מסר לו דבר אחר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו לשון רש"י וכן אמר רבי אברהם כי בן זקונים שהולידו לזקוניו והוא בן תשעים ואחת שנה וגם אחיו בנימין קראו ילד זקונים קטן ואיננו נכון בעיני כי הכתוב אמר שאהב את יוסף מכל בניו בעבור שהוא בן זקונים וגם כל בניו נולדו לו בזקוניו והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק כשנה או שנתים והנראה בעיני כי מנהג הזקנים שיקחו אחד מבניהם הקטנים להיות עמו לשרתו והוא נשען על ידו תמיד לא יפרד ממנו והוא נקרא לו בן זקוניו בעבור שישרתו לזקוניו והנה לקח יעקב את יוסף לדבר הזה והיה עמו תמיד ועל כן לא ילך עם הצאן ברעותם במקום רחוק ואונקלוס שאמר "בר חכים" ירצה לומר שהיה בן דעת וחכם בעיני אביו וטעמו כטעם זקנים ותרגם בילד זקונים בר סבתין כי לא אמר הכתוב בכאן "כי בן זקונים היה" אבל אמר "הוא לו" שהיה כן בעיניו וזאת כונתם באמרם (ב"ר פד ה) כל מה שלמד משם ועבר מסר לו לומר שמסר לו חכמות וסתרי תורה ומצאו משכיל ובעל סוד בהם כאלו היה זקן ורב ימים

[ז] קמה אלומתי וגם נצבה והנה תסובינה אלומתיכם. ענין החלום באלומות כי הראוהו שעל ידי אלומות ותבואה ישתחוו לו וענין תסובינה כי יקיפו אותו כמלך עתיד לכידור אשר עבדיו יחנו סביב לו

[ח] המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו. פירש רבי אברהם אנחנו נשימך מלך עלינו או אתה תמשול בנו בחזקה ויותר נכון דעת אונקלוס התהיה מלך עלינו או שלטון מושל בנו כי לשניהם אדם משתחוה לא תהיה עלינו לעולם לא מלך ולא מושל וטעם על חלומותיו ועל דבריו שהיו שונאים אותו על החלומות וגם על הסיפור שהוא מספר אותו להם כמתהלל כמו שאמר שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי

[י] ויספר אל אביו. סיפר החלום הזה לאביו ולא הראשון כי הוא עצמו המכיר בפתרונו כי השמש ירמוז לאביו והוא גער בו וטעם ואל אחיו פעם שנית כי יספר אותו לאביו בפני אחיו והוא גער אותו לשכך חמתם מעליו וטעם מה החלום הזה אשר חלמת כמו מה אדם ותדעהו (תהלים קמד א) כלומר מה החלום הזה אינו כלום שתגידנו כי אינם אלא דברים בטלים או טעם הגערה לומר איך נשאך לבך לחלום החלום הזה אין זה כי אם גובה לב ונערות שיעלו דברים כאלו על לבך כענין שנאמר בחלומות (דניאל ב כט) רעיוןך על משכבך סליקו וכתוב (שם ד ב) והרהורין על משכבי

"הבוא נבוא אני ואמך" - והלא אמך כבר מתה והוא לא היה יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאמו ורבותינו (ברכות נה) למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו בכך אמר לו כשם שאי אפשר באמך כך הכל בטל לשון רש"י ולפי דעתי כי בעת שירד יעקב למצרים כבר מתה בלהה גם זלפה כי הכתוב אמר בספור שבעים נפש (להלן מו כו) מלבד נשי בני יעקב ולא הזכיר "מלבד נשיו ונשי בניו" ואם תאמר כי בעבור היותם פילגשים לא רצה לומר "לבד מנשי בני יעקב ופילגשיו" הנה כתוב נשי אביו ורחוק הוא שיהיה הירח רמז לפילגשו אבל ענין החלום כי השמש רמז

ליעקב והירח רמז לבני ביתו וכל נשיו שבהן היו תולדותיו וירמוז כי כל תולדותיו ישתחוו לו והם כל שבעים נפש יוצאי ירכו כי כולם השתחוו בבואם אליו ואחד עשר כוכבים אלו אחיו אשר השתחוו לו בפני עצמן טרם בא אביהם כדכתיב (להלן מג כו) ויבא יוסף הביתה ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה וישתחוו לו אפים ארצה

יד וישלחו מעמק חברון. יזכיר הכתוב המקום אשר שלחו משם לומר כי היה מרחק רב ביניהם ולכן עשו עמו רעה כי רחוקים היו מאביהם ולהגיד כי יוסף לכבוד אביו נתאמץ ללכת אחריהם אל מקום רחוק ולא אמר איך אלך והם שונאים אותי ולרבותינו עוד בזה מדרש (ב"ר פד יג) להשלים עצה עמוקה של חבר הנאה הקבור בחברון

טו וימצאהו איש והנה תעה בשדה. יאמר כי הוא תועה מן הדרך ולא היה יודע אנה ילך ונכנס בשדה כי במקום המרעה היה מבקש אותם ויארץ הכתוב בזה להגיד כי סיבות רבות באו אליו שהיה ראוי לחזור לו אבל הכל סבל לכבוד אביו ולהודיענו עוד כי הגזרה אמת והחריצות שקר כי זמן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם ולזה נתכוונו רבותינו (ב"ר פד יד) באמרם כי האישים האלה הם מלאכים שלא על חנם היה כל הסיפור הזה להודיענו כי עצת ה' היא תקום

יז נסעו מזה. הסייעו עצמן מן האחווה נלכה דותינה לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם ולפי פשוטו שם מקום הוא ואין מקרא יוצא מידי פשוטו לשון ר' שלמה ואין הכונה לרבותינו שיפרש לו האיש נסעו מזה מן האחווה והלכו לעורר עליך דינין ותרעומות שאם כן היה נמנע ללכת ולא היה מסכן בעצמו אבל הכונה להם כי האיש גבריאל אשר הגיד לו הגיד אמת ואמר לשון משמש לשני פנים ושניהם אמת והוא לא הבין הנסתר בו והלך אחר הנגלה ממנו וילך אחר אחיו וימצאם בדותן כאשר אמר לו ודרשו זה מפני שהאיש הזה הוא מלאך ואם כן יודע הוא אנה הם ולמה לא אמר הנם בדותן ואמר כמסתפק ששמע מהם שילכו שם ואינו יודע אנה הם עתה ולכן יעשו מדרש במאמרו

"כי שמעתי אומרים" - שמעתי אותם שהיו אומרים נלכה דותינה וכן רבקה שומעת (לעיל כז ה) היתה שומעת ויתכן שיאמר נסעו הרועים מזה כי שמעתי אנשים אומרים נלכה דותינה אולי הם אחיך דיבר עמו כמסתיר פנים מן הענין

יח ויתנכלו אותו להמיתו. היו חושבים להמית אותו בנכליהם אשר יתנכלו בטרם יקרב אליהם ולא יצטרכו לשפוך דמו בידיהם וכך אמרו בבראשית רבה (פד יד) נשסה בו את הכלבים ואולי עשו כן ולא עלתה בידם וכאשר ראו כי קרב אליהם ולא יכלו להמיתו בנכליהם אמרו איש אל אחיו הנה בא אלינו ועתה נהרגהו אנחנו

כ ונראה מה יהיו חלמותיו. מליצה דרך לעג נראה אחרי מותו אם נשתחוה לו והנכון בעיני כי אמרו עתה נראה מה יהיו חלומותיו כי אם יצילוהו מידינו מלוד ימלוד עלינו אבל רבותינו אמרו (ש) רוח הקדש אומרת נראה מה יהיו חלומותיו כלומר דבר מי יקום ממני ומהם

כב אל תשפכו דם. אמר להם הנה הייתי סובל לכם כאשר חשבתם להמית אותו בנכליכם כי גם אני שנאתיו ורציתי שיומת על ידי אחרים אבל אתם אל

תהיו שופכים דם בידיכם חלילה לכם והכונה לראובן בכל זה היתה להצילו להשיבו אל אביו והכתוב סיפר מה שאמר להם ראובן ושמעו אליו אבל דברים אחרים אמר להם מתחילה שלא קבלו ממנו כמו שאמר להם (להלן מב כב) הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו אמר להם אם כן אל תשפכו דם בידיכם ולא אמר "דמו" כי הראה עצמו שלא יאמר כן לאהבתו רק שלא יהיו שופכים דם לימד אותם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם בידיו וטעם אל הבור הזה אשר במדבר לאמר הנה הבור הזה עמוק ולא יוכל לצאת הימנו והוא במדבר ואם יצעק אין מושיע לו כי אין עובר עליו וסיפר הכתוב כי היה ריק ואין בו מים שאם היה בו מים לא יטביעו אותו שכבר נמנעו משפוך דמו וכתב רש"י ממשמע שנאמר והבור ריק אינני יודע שאין בו מים מה תלמוד לומר אין בו מים מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו לשון רש"י מדברי רבותינו (שבת כב) ואם כן היו נחשים ועקרבים בחורי הבור או שהיה עמוק ולא ידעו בהם שאילו היו רואים אותם ולא יזיקו ליוסף היה הדבר ברור להם שנעשה לו נס גדול ושהוא צדיק גמור וידעו כי זכותו תצילנו מכל רע ואיך יגעו במשיח השם אשר הוא חפץ בו ומצילו וכענין שנאמר (דניאל ו כג) אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא ולא חבלוני כל קבל די קדמוהי זכו השתכחת לי אבל הם לא ידעו בדבר ועל דרך הפשט יאמר והבור ריק אין בו מים כלל שגם אם היו בו מים מעט יקרא רק וכן כי מת אתה ולא תחיה (מלכים ב כ א) כלל בשום פנים והכל ביאור וחיזוק

[כה] והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד. כאשר נשאו עיניהם וראו מרחוק אנשים באים מדרך גלעד הכירו כי ארחת ישמעאלים היא בגמלים וידעו כי למצרים ילכו כי מגלעד יובא הצרי והנכאת ולמצרים היה דרכם להוליך אותו ולכן אמר להם יהודה הנה האנשים האלה מארץ מרחק והולכים אל ארץ רחוקה נמכרו להם כי לא יודע הדבר וכאשר קרבו להם מצאו כי היו בעלי סחורה אשר להם הנכאת והצרי אנשים מדינים סוחרים ששכרו הגמלים מהישמעאלים וימכרו את יוסף למדינים שקנו אותו לסחור בו לסחורה כי ארחת הישמעאלים משכירי הגמלים לא יקנו הם סחורה לעצמם ואמר (בפסוק כח) וימכרו את יוסף לישמעאלים כי להם מסרו אותו שהם מוליכים הסחורה למצרים וזה טעם מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה (להלן לט א) כי היה בידם אבל המדינים היו בעליו והם סחרו בו והוא שאמר והמדנים מכרו אותו אל מצרים וכל מעשה בכתוב פעם יספר אותו במושל המצוה בו ופעם בשליח שיעשנו בידו כענין שנאמר (דברים יא ז) את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה וכתוב אחר (שם לד יב) אשר עשה משה לעיני כל ישראל וכן אמר (מלכים א ז נא) ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה וחירם עשאה כדכתיב (שם ז יד) ויבא אל המלך שלמה ויעש את כל מלאכתו וביוסף עצמו אמר (להלן לט כב) את כל אשר עושים שם הוא היה עושה נותן המעשה למצוה בו ולעושה אותו ורבי אברהם אמר (בפסוק כח) כי המדינים יקראו ישמעאלים כאשר אמר הכתוב על מלכי מדין כי ישמעאלים הם (שופטים ח כד) ואיננו כאשר חשב כי הכתוב שאמר (שם) כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם ירמוז על בני קדם שהמלחמה ההיא להם היתה דכתיב (שם ו לג) וכל מדין ועמלק ובני קדם נאספו יחדיו ובני קדם הם ישמעאלים כי על כל בני הפילגשים אשר לאברהם אמר (לעיל כה ו) וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם גם יתכן שהיו המלכים ישמעאלים והם מלכו על מדין כי למה יקראו מדין על שם ישמעאל אחיהם והנכון בפשט הכתוב ביוסף מה שאמרנו בו אבל רבותינו אמרו (ב"ר פד ט) שנמכר פעמים רבות

[כו] **וכסינו את דמו.** ונעלים את מיתתו לשון רש"י וכן אמר אונקלוס ונכסי על דמיה והנכון שהוא כפשוטו כי מנהג רוצחי מסתרים להרוג הנרצח ולקברו ולכסות דמו בעפר כענין שנאמר (שמות ב יב) ויטמנהו בחול ולכך אמר להם הנה אנחנו הורגים את אחינו ומכסים את דמו בעפר כי כן יחשב לנו והנה ראובן למד להם שלא ישפכו דם בידם אבל ישליכוהו בבור וימות שם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם ובא יהודה עתה ואמר גם זה יחשב לנו לרציחה כאלו אנחנו הרגנוהו וכן הדבר באמת וכענין שאמר הכתוב (יב ט) ואותו הרגת בחרב בני עמון ודינא רבא ודינא זוטא איכא ביניהו ושניהם אמרו אמת

[לב] **וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם.** בצווי או ויביאו השלוחים המביאים כי שלחו אותה ועודם בדותן ואמרו זאת מצאנו הכר נא או ששלחוה אל חברון לבית האחד מהן ובבואם הכניסוה לפני אביהם ואמרו לו זאת מצאנו וכל זה להתנכר בענין כי אם שתקו היה חושד אותם לאמר אתם הרגתם אותו כי ידע קנאתם בו ויש מפרשים וישלחו שתקעו בה השלח לקרעה במקומות רבים כדמות שני חיות מלשון בשלח יעבורו (איוב לו יב) וטעם הפסים כי שלחו אותה שיכירנה בפסים אשר עשה לו

[לה] **וכל בנותיו.** בתו ובת בנו ויתכן שיכנס בכלל הזה גם כלותיו עמהן כי בכלל הבנות יקראו גם הכלות כן או כמאמר חכמים (ב"ר פד יט) אין אדם נמנע מלקרוא לכלותיו בנותיו וכן אמרה נעמי לכלותיה לכנה שובנה בנותי אל בנותי (רות א יא ג) לכי בתי (שם ב ב) ואיננו רק דרך חיבה בלבד כמו הלא שמעת בתי (שם ב ח)

[לו] **שר הטבחים.** שוחטי בהמות המלך לשון רש"י וכן וירם הטבח (שמואל א ט כד) לרקחות ולטבחות (שם ח ג) אבל יותר קרוב דעת אונקלוס בעבור היות בית הסהר בביתו ומצינו טביחה להריגת האנשים (ישעיהו יד כא) הכינו לבניו מטבח טבחת ולא חמלת (איכה ב כא) וראיה לדבר הכתוב בדניאל (ב יד) לאריוך רב טבחיא די מלכא די נפק לקטלא לחכימי

בראשית פרק-לח

[ב] **בת איש כנעני.** אמר אונקלוס תגרא כלומר איש סוחר שבא לגור בארץ בסחורתו ודעתו לומר כי בני יעקב ישתמרו מלישא כנעניות כאשר צוה אביהם יצחק גם אברהם וכן הזכירו בגמרא במסכת פסחים (ג) והיו נשיהם מצריות עמוניות מואביות ומיוחסי בני ישמעאל ובני קטורה ולכך יחד הכתוב על שאול בן שמעון (להלן מו ז) "ושאול בן הכנענית" כי הוא לבדו בהם וגם שם דרשו (ב"ר פ יא) שהיא דינה שנבעלה לכנעני ורבותינו (שם פד יט) נחלקו בדבר אמרו רבי יהודה אומר תאומות נולדו עם השבטים ונשואם רבי נחמיה אומר כנעניות היו ויתכן שלא הקפיד רבי נחמיה בייחוסן שלא נתכוון אלא לומר שנשאו מנשי ארץ כנען אבל היו מן הגרים והתושבים הבאים מכל הארצות או עמוניות ומואביות ומיתר העמים כי לא נתכוון רק לחלוק על רבי יהודה שלא נשאו אחיותיהם שאחותו מן האם אסורה לבני נח (סנהדרין נח) ולדעת רבי יהודה יצטרכו בני לאה לשאת

תאומות ששה האחרים והם ישאו שלהם או שלא יודה ר' נחמיה בתאומות כלל ולא היתה לו בת זולתי דינה כמשמעות הכתוב ועל דרך סברא איננו נכון שישאו כלם כנעניות שיהיה בנוחלי הארץ מזרע כנען העבד הארור כמו מזרעו של אברהם והכתוב צוה להחרימו ולא תהיה לו שארית ופליטה ועל כל פנים זה האיש תגר כי למה יצטרך הכתוב לאמר כי הוא כנעני ביחוסו וכל אנשי הארץ ההיא כנענים הם מן הפריזי ומן היבוסי ואחיהם כי לכנען יתיחסו כלם ועדולם בארץ כנען היא והראוי היה שיאמר ויקח שם יהודה אשה ושמה כך כאשר הזכיר שמות הנשים בתמר ונשי עשו וזולתן (לעיל ד יט יא כט כה א) אבל פירש בו שהוא תגר שאיננו מן הארץ שהיתה לחוי או לאמורי וזה טעם וירא שם יהודה בת איש כנעני כי בעבור אביה נשאה והכתוב שאמר בני יהודה ער ואונן ושלה שלשה נולדו לו מבת שוע הכנענית (דהיי"א ב ג) בעבור היותה בת איש הכנעני תקרא כן כי האיש ההוא יקרא להם הסוחר כי הוא ידוע ומובהק בסחורתו אשר בעבורה גר שם ורבי אברהם אמר (להלן מו י) כי בעבור היות האשה הזאת כנענית ועבר על דעת אבותיו היו בניה רעים ומתו ולכן הזכירו הכתוב ושאל לבדו הזכיר שהיה בן הכנענית כי לא הוצרך להזכיר כן בשלה ואם כן יהיה טעם וירא שם יהודה כלומר שראה אותה וחשק בה כענין וירא אשה בתמנתה דשמשון (שופטים יד א) ובפרשת ויחי יעקב (להלן נ יג) כתב רש"י ז"ל וישאו אותו בניו ולא בניו שכן צום אל יטענו במטתי אחד מבניכם לפי שהם מבנות כנען (במדבר"ר ב ח) ויהיה זה לפי ששאל בן שמעון ושלה בן יהודה היו מבנות כנען ולכן יוציא את כלם אבל בנסחאות שלנו בבראשית רבה מצינו בכלן אחד מבני בניכם שיש בהם מבנות כנען וכן תמר היתה בת אחת מן הגרים בארץ לא בת איש כנעני ביחוסו כי חלילה שיהיה אדוננו דוד ומשיח צדקנו שיגלה לנו במהרה מזרע כנען העבד המקולל ורבותינו אמרו (ב"ר פה י) בתמר שהיתה בתו של שם והוא כהן לאל עליון

ג ויקרא את שמו ער. יהודה קרא לבנו ער מלשון עוררה את גבורתך (תהלים פ ג) ואשתו קראה שם השני אונן ולא סיפר הכתוב למה ויתכן שתקש בלדתה כי דרך נשים לקרא שם בניהם על זה כאם יעבץ (דהיי"א ד ט) שקראה שמו יעבץ לאמר כי ילדתי בעצב וגם כן עשתה עטרה אם אונם (שם ב כו) והוא מלשון ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא א) מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט) כמו בן אוני דרחל (לעיל לה יח) ויהודה לא הקפיד לשנות שמו כיעקב אביו ובבראשית רבה (פה ד) אמרו ער שהוער מן העולם ולא שהיתה זו כוונת יהודה אבל דרשו כי השמות יורו על העתיד

ה ותקרא את שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אותו. כתב רש"י אומר אני על שפסקה מלדת נקרא כזיב לשון היה תהיה לי כמו אכזב (ירמיהו טו יח) שאם כן מה בא ללמדנו ולא ידעתי למה יקרא שם המקום על זה ואין במאורע ההוא כל חדש כי די לה שתלד שלשה בנים ובעת לדתה לא נודע אם פסקה או תוליד אחרי כן רק בעת מותה נודע הדבר ויש אומרים (הרד"ק ומהר"ם מרוטנבורג) כי היה דרכם שיקרא האב שם הבכור ותקרא האם שם השני על כן הראשון ויקרא את שמו והשני ותקרא ואמר בשלישי ותקרא כי יהודה היה בכזיב בלדתה אותו ואיננו שם שיקרא לו שם ואין בזה טעם או ריח ודעת רבי אברהם שסיפר הכתוב אנה נולדו ואמר בלדתה אותו כאילו אמר בלדתה אותם כי במקום אחד נולדו כולם ועל דעתי שלה לשון דבר הפוסק והכוזב וכן לא תשלה אותי (מלכים ב ד כח) אמר בו התרגום לא תכדב פתגמך באמתך ואולי יתיחס ללשון שגגה שלו כי השוגג כוזב במחשבתו ואמר הכתוב כי קראתו שלה על שם המקום כי היה בכזיב בלדתה אותו כדרך והיה הנערה (לעיל כד יד) וזה מאמרם בבראשית רבה פסקת

[ז] ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה'. לא הזכיר הכתוב פשעו כאשר עשה באחיו אבל אמר כי בחטאו מת להודיע שלא היה זה בענש יהודה על מכירת יוסף כי ההצלה עמדה על המכירה ולא היה בבית האבות שכול זולתי זה שהיה רע בעיני השם כי זרע צדיקים יבורך ועל כן היה יעקב מתאבל על בנו ימים רבים וימאן להתנחם שהיה הדבר בעיניו עונש גדול לו מלבד אהבתו אותו

[ח] ויבם אותה והקם זרע לאחיו. הבן יקרא על שם המת לשון רש"י ואין זה אמת כי במצות התורה נאמר גם כן (דברים כה ו) יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל ואין היבם מצווה לקרא לבנו כשם אחיו המת ואמר בבוועז וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו ותקראנה אותו עובד לא מחלון (רות ד ט) ועוד שאמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע ומה הרעה אשר תבא עליו עד כי השחית זרעו מפניה אם יקרא שם בנו כשם אחיו המת ורוב בני האדם מתאווים לעשות כן ולא אמר הכתוב "ויאמר אונן" אבל אמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע כי ידיעה ברורה היתה לו בזה שלא יהיה לו הזרע אבל הענין סוד גדול מסודות התורה בתולדת האדם ונכר הוא לעיני רואים אשר נתן להם השם עינים לראות ואזנים לשמוע והיו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת והיו נוהגים לישא אשת המת האח או האב או הקרוב מן המשפחה ולא ידענו אם היה המנהג קדמון לפני יהודה ובבראשית רבה (פה ה) אמרו כי יהודה התחיל במצות יבום תחלה כי כאשר קבל הסוד מאבותיו נזדרז להקים אותו וכאשר באתה התורה ואסרה אשת קצת הקרובים רצה הקב"ה להתיר איסור אשת האח מפני היבום ולא רצה שידחה מפניו איסור אשת אחי האב והבן וזולתם כי באח הורגל הדבר ותועלת קרובה ולא בהם כמו שהזכרתי והנה נחשב לאכזריות גדולה באח כאשר לא יחפוץ ליבם וקוראים אותו בית חלוץ הנעל (דברים כה ט) כי עתה חלץ מהם וראוי הוא שתעשה המצוה זאת בחליצת הנעל וחכמי ישראל הקדמונים מדעתם הענין הנכבד הזה הנהיגו לפנים בישראל לעשות המעשה הזה בכל יורשי הנחלה באותם שלא יהיה בהם איסור השאר וקראו אותו גאולה וזהו ענין בוועז וטעם נעמי והשכנות והמשכיל יבין

[יא] וטעם שבי אלמנה בית אביך. שתנהגי אלמנותיך שם עד יגדל שלה רמז לה התאבלי ולבשי בגדי אבל ואל תסוכי שמן כאשר חגורת שק על בעל נעוריה עד שיגדל שלה וייבם אותך כי כן המנהג במתיבמת כי היוצאת וחפצה להנשא לאיש זר לובשת בגדי אבל ימים מעט כפי המנהג ומתנחמת ולובשת שנים ותכס בצעיף ותתעלף עד שתנשא לאיש

"כי אמר" - כלומר היה דוחה אותה בקש שלא היה בדעתו להשיאה לו כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו כי מוחזקת היא זו שימותו אנשיה לשון רש"י ולא ידעתי למה יתבייש יהודה המושל בדורו מן האשה הזאת ולא יאמר אליה לכי לשלום מביתי ולמה יטעה אותה והיא אסורה לשלה כמו שאמרו (יבמות סד) בנשואים בתרי זמני הויא חזקה ועוד כי בהיותו מקפיד על זנוניה לחייב אותה שריפה נראה שהיה חפץ בה להיותה בביתו ורחוק הוא שלא שמע יהודה כי בניו חטאו וישלחם ביד פשעם ואין לתמר בהם חטא והנכון בעיני שהיה שלה ראוי ליבם אבל לא רצה אביו שייבם אותה ועודנו נער פן יחטא בה כאחיו אשר מתו בנעוריהם כי נערים היו אין לאחד מהם שנים עשרה שנה וכאשר יגדל וישמע למוסר אביו אז יתננה לו לאשה וכאשר המתינה ימים רבים וראתה כי גדל שלה בעיניה והוא

עודנו נער לאביו כי אין לו עשר שנים והיה ממתין לו עוד אז מהרה תמר ברוב תאותה להוליד מזרע הקדש ועשתה המעשה הזה

יב **ויעל על גוזזי צאנו.** היה עולה שם תמיד להתנחם שישים לבו בצאן וישכח רישו והוגד לתמר כי הוא עולה שם בכל יום תמיד וארבה לו באחד הימים או שהיה יהודה גדול בארץ והיו מתקבצים לו שם לעשות משתה בעת הגיזה כמשתה המלך והיו העניים הולכים שם והוגד לה טרם עלותו

טו **ויחשבה לזונה.** לפי שיושבת בפרשת דרכים כי כסתה פניה ולא יכול לראותה ומדרש רבותינו כי כסתה פניה כשהיתה בביתו היתה צנועה לפיכך לא חשדה לשון רש"י ופשוטו של הרב יתכן כי דרך הזונה לישיב בפתח עינים כדכתיב (משלי ט יד טו) וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת לקרוא לעוברי דרך וגוי ואמר כי כסתה פניה ולא הכירה אבל מדרש רבותינו "שכסתה פניה בבית חמיה" לומר שהצניעה עצמה ממנו בביתו ולא ראה פניה מעולם ואיך יכירנה והנכון בעיני עוד לפי הפשט שיאמר שחשבה לזונה בעבור שתכסה הפנים כי אחרי כן אמר כי לא ידע כי כלתו היא והטעם כי דרך הזונה לשבת בפתח עינים מעולפת הצעיף מכסה קצת השער וקצת הפנים ומשקרת בעינים ושפתים ומגלה הגרון והצואר כי בעבור שתעיז פניה ותאמר לו ותחזק בו ונשקה לו תכסה קצת הפנים ועוד כי הקדשות היושבות על דרך בעבור שתזננה גם עם הקרובים יכסו פניהן וכן יעשו הקדשים גם היום בארצותם ובשובם לעיר לא נודעו ושנינו (כלים כד טז) שלש שבכות הן של ילדה טמאה מדרס ושל זקנה טמאה טמא מת ושל יוצאת חוץ טהורה מכלום "יוצאת חוץ" היא הזונה נפקת ברא ונותנת שבכה על קצת הראש לא שתשכב עליה ותהיה טמאה מדרס ולא לכסות בה ראשה ותטמא טמא מת אבל לקשוט קווצותיה ולהיותן מתחת השבכה נראין ואינן נראין ולכך טהורה מכלום

יח **חותמך ופתילך.** עזקתך ושושיפך טבעת שאתה חותם בה ושמלתך שאתה מתכסה בה לשון רש"י ואיננו נכון שיתן שמלתו וילך ערום ממנה ואיך תקרא השמלה פתיל ואיך יאמר הכתוב (בפסוק כח) "והפתילים" בלשון רבים ואם תאמר כי על שם פתילי הציצית תקרא השמלה פתיל חלילה שיקיים יהודה מצות ציצית ויזלזל בו לתת אותו בזמה ואולי היה בידו סודר קטן אשר יעטוף בו קצת הראש לפעמים ויקרא פתיל בעבור שהוא קצר כפתיל והוא תרגום שושיפא ולא תמצא לאונקלוס בכל שמלה שבתורה שיתרגם אותה שושיפא אבל לשון כסות ומלבוש תרגום בכלם מלבד ופרשו השמלה (דברים כב יז) שאומר בו ויפרשון שושיפא לפי שהוא הסודר הידוע בתלמוד (כתובות ז) שיודעו בו הבתולים וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (ישעיהו ג כב) המעטפות "שושיפא" שהם סודרים קטנים יעטפו בהם הראש ויפרשו אותם הנכבדים על המגבעות והפארים אשר על ראשם וזה המנהג עודנו היום בארצות המזרח ויתכן עוד כי היה ליהודה חותם כצורת אריה או צורה אחרת ידועה כמושלים והיו בידו פתילים שבהם כצורה ההיא לצייר בה והמטה היה בידו כמשפט שליט ונוגש כענין שכתוב (יחזקאל יט יד) מטה עוז שבט למשול וכתוב (להלן מט ז) לא יסור שבט מיהודה ואלה נתן בידה

כד **ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף.** אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משום רבי מאיר תמר בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה (ב"ר פה ז) זה כתב רש"י ולא פירשו ואני לא ידעתי הדין הזה שבת כהן אינה חייבת שריפה אלא בזנות עם זיקת הבעל ארוסה או נשואה כמו שמפורש בגמרא בסנהדרין (נא) אבל בת כהן שומרת יבם שזינתה אינה במיתה כלל ובין בת ישראל

ובין בת כהן אינה אלא בלאו גרידא ואם תאמר שהיה היבום נוהג בבני נח והיא להם בכלל אשת איש ואזהרה שלהם זו היא מיתתם (שם נח) והלא הם אומרים (בי"ר פה ה) שיהודה התחיל במצות יבום תחלה וכן בגמרא סנהדרין (נז) מוכיח שאין יבמה בבני נח חייבת כלל ונראה לי שהיה יהודה קצין שוטר ומושל בארץ והכלה אשר תזנה עליו איננה נדונת כמשפט שאר האנשים אך כמבזה את המלכות ועל כן כתוב ויאמר יהודה הוציאווה ותשרף כי באו לפניו לעשות בה ככל אשר יצוה והוא חייב אותה מיתה למעלת המלכות ושפט אותה כמחללת את אביה לכבוד כהונתו לא שיהיה דין הדיוטות כן ועל דרך הפשט יתכן שהיה משפטם כנהוג היום במקצת ארצות ספרד שהאשה אשר תזנה תחת אישה מוסרין אותה לבעלה והוא דן אותה למיתה או לחיים כרצונו והנה היתה מיועדת לשלה בנו והיא להם כאשת איש בנימוסיהם

[כז] צדקה ממני. צדקה בדבריה ממני היא מעוברת ורבותינו דרשו (סוטה י) שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים לשון רש"י והנכון שהוא כמו צדיקים וטובים ממנו (מלכים א ב לב) ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה (שמואל א כד יז) צדקה במעשיה יותר ממני כי היא הצדקת ואני החוטא אליה שלא נתתיה לשלה בני והטעם כי שלה הוא היבום ואם לא יחפוץ לקחת את יבמתו אביו הוא הגואל אחריו כאשר פירשתי למעלה (בפסוק ח) בדין היבום

"ולא יסף עוד לדעתה" - אחרי שהקים זרע לבניו לא רצה להיות עמה עוד אף על פי שהיה ברצונו כי איננה אסורה עליו והיתה אשתו כמשפט היבמים וזה טעם האומר (סוטה י) לא פסק כתיב הכא ולא יסף וכתוב התם (דברים ה יט) קול גדול ולא יסף

[כח] מה פרצת עליך פרץ. חזקת עליך חוזק לשון רש"י וענין פרץ בכל מקום נתיצת הגדר ועברו מן פרוץ גדרו (ישעיהו ה ה) למה פרצת גדריה (תהלים פ יג) ובלשונם (סוכה כז) פרצה קוראה לגנב אבל יאמר בלשון הקדש על כל עובר גבול הדבר ופרצת ימה וקדמה (לעיל כח יד) ויפרוץ האיש מאד מאד (לעיל ל מג) ולכן אמר בכאן בהיות הראשון כמשיב ידו והוא מהר לצאת מה פרצת פרץ גדול במהר לצאת קודם ממנו ואמר עליך כי היה הגדר עליו והוא כלוא בתוכו כלומר מה פרצת עליך פרץ גדול בגדר ויצאת ממנו ורבי אברהם אמר מה פרצת כאדם הפורץ גדר ויצא ממנו והנה יש עליך משפט זה הפרץ ואין בזה טעם ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר קצו) יזכיר סוד בשם אלה הילודים אמרו איקרי זרח על שם החמה שהיא זורחת תמיד ופרץ על שם הלבנה הנפרצת לעתים ונבנית לעתים והרי פרץ הוא הבכור וחמה גדולה מן הלבנה לא קשיא דהא כתיב ויתן יד וכתוב ואחר יצא אחיו והנה לדעתם היה שם הלבנה לפרץ מפני מלכות בית דוד והיו תאומים כי הלבנה מותאמת בחמה והנה פרץ תאום לזרח הנותן יד והוא בכור בכח עליון כמו שאמר (תהלים פט כח) אף אני בכור אתנהו וזהו מאמרם (ר"ה כה) בקדוש החודש דוד מלך ישראל חי וקיים והמשכיל יבין

בראשית פרק-לט

[ג] כי ה' אתו. שם שמים שגור בפיו לשון רש"י ואינו נראה אבל וירא אדוניו כי ה' אתו כי יצליחו מעשיו בכל עת יותר מכל אדם וידע כי מאת אלהים הוא לו וכן (לעיל כו כח) ראה ראינו כי היה ה' עמך וימצא חן בעיניו ושמו משרת לעצמו ופקיד על ביתו וכל יש לו נתן בידו להיות פקיד ונגיד על כל אשר לו בבית ובשדה ולרבותינו בו מדרש (בי"ר פו ה) אמרו מלחש ונכנס מלחש ויוצא אמר לו מזוג רותחין והא רותחין מזוג פושרין והא פושרין מה יוסף תבן בעפריים חרשין במצרים עד היכן עד שראה שכינה עומדת על גביו הדא הוא דכתיב וירא אדוניו כי ה' אתו והענין כי בעבור היות אדניו מצרי לא ידע את ה' אמרו כי בראותו הצלחתו הגדולה היה חושש כי דרך כשפים הוא כאשר בבני ארצו עד שראה שהיה מאת עליון במראה שנראית לו בחלום או בהקיץ בעמוד ענן וכיוצא בו לכבוד הצדיק

[ו] כי אם הלחם אשר הוא אוכל. לשון נקיה כדברי רבותינו (בי"ר פו ו) ורבי אברהם אמר כי כל אשר לו היה ביד יוסף חוץ מן הלחם אשר הוא אוכל שלא היה אפילו נוגע בו בעבור היותו עברי כי כן היה משפט המצרים את העברים שלא יגעו במאכלם כי תועבה היא למצרים ואפשר שהוא כן או יהיה פירוש הכתוב כי לא ידע אדוניו את יוסף מאומה שיקח מכל אשר לו רק את הלחם לבדו אשר יאכל יוסף לא לשאר הנאות כאשר יעשו הבחורים ולא לאסוף לו עושר ונכסים כענין שנאמר (שמואל א כט ג) ולא מצאתי בו מאומה מיום נפלו עד היום הזה ו"לא ידע אתי מה בבית" (פסוק ח) ענין אחר שלא ישגיח לדעת מה אתו בבית כי "לא ידע אתו מאומה" לשון שולל ו"מה בבית" יקיים

"ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה" - הזכיר זה בכאן לומר כי בעבור יפיו נשאה אשת אדוניו אליו את עיניה ורש"י כתב כי בעבור שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו וכו'

[ח] וימאן ויאמר אל אשת אדניו. סיפר הכתוב כי מאן לעשות כרצונה אף על פי שהיא גברתו אשת אדוניו והוא ירא ממנה כי היה ירא את השם יותר וזה טעם אל אשת אדניו

[ט] וחטאתי לאלהים. בני נח נצטוו על העריות לשון רש"י ונכון הוא רק בעבור חסרון דעת הנשים הקדים אליה כי הדבר בגידה באדוניו אשר בוטח בו ואחרי כן אמר כי יש בענין עוד חטא לאלהים ויתכן לפרש עוד וחטאתי לאלהים בבגידה הזאת כי רעה גדולה היא שיהיה בה לי חטא לפני האלהים כי ענינו בנאמני ארץ (תהלים קא ו) ולא לפניו בוגד יבא ודברו אמת רק לא הזכיר אסור הערוה כי דבר עמה כדרך הנשים

[י] וטעם לשכב אצלה. כדברי רבי אברהם אפילו שישכב אצלה בסמוך היא בבגדה והוא בבגדו או להיות עמה לדבר שיחות כי לא מצאנו "אצלה" על המשגל רק עמה או אותה שכבה עמי אם שכוב ישכב איש אותה (ויקרא טו כד) והנשים תשכבנה (זכריה יד ב)

[יב] ויעזוב בגדו בידה. לכבוד גברתו לא רצה להוציאו מידה בכחו הגדול ממנה והסיר אותו מעליו כי היה בגד שיתעטף בו כמעיל וצניף והיא בראותה כי הניח בגדו בידה פחדה פן יגלה עליה לבני הבית או לאדניו והקדימתו אליהם לאמר כי הפשיט בגדו לשכב עמה ובראותו כי הרימותי קולי נבהל לברוח וזה טעם ויהי

בראותה כי עזב בגדו ולכן לא הגידה היא ויעזוב בגדו בידי רק אמרה לאנשי ביתה ולבעלה ויעזב בגדו אצלי

[יד] **וטעם ראו הביא לנו איש עברי.** כי העברים שנואי המצרים המה ולא יוכלו לאכל אתם לחם כי תועבה היא להם (להלן מג לב) ולא יקנו מהם רק לכורמים וליוגבים ולא יבאו בביתם ולכן אמרה הנה עשה עמנו רעה להביא בביתנו עברי ועשאו פקיד ונגיד וראוי לו שיצחק בנו כענין שנאמר (משלי כט כא) מפנק מנוער עבדו וגוי וזה טעם אשר הבאת לנו כי הבאתו בביתם היתה קשה בעיניהם ואמרה הביא לנו על בעלה לא הזכירתו לכבודו או בדרך מוסר לנשים או בעבור שהמביא ידוע וכן בספר איוב במקומות רבים ידבר על השם הנכבד בסתם בעבור דעתם שעליו ידברו וכן ויאמר אל אבנר מדוע באת אל פילגש אבי (ג ר) לא יזכיר האומר ולא דבר בו כלל בעבור היותו ידוע שהוא איש בשת

[יט] **ויהי כשמוע אדוניו.** בשעת תשמיש אמרה לו כדברים האלה עשה לי עבדך עניני תשמיש כאלה רש"י וכך אמרו בבראשית רבה (פז ט) רבי אבהו אמר בשעת תשמיש ואני תמה כי אדוני יוסף סריס היה ואשתו בנעוריו נשאה והם דרשו (שם פז ג) סריס פרעה מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסרסו הקב"ה בגופו ועוד כי איך תפגום את עצמה ותמאס בעיני בעלה לאמר לו כי זנתה באונס או ברצון וראוי היה שיהרגנה כי למה לא צעקה מתחילה ויברח כאשר עשתה בסוף והנה לאנשי ביתה אמרה בא אלי לשכב עמי לא ששכב אלא שבא לעשות כן וצעקתי וברח וכל שכן שתסתיר הדבר מבעלה ואם תאמר כדי שיחר אפו ויהרגה ודי חיוב מיתה לעבד שיבוא לאונס אשת השר אדוניו ואפשר שרצו לפרש כדברים האלה עניני תשמיש בגלוי ערוה ומשמוש ידיים לא תשמיש ממש שהיה אדוניו סריס בגופו שבא אליו חולי שלא יתאוה כענין השחוף ועל דרך הפשט אין צורך כי אין הכ"ף לדמיון בדבר אחר ופתרונו הדברים האלה וכמוהו (לעיל כד כח) ותגד לבית אמה כדברים האלה וכן ובדבר עמי כדברים האלה נתתי פני ארצה (דניאל י טו) וכן רבים או יאמר כי בשמוע אדוניו את דברי אשתו שאמרה לו עשה לי עבדך כדברים האלה שהגדתי מיד לאנשי הבית חרה אפו ויתכן ששמוש הכ"ף בזה להפלגה וכן (להלן מד ז) למה ידבר אדוני כדברים האלה ותקראנה אותי כאלה (ויקרא י טו) והנה מאהבת אדוניו את יוסף לא הרגו או שהיה נס מאת השם או שנסתפק בדבריה מדעתו צדקת יוסף וכן אמרו בבראשית רבה (פז ט) אמר לו ידע אנא דלית הוא מינך אלא שלא לערב פסולת בבני

[כ] **ויתנהו אל בית הסוהר מקום אשר אסירי המלך אסורים שם.** אמר רבי אברהם כי הכתוב יפרש שבית הסוהר הוא מקום אשר אסירי המלך אסורים שם ולכך אמר כי הוא שם מצרי כי דרך הכתוב לפרש לשון נכריה כמו הפיל פור הוא הגורל ולא אמר כלום אבל ויתנהו אל בית הסוהר הידוע למלך שהוא מקום אשר יאסרו שם אסירי המלך לומר כי היה זה סיבה שיכנסו עמו המשקה והאופה ויתכן כי טעם אסירי המלך עבדיו ומשרתיו החוטאים לו במשפט המלוכה כי שאר האסורים לעם ביד השופטים והשוטרים בבית סוהר אחר ינתנו וסיפר הכתוב ששמו שם יוסף מאהבת אדוניו אתו והכל סיבה מאת ה' ובעלי הלשון (רד"ק בספר השרשים שורש סהר) יפרשו "סהר" כיפה עגולה מלשון אגן הסוהר (שיר השירים ג ז) ולפי דעתי שהוא הבור (להלן מ ב) בית בנוי תחת הקרקע ולו פתח קטן מלמעלה יכניסו בו האסורים וממנו להם אורה והוא מלשון סיהרא בארמית כאשר אמר (לעיל ו טו) צהר תעשה לתבה מלשון צהרים ושנו בהם זה לרוב אורו וזה

בראשית פרק-מ

[ב] על שני סריסיו. היו אלה השרים שניהם סריסים כי היו שרי המשקים והאופים גם בבית הנשים אשר למלך והמלכים יסרסו אותם ודעת אונקלוס כי סריסים שרים וגדולים אמר בפוטיפר (לעיל לו לו) רבא דפרעה ועל תרין רברבנוהי וכן תרגם יונתן (מלכים ב כ יח) והיו סריסים בהיכל מלך בבל

[ה] איש כפתרון חלומו. לשון "פתרון חלומות" הוא המקרה אשר יקרנו לעתיד ויקרא המודיע אותו העתיד פותר ועל דעת רבים (הראב"ע והרד"ק) כי פתרון הוא פירוש וטעם איש כפתרון חלומו כל אחד ואחד חלם חלום שדומה לפתרון העתיד לבא אליו זה לשון רש"י ומה טעם שיאמר שר המשקים לפרעה (להלן מא יא) חלמנו חלום הדומה לפתרון שימעט בזה חכמת הפותר ואולי לא יהיה כן חלום פרעה ולא ידענו יוסף ורבי אברהם אמר שראה כל אחד בחלומו מה שהיה פתרון חלומו כל מה שאירע לו בעתיד לומר שהיה חלום אמת לא בא ברוב ענין שלא יתקיים רק המקצת והוא הנכון

[ז] וישאל את סריסי פרעה אשר אתו במשמר בית אדוניו. היה ראוי שיאמר הכתוב וישאל אותם לאמר אבל האריך כי רצה לספר בשבח יוסף שהיה נער עבד ושאל לשני שרים גדולים והם בבית אדוניו אשר שנא אותו והיה כל אחד יכול לצוות לשאת את ראשו מעליו ולא פחד מהם מלשאול אותם ולאמר להם דעתו בפתרון כי בטח בחכמתו שאילו נמלט שר האופים היה תולה אותו

[ח] וטעם ופותר אין אותו. אין מודיע העתיד ממנו ויתכן ששלחו לקצת החרטומים בבקר או שהיו אנשים עמהם בבית הסוהר ואין פותר אותו או שאמרו ואין בעולם פותר אותו כפי דעתנו כי נעלם הוא מאד

"הלוא לאלהים פתרונים" - פירש רבי אברהם כי יאמר כי המקרים העתידיים לבא בחלומות לאלהים הם כי הוא לבדו המחלים והמודיע העתיד והוא העושה שלום ובורא רע ואין בדבורי לכם תועלת או הפסד וזה אמר שלא יענישוהו אם תבא להם רעה או כדי שיספרו אותם אליו ולא יבזוהו ואם כן אין למלת "הלוא" בזה טעם ואולי יהיה פירושו כמו "הנה" יאמר הנה לאלהים לבדו הפתרונים ולא לאדם הפותר והנכון בעיני כי אמר הלא לאלהים פתרונים בכל החלומות הנעלמים והסתומים והוא יכול להודיע פתרון חלומכם ואם הוא נעלם בעיניכם ספרו נא לי אולי יישר בעיניו לגלות סודו אלי

[י] והוא כפורחת עלתה נצה. דומה לפורחת והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאילו היא פורחת ואחר הפרח עלתה נצה נעשו סמדר ואחר כך הבשילו והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין עד כאן תרגום של פורחת לשון רש"י ואינו נכון שאם היה מדבר כמדמה מפני שהם דברי חלום היה אומר והנה כגפן לפני ובגפן כשלשה שריגים והכ"ף הזו אינה בחלום שר האופים ולא בחלום פרעה ולמה ידמה בזה יותר מכל האחרים אבל יאמר בכולם והנה והוא הדמיון שטעמו "כאילו" אבל פירוש והיא כפורחת עלתה נצה שראה בחלומו הגפן כי מיד

שפורחת עלתה נצה והבשילו אשכולותיה ענבים וזה להורות כי ממחר האלהים לעשותו ובזה הכיר יוסף כי שלשת השריגים שלשת ימים הם ולא חדשים או שנים וחשב בדעתו כי ביום אחד ישא ראש שניהם או בעבור כי בלילה אחד חלמו ואין צריך לדברי רבי אברהם שאמר שהיה יוסף יודע יום הולדת את פרעה וכזאת הכ"ף במקומות רבים ויהי כמשיב ידו (לעיל לח כט) כבא אברם (לעיל יב יד) וכעת מותה ותדברנה הנצבות (שמואל א ד כ) וכן רבים ואונקלוס שאמר והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין תרגם עלתה שהעלתה לולבי גפנים הוציאה פרח והעלתה לולבין גדולים והנצו והבשילו אשכולותיה ענבים כי לא יבוא לשון עלתה בנף כי איננו עולה

יז **כי אם זכרתי אתך**. אם תזכרני כאשר ייטב לך תעשה עתה עמדי חסד ואמת ותזכרני אל פרעה ואם יהיה נא לשון בקשה כי אם זכרתי ועשית כחסדך חסד עמדי תזכרני אל פרעה וטעם אתך שתזכרני לעשות עמי בטוב אשר ייטב לך שיצאת מבית הסוהר או יהיה פירוש שתזכרני בלבך כאילו אני עמך והזכירה אל פרעה שיהלל אותו אליו לאמר הנה בבית שר הטבחים עבד יפה לפני מלכים יתיצב והנכון עוד בעיני שיאמר אם תזכרני להיות אתך כאשר ייטב לך ותשוב למעלתך ותחפוץ לעשות עמי החסד הזה תזכרני אל פרעה לאמר בפניו זכרתי נער שהיה משרת לי בבית הסוהר תנהו אלי להיות לי משרת והוצאתני מן הבית הזה כי חטא גדול הוא על המעמידים אותי בכאן או יהיה טעם והזכרתי אל פרעה כי ראה אותי פרעה בהיותי עבד לשר שלו ופקיד על כל אשר לו משרת לפניו ואם תזכרני לפניו תוציאני מכאן כי אין בי עון אשר חטא וראוי למלך שיוציאני ויצילני מיד עושקי כי כל דבר לא יכחד מן המלך אם יחפוץ

טו **וטעם מארץ העברים**. מארץ חברון אשר גרו שם אברהם יצחק ויעקב כי אברהם שהיה ראש היחס נקרא אברהם העברי (לעיל יד יג) כי היה מעבר הנהר וגדול שמו בגוים כי נתקיים בו ואגדלה שמך (לעיל יב ב) ועל כן נקראו כל זרעו העברים והם עצמם יחזיקו את שמם כן שלא יתערבו בעמי הארצות הכנענים והחזק השם הזה בכל זרע ישראל לעולם וזה טעם הביא לנו איש עברי (לעיל לט יד) כי יוסף אמר להם עברי אנכי ולא רצה שיחזיקוהו בכנעני והנה ארץ מגוריהם קראה ארץ העברים כלומר הארץ אשר העברים שם או שנקרא שמה כן כי הם גדולי הארץ ואציליה כמו שנאמר (לעיל כג ו) נשיא אלהים אתה בתוכנו וכתוב (תהלים קה טו) אל תגעו במשיחי

טז **כי טוב פתר**. אמר אונקלוס כי יפה פתר וכן טוב טעם ודעת למדני (תהלים קיט סו) וכן כי טובות הנה (לעיל ו ב) יפות והטעם לאמר כן כי האיש הזה מבזה על יוסף חושב בו שלא ידע לפתור אותו לעולם ולא יגיד לו החלום אם לא בראותו כי פתר לחברו יפה וכהוגן או יאמר וירא שר האופים כי לטובה פתר לו ושמח והגיד חלומו שהיה מצטער בו יותר מחברו

"סלי חרי" - סלים של נצרים קלופים עשויים חורים חורים זה לשון רש"י והגאון רב סעדיה פירש סלי לחם לבן כלחם המלך מלשון ולא עתה פניו יחורו (ישעיהו כט כב) מן הארמית שתאמר ללבן חיור והוא הנכון כי היה בכל הסלים מלחם המלך ובסל העליון מכל מיני מאכל פרעה שהיה מעשה אופה ולשון רבותינו במשנה (ביצה ב ה) פתין גריצים וחיורי ואמרו בירושלמי (שם) רבנין שמעין לה מן הדא והנה שלשה סלי חורי על ראשי חסלת פרשת וישב

בראשית פרק-מא

[א] על היאור. כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מנילוס מפני שכל הארץ עשויה יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם לשון רש"י אבל אונקלוס תרגם יאור "נהרא" רק תרגם על יאוריהם (שמות ז יט) על "אריתיהון" כי הוצרך שם להבדיל ביניהם מפני שהזכיר על נהרותם ועל יאוריהם והנה כלם יקראו לדעתו יאורים הגדולים נקראים נהרות ויאורים ואלו העשויים חפירות ארוכות בידי אדם גם הם יקראו יאורים ומצינו כי חדקל נקרא יאור כמו שכתוב (דניאל י ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל והנה איש אחד לבוש הבדים וכתוב (שם יב ה) והנה שנים אחרים עומדים אחד הנה לשפת היאור ואחד הנה לשפת היאור ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור ולדעתי כדברי אונקלוס כן הוא כי יאור ונהר לשון אחד ושניהם לשון אורה וכן הגשם נקרא אור שנאמר (איוב לו ט) הן פרש עליו אורו יפיץ ענן אורו (שם לו יא) וכמו שאמר רבי יוחנן (ב"ר כו ז) כל אורה האמורה באליהוא בירידת גשמים הכתוב מדבר ואולי בעבור שהגשמים בסבת המאורות והנהרות יעשו מהם יתיחסו אל האבות

[ב] והנה מן היאור עולות. בעבור כי ארץ מצרים תשתה מן היאור וממנו בא להם השובע והרעב ראה אותן עולות מן היאור והפרות סימן לחרישה והשבליים סימן לקציר כמו שאמר (להלן מה ו) אשר אין חריש וקציר ראה כי היאור לא עלה רק מעט ואין חריש ואשר יזרעו מעט במקומות הלחים יבא קדים רוח ה' וישרוף אותם כאשר ראה אותם שדופות קדים והנראה ממשמע הכתובים כי היה השובע בארץ מצרים לבדה כאשר נאמר (להלן פסוק כט) שבע גדול בכל ארץ מצרים וכן (להלן פסוק מח) אשר היו בארץ מצרים אבל הרעב היה בכל הארצות (להלן מב נד) וכן פתר יוסף וקמו שבע שני רעב ולא הזכיר בארץ מצרים ועל כן לא יכלו בשאר הארצות לקבוץ אוכל ואפילו אם שמעו הענין כי היה מפורסם מאד ואולי היה בחלום רמז מזה במה שהזכיר ותרענה באחו כי שם היה מרעיהן ומעמדן אבל הרעות אחרי אכלן את הטובות תתהלכנה בארץ ולא ידע פרעה עד אנה הלכו

"באחו" - אגם כמו ישגא אחו (איוב ח יא) לשון רש"י ואיננו נכון כי אחו שם העשב הגדל כמו היגאה גומא בלא ביצה ישגא אחו בלי מים עודנו באבו לא יקטף (איוב ח יא-יב) והנה איננו האגם ואולי ירצה לומר שיקרא העשב הנעשה באגמים על שם האגם והנכון שיהיה אחו שם כולל הדשא והעשב הנעשה על שפת הנהרות והאגמים ויהיה ביי"ת באחו כמו ביי"ת לחמו בלחמי ושתו ביי"ת מסכתי (משלי ט ה)

כי על שפת היאור היו רועות כמו שאמר (בפסוק הבא) אצל הפרות על שפת היאור ואולי הוא מלשון אחוה בעבור היות מיני העשבים רבים גדלים יחד

[ג] ותעמדנה אצל הפרות. בצדן וקרוב להן והוא סימן שלא יהא הפסק בין שני השבע ושני הרעב ואף על פי שלא סיפר זה ליוסף ואולי המראה והסיפור היו שוים והכתוב לא יחוש כאשר הוסיף בסיפור ולא נודע כי באו אל קרבנה וכן עולות בקנה אחד סימן שתהיינה שבע שנים רצופות

[ד] ותאכלנה הפרות. על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב כי ראה שהפרות והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות ואיננה עצה כי הליועץ למלך נתנוהו רק בפתרון החלום אמר כן ונשכח כל השבע ולא יודע השבע פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראהו רע כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות רק היו להן למחיה אילו לא אכלו אותן היו מתות בכחשיהן ולא כדברי רש"י שאמר ונשכח כל השבע הוא פתרון הבליעה

[ו] צמחות אחריהן. לא שראה אותן צומחות שלא ראה אלא שבליים עשויות אבל הוא כאילו אמר צמחו אחריהן ואחז זה הלשון להודיע שמיד שראה הטובות ראה הרעות שעלו אחריהן כי סימן התכיפה ראה בכולן

[ז] וטעם ויקץ פרעה וגו'. הנה חלום שלם לשון רש"י ולפי דעתי ירמוז כי עמד על מטתו מקיץ מחשב בחלומו אולי יראה עוד דבר פעם שלישית וכאשר עמד בבקר ולא חלם עוד נפעם רוחו וזה טעם ויהי בבקר ותפעם רוחו אבל בנבוכדנצר אמר ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו (דניאל ב א) כי גם בלילה לא שכב לבו והזכיר ויקץ פרעה מן הענין הנזכר בספר השינה כי חלום שיחלום אחרי חלום אחר מענין אחר בשנתו איננו מתקיים על כן אמר כי כאשר הקיץ נהיה החלום וחשב בו עד הבקר אולי ישתלש חלומו כאשר נשנה והנה פרעה עצמו הכיר כי ענין אחד הוא ולכך הזכיר והנה חלום וכך אמר חלום חלמתי ופותר אין אותו ולא הזכיר חלומות וזה טעם וארא בחלומי אבל הכתוב הזכיר ואין פותר אותם לפרעה לומר שאין פותר אפילו האחד מהם

[יב] איש כחלומו. לפי החלום וקרוב לענינו לשון רש"י ויותר נכון שיאמר כי לכל אחד ממנו פתר כאשר היה אמתת חלומו העתיד לבא לו כי כאשר פתר כן היה לנו וכן (להלן מט כח) איש אשר כברכתו ברך אותם כברכה הבאה אליו ועל דעתי אין צורך אבל אמר איש את חלומו פתר לנו ויהי כאשר פתר לכל אחד כן בא והגיע אלינו הגיד כי היו חלומות שונים ולהם פתרונים שונים כאשר יפרש שלא יחשוב שחלום אחד חלמו שניהם ופתרון אחד להם וכן לדעתי איש כברכתו ברך שלא ברך אותם ברכה שוה לכולם אלא ברכה מיוחדת לכל אחד כאשר פירש ואמר לו

[כג] צנומות דקות. צונמא בלשון ארמי סלע הרי הן כעץ בלא לחלוח וקשות כסלע ותרגומו נצן לקיין נצן אין בהן אלא הנץ לפי שנתרוקנו מן הזרע לשון רש"י והשבליים בעת שנתרוקנו מן הזרע אין בהן נץ וכן פרעה לא ראה אותן בעת הנצן כי מלאות וטובות ודקות ושדופות קדים ראה אותן וכן צנומות שיהיה כמו סלעות מלשון צונמא אינו נכון והשבליים הדקות אינם קשות כסלע אבל פירוש צנומות פרודות לחתיכות הרבה והוא לשון רבותינו (ברכות לט) פת הצנומה בקערה

מברכין עליה המוציא פת החתוכה והוא הפת שאדם עושה ממנו חתיכות ונותן המרק עליו בקערה ואוכלו חתיכה חתיכה בלא בציעה אחרת והוא לשון התרגום גם כן שאמר נצן לשון חתוך וחסרון ממה שאמרו הם ז"ל (ב"ב נד) מליא במליא נצא בנצא לא הויה חזקה שקל מליא ושדא בנצא הויה חזקה המקום שהוא גבוה שלם העפר נקרא מליא ושהוא חסר העפר ובו חסרון נקרא נצא אף כאן הפך מלאות צנומות ונצן הפך מליאן והענין כי לא היו השבלים מלאות הגרגרים אבל היה בהם מקומות חסרים אין בהם גרגרים ומקום אחר גבוה שבו הגרגרים שלקו והם רקות ולכך אמר יוסף במקום צנומות רקות כי היו בהן מקומות רקים אין בהם גרגרים כלל

כז **יהיו שבע שני רעב.** בעבור שהשבע בארץ מצרים איננו חדוש גדול כי הוא כגן ה' (לעיל יג ט) הזכיר תחילה פתרון הרעות כי הוא החדוש ותועלת החלום כי האלהים ברחמים הראה לפרעה הרעב להחיות לפליטה גדולה וזה טעם ותחילנה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף (להלן מא נד) כי לא נודע דברו רק בשנות הרעב

לב **ועל השנות החלום אל פרעה פעמים.** טעם השנות החלום שנשנה שני פעמים בלילה אחד כי היה אפשר שיראה בחלום אחד הפרות והשבלים להודיעו כי אין חריש וקציר ועשה ממנו שני חלומות באים זה אחר זה בלילה אחד ואין דרך החולמים כן להודיעו כי הדבר מזומן וממהר האלהים לעשותו וזה טעם פעמים כי לא נשנה בפעם אחת ורבי אברהם מפרש כי השנות החלום בפרות ובשבלים לעד כי הדבר נכון וקיים אבל בעבור כי היה פעמים בלילה אחד לעד כי ממהר האלהים לעשותו ואם כן נאמר שהיה די בשבלים כי הוא המודיע הרעב

לג **ירא פרעה איש נבון וחכם.** אמר לו שיצטרך לאיש נבון וחכם שיהיה ממונה על כל הארץ ויפקד עוד פקידיים תחתיו שילכו בארץ ויקבצו את כל אוכל כי לא יוכל השליט ללכת בכל הארץ ואמר לו שיהיה נבון וחכם נבון שידע לנהל עם ארץ מצרים בלחם לפי הטף מידו ולתת להם כדי חיותם וימכור המותר לארצות האחרות לאסוף עושר וממון לפרעה וחכם שידע לקיים התבואה שלא תרקב שיערב עם כל מין דבר המקיים אותו בטבעו כגון חומטין שהזכירו רבותינו (שבת לא) והכסף החי הממית הכנימה וכיוצא בהן ואמרו בבראשית רבה (צ ה) ערב בהן עפר וקיסומיות דברים שמקיימין את התבואה ואמר יוסף כל זה בעבור שיבחרו אותו כי החכם עיניו בראשו

לו **והיה האוכל לפקדון לארץ.** אמר שיהיה האוכל פקדון ביד פקידי פרעה לצורך הארץ לשבע שני הרעב ולא יוצאו ממנו לדבר אחר שלא תכרת הארץ ברעב כאשר לא מתו הפרות בכחשיהן

לח **וטעם הנמצא כזה.** בעבור שהיה עברי והם שנואי נפש המצריים לא יאכלו מגעם ולא יתחברו עמהם כי טמאים הם אצלם על כן לא רצה למנותו משנה בלא רשותם ולכך אמר להם שלא ימצאו מצרי כמוהו כי רוח אלהים בו ואחרי שהודו אמר ליוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת כי מאשר היה הפתרון טוב ונכון בעיני פרעה ובעיני עבדיו היה בעיניהם כאלו כבר בא הכל כמו שפתר להם ויתכן שירמוז "את כל זאת" גם למה שספר לו שר המשקים וכמוהו (לעיל כט יג) ויספר ללבן את כל הדברים האלה הברכות הנזכרות קודם לכן אמר אחרי שהודיע אלהים אותך החכמה הגדולה הזאת לפתור כל החלומות הנעלמים והסתומים ולא יפול דבר מכל דבריך אין נבון וחכם בכל ענין כמוך וראוי אתה לנהוג שררה ומלכות ולהיות לי למשנה

{מב} ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו. נתינת טבעת המלך היא אות למי שנותנה להיות שני לו לגדולה לשון רש"י והנכון שטבעת המלך היא חותמו כענין וחתמו בטבעת המלך (אסתר ח ח) והנה נתן לו החותם להיות נגיד ומצוה בכל המלכות ויחתום בטבעת המלך כל אשר יחפוץ

{מג} במרכבת המשנה. השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו לשון רש"י והנה הוא שם וכן כהני המשנה (מלכים ב כג ד) את משנה התורה הזאת (דברים יז יח) והנכון כי משנה תאר כמו ואנכי אהיה לך למשנה (שמואל א כג יז) כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש (אסתר י ג) וכן כסף משנה (להלן מג יב) תאר כמו כסף שני וכבר הביאו המדקדקים (רד"ק בספר השרשים שורש שנה) ראיה בהיות אלה כולם בסגול ומשנה התורה וכל השמות בצרי כמשפט הסמיכות והענין כי יש למלך מרכבת ידועה לו כמו שנאמר (אסתר ו ח) וסוס אשר רכב עליו המלך ואחרת ידועה למשנהו ואחריו לשליש

{מה} צפנת פענח. אמר ר' אברהם אם היא מלה מצרית לא ידענו פירושה ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף ועל דעת הראשונים שאומרים "המפענח נעלמים" יתכן שקרא לו שם נכבד כלשון ארצו כי שאל לו או שהיה המלך יודע שפת ארץ כנען הקרובה אליו וענינו צפונה מגלה וכן בתו קראה שם משה רבינו כלשון עמו מן המים משיתיהו (שמות ב י) ואל תשתומם בעבור שקראוהו סופרי המצריים מוניוס כי ישנו השמות ללשון מובן או מורגל להם כאשר יעשה התרגום בקצתם כגון בין קדש ובין שור (לעיל כ א) בין רקס ובין חגרא וכן בהרבה מן השמות ובקצתם לא ישנה דבר כאשר עשה בסיחון מלך חשבון ובעוג מלך הבשן וזולתם הרבה וזה לפי מה שהיו נקראים בלשון ארמית בדורו וכן עשו הנוצרים המעתיקים

"בת פוטיפרע כהן און" - הוא פוטיפר ונקרא פוטיפרע על שם שנסתרס מאליו לפי שלקח יוסף למשכב לשון רש"י והוא מדרש רבותינו (סוטה יג) והוצרך ממנו רש"י (להלן מז כב) לומר כי כל "כהן" משרת לאלהות חוץ מזה שהוא לשון גדולה שהרי שר הטבחים היה וכן כהן מדין (שמות ב טז) ואני אומר כי לדברי רבותינו היה פוטיפר שר לפרעה וכאשר נסתרס בגופו והכירו בו וקראוהו פוטיפרע נתבייש בדבר ופירש משררתו והכניס עצמו בבית עבודה זרה ונעשה כומר לעבודה זרה כי כן מנהג הנכבדים ואפשר שהיה און שם עבודה זרה שלו וכן כהן מדין כומר כמו שאמרו (סנהדרין פב) ביתרו שהיה מפטם עגלים לעבודה זרה והאמת כי לשון כהונה שרות אבל לא לאלהות בלבד כי הנה ובני דוד כהנים היו (ח יח) ובמקומו בדברי הימים (א יח יז) ובני דוד הראשונים ליד המלך וכן מוליך כהנים שולל (איוב יב יט) שהם משרתי המלך וכן יכהן פאר (ישעיהו סא י) יתלבש פאר ככהן העובד שיעשו לו בגדים שלא כשאר העם לכבוד ולתפארת וכן ומיודעיו וכהניו (מלכים ב ייא) ראשי משרתיו

{מז} לקמצים. קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים לשון רש"י ותרגום אונקלוס לאוצרים כי החפירות העשויות בארץ לאוצרים או לדברים אחרים יקראו קמצים באחת הפחתים (יז ט) תרגם יונתן בחדא מן קומציא וכן כל פחת (ישעיהו כד יז יח) תרגם קמצא והוא קרוב מן חופר גומץ (קהלת י ח) כי הגימ"ל תשמש בכאן כמו קו"ף כאשר תשמש כמו כ"ף באל יחסר המזג (שיר השירים ז ג) מן מסכה יינה (משלי ט ב) וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ טז) שהוא כמו גנה (ישעיהו א ל) ויסכרו מעינות תהום (לעיל ח ב) כטעם ויסגרו על ארץ מכורתם (יחזקאל כט יד) מכורותיך ומולדותיך (שם טז ג) וסכרתי את מצרים (ישעיהו יט ד) הכ"ף והגימ"ל בהם שוים וישתוו הקו"ף והכ"ף

תמיד כמו קובע (שמואל א יז לח) וכובע (יחזקאל כז י) תקן משלים הרבה (קהלת יב ט) כמו מי תכן את רוח ה' (ישעיהו מ יג) ורבותינו יאמרו מלשון קישוט תכשיטים (שבת סג) ותקשיט (ירושלמי כתובות פ"ו ה"ג) וכן ויציקו את ארון האלהים ויעל אביתר עד תום כל העם לעבור מן העיר (טו כד) אמר בו התרגום ואקימו ית ארונא עשאו כמו ויציגו וכענין שנאמר בו (שם ו יז) ויביאו את ארון ה' ויציגו אותו במקומו מלשון אציגה נא עמך (לעיל לג טו) והצגתיו לפניך (להלן מג ט)

מח ויקבץ את כל אוכל. יוסף הנזכר למעלה וגם אחרי כן ויצבור יוסף בר וכן כי חדל לספור יוסף הנזכר ואמר רבי אברהם כי אין פירושו "כל" כי ברעב היו מתים וכן וכל הארץ באו מצרימה רק טעמו שקבץ כל אשר יכול והנכון בעיני שקבץ את הכל אל תחת ידו והוא נתן להם ממנו בכל שנה כדי פרנסתם שלא יבזבזוהו והוא שאמר ויקבצו את כל אכל השנים הטובות ויצברו בר תחת יד פרעה אוכל בערים ושמרו ומפני שאמר ויקבצו את כל אכל ואמר ויצברו בר וכן ויקבוץ את כל אוכל ויצבור יוסף בר יורה שקבצו כל הנאכל לאדם בר ולחם ומזון אפילו תאנים וצמוקים וכיוצא בהן ויצברו מהם הבר אל תחת יד פרעה והוא התבואה שהובאה ברחת ובמזרה לזרות ולהבר ויתן בערים כדי אכלם מכל הפירות והיה כל האוכל למשמרת לצורך שני הרעב שיקחו ממנו כדי חיתם והנשאר בבר קיים באוצרות ויתכן שנתן להם דמים כשער הזול מגנזי המלך ולכן היה הבר לפרעה ומכרו להם בשני הרעב כמו שכתוב (להלן מז יד) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים או שלקחו המלך בחזקה כי אמר אני שמרתיו אבל אונקלוס תרגם אכל ובר בשוה

נד ויהי רעב בכל הארצות. אשר סביב ארץ מצרים כי מה יעשו הרחוקות אם היה בהן רעב כזה וכך אמרו בבראשית רבה (צ ה) בשלש ארצות בפניקיא ובערבא ובפלישטני

נו וישבר למצרים ויחזק הרעב בארץ מצרים. יאמר כי לא פתח יוסף אשר בהם עד שחזק הרעב בארץ לא כאשר צעקו אל פרעה מיד כי העם צועקים כשיש להם מחיה מעט והוא רצה שלא ישאר להם כלום זה טעם והרעב היה על כל פני הארץ כי טרם פתחו אוצרותיו היה הרעב על כל פני הארץ ועוד חזר לבאר שלא מכר להם עד שחזק עליהם מאד או שיפליג הכתוב לומר שהיה רעב של מהומה

בראשית פרק-מב

א למה תתראו. אל תראו עצמכם שבעים לפני בני עשו וישמעאל (תענית י) באותה שעה עדיין היתה להם תבואה ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב ודומה לו ומרוה גם הוא יורה לשון רש"י ודברי אחרים אין בהם ממש ומה שאומר אל תראו עצמכם שבעים בפני בני ישמעאל ובני עשו לא הבינותי שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען ולמה לא יאמר שלא יראו את עצמן שבעים בפני בני ארץ כנען ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו ואמר להם שלא

יראו עצמן שבעים בפניהם כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו ואם כן מה שאמר ונחיה ולא נמות טעם אחר הוא הזהירם להיות נשמרים במעט אשר בידם ושילכו לקנות ממנו שלא ימותו כאשר יתום הלחם אשר בידם והנכון למה תתראו במקום הזה כי היה לכם ליסע מיד כאשר שמעתם שיש שבר במצרים כי כבר בסכנה היו אם לא ימהרו לדבר וזה טעם ונחיה ולא נמות

ו **הוא המשביר לכל עם הארץ.** איננו ראוי שיהיה השליט על הארץ משנה למלך מצרים מוכר לכל אחד סאה או תרקב מן התבואה ולכן נתעוררו בזה רבותינו ואמרו (בי"ר צא ה) שצוה לשתום כל האוצרות חוץ מאחד בעת ההיא ועל דרך הפשט יתכן שהיו באים לפניו מכל הארצות והוא שואל וחוקר עליהם ומצוה לפקידים תמכרו לאנשי עיר פלונית כך וכך תבואה ממין פלוני והוצרכו בני יעקב לבא לפניו בתוך הבאים מארץ כנען לצוות עליהם כמה ימכרו לארצם כי הם ראשונים לאשר באו מארץ כנען והם באו לפניו בעבור כולם

ז **וירא יוסף את אחיו ויכירם.** מיד שראה אותם הכירם ופחד אולי יכירוהו ויתנכר אליהם ששם המצנפת על מצחו וקצת הפנים ושנה עצמו כמו שנאמר באשת ירבעם (מלכים א יד ב) קומי נא והשתנית ולא ידעו כי את אשת ירבעם וכתוב (שם פסוק ה) ויהי כבואה והיא מתנכרה או יהיה ויתנכר בכאן שהתנכר להם בדבריו שדבר להם קשות ואמר להם בכעס כאילו לא יבא אדם לפניו לשבר מאין באתם לפני ויאמרו מארץ כנען לשבור אוכל וכאשר הזכירו לו זה אז נתברר לו שהם אחיו באמת וזה טעם ויכר יוסף פעם שנית כי נתוסף לו בהם היכר וידיעת אמת ורש"י כתב נעשה להם כנכרי בדברים לדבר אתם קשות ועל דעתו יהיה ויתנכר לומר שדבר כאיש נכרי ואיננו נכון

ח **והם לא הכירוהו.** כלל ולא הוצרך עוד להתנכר אליהם ואמרו רבותינו (יבמות פג) בטעם ההכרה לפי שהניחם חתומי זקן והם לא הכירוהו שיצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק מעט אבל כיון שהכיר את הגדולים הכיר את כולם ועוד היה מכירם מדעתו שיבאו שם והם לא הכירוהו שלא נתנו לבם שיהיה העבד אשר מכרו לישמעאלים הוא השליט על הארץ ואמר רבי אברהם ויכירם בתחלה הכיר שהם אחיו ואחרי כן הסתכל בכל אחד והכיר

ט **ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם.** עליהם וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו לשון רש"י ולפי דעתי שהדבר בהפך כי יאמר הכתוב כי בראות יוסף את אחיו משתחווים לו זכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת כי יודע בפתרוןם כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון והנה אנחנו מאלמים אלומים כי "אנחנו" ירמוז לכל אחיו אחד עשר ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני וכיון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה כי היה אביו בא מיד בלא ספק ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על שיבת אביו אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת גם הענין השני שעשה להם בגביע לא שתהיה

כוונתו לצערם אבל חשד אולי יש להם שנאה בבנימין שיקנאו אותו באהבת אביהם כקנאתם בו או שמא הרגיש בנימין שהיה ידם ביוסף ונולדה ביניהם קטטה ושנאה ועל כן לא רצה שילך עמהם בנימין אולי ישלחו בו ידם עד בדקו אותם באהבתו ולזה נתכוונו בו רבותינו בבראשית רבה (צג ט) אמר רבי חייא בר' אבא כל הדברים שאתה קורא שדיבר יהודה בפני אחיו עד שאתה מגיע ולא יכול יוסף להתאפק היה בו פיוס ליוסף פיוס לאחיו פיוס לבנימין פיוס ליוסף ראה היאך נותן נפשו על בניה של רחל וכו' וכן אני אומר שכל הענינים האלה היו ביוסף מחמתו בפתרון החלומות כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו ויקר פדיון נפשו ויפדנו ברוב ממון אבל היה רואה כי השתחויית אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו אי אפשר להיות בארצם והיה מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו הגדולה שם וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה שנתברר לו כי יבאו כלם שמה ויתקיימו כל חלומותיו

"ויאמר אליהם מרגלים אתם" - העלילה הזאת יצטרך להיות בה טעם או אמתלא כי מה עשו להיות אומר להם ככה וכל הארץ באו אליו והם בתוך הבאים כמו שאמר לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען ואולי ראה אותם אנשי תואר ונכבדים לבושי מכלול כולם ואמר להם אין דרך אנשים נכבדים ככם לבא לשבור אוכל כי עבדים רבים לכם ויתכן שהיו בתחילת הבאים מארץ כנען והוא טעם ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען כי עתה באו משם הראשונים ויאמר להם יוסף מרגלים אתם כי מארץ כנען לא בא אלי אדם לשבור אוכל וזה טעם מאין באתם שאמר להם בתחילה

[יא] כלנו בני איש אחד נחנו. יתכן לפרש הטענה הזאת כי אמרו מפני היותנו אחים בני איש אחד ולא נפרד זה מזה כי כן רצון אבינו באנו כלנו כאחד לשבר אוכל ולא שלחנו אחד ממנו עם עבדיו וכן היה הדבר כי למה ישלחם כולם אלא שאין רצונם להפרד זה מזה גם יתכן שעשו כן בעבור כובד הרעב שלא יגזלו מעבדיהם בדרך את השבר אשר יביאו ויתכן שאמרו לו כלנו בני איש אחד נחנו תוכל לחקור עליו כי הוא נודע בשערים בכבוד עשרו ורוב בניו ואם תשאל ותחקור תדע כי כנים אנחנו ואנשים צדיקים בני צדיק ולא מרגלים וטעם לא היו עבדיך מרגלים כי כנים אנחנו מנעורינו בכל דברינו לא היו עבדיך מרגלים מאז ועד עתה וכן (להלן פסוק לא) לא היינו מרגלים מעולם ורבותינו נתעוררו כמו שאמרנו ודרשו (בי"ר צא ו) שנכנסו בעשרה פתחים כדרך מרגלים ולכך העליל עליהם וטענה נכונה היא אבל לא הזכיר אותה הכתוב ועוד שאמרו לו בתחלה כלנו בני איש אחד נחנו והיא שמחייבת אותם ויתכן שמתחלה אמר להם נכנסתם בעשרה פתחים ועכשיו אתם נועדים במקום אחד ונקשרים יחדיו אין זה רק דרך מרגלים ואמרו לו בעבור היותנו אחים נאספנו יחד ואמר להם לא כי ערות הארץ באתם לראות כי אם אתם אחים היה לכם ליכנס בפתח אחד כאשר אתם עתה יחדיו אז אמרו כי האחד איננו והלכו לבקשו והכתוב לא יחוש להאריך בטעם הטענות

[יז] ויאסף אותם אל משמר שלשת ימים. עשה כן להפחידם ושיאמינו בו כי את האלהים הוא ירא ומפני מוראו מוציא אותם שלא ימותו אנשי ביתם ברעב וזה טעם ואתם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם ועוד כי לא ישמעו להניח האחד רק להצלת כלם

[כא] אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו. חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מן המכירה כי היה אחיהם בשרם מתחנן ומתנפל לפניהם ולא ירחמו והכתוב לא סיפר זה שם או מפני שהדבר ידוע בטבע כי יתחנן אדם לאחיו בבואו לידם להרע לו וישביעם בחיי אביהם ויעשה כל אשר יוכל להציל נפשו ממות או שירצה הכתוב לקצר בסורחנם או מדרך הכתובים שמקצרים במקום אחד ומאריכים בו במקום אחר והנה ראובן ענה להם שכבר אמרתי אליכם בשעת מעשה שלא תחטאו בו כי ילד הוא ומפני נערותו חטא לכם וראוי לכם להעביר על חטאות נעוריו ועתה גם דמו עם האכזריות אשר אתם אומרים הנה נדרש או יהיה פירוש גם דמו אף על פי שלא הרגתם אותו ידרוש השם מכם דמו ונחשב לכם כאלו שפכתם דמו בהיותו נמכר לעבד עולם כי יתכן שמת בעבור היותו ילד שעשועים ולא נסה לעבוד ורבותינו דרשו (ב"ר צא ח) דמו ודם הזקן

[כה] וטעם ולתת להם צדה לדרך. כדי שלא יאכלו בדרך מה שקנו והנה הודיע להם זה כי בידם נתן הצדה דרך חסד כדי שיוכלו להביא את האח כי אמר אין דעתי להרע לכם אם יאמנו דבריכם

[כז] ויפתח האחד את שקו. אחד מהם פתח את שקו במלון לתת ממנו מספוא לחמורו והאחרים לא פתחו את שקיהם עד היותם עם אביהם כאשר אמר ויהי הם מריקים כי אולי היו האחרים לוקחים לחמוריהם תבן כי לא יאכלו כל משאם בדרך וזה האחד לא היה חמורו חזק והוצרך למספוא ומצא כספו בפי אמתחתו וכתב רש"י כי אמתחת הוא השק ואונקלוס תרגם טוענא והנראה מדעתו שהיו לכל אחד שק גדול ושקים קטנים להשוות משאם וכלל המשא יקרא אמתחת והנה אירע לאחד שמצא כספו בפי אותו השק שפתח ולא קרה לאחרים כן עד היותם מריקים את כולם והקרוב אלי כי אמתחת שק גדול יש לו שני צדדים הנקרא בלשון תלמוד (כתובות ק) מתראתא ובפי אחד מן הצדדין הושם הכסף לכולם ואירע לאחד שפתח הצד ההוא שהיה בו הכסף ולא לאחרים ונקרא אמתחת בעבור שימתח לצדדין

[לד] ואת הארץ תסחרו. שינו לו בדבר מפני השלום כדי שישמע אליהם לשלח אתם בנימין כי ברצונם מיד היו חוזרים לולי שאמר לא ילך בני עמכם וכן אמרו לו אחיכם האחד הניחו אתי ולא הגידו לו מאסרם ולא מאסר שמעון ויתכן שאמר להם יוסף ואת הארץ תסחרו ולא סיפרו הכתוב וטעמו שתביאו סחורה כרצונכם לקנות התבואה ולא אקח מכס סחורתכם כי איטיב לכם תחת בשתכם וכן שאול שאל האיש לנו ולמולדתינו (להלן מג ז) התנצלות לאביהם או כאשר אמרו לו כלנו בני איש אחד נחנו אמר להם לא כי באמת ערות הארץ באתם לראות והגידו לי אם אביכם חי ואם יש לכם עוד אח כי אחקור עליכם ואדע מה אתם ואז ענו שנים עשר אחים אנחנו בני איש אחד והוא בארץ כנען היום כי עודנו חי והקטן עמו והאחד איננו והוא מה שאמר יהודה (להלן מד יט) אדוני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח וכן במקומות רבים יקצר במעשה או בסיפור כאשר הזכרתי (לעיל כד כב לא ז) ורש"י כתב תסחרו תסבבו וכל לשון סחורה וסוחרים על שם שמסבבים אחר פרקמטיא נראה שרצה הרב להזהר מזה שלא אמרו אלא שיהיו רשאים לסבוב הארץ ולשבור בר כרצונם תמיד ולא פירש כן (לעיל לד י) שבו וסחרו ויסחרו אותה (שם פסוק כא)

[לז] את שני בני תמית. קיבל עליו באלה להביאו אל אביו כי אמר לו את שני בני תמית בהיות ענשך עלי אם לא אשיבנו אליך והוא כענין מה שאמר יהודה (להלן מג ט) וחטאתי לך כל הימים ואמר את שני בני והם היו ארבעה לאמר תחת

האחד מבניך יהיה הכפל בבני והנה יעקב לא בטח בראובן כאשר בטח ביהודה כי יהודה גבר באחיו ועוד כי ראובן כבר פשע באביו ולא יבטח בו והכלל כי היתה עצת יהודה טובה להניחו לזקן עד שיכלה פת מן הבית (עיין תנחומא מקץ ח) כי אז ישמע והוא מה שאמר לו ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם טפנו

בראשית פרק-מג

[יד] ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין. נראה על דרך הפשט כי לא היה שמעון רצוי אביו בעבור דבר שכס ולכך לא אמר את שמעון בני ואת בנימין כי לא יזכרנו בשמו וכאשר עזבו במצרים ימים רבים אילו היה בביתו לחם לא שלח עדיין את בנימין וינחהו במצרים ורש"י כתב רוח הקדש נצנצה בו לרבות את יוסף ובראשית רבה (צב א) גם כן אמרו ושלח לכם את אחיכם זה יוסף אחר זה שמעון ונכון הוא כי נתן דעתו בעת התפלה להתפלל סתם גם על האחר אולי עודנו חי ולשון אחר דרשו שם בבראשית רבה אמרו רבי יהושע בן לוי פתר קריא בגליות ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש זה הקדוש ברוך הוא שנאמר (שמות טו א) ה' איש מלחמה וכתוב (תהלים קו מו) ויתן אותם לרחמים ושלח לכם את אחיכם אלו השבטים אחר ואת בנימין זה יהודה ובנימין ואני כאשר שכלתי בחורבן ראשון שכלתי בחורבן שני לא אשכל עוד זה לשונם ז"ל והכונה כי ירידת יעקב למצרים ירמוז לגלותינו ביד אדום כמו שאפרש (ריש פרשת ויחי) וראה הנביא הענין מתחלתו והתפלל סתם לשעה ולדורות והכתוב זה כפי מדרשם יש לו סוד גדול כי אמר ואל שדי במדת הדין יתן לכם רחמים שלפניו יעלה אתכם ממדת הדין למדת רחמים והמשכיל יבין

"ואני כאשר שכלתי שכלתי" - ואני עד שובכם אהיה שכול מספק כאשר שכלתי מיוסף ושמעון שכלתי מבנימין לשון רש"י והנכון שהוא אומר לא תוכלו להוסיף עלי שכול כי כבר שכלתי יתנחם מכל הבא עליו ביתרון כאבו על יוסף וכמוהו וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד טז) כלומר כבר אני אבודה ואם ימיתני לא יוסיף עלי אבדון

[יח] להתגולל עלינו. מן ועמשא מתגולל בדם (כי"ב) ושמלה מגוללה בדמים (ישעיהו ט ד) כאדם שיהפוך מצד אל צד על חברו ולהתנפל עלינו כאדם שיתנפל ברצונו על חברו מלוא קומתו ואונקלוס תרגם להתגולל לאתרברבא עלנא שינשא עלינו כשוא הים לגליו ולהתנפל לאיסתקפא לשים עלינו דברים שלא היו כי הדבר שאינו יקרא נופל כמו לא נפל דבר אחד (יהושע כג יד) ותרגום עלילות דברים (דברים כב יד) תסקופי מלין וכן תרגם יונתן תואנה (שופטים יד ד) תוסקפא וטעם ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו כי ידאגו על חמוריהם לאמר הנה יקחו גם את חמורינו עם אמתחותיהם ולא נוכל לשלוח לביתנו בר וימותו כולם ברעב

[כ] בי אדוני. לשון בעיא ותחנונים הוא ובלשון ארמית ביא ביא לשון רש"י וזה דבר זר מאד לסמכו אל מלת לשון טורסי ואינה דומה אליה כי ביא כולה מלה לא תשתנה ולא יאמר ממנה בי ועוד שהמלה ההיא אינה לשון בעיא

ותחנוניים כמו שאמר הרב אבל היא לשון צעקה ותרעומת על שבר ועל עוות דבר כגון מלת אבוי בלשון קדש והיא ידועה בלשון ערב ירגילו אותה בקינותיהם כולן בפתחות הבי"ת ובלשון יון ביא הבי"ת רפא בשו"א יאמרו אותה על הדוחק והצער ובבראשית רבה סדר בראשית (יב ו) מהו סלו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה) אין לך כל מקום ומקום שאין לו ממונה על ביא שלו אגריקוס במדינה ממונה על ביא שלו אגרטוס במדינה ממונה על ביא שלו כך מי ממונה על ביא של עולמו הקב"ה רוצה לומר שבכל מקום יש איש ממונה על הצעקה ועל העוות והקב"ה ממונה על צעקת העשוקים בעולם הצועקים ביא ועוד לפנינו בפרשת ויגש אליו (ב"ר צג ו) אמר לו יהודה ביא אתה מעביר עלינו שכך אמרת לנו ואשימה עיני עליו זו היא השמת עין ובפרשת ויהי בשלח (כ ז) שמא אני מעביר ביא על בריה ובפרשת וישמע יתרו (כז ט) נתמנה אדם ונטל טלית כל טורח ציבור עליו אם ראה אדם מעביר ביא על חברו או עובר עבירה ולא מיחה בו הוא נענש עליו ובפרשת אשה כי תזריע (עיין ערוך ערך ביאה) צווח אנא ביא עליכון וכן במקומות הרבה ואונקלוס שתרגם בי אדני בבעו רבוני לא שהוציא מלת בי מן בעו אבל רדף הענין שהוא בא בכל מקום בענין הבקשה ורבי אברהם אמר כי בי אדני דרך קצרה בלשון הקדש והוא כמו בי אני אדני העון והטעם עשה בי מה שתראה ותשמעני ואם כן נכון הוא שיאמר אדם בי אחי או בי שמעני ולא מצאתי שתבא מלת בי רק עם אדני או עם השם הנכבד הנכתב באל"ף דלי"ת שגם הוא לשון אדון ולכן אני אומר שפירושו בי בעצמי אתה אדון ומושל ובאו שני כנויים לחזק כמו ולי אני עבדך (מלכים א א כו) בי אני אדני (שמואל א כה כד) ודומה לזה כי בי בעזרך (הושע יג ט) בי עזרך בעזרך אני

[כג] נתן לכם מטמון באמתחותיכם. אמר רבי אברהם יתכן שהיה לאדם מטמון בביתו ושכחו ויצא בגורלכם כי כספכם בא אלי והנה הם דברי נחומים כי איך יצא לכל אחד כספו במשקלו אבל כל דבר מכוסה יקרא מטמון טמן עצל ידו בצלחת (משלי יט כד) יש לנו מטמונים בשדה (ירמיהו מא ח) והנה אמר להם כי דרך החמרים לוקחי התבואה לשום כל אחד כספו בשקו והנה המשביר לקח מן הבאים שקיהם ומלא עשרה שקים שבר והכסף טמון תחת התבואה ובא אדניו וצוה אליו לשפכם אל כלי בני יעקב כי רצה למהר לשלחם או מפני שלא בא הכסף אליו והנה לכל אחד בפי אמתחתו כספו במשקלו כי כל איש יביא בדמיו כסף שוה חמור לחם וזה יקרה תמיד בשוקים ובאוצרות הנמכרים ברוב מהומות

בראשית פרק-מד

[א] כאשר יוכלון שאת. יותר מן המגיע להם בכסף אשר הביאו לו

"ושים כסף איש בפי אמתחתו" - לדעתם כי אמר להם ידע אדני כי עשה לכם חמס ויבקש להטיב לכם שאם עשה זה כפעם הראשונה שלא לדעתם היה להם התנצלות בגביע שנעשה בו כאשר נעשה בכסף אבל היה לדעתם וידעו בכסף כאשר ידעו במשא כי הכירו כי נתן להם כאשר יוכלון שאת ואם היה שלא

לדעתם אולי טען עליהם כי היה הכסף גם בפעם הזאת מטמון ולא יתכן כן בגביע ומי יוכל לדון עם שתקיף ממנו ודע כי בעבור היות השוברים רבים מאד מכל ארץ מצרים ומהומות רבות בתוכה היו הבאים נותנין שקיהם וכספיהם למשביר והוא מודד להם לפי הכסף הנמצא בהם והם לוקחים הניתן להם באשר דבר מלך שלטון ועוד כי באמונה הוא עושה ועל כן לקחו בפעם הראשונה שקיהם סגורים ולא ידעו מה בתוכם גם בשנית

[ה] הלא זה אשר ישתה אדני בו. לא הזכיר להם הגביע אבל דבר עמהם כאלו בידוע שהם לקחו הגביע ולכך אמר הלא זה שלקחתם הוא אשר ישתה אדני בו גם הם ענו כאילו אינם יודעים מה מבקש ואיך נגנב מבית אדוניך כסף או זהב ואמרו אשר ימצא אתו מעבדיך כסף או זהב גנוב ומת וטעם אשר ישתה אדני בו עלילה להגדיל עליהם האשם כי הגונב כוס המלך אשר ישתה בו בזה המלכות ולא יועיל כי ירבה שחד ותשלומין והוא נחש ינחש בו כי איננו רוצה שיהיה הכוס שלו לאחרים וישאל למנחשים עליו וזהו שאמר איש אשר כמוני וכוונתו לומר כי על פי המנחשים ידע שהם גנבוהו ולכך רדף אחריהם יותר מכל הבאים בביתו וכל זה להתנכר בענין כאשר התנכר בחפשו שהחל בגדול ובקטן כילה

[י] גם עתה כדבריכם כן הוא. אף זו מן הדין אמת כדבריכם כן הוא שכלכם חייבין בדבר עשרה שנמצאת גנבה ביד אחד מהן כלן נתפשין אבל אני אעשה לכם לפני מן השורה אשר ימצא אתו בלבד יהיה לי עבד לשון רש"י ואין לשון "גם עתה" נופל יפה על הפירוש הזה ואולי יאמר גם עתה שכדבריכם כן הוא המשפט אשר ימצא אתו יהיה לי עבד בלבד אבל יוסף אמר חלילה לי מעשות זאת ויורה כי אין משפטם שיהיו כלם נתפשין בגנבה ולכן אמר חלילה לי כי שופט כל הארץ אני וחלילה לי מעשות לכם חמס כי אין חיוב בעשרה בהמצא גנבה ביד אחד מהם בלתי אם נועדו בה בהוסדם יחד ללכת לגנוב ולקח אחד מהם את הגנבה לדעת כולם אז יתחייבו והנכון כי מתחילה היה מאשים את כולם למה שלמתם רעה תחת טובה הרעותם אשר עשיתם והם פטרו עצמם באמרם אשר ימצא אתו ומת כי הוא הגנב וגם אנחנו הנקיים מן הגניבה נהיה לעבדים הנה דעתם לומר שהגנב אשר ימצא אתו הוא לבדו היודע בגנבה כי אם היו כולם בגנבה למה ימות זה ויחיו הם ראוי שימותו כולם או יהיו כולם עבדים כי הדין בהם שוה אבל הם טוענים שלא ידעו האחרים בגנבה רק קנסו את עצמם שיהיו גם הם לעבדים ולכן אמר להם גם עתה שאתם נועדים ונמצאים יחדיו כדבריכם כן הוא אשר ימצא אתו הוא הגנב והוא לבדו הראוי להענש ויהי לי עבד כי בתשלומיו אני חפץ יותר ממיתתו ואתם תהיו נקיים כי אולי לא ידעתם בגנבה כאשר אמרתם או טעם כן הוא כן יהיה גם עתה שאין כן המשפט כדבריכם כן יהיה וכמהו ותאמר כדבריכם כן הוא ותשלחם וילכו (יהושע ב כא) טעמו כן יהיה והוא הנכון בעיני והוא דברי רבותינו בבראשית רבה (צב ח) שאמרו עשרה בני אדם שנמצאו בגנבה אין כולם בסירה אני איני עושה כן וכו' נתכוונו למה שפירשתי לא כדברי רש"י ונוכל לתקן לדעת הרב שאמר יוסף חלילה לי מעשות זאת שאהיה לכם אני רע מאשר על ביתי שפטר אתכם מתחילה ואמר לכם ואתם תהיו נקיים כי אני אקים דבר עבדי ועצת מלאכי אשלים חסלת פרשת מקץ

פרשת ויגש

[ית] **ידבר נא עבדך דבר**. לאמר כי דברים מועטים ידבר לא יהיו עליו לטורח והנכון בעיני כי "דבר" הוא התמורה אשר יחלה פניו להחליף בנימין אחיו בו כי לא יבקש ממנו דבר אחר ושאר דבריו פיוס ובקשה לזה

"ואל יחר אפך בעבדך" - יאמר אל יחר אפך בי על דברי לפניך

"כי כמוך כפרעה" - ובמורא גדול אני מדבר לפניך כאלו אני מדבר לפני פרעה

[יט] **אדני שאל את עבדיו**. לא ידעתי טעם לאריכות דברי יהודה בספור מה שהיה כבר ביניהם ומה שאמרו רז"ל (ב"ר צג ה) וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינד עליו אינה טענה כי המושל שיצוה להביא אדם לפניו לא יעשה על מנת לפטור אותו מן הרעות שיעשה וכל שכן על הגנבה שיגנוב מבית המלך הגביע אשר ישתה בו ומתחלה כבר שם עינו עליו לטובה וקרא לו שלום בדבר אלהים יחנך בני (לעיל מג כט) ועשה לכולם לכבודו משתה לפניו בבית המלכות והרבה משאות להם ונתן להם בר כאשר יוכלון שאת יותר מן הכסף שהביאו לו כאשר פירשתי (לעיל מד א) ומה לעשות לו ואשר יראה לי על דרך הפשט שאינם רק תחנונים להעיר רחמיו כי חשב יהודה כי האלהים הוא ירא כאשר אמר לו וכאשר נהג עמהם חמלה כירא חטא לנחם אותם על הצער שעשה להם (לעיל מג כג) וזה ענין הסיפור אמר לו אנחנו באונס הגדנו באחינו זה מפני שאלת אדני ולא הודינו גם כן להורידו לפניך כמצותך הראשונה רק אמרנו כי לא יוכל הנער לעזוב את אביו אבל בנפשינו נביא אותו מפני זלעפות רעב כי אמרת לא תוסיפון לראות פני לא רצה אבינו לשמוע עד היותינו כולנו בסכנה לשוב לשבר מעט אכל ואז הודה בפחד ובדאגה ועתה כראותו כי אין הנער ימות בנפש מרה ולכן תפול נא תחנתי לפניך לרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער לעבד עולם כי טוב אני ממנו ולך תהיה צדקה וזה טעם כל הפרשה ויתכן שיהיה והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו כנוי לכבוד והורדת את שיבת עבדך אבינו וכן וחטאת עמך (שמות ה טז) ויש לומר עוד על דרך רבותינו שאמרו זו היא השמת עין יאמר כי כמוך כפרעה ראוי שתעמד בדבורך ובתיורך כי על פיך הבאנו אותו באונס גדול כאשר יזכיר ופחד לפרש לו יותר אבל יש בסתר דבריו שהיה מעשה הגביע תחבולה מאתו להעלילם כי למה יבקש לראותו על כרחם וכך אמרו בבראשית רבה (צג ה) אמר לו יהודה תדע לך שבעלילה באת עלינו כמה מדינות ירדו ליקח אוכל כלום שאלת אותם כמו ששאלת לנו שמא בתך אנו מבקשים או אחותנו אתה מבקש יאמרו כי זה היה נרמז בדבריו

[כא] **ואשימה עיני עליו**. אמר רבי אברהם הטעם שאראה אותו ולא מצאתי בכתוב שימת עין על הראיה בלבד ושמתי עיני עליהם לטובה (ירמיהו כד ה) קחנו ועינד שים עליו ואל תעש לו מאומה רע (שם לט יב) כי לא צוה אותו שיראנו אחר שיקחנו אלא שישמור אותו ויטיב לו אבל נדר להם יוסף לחמול עליו ולשמרו ואם לא נזכר בפירוש כאשר יקצר שם בכל הדברים האלה אשר ספר יהודה בפניו ולא הזכיר מאסר שמעון ועלילת מרגלים אתם דרך מוסר או אימת מלכות

[כב] **ועזב את אביו ומת**. פירש רבי אברהם ומת אביו ואם כן היה אומר לא יוכל אבינו לעזוב את בנו ועזב את בנו ומת או לא נוכל שיעזוב הנער את אביו כי לא יתלו החמלה על אביהם בנער כי הם יחזיקוהו כילד לא ידע בין טוב לרע אבל

פירוש לא יוכל הנער לעזוב את אביו מפני נערותו והיותו ילד שעשועים בחיק אביו אשר אהבו ואם יעזבנו ויבא בדרך ימות הנער

כד **כי עלינו אל עבדך אבי ונגד לו את דברי אדני**. אמר כי בבואם אליו מיד הגידו לו שלא יוסיפו לראות פניו בלא אחיהם הקטן ולא אבה לשלחו והיה מניח לו שמעון במאסרו וזה טעם ויאמר אבינו שובו שברו לנו מעט אוכל כי לא רצה להודות לשלחו בכל אשר אמרנו עד שדחקו הרעב

כז **אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי**. אם יאמר שהוא יחיד לאמו מה טעם בזה שתדד שיבתו ברעה שאולה אחרי שיש לו כמה בנים רבים ובני בנים ואמו כבר מתה לא תבכה עליו בפניו אבל הטעם כי יעקב לא לקח אשה מדעתו רק רחל וזה טעם ילדה לי "אשתי" כי לא נולדו לי מאשה אשר היא אשתי ברצוני רק שנים ושמתני אהבתי בהם כאלו הם יחידים לי והשאר כבני פילגשים הם אלי ואחיו מת וזה לבדו בני יחידי אשר אהבתי ולכן יקדים הכתוב רחל ללאה כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל (רות ד יא) ויקרא לרחל וללאה השדה (לעיל לא ד) כי היא הקודמת במחשבתו ואמרו המפרשים כי לכך יאמר בסדר הזה (להלן מו יט) בני רחל אשת יעקב כי היא תקרא אשתו באמת בלא מרמה ולדעתי היה זה מפני שהזכירה שם בין השפחות וכבר הזכרתי כן (לעיל לא ג)

כט **וקרהו אסון והורדתם את שיבתי**. אם יקראהו אסון כאחיו תורידו את שיבתי ברעה שאולה או וקרהו אסון שיקרנו כן מפני היותו נער ורך ולא נסה ללכת בדרך וכמו שאמר למעלה (מב ד) פן יקראנו אסון כי פירוש אסון מות מקרית כמתים בידי אדם וחיה רעה או בשנוי האויר בדרך

לב **כי עבדך ערב את הנער**. יאמר כי ירד ביגון שאולה עליו כי גם בכל זה שאמרנו לו לא רצה הזקן לשלחו עד שנעשיתי לו ערב עליו ובטח בי ועל כן ישב נא עבדך תחתיו ואם יהיה פירוש "והורידו עבדיך" כפשוטו יאמר אנחנו הגורמים מיתת הזקן ברעה כי אני ערבותי בו

לד **ואמר כי איך אעלה אל אבי**. להודיעו כי יבחר להיות עבד עולם מעלותו אל אביו בלתי הנער שלא יוכל לראות ברעתו כי יבכה תמיד ויתאונן עליו כל היום והזכיר זה שלא יחשוד אותו שיעשה מרמה בעבור שהוא ידע לברוח יותר מן הנער

בראשית פרק-מה

א **ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו**. לא יכול לסבול שיהיו המצריים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם לשון רש"י ורבי אברהם אמר להתאפק לסבול לכל הנצבים עליו טעמו עד שיצאו כל הנצבים עליו והוצרך לקרא להוציאם אבל אונקלוס תרגם לאתחסנא להתחזק וכן ואתאפק ואעלה העולה (שמואל א יג יב) וכן כל לשון התאפקות בכל מקום חזוק והנכון בעיני שהיו

שם מבית פרעה ומן המצרים אנשים רבים יחלו פניו למחול לבנימין כי נכמרו רחמיהם על תחנוני יהודה ולא יכול יוסף להתחזק לכלם ויקרא לעבדיו הוציאו כל איש נכרי מעלי כי אדבר עמהם ויצאו מעליו ובצאתם מעליו נתן את קולו בבכי וישמעו מצרים ואנשי בית פרעה המוצאים מעליו כי עודם בחצר החיצונה ויתכן כי פירוש "הנצבים עליו" משרתיו העומדים לפניו כמו הנער הנצב על הקוצרים (רות ב ו) שרי הנצבים (מלכים א ה ל) להתיצב על ה' (איוב א ו) וטעם "ויקרא" שהרים קולו בכעס ואמר למשרתיו הוציאו כל איש מעלי בלתי האנשים האלה וטעם בהוצאה שהוציאם משם כדי שלא ישמעו בהזכירו להם המכירה כי תהיה להם (לחרפה) וגם אליו למכשול שיאמרו עבדי פרעה ומצרים עליהם אלו אנשי בוגדות לא יגורו בארצנו ולא ידרכו בארמנותינו בגדו באחיהם גם באביהם בגדו מה יעשו במלך ובעמו וגם ביוסף לא יאמינו עוד

יז **כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ.** הזכיר להם מה שעבר וידעו גם הם לומר כי הארץ אשר עברו עליה שתי שנים ברעב ואכלו כל מה שהיה בידם ונתיקרו השער מאד ועוד יעברו עליהם חמש שנים לא תהיה לכם בה מחיה כלל אם לא שלחני השם לפניכם

יח **וישבת בארץ גשן.** היה יוסף יודע באביו שלא ירצה לעמוד בארץ מצרים אשר שם הברירה למלכות על כן שלח לו מעתה כי בארץ גושן יושיבנו וטעם אתה ובניך מחובר בפסוק העליון רדה אלי אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך

יט **ואמר פן תורש אתה וביתך.** דרך כבוד כי לאחיו אמר כי למחיה שלחני אלהים לפניכם ולשום לכם שארית שהיו מתים ולא ישאר להם שארית אבל לאביו לא רצה לאמר כן ואמר שאם תתעכב בארץ כנען תורש כי אני לא אוכל לשלוח לך לארץ כנען לחם רב מגנזי המלך כי יחשדו אותי שאני מוכרו שם לעשות לי שם אוצרות כסף ולשוב אל ארצי ואל מולדתי ובבואכם וידעו כי אתם אבי ואחי יתן לי המלך רשות

כ **כי פי המדבר אליכם.** בלשון הקדש (בלי מליץ זה) דעת המפרשים (רש"י הראב"ע והרד"ק) והוא תרגום אונקלוס ויתכן שאמר להם כך לאמתלא ולפיוס כי איננה ראייה שידבר אדם אחד במצרים בלשון הקדש כי על דעתי הוא שפת כנען כי אברהם לא הביאו מאור כשדים ומחרן כי ארמית היא והגל הזה עד ואיננו לשון לאיש אחד לבד אבל הוא לשון כנען ורבים במצרים יודעים אותו כי קרוב הוא ואף כי המושל שדרך המלכים והמושלים לדעת הלשונית וכמו שתראה בנבוכדנצר שאמר בלשון הקדש (דניאל ב א) חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום בעבור שהיו שם חרטומים ואשפים ומכשפים וכשדים מלשונית רבים ומישראל וכולם יבינו אותו והם ענו לו בארמית וידברו הכשדים למלך ארמית כי הם היו הקרובים אליו היושבים ראשונה במלכות ולהם היה הרשות לדבר אל המלך ועוד כי כאשר בא יוסף משם למצרים יבאו רבים ויותר היה להם ראייה בהזכירו שמו וענין המכירה אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה והנכון בעיני כי יאמר והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימן כי אני המושל והאדון לכל מצרים המגיד לכם מפי כי אני אחיכם ומצוה להוריד אבי אלי לכלכלו אם כן תגידו לאבי את כל הכבוד ואת כל אשר ראיתם בעיניכם ותמהרו להורידו אלי כי הדברים אמת ויש בי כח להצילו ולהחיותו ברעב והוא כמו כי פי אני דברתי ובגמרא במסכת מגילה (טז) אמרו כפי כן לבי

{זט} **וטעם באו אחי יוסף.** כי היה יוסף מגיד לבית פרעה כי יש לו אחים נכבדים בארץ העברים כי גנב גונב משם ועתה שמעו כי באו אחי יוסף כאשר אמר

”ווייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו” - כי היה הדבר להם לחרפה שימשול בהם איש נכרי עבד מבית האסורים יצא למלוך ועתה בבוא אליו אחים נכבדים ונודע כי הוא הגון להתיצב לפני מלכים שמחו כולם בדבר

{יט} **ואתה צויתה זאת עשו.** אמר הדבר בצואה לו מדעתו מוסר יוסף כי איננו שולח יד בהון המלך ולא ידע אתו מאומה על כן חשב פרעה אולי לא ירצה לשלוח לאביו דבר על כן אמר לו אני מצוה אותך שתעשה זאת על כל פנים

{כג} **ולאביו שלח כזאת.** כחשבון הזה ומהו החשבון עשרה חמורים וגוי' לשון רש"י ואיננו נכון שירמוז על החשבון אבל יתכן שיאמר כזאת המנחה ויהי שעורו ולאביו שלח זאת המנחה עשרה חמורים וגוי' והכ"ף כאילו יתירה רק דרך הלשון לדבר כן כמו ותדבר אליו כדברים האלה עשה לי עבדך (לעיל לט יט) או יאמר ולאביו שלח צידה כצידה הזאת אשר נתן לאחיו ולא להשוותן רק כאשר נתן להם צידה לדרך בלכתם כן שלח לאביו בר ולחם ומזון לדרך בבואו והוא הנכון והזכיר חמורים ואתונות כי המשא ונושא המשא הכל שלח לו והמנהג לשלוח זכרים ונקבות כאשר עשה אביו (לעיל לב טז)

{כד} **אל תרגזו בדרך.** רגז לשון רתת ותנועה ויאמר בבאו מן הפחד על הרוב לב רגז (דברים כח טה) ורגזו וחלו (שם ב כה) ותחתי ארגז (חבקוק ג טז) ומימך ברגזה ובדאגה תשתה (יחזקאל יב יח) ולכן הנכון בעיני בפסוק הזה שאמר להם יוסף אל תפחדו בדרך והענין כי בעבור נשאם בר ולחם ומזון וטוב מצרים בימי הבצרות יפחדו אולי בדרך בלכתם יבואו עליהם לסטים וכל שכן בשוכם עם כל רכושם ולא ימהרו לדבר ולכן אמר להם שילכו בזריזות וימהרו לבא כמו שנאמר (בפסוק ט) מהרו ועלו אל אבי ואל יפחדו כלל בדרך כי שמו עליהם שהוא המושל בכל ארץ מצרים וחיי כל הארצות ההם בידו וממוראו ייראו הכל וילכו ויבאו לשלום

{כו} **ויפג לבו.** נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים לשון מפיגין טעמן לשון משנה (גמ' ביצה יד) וכמו מאין הפוגות (איכה ג מט) וריחו לא נמר (ירמיהו מח יא) מתורגם וריחיה לא פג לשון רש"י ואיננו נכון כי לשון פוגה שביתה וביטול כמו אל תתני פוגת לך (איכה ב יח) וכן עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות (שם ג מט) שנגרה תמיד מאין שביתה והפסק וכן מפיגין טעמן שמפזרין אותו ומתבטל וכן על כן תפוג תורה (חבקוק א ד) תבטל ותפסק וגם זה ויפג לבו שנתבטל לבו ופסקה נשימתו כי פסקה תנועת הלב והיה כמת וזה הענין ידוע בבוא השמחה פתאום והוזכר בספרי הרפואות כי לא יסבלו זה הזקנים וחלושי הכח שיתעלפו רבים מהם בבוא להם שמחה בפתע פתאום כי יהיה הלב נרחב ונפתח פתאום והחום התולדי יוצא ומתפזר בחיצוני הגוף ויאפס הלב בהתקררו והנה נפל הזקן כמת ואמר כי לא האמין להם להגיד שעמד זמן גדול מן היום והוא שוכב דומם בעבור שלא האמין להם כי הידוע בעלול הזה שיצעקו לו וירגילו אותו בשמחה ההיא עד שתקבע בו בנחת רוח וזה טעם וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא את העגלות כי היו צועקים באזניו דברי יוסף ומביאים לפניו העגלות אז שבה רוחו אליו וחזרה נשימתו וחיה וזהו ותחי רוח יעקב אביהם ואונקלוס תרגם ושרת רוח נבואה בעבור שהדבר אמת הוסיף זה ודרש כן במלת רוח שלא אמר "ויחי יעקב אביהם" ועשאו מענין רוח ה' אלהים עלי (ישעיהו סא א) ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו (שם מח טז) איש אשר רוח בו (במדבר כז יח)

[כז] וידברו אליו את כל דברי יוסף. יראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחוהו ומכרו אותו אל מצרים כי אחיו לא רצו להגיד לו חטאתם אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי (להלן מט ג-ז) ויוסף במוסרו הטוב לא רצה להגיד לו ולכך נאמר ויצוו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר וגוי' ואלו ידע יעקב בענין הזה היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו כי ישא פניו ולא ימרה את דברו ולא היו בסכנה ולא יצטרכו לבדות מלבם דברים

בראשית פרק-מו

[א] ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק. חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם לשון רש"י ואיננו מספיק שהראוי לומר לאלהי אבותיו בלי שייחד אדם כמו שאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (להלן מח טו) ובתפלתו אמר אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (לעיל לב ז) או יאמר ויזבח זבחים לה' כמו שאומר באברהם (לעיל יב ז) ויבן מזבח לה' ומה צורך לפרש בו יותר אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה) כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפלה לאבותיו ומשם נטל רשות בלכתו לחרן ואמר הכתוב זבחים להודיע שלא היו עולות כאבותיו כי אברהם עולות הקריב ורבותינו אמרו (זבחים קטו) לא הקריבו בני נח שלמים עולות הקריבו ובנח כתוב מפורש (לעיל ח כ) ויעל עולות במזבח אבל יעקב מפני פחד ה' הקריב שלמים להשלים אליו כל המדות כמו שדרשו (תורת כהנים ויקרא טז א) שלמים שמטילין שלום בעולם והנה היתה תחלת כונתו במדת הגבורה שהיא הקרובה אליו וזהו הטעם שהזכירו בבראשית רבה (צד ה) שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו והוא הטעם שאמרו שם בלשון אחר בתחילה שואלין בשלום התלמיד ואחר כך שואלין בכבוד הרב וראיתי במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר קלה) בלשון הזה וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (לעיל לא נג) וכי יש אדם שנשבע כך באמונת פחד אביו אלא עדיין לא נתן ליעקב כח ונשבע בכח שנתן לאביו שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק ומאי ניהו הוא דכתיב ביה (מלכים א יח לח) ותפול אש ה' ותאכל את העולה וכתוב (דברים ד כד) כי ה' אלהיך אש אוכלת הוא וגוי' עד כאן במדרש ומדבריהם נלמוד שמפני כן לא אמר ויזבח זבחים לה' לפי שעתה כבר זכה יעקב בחלקו שנאמר (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם והוצרך לפרש עתה והנה בזכות הקרבנות נראה אליו אלהי יצחק אביו במראות הלילה במדת הדין רפה זהו שאמר אלהים במראות הלילה והוא מה שאמר אנכי האל אלהי אביך כי הוא האל בית אל אשר אמר לו בחרן אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה (לעיל לא יג) והוא אלהי אביך הוא השם והיא המדה והבטיחו שלא יירא במצרים כי יזכה בדינו ויגאל אחר הענוי וזהו טעם ואנכי אעלך גם עלה וכתב הרב בפרק כז בחלק הראשון במורה הנבוכים כי תרגום אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה אנא איחות עמך ואנא

אסקינד ונפלא הרב בזה על דעת אונקלוס ואמר כי אונקלוס שם כל מאודו להרחיק הגשמות בכל סיפור אשר בתורה וכל אשר ימצא מאלו השמות המורים על מין ממיני התנועה ישים ענין התנועה לכבוד נברא או לשמירה מהאל ומתרגם וירד ה' (שמות יט ב) ואיתגלי ה' ארדה נא ואראה (לעיל יח כא) איתגלי כען ואיחזי ואם כן למה תרגם כאן אנא איחות ופירש הרב כי בעבור שאמר בתחלת הענין ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה לא היה קשה לאונקלוס לספר המאמר כאשר נאמר במראות הלילה כי הוא סיפור אמירה לא סיפור מעשה שהיה כי יש הפרש גדול בין מה שיאמר בחלום או במראה הלילה ובין מה שיאמר במחזה ובמראה ובין מה שיאמר בדבר מוחלט ויהי דבר ה' אלי לאמר או ויאמר ה' אלי לאמר אלו דבריו וכן אמר (הרמב"ם במו"נ א מז) שהרחיק אונקלוס השמיעה בכל מקום וישים פירושה הגעת הדבר ההוא לבורא או קבול תפלה ויתרגם שמיע קדם ה' (לעיל כט לג) וקבלא אקביל קבילתיה (שמות כב כב) ואם כן הדבר כדברי הרב למה יברח אונקלוס מן התנועה וירחיק השמיעה גם כן מיראתו שתורה על גשמות ולא יברח מן האמירה והדבור ולא מן הקריאה בשום מקום בין בחלום בין במראה בין במאמר מוחלט כי בכולם יתרגם ואמר ה' ומליל ה' וקרא ה' למשה והיא גם היא תורה על גשמות והיה לו לתרגם ויתאמר מן קדם ה' או ואמר יקרא דה' או ויתרעי ה' כפי הראוי בענין כמו שפירש הרב בדיבור ובאמירה (מו"נ א סד) ולמה ירחיק בשמיעה ולא ירחיק הראיה שתרגם אותה וחזא ה' ואשר אמר הרב (שם מז) כי יורה על ענין השגת שכל כאשר יורה על השגת העין כל שכן שהוא זה בשמיעה כי היא תאמר על ההשגה בשכל וברצון ברוב מקומות כגון וישמע אברם לקול שרי (לעיל טז ב) שמע קול תחנוני (תהלים כח ב) גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיהו א טו) הנה שמוע מזבח טוב (שמואל א טו כב) והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א) וכן לב שומע (מלכים א ג ט) וכן רובם והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה שלא תורה רק על קבלת הדבר והרצון בו ולא ברח מן הראיה בשום מקום אבל תרגם אותה כפשוטה בכל מקום שהדבר מושג בראיה בלבד אבל כאשר איננו מושג בראיה בלבד והוא צריך השגחה והתבוננות יתרגם כפי הראוי בו כאשר אמר (לעיל כט לב) כי ראה ה' בעניי ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז) וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה) שאין הראיה בהם שיראה את גופם אבל שישגיח בעינים וידע אותו וזה דרכו בכל התורה לא כטעם שעלה בדעת הרב ונשתבש בידו והשני מקומות האחרים שתרגם אותם (לעיל ו יב כט לא) וחזא אליו ולא השלים אותו ובלשון העברה כנה אונקלוס ויתרגם ויעבר ה' על פניו (שמות לד ו) ואעביר ה' שכינתיה על אפיה שיהיה הדבר העובר נברא לדעתו ולא יזכיר לשון תנועה בבורא כפי מה שהזכיר הרב ואם כן איך תרגם ה' אלהיך הוא עובר לפניך (דברים לא ג) ה' אלהיך הוא עבר קדמך והנה זה מין תנועה בספור מעשה ולא ירא ממנו אונקלוס וכן בפסוק וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא) תרגם בו וחזא ישראל ית גבורתא ידא רבתא נופל בו הגבורה מפני לשון אשר עשה והשאר בו ידא רבתא ולא היה ירא ומתפחד מן היד ולא יכנה אותה כלל וכן נהג בתרגום כתובים באצבע אלהים (שם לא יח) באצבעה דה' ומה שתירץ בו הרב (במו"נ א סה) כי ישים אונקלוס האצבע כלי נברא אשר פתח הלוחות בחפץ הבורא איננו אמת כי הנה מימינו אש דת למו (דברים לג ב) כתב ימיניה ולא פחד מן הימין הכותבת שתורה על גשמות וכן מן האצבע ועוד תרגם (שמות טו יב) ארימת ימינד ואמר (שם פסוק ו) ימינד ה' תברת שנאה ותרגם ידך החזקה (דברים ג כד) ית ידך תקיפא ואמר (שם ד לד) בידא תקיפא ובאדרעא מרממא וכן ותאחז במשפט ידי (שם לב מא) ותתקיף בדינא ידי וכן תרגם (שם יא יב) תדירא עיני ה' אלהיך בה מרישא דשתא והנה ביעקב כתוב בתחילת הענין ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגו' (לעיל כח יב) ופחד אונקלוס ממנו ותרגם והא יקרא דה' מעתד עלוהי ולא תרגם והא ה' בעבור שהוא בחלום ותרגם והנה אנכי עמד (שם טו) והא מימרי בסעדך ולא אמר והא אנא עמד כמו שתרגם

אנא אחות עמך ואף על פי שהוא ספור דבר שנאמר בחלום כמוהו בשוה ותרגם ואנכי אהיה עם פיך (שמות ד יב) ואנא אהי עם פומך ואמר בויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות (שם ג יב) ארי יהא מימרי עמך ועוד נזהר אונקלוס בחלומות ותרגם ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (לעיל כג) ויבא אלהים אל לבן בחלום (לעיל לא כד) ואתא מימר מן קדם ה' ואם תאמר שחשש שלא תהא הביאה קודמת לחלום ויחשוב בה שהיא ממש הנה בשלמה כתוב (מלכים א ג ה) בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ותרגם אותו ונתן אתגלי ה' לשלמה ואם הדבר נאמר בחלום יספרו אותו כאשר נאמר בחלום ההוא ואל יקשה עליהם אף על פי שהוא מאמר יורה על הגשמות כי היותו בחלום יתרץ להם שאינו ממש גם כן הדבר שיאמר כי הוא נראה בחלום ראוי שיספרו אותו באשר הוא כי מה שנאמר בו שהוא בחלום הלילה ילמד שאינו ממש אבל הוא חלום שנדמה לו ממנו כן ואל תחשוב שהיה זה ליונתן בן עוזיאל מפני שלא יאמר בארמית לשון ראייה בחלומות כי וארא בחלומי (לעיל מא כב) מתורגם וחזית ובנבוכדנצר חזה הוית (דניאל ב לא) וכן תרגם אונקלוס לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שמות טז ח) אלהין על מימרא דה' ואין כאן יראה ופחד מן הגשמות וכן וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה) ואתרעם עמא על מימרא דה' וכן ביני וביניכם (לעיל ט יב) בין אלהים ובין כל נפש חיה (שם טז) בין מימרי ומימרא דה' וכיוצא בהן הרבה וכן תרגם יצף ה' (שם לא מט) יסך מימרא דה' אלהים עד (שם לא נ) מימרא דה' סהיד ואין לו בהן יראת הגשמות וגם אין למימרא ענין בכאן שיאמר בו שיצפה ויעיד וכן השבעה לי באלהים (שם כא כג) קיים לי במימרא דה' ואין הנשבעים מזכירין אני נשבע במאמר אלהים וכיוצא באלו רבים לאונקלוס וסודם ידוע למשכילים וכן בלשון עמידה אמר הרב (במור"נ א כז) ששם יונתן בן עוזיאל כוונתו לפרש בו קיום ולכך תרגם ועמדו רגליו (זכריה יד ד) ויתגלי בגבורתיה וכן תרגם כל דבר עסק ותנועה גבורתא והנה אונקלוס לא יתיירא מלשון עמידה ותרגם הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות יז ו) הא אנא קאים קדמך תמן על טינרא ומה שאמר הרב (שם) כי אונקלוס ישים ענין התנועה גלוי השכינה והראות כבוד נברא הנה אונקלוס מן הכבוד יברח מלתת בו כלשוונות האלה ויתרגם וירא כבוד ה' אל כל העדה (במדבר טז יט) ואתגלי יקרא דה' כמו שיאמר ואתגלי ה' (שמות יט כ) ולא יתרגם ואיתחזי יקרא דה' וכן יתרגם במלאכים (שם ג ב) ואתגלי ואם ידבר אונקלוס במלאכים ובכבוד נברא בעניני הגשמות כמו שאמר הרב (במור"נ א כז) היה ראוי שלא יתיירא מן הראיה שיראה האדם ויתרגם בהם ואתחזי כמו שעשה כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (לעיל לב לא) ארי חזיתי מלאכא דה' וחס ושלוש שיהיה הדבר הנקרא שכינה או כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך כאשר חשב הרב כאן ובפרקים רבים מספרו והוא תרגם אם אין פניך הולכים (שמות לג טו) אם לית שכינתך מהלכא ביננא ומשה לא יחפוץ בלכת עמו כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך שכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה מלאכי ילך לפניך (שם לב לד) ולא היה מתרצה בכך אבל היה מבקש שילך עמו האל בעצמו ובכבודו (שם לג יד) וכן אחר ששמע השם בקולו ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז) אמר משה ילך נא אדני בקרבנו (שם לד ט) תהך כען שכינתא דה' ביננא וכן תרגם לא תוכל לראות את פני (שם לג כ) לא תוכל למחזי אפי שכינתי ארי לא יחזינני אינשא ואמר יונתן בן עוזיאל (יחזקאל ג יב) בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה ואם הכבוד הזה ירצה בו הכתוב עצם הבורא ואמתו ויהיה כמו הראני נא את כבודך (שמות לג יח) שפירש בו הרב כן (מור"נ א נג סג) הנה הזכיר בו אתר ובית שכינתיה ואם יאמר שהוא כבוד נברא כדעתו של הרב בפסוק וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ לה) וזולתו איך יקבעו בו ברוך והמברך והמתפלל לכבוד נברא כעובד אלילים ובדברי רבותינו דברים רבים יורו על שם השכינה שהוא האל יתברך אבל הענינים האלה לאונקלוס ויונתן בן עוזיאל דברים ידועים בקבלה וסודם ליודעים חן ובמעמד הר סיני יתרגם אונקלוס כל

מלת אלהים הנזכר בפרשה יקרא או מימרא דה' וכאשר תזכיר הפרשה השם המיוחד לא יאמר כן והכל בהשגחה ובחכמה ממנו ועוד אזכיר זה בעזרת השם יתברך (שמות כ ט) ומה שתרגם אונקלוס וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שם כ א) ומליל ה' טעמו בזה משום שנאמר פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה ד ט) והמשכיל יבין אבל מה שאמר כאן אנא אחות עמך רצה לרמוז בו מה שאמרו (מכילתא שירה ג) גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר (ירמיהו מט לח) ושמתי כסאי בעילם והנה האמירה והירידה שוים כמו שפירשתי למעלה ולא היה יכול לתרגם אלא כן בשום פנים כאשר רמזתי (ריש פסקא זו) אבל שם ביעקב לא יתכן לתרגם והא אנא עמך בעבור כי שם כתוב והנה ה' נצב עליו (לעיל כח יג) והמשכיל יבין ומפני שמצא אונקלוס שאינו כפשוטו ממש ברח ממנו ועשאו ענין עזר בלבד ואמר מימרי בסעדך ולא אמר מימרי עמך כמו שאמר במשה (שמות ג יב) והאל יראנו מתורתו נפלאות

[ב] ויאמר יעקב יעקב. אחר שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלשה פעמים אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויוכל אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה כי מעתה הגלות תתחיל בו וזה טעם ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו (פסוק ח) כי בשם בני ישראל יבאו שמה כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם וכבודם אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם והזכיר הכתוב ער ואונן עם שמות בני ישראל הבאים מצרימה לסוד ידוע מדברינו שכתבנו כבר (לעיל לח ח) והמשכיל יבין זה וטעם כל הפסוק וכן הזכירם בפקודים (במדבר כו יט-כ) בני יהודה ער ואונן וימת ער ואונן בארץ כנען ויהיו בני יהודה למשפחותם ובדברי הימים (א ב ג-ד) מנאם במספר אמר בני יהודה ער ואונן ושלה שלושה נולד לו מבת שוע הכנענית ותמר כלתו ילדה לו את פרץ ואת זרח כל בני יהודה חמשה

[ג] ובנות בניו. שרח בת אשר ויוכבד בת לוי לשון רש"י ומה ירבה בבנותיו אבל דרך הכתוב כשידבר ביחוסים הרבים יאמר ביחיד לשון רבים ובני דן חושים (להלן פסוק כג) ובני פלוא אליאב (במדבר כו ח) וכן בנותיו דינה ובנות בניו סרח בת אשר אבל יוכבד לא יזכירנה הכתוב כמו שאמר כל נפש ששים ושש אבל ירמוז אליה כדעת רבותינו (בי"ב קכג)

[טו] שלשים ושלש. ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר שנאמר (במדבר כו ט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ואין הורתה במצרים זו היא שיטת רבותינו (סוטה יב) ורבי אברהם השיב ואמר כי זה תימה אם כן למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת מאה ושלשים שנה ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים ולא די לנו זה הצער עד שעשו הפייטנים פיוטים ביום שמחת תורה יוכבד אמי אחרי התנחמי והנה היא בת מאתים וחמשים שנה וכי אחיה השילוני חיה כך וכך שנים דרך הגדה או דברי יחיד אלו דבריו והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו אני צריך לענות אליו ואומר כי על כל פנים יהיה בדבר יוכבד פלא גדול מן הנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כי היא בת לוי עצמו לא מתיחסת אליו כמו שכתוב (במדבר כו ט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים ועוד כתוב (שמות ו כ) את יוכבד דודתו והנה אם נאמר כי הוליד אותה בבחרותו כאשר הוליד כל בניו והיתה לידתה אחר רדתו למצרים מעט הנה היא בלדת משה זקנה מאד כמנין שאמרו רבותינו או קרוב לו ואם נאמר שנולדה לו אחר שבתו במצרים ימים רבים והנה נחשוב שהוליד אותה אחר רדתו למצרים חמשים ושבע שנה והוא

יהיה בן מאה שנה כי ברדתו היה בן מ"ג שנים והנה יהיו בזה שני פלאים שיהיה הוא זקן כאברהם אשר הזכיר הכתוב (לעיל יז יז) הלבן מאה שנה יולד וכתוב (לעיל יח יא) ואדני זקן ותהיה היא זקנה בלדת משה בת ע"ג ואם נאחר עוד לידתה לסוף ימי לוי הנה יהיה פלא גדול משל אברהם אבל אומר לך דבר שהוא אמת וברור בתורה כי הנסים הנעשים על ידי נביא שיתנבא כן מתחילה או מלאך נגלה במלאכות השם יזכירם הכתוב והנעשים מאליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכירו בתורה או בנביאים וזהו זהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פינחס (במדבר כה יב) וזולתו במקומות הרבה ולמה יזכירם הכתוב כל יסודות התורה בנסים נסתרים הם ועם התורה אין בכל ענינו רק נסים לא טבע ומנהג שהרי יעודי התורה כולם אותות ומופתים כי לא יכרת וימות בטבע הבא על אחת מן העריות או האוכל חלב ולא יהיו השמים כברזל בטבעם מפני זרענו בשנה השביעית וכן כל יעודי התורה בטובות ההן וכל הצלחת הצדיקים בצדקתם וכל תפלות דוד מלכנו וכל תפלותינו נסים ונפלאות אלא שאין בהם שנוי מפורסם בטבעו של עולם כאשר הזכרתי זה כבר (לעיל יז א) ועוד אפרשנו בעזרת השם (שמות ו ב ויקרא כו יא) והנה אתן לך עד נאמן על מה שאמרתי ידענו כי מעת בוא ישראל לארץ עד לדת אדונינו דוד היה כשלוש מאות ושבעים שנה והימים יתחלקו לארבעה דורות שלמון ובוועז ועובד וישי ויגיע לכל אחד מהם צ"ג שנה והנה כלם זקנים קרוב לאברהם והיו מולידים כל אחד בשנת מותו שלא כדרך כל הארץ כי אין החיים בזמנם מאה שנה ואם הוליד אחד מהם בבחורותו כמנהג יהיו האחרים זקנים מאד יותר מאברהם ויהי בהם הפלא גדול יותר מאד כי ימי האדם בדור אברהם ארוכים ובשנות דוד חזרו למחציתם ואולי חיו יותר כי אפשר שהיו לשלמון ימים רבים בבואם לארץ ולכן נתנו אנשי הקבלה והם חכמי אמת לעובד ימים רבים והוא נס נסתר נעשה לאבי המלוכה בן הצדקת הבאה לחסות תחת כנפי השכינה וכן יזכירו באמו ארץ ימים רבים וכבר פרשתי כי הפלא באברהם איננו כאשר יחשוב החכם הנזכר וזולתו מבעלי המקרא כי אברהם הוליד את יצחק טרם מותו שבעים וחמש שנה והנה לא עברו עליו שני חלקים בימיו והאנשים בכל דור אין הזקנה בהם עד עבור עליהם שלשת חלקי ימותם כאשר יחשבו הרופאים הילדות והבחרות והאישות והזקנה ובדורות האלה אשר הימים בהם כשבעים שנה לא יחשבו לו הרופאים זקן עד אחר ששים ועוד כי אברהם הוליד בנים רבים אחרי ארבעים שנה מלדת יצחק ויהיה הפלא כפלי כפלים ואם נאמר שהחזירו האל לימי בחורותיו יקשה עליו כי לא הזכיר הכתוב הפלא הגדול הזה והוא נס גלוי ומפורסם בהפך מן הטבע ומן הידוע כי האנשים בדור הזה מהם שיולידו בזקנתם עד מלאת שבעים שנה או שמונים שנה ויותר כפי התקומם בהם הלחות לפי טבעם וגם הנשים אין להם זמן וכל עוד היות להן האורח תלדנה רק התימה באברהם ושרה כאשר פירשתי שם מפני שלא הולידו בנעוריהם ועתה הולידו זה מזה ועוד בשרה היה פלא כי חדל ממנה ארח כנשים ואחרי כן לא תלדנה והנה אם יהיו ימי יוכבד כימי אביה ותתקיים בה הלחות עד קרוב לזקנתה כמשפט הנשים איננו פלא אם תוליד בזמן אשר נתנו לה רבותינו מפני שרצה האלהים לגאול את ישראל על ידי האחים האלה ולא הגיע הקץ איחר לידתם ימים רבים עד כי זקנה אמם ולא יפלא מה' דבר

[ית] אלה בני זלפה. וגוי בני רחל אשת יעקב וגוי דרך הכתוב למנות בני הגבירות יחד בתחילה כמו שאמר בסדר וישלח יעקב (לעיל לה כג-כו) ובסדר ואלה שמות בני ישראל (שמות א ב-ד) או למנותם כתולדותם הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו כאשר עשה בברכתם בסדר ויחי יעקב אבל בכאן מפני שבא למנות מספרם כי בשבעים

נפש ירדו מצרימה הקדים המרובה בנפשות ולכך הזכיר רחל בתוך הלחינות והוצרך להזכירה בכבוד ואמר אשת יעקב כאשר הזכרתי למעלה (לא לג מד כז)

{יט} ראו רמב"ן על בראשית מו יח

{כט} **וירא אליו**. יוסף נראה אל אביו ויבך על צואריו עוד לשון הרביית בכיה אבל יעקב לא נפל על צואר יוסף בנו ולא נשקו ואמרו רבותינו שהיה קורא קריאת שמע לשון רש"י ולא ידעתי טעם ב"וירא אליו" כי בידוע שנתראו כאשר נפל על צוארו ועוד כי איננו דרך כבוד שיפול יוסף על צוארי אביו אבל שישתחוה לו או שינשק ידיו ככתוב (להלן מח יב) ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וישתחו לאפיו והשעה הזו ראויה יותר להשתחות לו וכן כל "עוד" בכתוב תוספת על עיקר הוא איננו כמו הרבה לא על איש ישים עוד (איוב לד כג) שישים עליו כפי חטאיו ולא יותר והנכון בעיני כי כבר היו עיני ישראל כבדים קצת מזוקן וכשבא יוסף במרכבת המשנה ועל פניו המצנפת כדרך מלכי מצרים לא היה ניכר לאביו וגם אחיו לא הכירוהו לפיכך הזכיר הכתוב כי כאשר נתראה אל אביו שהביט בו והכירו נפל אביו על צוארו ובכה עליו עוד כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו ואחר כך אמר אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר היאוש והאבל או הבן הבכור המולך ואל תחוש בעבור אמרו ויאמר ישראל כי ממנו ידבר ויחזור ויזכיר שמו וכן (לעיל מא מח-ג) ויקבוץ את כל אוכל שבע שנים וגוי וליוסף יולד שני בנים וכן במקומות רבים תמיד בתורה ובמקרא

{לב} **והאנשים רעי צאן כי אנשי מקנה היו**. אמר להם שהם רועים אבל לא שירעו בהמות של אחרים כי גם בשל עצמם יש להם עבדים ובני בית ירעו אותם אלא שעשרם במקנה וזה טעם כי אנשי מקנה היו והיה להם עושר ועבודה רבה מאד במקנה רב אשר להם כי לא רצה להזכיר רק לכבוד

בראשית פרק-מז

{ד} **לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך**. אני תמה בטעם הזה שאמרו לו כי גם במצרים אין מרעה כי כבד הרעב בארץ מצרים כמו בארץ כנען או יותר כי עליה היתה עיקר הגזירה ואולי אמרו כי בארץ כנען מפני כובד הרעב יאכלו האנשים עשב השדה ולא ישאירו מחיה לבהמה אבל בארץ מצרים יש בה שבר יחיו בה האנשים ותשאר בה מרעה מעט ויתכן שהיה בארץ מצרים מרעה מעט באחו מפני היאורים והאגמים

{ה} **אביך ואחיד באו אליך**. הכנסת דברים כאומר הנה שמעתי כי אביך ואחיד באו וארץ מצרים לפניך היא והנכון בעיני שיאמר אביך ואחיד אליך באו לשמע כבודך ועליך השליכו יהבם ראה שתעשה עמהם טובה כי עליך הדבר ויש לאל ידך

ז **ויברך יעקב את פרעה.** היא שאלת שלום כדרך כל הנראין לפני מלכים לפרקים לשון רש"י ואינו נראה כן שאין מדרך מוסר המלוכה שישאל אדם בשלום המלך וכמו שאמרו (שבת פט) כלום יש עבד שנותן שלום לרבו אבל היה ברכה ממש שדרך הזקנים והחסידיים הבאים לפני המלכים לברך אותם בעושר ונכסים וכבוד והתנשא מלכותם וכענין שאמר הכתוב (מלכים א א לא) יחי אדוני המלך דוד לעולם ובצאתו מלפניו חזר וברך אותו ליטול רשות מלפניו ואמרו רבותינו (תנחומא נשא כו) שיעלה נילוס לרגלו

ט **מעט ורעים היו ימי שני חיי.** לא ידעתי טעם הזקן אבינו מה מוסר הוא שיתאונן אל המלך ומה טעם לאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי כי אולי עוד ישיגם ויחיה יותר מהם ונראה לי כי יעקב אבינו זרקה בו שיבה והיה נראה זקן מאד ופרעה תמה על זקנותו כי אין רוב אנשי זמנו מאריכים ימים כל כך שכבר קצרו שנותם ולכן שאל לו כמה ימי שני חייך כי לא ראיתי כמותך זקן בכל מלכותי אז ענה יעקב כי ימיו שלשים ומאת שנה ואל יתמה בהם כי מעט הם כנגד שנות אבותיו שחיו יותר אבל מפני היותם רעים בעמל ואנחה זרקה בו שיבה ונראה זקן מאד

יא **וטעם ויושב יוסף ויתן להם אחזה וגו'.** שהושיב אותם במיטב הארץ ובאחזה שנתן להם כי לא רצה שיהיו כגרים בארץ וקנה להם בתים ונחלת שדה וכרם נתן להם וזה מרשות פרעה כי הם אמרו לגור בארץ באנו לא לדור וכשיעבור הרעב נשוב לארצנו ופרעה אמר ליוסף הושב את אביך שיושיבם כאנשי הארץ התושבים בארץ גשן

יד **וילקט יוסף את כל הכסף וגו'.** סיפר הכתוב זה וגמר הענין בכל הפרשה להודיע מעלות יוסף בחכמה בתבונה ובדעת וכי היה איש אמונים שהביא כל הכסף בית פרעה ולא עשה לעצמו אוצרות כסף ומטמוני מסתרים בארץ מצרים או לשלחו לארץ כנען אבל נתן למלך הבוטח בו כל הכסף וקנה לו את האדמה גם הגופות ומצא בזה חן גם כן בעיני העם כי השם הוא המצליח את יראיו

טו **ויתם הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען ויבאו כל מצרים אל יוסף וגו'.** והזכיר כי תם הכסף מארץ כנען בעבור כי מצרים בבואם אל יוסף יזכירו לו זה כי אמרו אחרי שתם הכסף גם מארץ כנען ולא יבאו עוד אליך לשבור למה נמות נגדך כי אפס כסף ותמיתנו חנם ותשאר התבואה בידך ואין קונה

יח **ויבאו אליו בשנה השנית.** לשני הרעב ואף על פי שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (לעיל מה ה) מכיון שבא יעקב למצרים באתה ברכה לרגלו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה (ג א) לשון רש"י וכך הוזכר בבראשית רבה (פט יא) אמר רבי יוסי ברבי חנינא שתי שנים עשה רעב כיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב ואימתי חזרו בימי יחזקאל וכו' ואם כן לא נתקיימו דברי יוסף כפתרונו ויבא הענין לחשוד אותו בחכמתו ואולי נאמר שהיה הרעב בארץ כנען כדבר יוסף אבל במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו וידעו כי ברכת ה' היא לרגלי הנביא ואם כן יהיה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו לחם לפי הטף בשאר שני השבע וכל ימי חיות אביו כי גם אחרי מות אביו אמר אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם (להלן נ כא) ועם כל זה אני תמה שאם כן לא היה החלום אמת כי הראו לו את הגזרה ולא הענין הנהיה והנעשה בהם וראיתי שם בתוספתא דסוטה אמר רבי יוסי כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב לישנו וכו' ועוד שנינו בספרי (עקב לח)

ויברך יעקב את פרעה במה ברכו שנמנע שני הרעב אף על פי כן שלמו אחר מיתתו שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם מה כלכול האמור להלן (פרק מה יא) בשני רעבון הכתוב מדבר אף כלכול האמור כאן בשני רעבון הכתוב מדבר רבי שמעון אומר אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימין בחייהם וניטלין לאחר מיתתן אמר רבי אלעזר ברבי שמעון רואה אני את דברי רבי יוסי מדברי אבא שזה קידוש השם שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם נסתלקו מן העולם נסתלקה ברכה מן העולם עד כאן והנה השלים הרעב חמש השנים הנותרות ודעת רבי אברהם שהיו אלו שתי השנים לאחר בוא יעקב למצרים וכך כתב מצינו בדרש כי נסתלק הרעב בזכות יעקב גם יתכן שהיה רעב שלש שנים ולא היה כמו ד' שעברו ואין דבריו נכונים כלל כי מספר החלום ושברו ישוה כל השבע שנים ואילו היה כן יזכיר הכתוב ענינם של השנים האלה אבל על דרך הפשט לקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען בחמש שנים והביא אותו אל פרעה כי איך יתכן שיתום הכסף והמקנה בשנה אחת אבל הכסף הספיק להם כל חמש שנים כי כן הדבר במנהגו של עולם ובעבור שלא נתחדש ונשתנה דבר אחד בכל אלה השנים לא ספר בהם הכתוב רק וילקט יוסף את כל הכסף וגוי' ואחרי שתם הכסף ספר שבאו אל יוסף והיה זה בשנה הששית ונתן להם במקניהם לחם רק נהלם בו שיאכלו לפי חיותם ולא לשבעה ותתם השנה ההיא אשר נדר להם לנהלם בלחם בכל מקניהם והיא השנה הששית ויבאו אליו בשנה השנית לה ואמרו לו שיקנה אותם ואת אדמתם בלחם שיאכילם בשנה הזאת השביעית ואחר שתהיה הארץ לפרעה יתן להם זרע שלא תשם האדמה כי ידעו כי כלו שבע שני הרעב ויהיה להם זרע וקציר וזה טעם ויכלכל יוסף לחם לפי הטף שנתן להם בשנות הרעב כדי צרכם לחם כי לפי הטף ירמוז כן

{ יט } קנה אתנו ואת אדמתנו. הנה אמרו לו שגם גופם יקנה לעבדים לפרעה וכן אמר הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם אבל אמר ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה כי מכרו מצרים איש שדהו ולא אמר שיקנה גופם רק האדמה והטעם כי הם אמרו לו שיקנה אותם לעבדים עושי מלאכת המלך כרצונו והוא לא רצה רק לקנות את האדמה והתנה עמהם שיעבדו אותה לעולם ויהיו בה אריסי בתי אבות לפרעה ואחרי כן אמר להם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה לא לעבדים כאשר אמרתם לי רק עם האדמה תהיו לו והנה ראוי שיטול המלך שהוא אדון הקרקע ארבע הידות ואתם החמישית אבל אני אתחסד עמכם שתטלו אתם חלק בעל הקרקע ופרעה יטול החלק הראוי לאריס אבל תהיו קנויים לו שלא תוכלו לעזוב את השדות וזה טעם מה שנדרו לו והאדמה לא תשם שלא תשם לעולם ולכך אמרו לו נמצא חן בעיני אדוני שהקלת עלינו ליטול ארבע הידות שנוכל לחיות בהם והיינו עבדים לפרעה כאשר נדרנו שנעבוד את האדמה לרצונו חסלת פרשת ויגש

פרשת ויחי

{ כח } ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז י) רומי הרשעה כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם ויעקב ירד שם מפני

הרעב וחשב להנצל עם בנו בבית אוהב לו כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען והנה לא עלו אבל ארץ עליהם הגלות ומת שם ועלו עצמותיו וזקני פרעה ושריו העלוהו ועשו עמו אבל כבד וכן אנחנו עם רומי ואדום אחינו הסיבנונו ביאתינו בידם כי כרתו ברית עם הרומיים ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים והגלות ארץ עלינו מאד לא נודע קצו כשאר הגליות ואנחנו בו כמתים אומרים יבשו עצמותינו נגזרנו לנו ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה' ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו ואנחנו נראה בנקמת ה' יקימנו ונחיה לפניו

[כט] ויקרבו ימי ישראל למות. פתרונו כאשר קרבו ימי ישראל למות קרא לבנו ליוסף והוא בשנה האחרונה לימיו וענינו כי הרגיש בעצמו אפיסת הכחות ויתרון החולשה ואיננו חולה אבל ידע כי לא יאריך ימים ולכן קרא לבנו ליוסף ואחרי שוב יוסף למצרים חלה והוגד ליוסף ובא לפניו עם שני בניו כדי שיברכם וכן ויקרבו ימי דוד למות (מלכים א ב א) ושם (שם פסוק ב) נאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ כי ידע בנפשו כן

[לא] השבעה לי וישבע לו. לא היה יעקב חושד בבנו הצדיק האהוב לו שימרה על מצות אביו ועל הדבר אשר הבטיחו ואמר אנכי אעשה כדבריך אבל עשה כן לחזק הענין בעיני פרעה אולי לא יתן לו רשות להפרד ממנו ויאמר לו שלח את אחיך ואת עבדיך ויעלוהו שם או שיחפוץ פרעה שיקבר הנביא בארצו לכבוד להם ולזכות ולכן השביעו כי לא יהיה נכון להעבירו על שבועתו וגם יוסף יצטרך יותר להשתדל בענין מפני השבועה וכן היה הדבר כמו שאמר (להלן נ ה) עלה וקבור את אביך כאשר השביעך

בראשית פרק-מח

[ו] ומולדתך אשר הולדת אחריהם. אם תוליד עוד בנים לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללין ולא יהא להם שם כשאר השבטים לענין הנחלה ואף על פי שנתחלקה ארץ ישראל למנין גולגלותם כדכתיב לרב תרבה נחלתו וכל איש נטל בשוה חוץ מן הבכורות מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו לשון רש"י וזה איננו נכון שאם כן אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים והכתוב אומר בנחלתם ובגמרא אמרו לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר וכו' כדאיתא בהוריות (ו) והזכירו רבותינו בכל מקום (ב"ב קכג) שהיה יוסף בכור לנחלה וירש פי שנים כאחד כמשפט כל בכור ולא היתה בכורתו להקרא שבטים בלבד כדברי הרב ומזה נלמוד עוד שלא חלקו הארץ לכל שבטי ישראל לגולגלותם שאם כן מה הבכורה הזאת בירושה ואם נאמר שנתנו לכל אחד ואחד מבני יוסף פי שנים כאחד מכל אישי שאר השבטים לא הוזכר זה בכתוב כלל ולא מצינו ביעקב שיתן בכורה ליוסף אלא שאמר בכאן כראובן ושמעון יהיו לי ומזה אמר הכתוב (דהי"א ה א) נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל אם כן היו לגמרי כשני שבטים והיא בכורתו וכך

הם דברי חכמים בכל מקום (בי"ב קכג) אבל הענין איננו כלל כמו שאמר הרב שארץ ישראל לשבטים נתחלקה שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסין ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה וכך העלו בגמרא פרק יש נוחלין (שם) וכתוב (יחזקאל מז יג) תתנחלו בארץ לשנים עשר שבטי ישראל יוסף חבלים וכן אמר אונקלוס (להלן מט כב) תרין שבטין יפקון מבנוהי יקבלון חולקא ואחסנתא שיהיו שוים בקבלת הנחלה וטעם חולקא חלק בכור ואחסנתא ירושת הפשוט ומה מה שאמר הכתוב (במדבר כו נד) לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן ומתים יורשים החיים כמפורש בספרי (פנחס קלב) ורש"י הזכירו בפרשת פנחס (במדבר כו נה) והכלל בענין יוסף שהיה בכור לנחלה ואם חלקו ישראל הארץ לשבטים כמוזכר בגמרא (בי"ב קכא) נתנו לו כראובן ושמעון בשוה ואם אולי נאמר שחלקוהו לגולגלותם כנגלה מן הכתוב נתנו להם כפלים במספרם חלק פשוט כדין שאר האנשים וחלק שני בכורה ויהיה טעם כראובן ושמעון כפלים במספרם אבל שיהיה יוסף כשאר השבטים בנחלה ותהיה הבכורה להקרא שני שבטים כמאמר הרב זה דבר שאי אפשר בשום פנים

11} ואקברה שם. כתוב בפירוש רש"י ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ ולא ידעתי מהו וכי בחוצה לארץ נקברה חס ושלוש שהרי בארץ מתה ושם נקברה כמו שנאמר כאן בפרשה מתה עלי רחל בארץ כנען ושם כתוב עוד מפורש (לעיל לה ו) ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען היא בית אל וכתוב (שם פסוק טז) ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבא אפרתה ומתה בדרך בין בית אל ובין בית לחם אפרתה בארץ ישראל

"ואקברה שם" - וידעתי שיש בלבבך עלי אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלם נובזראדן והיו עוברים דרך שם יצתה על קברה ובקשה רחמים עליהם שנאמר (ירמיהו לא יד) קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה והקב"ה משיבה יש שכר לפעולתך וגו' ושבנו בנים לגבולם לשון רש"י וצריך על כל פנים שיהיה רמז במקרא לטעם הזה שאמר באגדה זו ושמא זהו מה שאמר הכתוב

"מתה עלי רחל בדרך ואקברה שם בדרך" - כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה מתה ושם קברתיה לטובתם כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה אבל בדרך של עתיד מתה והכתוב לא יפרש בעתידות רק ירמוז בהם ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל שלא יחר ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם וכאשר קבר שם את לאה ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען ולא נקברה בחוצה לארץ כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה וזה טעם "על"י" ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית ולא יגיעו שם רק בימים רבים וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו ושנו חכמים (מו"ק כז) ולא של נשים לעולם מפני הכבוד ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות וגם יוסף יודע שמתה בדרך ונקברה בארץ וכבוד עשה לה במותה אבל הכוונה ליעקב שלא הוליד אותה למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות כי יבוש מאבותיו ולא היה הנשאת לו ראשונה בהיתר ורחל באהבתו אותה בנדר אשר נדר לה לקחה

[ט] אשר נתן לי אלהים בזה. לא היה יוסף צריך להודיע לאביו כי במצרים נולדו לו שהרי כשפירש ממנו לא היה לו אשה ובנים והוא אמר לו כבר שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים ונראה לי כי פירוש "בזה" בענין הזה שאמרת שנתנם לי השם קודם בואך אלי מצרימה והם אשר אמרת עליהם שהם לך וכן ובזה הנערה באה אל המלך (אסתר ב יג) ואמר נתן לי אלהים שעשה לי השם נסים עד שנתן לי המלך האשה והיו לי הבנים האלה ממנה

[טו] ויברך את יוסף ויאמר. הטעם כי לברך את יוסף באהבתו אותו ברך את בניו ויגיד כי לא היה ליוסף זרע אחר והיתה כל ברכתו בברכת אלה הנערים או שיקראו שאר בניו על שם אחיהם ומברכתם יבורכו גם הם והוא הנכון בעיני כי הנביא אומר ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו ודברו לא יהיה לריק אבל הוליד אחרי כן בנים כדעת אונקלוס שאמר ובנין דתוליד בתריהון ויהיה אשר הולדת עבר במקום עתיד כמו אשר לקחתי מיד האמורי ורבים מלבדו כי על דרך הפשט יראה שכבר היו לו בנים שהוליד אחרי בואו אליו מצרימה ממה שהוצרך להאריך ולא אמר "ועתה שני בניך הנולדים לך אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ומולדתך אשר תוליד לך יהיו" וזה טעם מה שאמר (לעיל מא ט) וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב כי אחרי הרעב נולדו לו עוד בנים אחרים והכתוב לא יזכיר אותם כי אין בהם צורך

"האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק" - יקרא הנביא אל אלהי אבותיו אשר לו הגדולה והגבורה ועשה עמהם את הגדולות ואת הנוראות ויקרא לאלהי האמת אשר הוא רועה אותו מעודו ויתכן שיהיה הרועה אותי מגזרת רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כו י) כי במדה ההיא שלום ורעות והמלאך הגואל הוא העונה אותו בעת צרתו ושומר לו אנכי האל בית אל (לעיל לא יג) והוא שנאמר עליו (שמות כג כא) כי שמי בקרבו ולכך אמר בקרב הארץ והרי זה מבואר למשכיל ואל יקשה עליו מעודי עד היום הזה עם מה שכתבנו בפסוק ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק (לעיל מו א) כי מעודו ינחהו בדרך אמת אבל לא נתיחד לו המדה עד שובו לארץ אבותיו מפני היותו בחוצה לארץ גם בעבור שהוצרך להתנהג עם לבן בדרך פתלתול ואיננו דרך האמת

[טז] וטעם ויקרא בהם שמי. אמר רבי אברהם שנקראו ישראל על שם אפרים כאשר הם נקראים זרע אברהם יצחק ויעקב ואיננו נכון כי הכתוב אמר "בהם" והנה לא נקראו על שם מנשה ואולי בעבור שיקראו בית יוסף והנכון שיעמוד זרעם ושםם ויהיה שם אברהם יצחק ויעקב נזכר בהם לעולם

[יז] וירע בעיניו. אולי יוסף היה אוהב את מנשה יותר בעבור היותו בכור לכן חרה לו והנכון בעיני כי חשב שטעה אביו בהם ואם היתה ברכתו בבלי דעת לא תבא ברכתו עליהם כי איננה ברוח הקדש כראוי וכאשר אמר לו ידעתי בני ידעתי נתפייס

[כ] ויברכם ביום ההוא. טעם ביום ההוא בעבור שיוסף יפצר בו לשום מנשה ראשון הגיד כי לא רצה להסיר יד ימינו מראש אפרים על ראש מנשה ולא עוד אלא שחזר ואמר בפירוש במעמד ההוא בפני יוסף בברכו אותם "כאפרים וכמנשה"

"וישם את אפרים לפני מנשה" - בכל ברכותיו וטעם בך יברך ישראל אל יוסף ידבר כי בזרעך יברך עם ישראל ויאמר למתברך ישימך אלהים כאפרים וכמנשה

[כב] ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. אחרי שבירך את בני יוסף ועשאים שני שבטים חזר על יוסף ואמר לו הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם בגלות להציל אתכם מכל צרה ותפרו ותרבו מאד וישיב אתכם אל ארץ אבותיכם לנחול אותה ואני כבר נתתי לך בארץ ההיא החלק האחד אשר בידי לתת והוא חלק הבכורה להיותך בו יתר על אחיך מיום שלקחתי אותו מיד האמורי בחרבי ובקשתי וזה כלו פיוס ליוסף ואהבתו אותו כי הודיעו שנתן לו הבכורה להיות בניו מעתה מתברכים להעשות שני שבטים גם בדגלי המדבר וחנוכת הנשיאים וגם החלק אשר לו בנחלה נתן לו שיזכה בו כאשר יכבשו הארץ בחרב ובקשת ובמלחמה והנה אמר לו עשיתי עמך כל הטובה שיכלתי לעשות לך לעת שהייתי יכול לעשותה כי אין ברשות יעקב בארץ רק שכם אחד שאין בידו לגזול מאחד מבניו את נחלתו רק הבכורה היתה לו לתת אותה לטוב בעיניו והנה נתן אותה אליו וטעם מיד האמורי כי ישראל לקחו הארץ תחילה מיד האמורי כי סיחון ועוג שני מלכי האמורי היו והמלחמה הראשונה והגדולה שהיתה להם בכבוש הארץ היתה לבניו של יוסף עם האמורי היא מלחמת יהושע עמם ובס נעשה הנס הגדול כדכתיב (יהושע י יב) אז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמורי לפני בני ישראל וגוי ומיד האמורי היה חלק ונחלה לבני יוסף כמו שכתוב (במדבר לב לט) וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה ויורש את האמורי אשר בה וגם בני אפרים נחלו בגבול האמורי כמו שכתוב (שופטים א לה) ויואל האמורי לשבת בהר חרס באילון ובשעלבים ותכבד יד בית יוסף ויהיו למס וטעם בחרבי ובקשתי כי הארץ לא תכבש להם רק בחרב ובקשת ירמוז למה שאמר הכתוב (יהושע יא יט כ) לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם וייחס החרב והקשת אליו כי זכותו היא העושה עמם מלחמה והיא הנלחם להם לא הם עצמם וכענין שאמר הכתוב (תהלים מד ד) כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם וזהו בזכות האבות כי על דרך האמת ימינך לאברהם וזרועך ליצחק ואור פניך ליעקב וקרוב אלי עוד שעשה יעקב כדרך שיעשו הנביאים נטה ידו בחרב כנגד ארץ האמורי וזרק שם חצים להיותה נכבשת לבניו כענין שעשה אלישע וישם ידיו על ידי המלך ויאמר אלישע ירה ויור (מלכים ב יג טז) ואף על פי שלא סיפר הכתוב כן ירמזו בפסוק הזה ויתכן שזה טעם אמרו לקחתי כי מאז לוקחה הארץ לבניו

בראשית פרק-מט

[א] באחרית הימים. הם ימות המשיח כי יעקב ירמוז אליו בדבריו כמו שאמר עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים ורבותינו אמרו (פסחים נ) שבקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה כי לדברי הכל אחרית הימים ימות המשיח הם

[ג] ראובן בכורי אתה. שיעור הפסוק הזה ראובן אתה בכורי וכחי וראשית אוני יתר שאתי ויתר עוזי וענינו אתה בכור כחי וראשית אוני בהיותי ביתרון שאת ומעלה כלשון הלא שאתו תבעת אתכם (איוב יג יא) משאתו יגורו אלים (שם מא יז)

רוממות וגדולה ובהיותי יתרון עז למלחמה כמו ויתן עז למלכו (שמואל א ב י) ועוז
מלחמה (ישעיהו מב כה)

[ד] פחז כמים אל תותר. פחז שם דבר מן אנשים רקים ופוחזים (שופטים ט ד) ריקים
ונמהרים קלי הדעת ורבותינו משתמשים בו תדיר (נדרים ט) נסתכלתי בבבואה שלי
ופחז יצרי עלי כלומר קפץ יצרי עלי ואמרו עוד (סנהדרין נז) אפיחזיהו הוא דקא מגלי
כלומר קלות דעתם עמא פחזא דאקדמיה פומיה לאודניה עדין בפחזותיכו
קימיתו (שבת פח) נמהרים קלי דעת ויתכן שהוא הפוך מן חפזון יאמר שטף הבא
כמים אל תותר בו כי עלית משכבי אביך בפחזותיך וקלות דעתך אז חללת אותם
כאשר יצועי עלה הפחז שלך שהוא כמים העולים ושוטפים וזה כלשון הכתוב
במים הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים ועלה על כל אפיקיו
והלך על כל גדותיו וחלף ביהודה ושטף ועבר (ישעיהו ח ז ח) ורבותינו אמרו (עיין שבת נה)
אז חללת יצועי עלה שכינה שדרכה לעלות על יצועי והכתוב אומר (דהיי"א ה א)
ובחללו יצועי אביו שהיצוע הוא המחולל ואולי יכנה אותו שם ואם בדרך כנוי
יתכן שיהיה העולה יעקב עצמו כלשון אם אעלה על ערש יצועי (תהלים קלב ג) ויאמר
אז חללת אותי רק דבר בנסתר דרך כבוד וכן ובחללו יצועי אביו כנוי בחללו
העולה על יצועי אביו ומן הכתוב הזה כפי פשוטו נראה כמו שפירשתי בסדר
וישלח (לעיל לה כב) כי ראובן נתכוון לפסול את בלהה מאביו כדי שלא תלד לו עוד
בנים וימעיטו בכורתו על כן אמר לו שהוא פחזות וקלות דעת שיחשוב להרויח
ולא יבא לו ממנו יתרון רק הפסד

[ה] (בראשית מט ה) : "שמעון ולוי אחים" - יאמר בעלי אחוה, כי יחס לבם על
אחותם. ילמד עליהם זכות, כי בקנאתם על האחוה עשו מה שעשו, לומר שאין
ראוים לעונש גדול, ולא החטא ראוי לימחל, כי הוא "חמס".

והנכון בעיני, שאמר כי "שמעון ולוי אחים" גמורים, דומים ומתאחים זה לזה
בעצתם ומעשיהם.

וכבר פירשתי (בראשית לד יג), כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור
שעשו חמס, כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בברית ונמולו, ואולי ישובו אל ה'
ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם, ומן הנפש אשר עשו בחרן. ועוד חרה לו,
שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר, ויהיה חילול השם שיעשה הנביא חמס ושוד.
וזה טעם (בראשית מט ו) : "בסודם אל תבא נפשי" - התנצלות שלא היה בסודם
בענותם במרמה, ובקהלם לא נתיחד כשבאו על העיר והרגום. ולכן יקלל (בראשית
מט ז) : "אפס ועברתם". וכן תרגם אונקלוס : "ברזיהון לא הות נפשי באיתכנשיהון
למהך וכו'".

ופירוש "כלי חמס מכרותיהם" - על דעת אונקלוס וכל המפרשים (ראבי"ע, רש"י, רד"ק)
כלי חמס מגורותיהם, וכן (יחזקאל טז ג) : "מכורותיך ומולדתיך", וכן (יחזקאל כט יד) :
"על ארץ מכורתם", אמרו כי פירושו שעשו חמס בארץ מגורותיהם. ואם כן,
יהיה שיעור הכתוב: כלי חמס להם במגורותיהם. ויקרא אותה "ארץ
מגורותיהם", שגרו בה אחרי כן.

אבל לפי דעתי יאמר "כלי חמס" הם מגורותיהם, חייהם, כלשון (בראשית מז ט) :
"ימי מגוריי"; יאמר, כי כלי החמס עצמם הם מגוריהם, כי במ יחיו ויזונו. ודומה
לזה (איוב כד ה) : "ערבה לו לחם לנערים".

ובעבור זה (בראשית מט ז) : "יחלקם ביעקב", שלא יוסדו; "ויפיצם בישראל", שלא יקהלו, ויהי להם כן, כי נחלת שמעון בתוך בני יהודה, כדכתיב (יהושע יט א) : "ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה", והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה, ונחלת לוי, ערי מקלט, מנופצות בכל ישראל.

11 כבר פירשתי (בראשית לד יג), כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס, כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בברית ונמולו, ואולי ישובו אל ה' ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם, ומן הנפש אשר עשו בחרן. ועוד חרה לו, שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר, ויהיה חילול השם שיעשה הנביא חמס ושווד. וזה טעם (בראשית מט ו) : "בסודם אל תבא נפשי" - התנצלות שלא היה בסודם בענותם במרמה, ובקהלם לא נתיחד כשבאו על העיר והרגום. ולכן יקלל (בראשית מט ז) : "אפם ועברתם". וכן תרגם אונקלוס : "ברזיהון לא הות נפשי באיתכנשיהון למהך וכו'".

וטעם (בראשית מט ו) : "כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור" - שעשו החמס באפם שכעסו על שכם, וברצונם שהם חפצים בו, לא פשע המומתים ולא חטאתם.

ואמר אונקלוס, כי טעם שור כמו שור בשורק, מן (בראשית מט כב) : "בנות צעדה עלי שור", ותרגם בו עוד "סנאה", מן (תהלים צב יב) : "ותבט עיני בשורי". והטעם, שעקרו עיר מוקפת חומה, את טפם ואת נשיהם, אחרי הרגם אנשיה. ויהיה "עקרו" מן (צפניה ב ד) : "ועקרון תעקר".

ואחרים פירשו (רד"ק בשם ריב"א), כי שור גדול בבהמות, רמז לחמור ושכם בנו נשיא הארץ, כמו (דברים לג יז) : "בכור שורו הדר לו", (עמוס ד א) : "פרות הבשן אשר בהר שומרון". וכן יכנו הכתובים השרים הגדולים באילים ועתודים.

והנכון בעיני, שהכתוב כמשמעו, אמר כי "באפם הרגו" כל "איש" באפם, "וברצונם", אחרי ששככה חמתם בהריגת האנשים, "עקרו" כל "שור", רמז למקניהם וקנינם כל אשר בבית וכל אשר בשדה. והזכיר זה, לומר, כי בסודם לא באה נפשו בכל אלה, אפילו לעקור להם מקנה וקנין ולבוז שללם כלל. ו"עקרו" מן (יהושע יא ו) : "ואת סוסייהם תעקר". אך הכל לשון אחד וענין אחד.

{ו} **וטעם כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור**. שעשו החמס באפם שכעסו על שכם וברצונם שהם חפצים בו לא פשע המומתים ולא חטאתם ואמר אונקלוס כי טעם שור כמו שור בשורק מן בנות צעדה עלי שור (להלן פסוק כב) ותרגם בו עוד סנאה מן ותבט עיני בשורי (תהלים צב יב) והטעם שעקרו עיר מוקפת חומה את טפם ואת נשיהם אחרי הרגם אנשיה ויהיה "עקרו" מן ועקרון תעקר (צפניה ב ד) ואחרים פירשו (רד"ק בשם ריב"א) כי שור גדול בבהמות רמז לחמור ושכם בנו נשיא הארץ כמו בכור שורו הדר לו (דברים לג יז) פרות הבשן אשר בהר שומרון (עמוס ד א) וכן יכנו הכתובים השרים הגדולים באילים ועתודים והנכון בעיני שהכתוב כמשמעו אמר כי באפם הרגו כל איש באפם וברצונם אחרי ששככה חמתם בהריגת האנשים עקרו כל שור רמז למקניהם וקנינם כל אשר בבית וכל אשר בשדה והזכיר זה לומר כי בסודם לא באה נפשו בכל אלה אפילו לעקור להם מקנה וקנין ולבוז שללם כלל ו"עקרו" מן ואת סוסייהם תעקר (יהושע יא ו) אך הכל לשון אחד וענין אחד

ז... ובעבור זה (בראשית מט ז) : "יחלקם ביעקב", שלא יוסדו; "ויפיצם בישראל", שלא יקהלו, ויהי להם כן, כי נחלת שמעון בתוך בני יהודה, כדכתיב (יהושע יט א) : "ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה", והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה, ונחלת לוי, ערי מקלט, מנופצות בכל ישראל.

י אין ענינו שלא יסור לעולם, כי כתוב (דברים כח לו) : "יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך", והנה הם ומלכם בגולה, אין להם עוד מלך ושרים, וימים רבים אין מלך בישראל, והנביא לא יבטיח את ישראל שלא ילכו בשבי בשום ענין בעבור שימלוך עליהם יהודה.

אבל ענינו, שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו. וכן לא יסור "מחוקק מבין רגליו", שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך, ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות, "עד כי יבא שילה ולו יקהת כל העמים" לעשות בכולם כרצונו, וזהו המשיח, כי :

"השבט" ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות,

ו"שילה" הוא בנו אשר לו יקהת העמים.

ולא יתכן מאמר רבי אברהם, שיהיה שילה דוד, כי לא היה ליהודה שבט קודם דוד, כי אף על פי ששבטו נכבד ונוסע בתחלה, אין שבט רק למלך ומושל, כדכתיב (תהלים מה ז) : "שבט מישור שבט מלכותך", (ישעיהו יד ה) : "שבט מושלים", (יחזקאל יט יד) : "שבט למשול".

והכתוב הזה רמוז, כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו, והוריש ליהודה הממשלה על ישראל, והוא מה שאמר דוד (דברי הימים א כח ד) : "ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל".

ואמר "לא יסור" לרמוז, כי ימלוך שבט אחר על ישראל, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות, לא יסור ממנו אל שבט אחר, וזהו שנאמר (דברי הימים ב יג ה) : "כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו".

וענין שאול היה, כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא, לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים, ונתן להם מלכות שעה, ולזה רמז הכתוב שאמר (יהושע יג יא) : "אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי", שנתנו לו שלא ברצונו, ולכן לקחו בעברתו, שנהרג הוא ובניו ונפסקה ממנו המלכות. והיה כל זה מפני שהיה שמואל שופט ונביא ולוחם מלחמותיהם על פי ה' ומושיע אותם, ולא היה להם לשאול מלך בימיו, כמו שאמר להם (שמואל א יב) : "וה' אלהיכם מלככם". והקב"ה אמר לו (שמואל א ח ז) : "לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם", ולפיכך לא נתן להם מלכות של קיימא.

ומה שאמר הכתוב (שמואל א יג ג) : "נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם", שאם לא חטא, היה לזרעו מלכות בישראל, לא על כלם, וזה טעם "אל ישראל"; אולי היה מולך על שבטי

אמו, על בנימין ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל; או היה מלך תחת יד מלך יהודה.

ולפי דעתי, היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר (מלכים א יא ט): "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים", וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך, ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה, עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (הושע ח ד): "הם המליכו ולא ממני".

וזה היה עונש החשמונאים, שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב, והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (בבא בתרא ג א): "כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא", שנכרתו כלם בעון הזה. ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים, ונצטוו (במדבר יח ז): "תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם", ולא היה להם למלוך, רק לעבוד את עבודת ה'. וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (ירושלמי הוריות פרק ג הלכה ב): "אין מושחין מלכים כהנים. אמר רבי יהודה ענתוריא על שם לא יסור שבט מיהודה. אמר רבי חייא בר' אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלויים". הנה, שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן. ופירש תחלה שהוא לכבוד יהודה, שאין השררה סרה מן השבט ההוא. ולפיכך, אף על פי שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה, אין מושחים אותן שלא יהיה עליהם הוד מלכות אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו. והזכירו הכהנים, שאף על פי שהן בעצמן ראויים למשיחה, אין מושחין אותן לשם מלכות, וכל שכן שאר השבטים, וכמו שאמרו בגמרא (הוריות יא) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד. ורבי חייא בר אבא פירש, שהוא מנוע מן התורה שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות, והוא דבר ראוי והגון.

"אסיפת העמים, שנאמר (ישעיהו יא ז): "אליו גוים ידרשו". ודומה לו (משלי ל יז): "עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אס", לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה. ובתלמוד (יבמות קי א): "דמקהו קהיאתא בשוקא דנהרדעא". ויכול לומר קהיית עמים", לשון רש"י.

ואינו נראה לפרש ב"יקהת אס" אסיפת אס.

ולשון "מקהו קהיאתא" אינו אלא לשון פירכות וקושיות שהיו מקשים ומפרכים בה קושיות הרבה, כי המתקשה בדבר יקרא "קוהה" בלשון חכמים, כמו שאמרו במדרש חזית (שיר השירים רבה ג ח) "כולם אחוזי חרב" - שהיו כולם שונים הלכה כחרב, שאם בא מעשה אל ידיהם לא תהא הלכה קוהה להם, וכן עוד שם רבים. וממנו אמרו בגמרא (טזיר סה ב): "ר' יהושע קיהה וטהר", שהקשה בו דברים רבים

ושבר כל דברים המטמאים עד שטיהר בהכרח. וכן מצינו בנוסחאות ישנות בגמרא (בבא מציעא נב א): "מאן דקהי אזוזי מיקרי נפש רעה", שמדקדק בו ומתקשה לקבל אותו מחבירו.

ובעלי הדקדוק (הרד"ק ור' יונה בן גינאת) אומרים ב"יקהת" ששרשו יקה, ופירושו בו לשון משמעות וקבול המצוה, "יקהת עמים" - שישמעו אליו ויעשו כל אשר יצוה עליהם; "תבוז ליקהת אם" - לקבל מצותה.

והנכון בעיני, שהוא מלשון (ירמיהו לא כט): "האוכל הבוסר תקהינה שניו", ושרשו קהה, והיו"ד בו כיו"ד יצהר, וענין כלם החולשה והשבירה: יאמר שלא יסור שבט נוגש מיהודה, עד שיבא בנו אשר לו חולשת העמים ושבירתם, שיחליש את כלם לפי חרב. וכן (קהלת י): "אם קהה הברזל", שנחלש ואינו יכול לכרות, כסכין שעמדה בלשון חכמים (ביצה כח), או שנשבר קצת ונעשו בו פגימות. וכן מצאתי עוד שם במדרש חזית (שיר השירים רבה א יב): "הופיע להם הקב"ה ריח טוב מבשמי גן עדן, והיתה נפשם קוהה לאכול, אמרו לו "רבינו משה תן לנו מה נאכל!" אמר להם "כך אמר לי הקב"ה כל בן נכר לא יאכל בו", עמדו והפרישו הנכרים מביניהם והיתה נפשם קוהה לאכול וכו'". והענין, שהיתה נפשם נחלשת ומשתברת בגופם מרוב תאוותם לאכול מן הפסח, שנדבק בו הריח הטוב. וכן "לא תהא הלכה קוהה להם" - נחלשת ורופפת בידם. ו"מקהו קהיאתא" - מקשים קושיות מחלישות הנפש מרוב הצער והעיון, או הוא לשון שמשברין ומפרכין, כלשון (קידושין יג ב): "פריך רב אחא". וכך אמרו (מכילתא בא יח) "אף אתה הקהה את שניו" - שבר אותם או תחלישם בדבריך, כי הבוסר מחליש ואינו משבר, אלא שהחלישות והשבירה ענין שוה, והקהיה תכלול את שניהם.

[יב] חכלילי עינים. אמרו המפרשים (רש"י ראב"ע והרד"ק) שהוא ענין אדמימות שיתאדמו עיניו מרוב שתית יין וכמוהו למי חכלילות עינים (משלי כג כט) והנראה בעיני שהוא הפוך מן כחלת עיניך (יחזקאל כג מ) ונכפלה בו הלמ"ד כמנהג רבים והוא כענין מכחול העינים הידוע ומורגל בדברי רבותינו (כלים פ"ג מ"ב) וכן שמו בערבי "אל כחול" יאמר שהוא כחול העינים מן היין כי כאשר אחרים כוחלים אותם בפוך שהוא ה"אל כחול" כן יכחול אותם הוא ביין וכמו שהאחרים מלבנים שיניהם בתמרקים כן ילבן אותם בחלב והמשל לרובי היין והחלב בארצו כאשר הזכיר אונקלוס וכן למי חכלילות עינים (משלי כג כט) כמו חכלילות יאמר שענינו כחולות ביין ולא יוכל להסתיר שכרותו או יאמר למי חכלילות עינים שיצטרך לכחול עיניו תמיד למאחרים על היין כי היין יחשיך את עיניהם ויורידו דמעה ותמקנה בחוריהן ויצטרך שיהיו עיניו במכחול תדיר יספר הכתוב בגנות היין ברעות הבאות לו מבחוץ במדנים ובפצעים ושישמע בביתו אוי ואבוי ויזכיר הנזק ההוא ההוה לו ממנו בגופו חשכת עיניו ותחלואיהם הרבים וזה פירוש וענין נכון

[יג] דן ידין עמו. כמו כי ידין ה' עמו (דברים לב לו) ארי ידין ה' דינא דעמיה כלשון שפטני ה' וריבה ריבי מגוי לא חסיד (תהלים מג א) ריב אלמנה (ישעיהו א יז) יאמר כי דן ינקום נקמת עמו כל שבטי ישראל כאחד והטעם כי פלשתים הרעו לכל ישראל כמה פעמים כי בימי שמגר בן ענת החלו (שופטים ג לא) ובימי יפתח כתוב (שם י ז) וימכרם ביד פלשתים וגם אחרי עבדון בן הילל (שם יב ג) ויתנם ה' ביד פלשתים ארבעים שנה (שם יג א) ולא היה בשופטים מי שהכניעם או שנצחם כלל ואף על פי שכתוב בשמגר (שם ג לא) ויך את פלשתים שש מאות איש במלמד הבקר איננה נקמה כי איננה מכה רבה על כן כתוב בשמשון (שם יג ה) והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים ולקח נקמת ישראל מהם כי הרג מהם עם רב וכל סרני

פלשתים המית והזכיר ידין כי היה הנוקם הזה שופט לא מלך ואפשר שזה דעת אונקלוס שאמר ביומוהי יתפרק עמיה ויתכן שיהיה כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא יהודה שנאמר בו (לעיל פסוק ח) ידך בעורף אויביך כי גם זה יגבר על אויביו וינצחם

[יז] שפיפון. שם לנחש שישוף עקב ונכפלה בו העיין ואמרו בירושלמי במסכת תרומות (פ"ח מ"ג) מין קטן הוא ושפיפון שמו ודומה לשערה ונתנה רשות לארץ ליבקע מפניו ודמה שמשון לנחש בעבור שלא היה שמשון בא על אויביו במלחמה כאשר השופטים או המלכים רק הוא לבדו יוצא עליהם כמו צפעוני היוצא ממאורתו על הולכי דרך או המין הקטן שבנחשים שאינו ניכר כלל להולכי ארץ וטעם הנושך עקבי סוס רמז לשני העמודים אשר הבית נכון עליהם (שופטים טז כט) ושלת אלפים אשר על הגג (שם פסוק כז) הם הרוכב הנופל אחור כאשר ישוך הנחש בעקבי הסוס יגביה הסוס ראשו ורגליו הראשונים ויפול רוכבו אחור

[יח] לישועתך קויתי ה'. לא היה בכל שופטי ישראל מי שנפל ביד אויביו זולתי שמשון שהוא הנחש הזה כדכתיב (שופטים ב יח) והיה ה' עם השופט והושיעם מיד אויביהם כל ימי השופט והוא היה האחרון לשופטים כי שמואל נביא היה ולא נלחם להם ובימיו מלכו המלכים וכאשר ראה הנביא תשועת שמשון כי נפסקה אמר לישועתך קויתי ה' לא לישועת נחש ושפיפון כי בך אושע לא בשופט כי תשועתך תשועת עולמים

[יט] גד גדוד יגודנו. פירש רש"י על דרך אונקלוס יתנבא כי גדוד יגוד ממנו ואותו הגדוד יגוד עקב על עקבו שיחזור לדרך אשר בא לו לשלום אל ארצו והנכון שיהיה כמו לעלות לעם יגודנו (חבקוק ג טז) יאמר כי גדוד יגודנו תמיד שיהיו לו מלחמות רבות ופשט גדוד עליו בארצו והוא יגוד אותו על עקיבו שיתגבר עליו וירדוף אותו והם ישובו על עקב בשתם שבח אותם בגבורה ונצוח כל הבאים עליהם למלחמה וזה כענין ברכת משה רבינו בהם (דברים לג ט) ברוך מרחיב גד כלביא שכן בעבור שירש ארץ רחבת ידים וגדולה מאד והיא בעבר הירדן היו באים עליהם תמיד גדודי עמון ומואב שכניו הרעים התובעים בנחלה ופושטים עליהם והוא כלביא שכן על טרפו מקולם לא יירא ומהמונם לא ייחת וזה פירוש נאה למדתיו מן הירושלמי שאמרו במסכת סוטה (פ"ח ה"י) גד גדוד יגודנו גייסא אתי מגיסתא והוא מגייס לה לומר כי הגייס יבא לאסוף חיל ולגייס עליו והוא יגוד עליהם ויביא גדודיו בארצם ואולי ירמוז הנביא על מלחמת יפתח הגלעדי עם בני עמון כי בני גד ירשו כל ערי הגלעד וחצי ארץ בני עמון והיו בני עמון תמיד נלחמים באנשי גלעד והוא כמעט עבר עליהם והכה אותן ואת עריהן מכה גדולה מאד (שופטים יא לג) והיה הענין ההוא נס גדול הזכירו הנביא כאשר הזכיר דבר שמשון

[כא] נפתלי אילה שלוחה. מנהג במושלי ארץ לשלוח זה לזה האילים וכך הענין כי האילות שנוולדו בארץ מלך הצפון יגדלו אותן בהיכלי מלך הנגב ויקשרו כתב הבשורה בקרניה והיא תרוץ מהר ותשוב למעונה ויתבשרו בהן וזה טעם אמרי שפר כלומר אילה שלוחה מבשר בשורות טובות והענין הזה ידוע והוא מוזכר בירושלמי במסכת שביעית (פ"ט ה"ב) אמרו אין אזלין לון חזרין ואי בעית למבדקיה אייתו טביין וישלחון לארע רחיקא בסוף אינון חזרין עבד כן ואייתו טביין וחפי קרניהון בכסף ושלחון לאפריקי ובסוף תלת עשרה שנין חזרון לאתריהון שהתירום לאחר י"ג שנה ומיד חזרו והמשל כי נפתלי שבע רצון ומלא כל טוב

וממנו תבא בשורה לכל ישראל כי עשתה ארצו פירות לשבעה כמו שהזכירו רבותינו בפירות גנוסר (תנחומא ויחי יג)

[כב] בן פורת יוסף. בן חן והוא לשון ארמי (בי"מ קיט) אפריון נמטיה לרבי שמעון בן פורת עלי עין חנו נטוי על העין הרואה אותו לשון רש"י ורחוק הוא מאד לסמכו אל הלשון ההוא שלשונות כאלה בתלמוד יוני או פרסי ושאר לשונות אין להם חבר בלשון הקדש ועוד כי לפי הנמצא ממנו איננו רק לשון ברכה ושבח והנו"ן בו שרש וכן בבראשית רבה (ס יג) ויברכו את רבקה דוויין ושפופין ולא היו מפרנין אלא בפה ודומה לי שהוא ממה שאמרו (כתובות נד) פורנא ליתמי שפירושו השבח שהשביחו הוא ליתומים וקראו עוד הכתובה פורנא אשה גובה פורנא מהם (שם סז) הכתובה שהיא שבח בית אביה וכמו שאמרו (בי"ר פ ז) מהר פראנון אבל בן פורת או כדעת אונקלוס מלשון פוריה ועניפה או כדברי בעלי הדקדוק (עיין ספר השרשים שורש בנה) שעשו פורת מלשון ותארכנה פארותיו (יחזקאל לא ה) והם אמרו כי בן כמו נטע והביאו לו דומה (תהלים פ טז) וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לך והענין כאלו אמר נטע שבו פארות רבות יוסף ועל דעתי בן כמשמעו יאמר כי יוסף הוא בן שהוא כמו פארות אילן שתול על המעין אשר לא יכזבו מימיו ועשתה בנות צעדה אותן על החומות הגבוהות בשמים וכנה הבדים אשר תצאנה מן פארה בבנות כי הן בנות לפארות הגדולות והוא דרך צחות לבן פורת ולא נסמך בן אל פורת אבל הוא כמו אשור ארז בלבנון (יחזקאל לא ג) נפתלי אילה שלוחה (לעיל פסוק כא) בנימין זאב (להלן פסוק כז) ולפיכך נקוד בצרי כי אילו היה פירושו נטע שיש לו פארות משפטו בסגול ואמר "בן" דרך חבוב כמו מטרף בני עלית ועל הכלל ראוי שנפרש בברכת יוסף שיהיה בה זכר לשני השבטים היוצאים ממנו והוא לשון פורת ובנות אבל מפני שהזכיר לוי ושבטי ישראל אינם אלא שנים עשר לא יעשה ממנו כן בברכתו שנים שבטים חלוקים אבל ירמוז להם וכן במשה רבינו בברכתו דמה אותו לשור ולראם (דברים לג יז) והזכיר בו הקרנים כי כל אחד מהם גוף אחד שממנו יתחלקו קרנים ובעבור ששם לא הזכיר שמעון אמר בפירוש והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (שם)

[כד] מידי אביר יעקב. זאת היתה לו מאת הקב"ה שהוא אביר יעקב ומשם זכה להיות רועה אבן ישראל עיקרן של ישראל לשון האבן הראשה לשון רש"י מאל אביך היתה זאת לך והוא יעזרך ועם הקב"ה היה לך כשלא שמעת לדברי אדונתך והוא יברכך גם זה לשונו ורבי אברהם אמר כי מ"ם מאל אביך נמשך לואת שדי והוא יברכך ועל דרך האמת הברכה הזאת דומה לברכה אשר ברך למעלה את הנערים כי אביר יעקב הוא אלהי אמת ולא בא בכתוב אביר אברהם או יצחק וזולתם רק אביר יעקב או אביר ישראל (ישעיהו א כד) הוא יעקב והנה מידי אביר יעקב הגדולה והגבורה משם מידי אביר יעקב רועה אבן ישראל היא האבן הראשה שהיתה לראש פינה (תהלים קיח כב) מאת ה' ונקרא אבן ישראל כמו שאמרו חכמים כנסת ישראל היא האבן הראשה וטעם אבן שהוא בנין משלים הכל וענין רועה כי העוז בגבורה מתעלה בימינו של הקב"ה כדכתיב (חבקוק ג ד) קרנים מידו לו ושם חביון עזו כלומר ושם בימינו חביון העוז וחביון הוא הכח המתעלה הנחבא במקום אצילותו וזהו שנאמר (תהלים פ טז) וכנה אשר נטעה ימינך מאל אביך האלהים הרועה אותי מעודי ואת שדי ויברכך ודעת הברכה כי מידי אביר יעקב מחסד שרועה אבן ישראל ומאלהי אביו יפיק רצון ויבא עזרו ועם שדי תהיה ברכתו והנה הוא מבורך בשמים ובארץ וזה טעם ברכות אביך גברו על ברכת הורי כי הבנין שלם בו כך העליתי הענין הזה ממדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (עיין ספר הבהיר קצג קמח) והמשכיל יבין

[כט] קברו אותי אל אבותי. עם אבותי לשון רש"י ולא פירש אל המערה ואיננו עם ויתכן שיהיה לשון המקרא הזה קברו אותי ושאוני אל אבותי אל המערה כי כן אמר (לעיל מז ט) ונשאתני ממצרים וישאו אותו בניו (להלן נ יג) ויתכן שישמש "אל" בפנים רבים קברו אותי עם אבותי כמו ואשה אל אחותה לא תקח (ויקרא יח יח) עם אחותה אל המערה במערה כמו ואל הארון תתן את העדות (שמות כה כא) הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א י כב) וכן (לעיל כג יט) ואחרי כן קבר אברהם וגוי אל מערת ואמר רבי אברהם כי טעם קברו אותי אל אבותי שילכו עם יוסף ולא היה יעקב צריך לכך אבל צוה לכולם עתה שיקברו אותו אל המערה כאשר השביע ליוסף כי פחד אולי לא יתן פרעה רשות ליוסף לצאת מן הארץ שלא יתעכב בארצו והלא תראה שהוצרך יוסף לחלות פני בית פרעה שיבקשו עליו מפרעה שילך והוא ענה כאשר השביעך כי בעבור השבועה יתרצה בזה

[לא] וטעם שמה קברו את יצחק. שלא אמר קברתי בעבור היות עשו עמו בקבורת אביהם ולא ירצה עתה להזכירו ועוד שלא יצטרך עתה להאריך לאמר שמה קברנו את יצחק ושמה קברו את רבקה אשתו כי לא היה הוא בקבורת אמו והזכיר להם בצואתו המערה והנקברים בה לגדל המקום כדי שיזדרזו לקברו שם ואמר אשר קנה אברהם את השדה לאחוזת קבר להודיע כי אברהם צוה שיהיה המקום ההוא בית הקברות להם לאחוזת עולם אבל למטה (נ יג) כשאמר ויקברו אותו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם לאחוזת קבר נתכוון הכתוב לרמוז כי ביעקב נשלמה כונת הצדיק כי לשלשתם קנאה ולא יקברו בה עוד איש ועל כן לא צוה יוסף שיקברו אותו במערה עם אבותיו וראיתי במכילתא לרבי שמעון בן יוחאי (בשלח יט) שאמר להם יוסף וכשאתם מעלין אותי קברו אותי בכל מקום שתמצאו מקובל אני שאיני נכנס לקבורת אבותי שאין נכנס לקבר אבות אלא שלשה אבות ושלש אמהות שנאמר שמה קברו את אברהם וגוי ואומר (להלן נ ה) בקברי אשר כריתי לי בי הוא פוסק ויתכן שרמז להם באמרו ושמה קברתי את לאה שכבר החזיק הוא במערה ואמר זה כנגד עשו שלא יערער הוא ובניו בקבורתו לטעון שהמערה שלו כי הוא הבכור והוא הראוי להקבר עם אבותיו ואף על פי שהלך אל ארץ אחרת יהיו נושאים אותו משם כאשר ישאו בניו את יעקב כי ירצה להקבר עם אבותיו הקדושים וליחד אתם בקבורה ואם יקבר שם עשו לא יקבר שם יעקב כי אין לשתי משפחות בית קבורה אחד וזהו גם כן מה שאמר בקברי אשר כריתי לי שכבר כרה לו הקבר להחזיק בו וזה טעם ויעל עמו גם רכב גם פרשים (להלן נ ט) כי ידע זדון עשו ובניו וכן היה מעשה כי מצינו בספר דברי הימים ליוסף בן גוריון (הוא ספר יוסיפון) וזולתו מספרי הקדמוניות כי בא צפו בן אליפז בן עשו ועשה עמהם קטטה על זה עד שערכו מלחמה ותגבר יד יוסף ותפשו עם מבחר גדודיו והביאום למצרים ועמד שם בתפיסה כל ימי יוסף וברח משם במותו והלך לארץ כאנפניא ומלך על כתיים ברומא ובסוף הומלך על כל ארץ איטליא והוא אשר מלך ראשון על רומה והוא אשר בנה ההיכל הראשון והגדול מאשר נבנו ברומה וגם רבותינו (סוטה יג) הזכירו מזה הענין מקטטת עשו במערה והכתוב שאמר בכאן (להלן נ יד) וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העולים אתו לקבור את אביו אחרי קברו את אביו בא לרמוז שלא מת אחד מכלם במלחמה ולא בדרך שעמד להם זכות הנביא וזכות יוסף שעלו עמו ולא צוה יוסף כאשר צוה אביו לשאת אותו לקברו בארץ עתה כי לא יניחוהו בית פרעה כי לכבוד הוא להם ועוד שאם ילכו עמו אחיו ובית אביו יגזלו ויגנבו אנשי הארץ את כל אשר להם ואיננו דרך כבוד שיוליכוהו שם אחרים

"ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת" - (שם פסוק כד) כי אחיו חיים היו כי האריכו ימים יותר ממנו כאשר אתה רואה בלוי ואמר (שם פסוק כה) וישבע יוסף את בני ישראל

כי בראותו שאחיו זקנים השביע כל בניהם וכל בית אביו שיצו גם את בני בניהם
לעת הגאולה כי כלם יודעים הגלות

{לג} ויגוע ויאסף. ומיתה לא נאמרה בו ואמרו רבותינו (תענית ה) יעקב אבינו לא
מת לשון רש"י ולדעת רבותינו הרי יעקב הזכיר מיתה בעצמו (לעיל מח כא) הנה אנכי
מת והיה אלהים עמכם ואולי לא ידע הוא בנפשו או שלא רצה לתת כבוד לשמו
וכן (להלן נ טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם כי להם מת הוא או שלא ידעו הם
בזה כלל וענין המדרש הזה כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים וזו תחופף
עליו כל היום לובשת לבושה השני שלא יפוטנה ערומה כיעקב או תתלבש
לעתים מזומנות ויובן הענין הזה במסכת שבת (קנב) ובמסכת כתובות (קג).

**ונשלם ספר בראשית בספור דברי האבות
להגיד ראשונות וחדשות בטרם תצמחנה בלבבות
וליוצר כל ראשית רוכב ערבות תהלות רבות והודאות לרבבות
ולו נתכנו עלילות וסבות מגלה עמוקות
ודעות נשגבות ומוציא לאור המחשבות
המוליך אותי בדרך צדקה בתוך נתיבות הגומל לחייבים טובות**

תם ונשלם שבח לבורא עולם חסלת פרשת ויחי